

319023

319.023(13)

13/1995

RUSZISZTIKAI KÖNYVEK I.

ZSIDÓK
OROSZORSZÁGBAN

1900 – 1929

13
1995
201518
319023

ZSIDÓK OROSZORSZÁGBAN

1900 – 1929

1995
1900-1929
ZSIDÓK OROSZORSZÁGBAN

MTA Judaisztikai Kutatócsoport
Erdős, J.

Magyar Russisztikai Intézet
A könyv kiadásának támogatását nyújtotta az MTA Judaisztikai Kutatócsoport
Szerkesztés: (New York – Budapest)
BUDAPEST, 1995

RSZISZTIKAI KÖNYVEK I.

1900 - 1950

136981

Ruszisztikai Könyvek I.

Sorozatszerkesztő:

Krausz Tamás és Szilágyi Ákos

**MTA Judaisztikai Kutatócsoport
Értesítő, 13.**

107245

A könyv kiadását támogatta
Soros Alapítvány (New York – Budapest)

MTA Judaisztikai Kutatócsoport
Értesítő, 13.
1990. évi kiadás

13
1995

201518

319023

Tartalomjegyzék

110308

ZSIDÓK OROSZORSZÁGBAN

1900-1929

Cikkek, dokumentumok

Magyar Ruszisztikai Intézet
MTA Judaisztikai Kutatócsoport

BUDAPEST, 1995

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

A kötet szerkesztői:

Buzás Mária
Halász Iván
Kolontári Attila
Krausz Tamás (felelős szerkesztő)
Pusztai Viktória
Víg Enikő

Olvasószerkesztő:

Agárdi Péter

Felelős kiadó:
Magyar Ruszisztikai Intézet és
ELTE Ruszisztikai Központ
Nyomta: *Kossuth Kiadó Kft. Nyomda*
Felelős vezető: *Kámán András*

ISBN 963 7730 17 6

ISSN 1219 4905

ISSN 0239 1007

Tartalomjegyzék

Előszó	7
Sz. Bíró Zoltán: Az orosz elhivatottság és a zsidók	9
Bebesi György: A pétervári zsidók	27
Krausz Tamás: Az októberi forradalom és a zsidókérdés Szovjet-Oroszországban	33
Buzás Mária: Az oroszországi zsidó pogromok	50
<i>A gomeli pogrom</i>	56
<i>Az Igazságügyi Minisztérium I.sz. ügyosztályának jelentései</i>	61
<i>A BUND felhívása a pogromok kapcsán</i>	65
<i>Néhány nappal a pogrom előtt</i>	68
<i>Az ukrainai zsidó pogromok könyve</i>	72
<i>A „Vörös Lovas” a pogromokról</i>	76
Halász Iván: Zsidók az ellenforradalomban	83
<i>Paszmanyik a bolsevizmusról és a zsidók szerepéről az ellene folytatott küzdelemben</i>	89
<i>Bikerman a pogromokról</i>	91
<i>Bikerman viszonya a cionizmushoz</i>	94
<i>Vrangel tábornok a zsidókérdésről</i>	95
Kolontári Attila: A BUND	96
<i>A BUND tervezete az OSZDMP II. kongresszusán</i>	110
<i>A BUND Központi Bizottságának felhívása</i>	112
<i>A nemzetiségi-kulturális autonómia</i>	115
<i>A BUND az októberi fordulatról</i>	118
Víg Enikő: Az oroszországi és szovjetunióbeli munkáscionizmusról	121
<i>A Cionista-Szocialista Munkáspárt I. kongresszusán elfogadott határozatok és rendeletek (részletek)</i>	132
<i>A Poalé-Cion programtervezete</i>	133
<i>A Cionista-Szocialista Munkáspárt VI. összoroszországi konferenciájának határozatai</i>	135
<i>Választási platformunk az összoroszországi Alkotmányozó Gyűlésre</i>	136
<i>Angol deklaráció Palesztináról</i>	140
Pusztai Viktória: A zsidó mezőgazdasági kollektívák történetéről	143
<i>A herszoni kommuna</i>	152
<i>A jarcevoi kommuna</i>	154

<i>A Hehaluc első csoportja Bergyicseben</i>	156
<i>Az Ozet felhívása a Szovjetunió zsidó lakosságához</i>	158
<i>Az élelmiszersegély alapelvei</i>	160
<i>Kivonat a Komzet képviselőjének leveléből</i>	161
<i>Mesztyecskóbeli változások a 20-30-as években</i>	162

A Monarchia megszűnt, de az antiszemitizmus megmaradt

*(Az OGPU Tájékoztatási Osztályának dokumentumai
az 1920-as évekből)*

<i>Antiszemitizmus a munkások között</i>	167
<i>Antiszemitizmus a munkanélküliek között</i>	170
<i>Antiszemitizmus falun</i>	171
<i>Antiszemitizmus a zsidók földbőzjuttatása miatt</i>	173
<i>Antiszemitizmus az alsóbb szintű szovjet apparátusban</i>	176
<i>Antiszemitizmus a kommunisták között</i>	177
<i>Antiszemitizmus az értelmiség körében</i>	179
<i>A Komszomol KB határozata az antiszemitizmus elleni harcról</i>	182

Általános jegyzetek	185
----------------------------	-----

Válogatott bibliográfia a téma irodalmából	193
---	-----

Névmutató	198
------------------	-----

ELŐSZÓ

Tisztelt olvasó!

Ez a könyv mindenekelőtt tucatnyi diák szellemi erőfeszítésének terméke, akik egy történeti szeminárium keretei között négy szemeszteren át beleásták magukat egy tőlük távol eső kultúra sajátos történeti problémáinak kutatásába. A munkálatok eredményeképpen olyan téma szakavatott ismerőivé váltak, amelyről ezideig szinte semmilyen komolyan vehető tudományos publikáció nem jelent meg Magyarországon. A kollektív munka ritka haszonnal járt: a diákok a már korábban megszerzett ismereteiket a történeti dokumentumok vizsgálata során cserélhették ki. A hebraista, a ruszista és egyáltalán a történelemszakos diák így egyfajta szintézis részesévé válhatott, s nekem, a szeminárium vezetőjének tulajdonképpen csak a koordinátor szerepe jutott. A diákok olyan szakmai előmenetelről tettek tanúságot, hogy számos résztanulmányból, dokumentumelemzésből szakdolgozat, majd egyenrangú kollégákként ez a kötet kerekedett ki, ami továbbbi tudományos pályafutásuk szempontjából is biztató kezdet. Bár a közös munkát 1994 folyamán lezártuk, az együttműködés fennmaradt.

A dokumentumok egy részét a manhattani Bund Archívumban gyűjtöttem, s ott a kutatómunkában különleges támogatást kaptam Leo Greenbaumtól, az archívum munkatársától. Tanítványaim nélkül azonban ezek a dokumentumok aligha lennének most magyar nyelven hozzáférhetőek, amiért külön is hálás vagyok nekik. Bár e kötetet mindenekelőtt a ruszisztika és a hebraisztika, valamint általában a zsidókérdés tárgykörei iránt érdeklődő egyetemi hallgatóknak, tanároknak, szakembereknek ajánlhatjuk a figyelmébe, talán nem túlzás, ha az értelmiségiek szélesebb köréhez is fordulunk. Ugyanis éppen az utóbbi években, amikor történeti régiókban új formákban lobbant fel az antiszemitizmus, érdemes komolyabban végiggondolni a történeti forrásokat, az okokat és okozatokat.

Új korszakba léptünk, akaratlanul is új kérdések vetődnek fel, amelyeket nem kívántunk megkerülni. Nem a kőbevésett elméleti igazságok újrabizonyítására törekedtünk. A történeti anyag felé fordultunk, ám a régi mechanikus történet-szemlélet helyébe nem kívántuk rehabilitálni a történelem egyedi tényekre való felbontásának partikuláris metodológiáját. A tények belső összefüggéseit, cselekvési struktúrákat, politikai és társadalmi szervezeteket vizsgáltunk. Jórészt az itt publikált dokumentumok voltak az eredeti kiindulópontok, amelyekhez az egyes írások sajátos kommentárként foghatók fel.

A könyv szerkezetét a dokumentumokban tükröződő alapproblémák határozták meg: az egyik problémakör maga a *pogrom* mint történelmi jelenség, a második kérdés a *zsidók önvédelme*, mindenekelőtt a *Bund* és a *cionista munkásmozgalom* tevékenysége a századfordulótól az orosz forradalom lezárulásáig, végül a *szovjetbatalom viszonya az antiszemitizmushoz* és általában a zsidókérdéshez. A témakörök sorrendjének kialakításánál részben kronológiai, részben az anyag belső logikájából fakadó szempontokat vettünk figyelembe. Az olvasó tájékozódását segíti a két bevezető tanulmány, céljuk, hogy megkíséreljék a

tematikailag és kronológiailag szerteágazó források történeti háttérét felvázolni. A kötet végén található jegyzetanyagban megadjuk a kulcsfogalmak magyarázatát és a téma szempontjából jelentős, de ma már kevésbé ismert személyek és szervezetek legfontosabb adatait.

A publikált „régí” dokumentumok tükrében talán érthetőbbé válik a „mai” olvasó számára, hogy az antiszemitizmus különböző történelmi jelenségei miért nem számolódtak fel a forradalom után – a forradalmárok minden várakozása ellenére sem. Miért „csak” formát váltottak ezek a „tradicionális” jelenségek?

Az újkeletű leegyszerűsítések, amelyek nagy előszeretettel cserélik fel az okot az okozattal, az antiszemitizmust „misztikus” jelenséggé tüntetik fel, amennyiben szubjektív, politikai jellegű forrásairól értekeznek, s nem látják vagy nem látatják az antiszemitizmus objektív gazdasági-társadalmi háttérét, mozgatóit. Olykor magukat a forradalmárokat teszik meg bűnbakként, mintha maguk tehetek volna arról, hogy az antiszemitizmus a forradalom után fennmaradt. A kötet szerzői igyekeznek nem megmaradni a tisztán politikai jellegű tények körében; a kötet egésze – divatos kifejezéssel élve – nem egymás mellett lévő „diskurzusokat” lát a történelemben, hanem inkább immanens és strukturális összefüggéseket, kontinuus és diszkontinuus folyamatokat. A kötet elsősorban megérteni akarja a jelenségeket, bizonyos empátiát igyekszik sugallni a történelem szereplői iránt, tehát nem ítéletet mond, hanem vizsgálódik: „ítéljen a történelem”. De nem is ment fel, hiszen az erkölcsi motívum történelmi cselekedet alkotórésze, s ennyiben maga az elemzés is hordoz erkölcsi momentumokat, elkerülhetetlenül keresi a „jót”, hogy megkülönböztesse a „rossztól”, ám ez – reményeink szerint – nem válik el magától az *egész*től. Szándékaink szerint ugyanis kerestük a részben az egészet, az egészben a részt. Persze nem állítjuk, hogy meg is találtuk, de hittünk és hiszünk a történelmi megismerés örök folyamatában.

Budapest, 1995. augusztus

Krausz Tamás

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN

Az orosz elhivatottság és a zsidók

I. Az állami politika

e velük mint a többi külföldivel? Egyáltalán, körülbelül hányan vannak?” Katalin válasza a következő volt: „A zsidókat még Erzsébet cárnő üzte ki Oroszországból uralkodása kezdetén, 1742-ben. Szóba jött visszatérésük 1762-ben, ám minthogy a javaslat rosszkor merült fel, a dolog annyiban maradt. 1764-ben a zsidókat kereskedőkként és a Dnyeperen-túli Újoroszország (Novorosszija) lakóiként bejegyezték. Egész Belorusszia hemzseg tőlük. Hárman, vagy négyen régóta Pétervárott élnek...A törvény ellenére megtűrik őket ott: úgy tesznek, mintha nem tudnák, hogy ők a fővárosban laknak. Egyébként, ha beengednénk őket Oroszországba, az súlyos kárt okozhatna kereskedőinknek, minthogy a zsidók mindent magukhoz vonzanak, és könnyen alakulhatna úgy, hogy visszatérésük több panaszt keltene, mint hasznot.”¹

A francia enciklopédistákért rajongó II.Katalin nem volt antiszemita. Az ortodox egyház által is támogatott hagyományos zsidógyűlölet inkább taszította. Ez azonban nem jelentett valamiféle zsidók iránti különleges figyelmet vagy gondoskodást. Úgy vélte: amennyiben a zsidók a keresztényekkel azonos elbánás alá kerülnek tehetségüknél fogva képesek a társadalom hasznos tagjaivá válni. Katalin már néhány nappal az elődjét, III.Pétert elmozdító sikeres összeesküvés után szembe találta magát a „zsidó kérdéssel”. A helyenként egyes szám harmadik személyben előadott önéletrajzi feljegyzéseiben a következőket írta: „A trónra lépést követő ötödik, vagy hatodik napon megjelentem a Szenátus előtt. Minthogy a Szenátusban minden az előjegyzéseknek megfelelően történik – ez alól csak a halasztást nem tűrő ügyek képeznek kivételt – szerencsétlen módon ezen az ülésen sorrendben elsőként a zsidók oroszországi beutazását engedélyező tervezet volt feltüntetve. Katalin az akkori körülmények folytán nehéz helyzetbe került e javaslat elfogadását illetően – amit egyébként egyhangúan hasznosnak ismert el mindenki – s e nehéz helyzetéből Odojevskij herceg segítette ki, aki fölállt és azt mondta neki: »Nem kíván-e Felséged mielőtt döntene rápillantani arra, amit Erzsébet cárnő saját kezűleg jegyzett fel egy hasonló előterjesztés margójára?» Katalin rendelkezett a lajstromok előhozataláról és megtalálta, amit Erzsébet hithűségétől hajtva a margóra írt: »Nem kívánok hasznot húzni Jézus Krisztus ellenségeiből«. Nem múlt el még egy hét sem Katalin trónra lépésétől,

Denis Diderot 1773-ban II.Katalinhoz intézett levelében az oroszországi politikai és gazdasági helyzet felől érdeklődve többek között a cárnőnek szegte a kérdést: „Vannak-e Oroszországban zsidók? Ha vannak, akkor milyen körülmények között? Úgy bánnak-

¹ Golicin, Ny. Ny.: Isztorija russzkovo zakonodatjelsztva o jevrejah (1649-1825), Szentpétervár, 1886. 1.köt. 61.o., idézi: Dudakov, Sz.Ju.: Isztorija odnovo mifa, Moszkva, Nauka, 1993. 27-28.o.

akit azért emeltek oda, hogy a pravoszláv hit védelmezője legyen. Istenfélő néppel és egyháziakkal volt dolga. Az utóbbiaknak nem szolgáltatták vissza vagyonát és eme rosszul végig gondolt rendelkezés következtében hiányoztak a létfenntartásukhoz nélkülözhetetlen eszközök. Az elmék, ahogyan ez ilyen jelentős események nyomán lenni szokott, erős felindulásban voltak: ha ez lett volna első intézkedésem, az nem szolgált volna a megbékülést, ám a [tervezetet] károsnak sem lehetett nyilvánítani...” Katalin végül az ügy elnapolása mellett döntött. Majd az esetet értékelve megjegyezte: „...gyakran nem elég felvilágosultnak lenni, a legjobb szándékkal és annak végrehajtásához szükséges hatalommal rendelkezni. Nem ritkán az ésszerű magatartás kénytelen alávetni magát az ésszerűtlen haszonnak.”²

Katalin eljárását a történeti irodalom egy része (Ny.Golicin, M.Sugurov) az uralkodónő elvont humanizmusával és zsidóságra vonatkozó felületes ismereteivel magyarázza. A történetírók egy másik csoportja szerint (I.Orsanszkij, Ju.Gesszen, Sz.Dubnov) Katalin magatartását a felvilágosult lelkiismeret és az istenfélő nép reakcióitól való félelem konfliktusa határozta meg. Mindenesetre – noha az adott körülmények között a cárnő nem találta lehetségesnek az 1742-es kitiltó utasítás nyilvános visszavonását – konfidenciálisan rendelkezett arról, hogy a zsidóság betelepülhessen a Fekete-tenger partvidékére és megnyitotta előttük Rigát is. Lengyelország első, 1772-es felosztását követően azonban megszűntek a zsidósággal kapcsolatos konfidenciális politikai eljárás lehetőségei. Az első felosztás nyomán Oroszországhoz csatolt belorusz területekkel mintegy százezernyi zsidó került Szentpétervár felügyelete alá.³ A birodalmi kormányzat a zsidóság minden jogát elismerte vallásával, tulajdonával és önkormányzatával kapcsolatban. Összességében Katalin uralkodásának első évtizedét (1762-72) a zsidóság iránti türelem, mitöbb jóindulat jellemezte. A korszak európai gyakorlatával összevetve Oroszország zsidósággal kapcsolatos politikája ekkor még aligha tekinthető valamiféle negatív kivételnek. Sőt, párhuzamosan Katalin helyhatósági reformjával, egy történelmi „pillanatig” úgy tűnt, hogy lehetőség nyílik Európát megelőzve az oroszországi zsidóság emancipálására.

A birodalmi kormányzat zsidósággal kapcsolatos politikája Lengyelország első felosztását követően lényegében két stratégia közt választhatott. Az egyik lehetséges kormányzati magatartás a korábbi lengyel gyakorlatot folytatta volna, azaz érintetlenül hagyta volna a zsidó önkormányzat intézményeit. A kahalok (kagalok) gyűjtötték volna össze az adókat és tartoztak volna felelőséggel az orosz adminisztrációnak. Ez a változat azzal a feltételezett előnnyel járt volna, hogy a status quo fenntartásával a legkevésbé irritálta volna a szomszédos keresztény lakosságot. Kínálkozott azonban egy másik lehetőség is: az egyébként is folyó helyhatósági reformmal párhuzamosan kivonni a zsidó lakosságot autonóm intézményeik felügyelete alól, megszüntetve ezzel a kahalok jogi és fiskális

² Zapiszki imperatrici Jekatyerini Vtoroj, Szentpétervár, 1907. 585.o., idézi: Dudakov, Sz. Ju.: i. m. 27.o.

³ Lengyelország második (1793) és harmadik (1795) felosztása nyomán az Oroszországhoz csatolt területekkel további 600 ezer zsidó alattvaló került a birodalomba. II. Katalin halálakor (1796) a zsidóság a birodalom összlakosságának 1,5%-át tette ki.

hatalmát. Katalin némi habozás után a második változat mellett döntött. A zsidókat is, miként a keresztény lakosságot, foglalkozásuktól és tulajdonuktól függetlenül meghatározott jogi státuszt és adófizetési kötelezettséget rögzítő „rendbe” [szoszlovije] sorolták. Ez a zsidók esetén vagy a kereskedői, vagy a kispolgári „rend” volt. A zsidóság betagozódása a birodalmi alattvalók általános rendszerébe már a folyamat kezdetén mélyreható ellentéteket szült. A központi adminisztráció azonban a konfliktusok ellenére is tartotta magát eredeti álláspontjához és a perifériákról jövő nyomásnak ellenállva, újra és újra megerősítette a zsidók származástól és konfesszionális kötődéstől független „rendi” egyenjogúságát.

Az a körülmény, hogy a zsidóság a magisztrátusok, a városi előljáróságok irányítása alá került eme intézmények működésében is új helyzetet teremtett: szükségszerűen vetődött ugyanis fel a zsidó képviselet kérdése. Ezt azonban komoly ellenszenv fogadta a keresztények, mindenekelőtt a katolikusok körében. A municipális választásokon (1783-85) való részvételi jog deklarálása – ami persze nem kevés, kiváltképp ha hozzátesszük, hogy a korabeli Európában Oroszországon kívül csak Toszkánában találni erre példát – még távolról sem jelentett tényleges és teljes körű részvételt. Az elfoglalt helyi hatóságok ugyanis mindent megtettek a központi hatalom szándékának megakadályozásáért. Mindazonáltal e kinyilvánított jog még megvalósulásának korlátozott formájában is, amennyiben nem vonták volna utóbb vissza, jelentős emancipáló hatást gyakorolhatott volna.

A betagozódás kapcsán problémák adódtak az igazságszolgáltatás körül is. A keresztény bírák számára teljesen ismeretlen volt a Talmud közvetítette joghagyomány, de ráadásul az esetek többségében még szót érteni sem tudtak a nyelvi korlátok miatt. Tovább bonyolította a helyzetet és teremtett számos konfliktust, hogy a zsidókat nem szólították fel eskütételre, miként azt az általános „eljárási jog” egyébként előírta.

Az említett konfliktusok ellenére a birodalmi Szenátus 1786-os rendeletében ismételten kinyilvánította a zsidók teljeskörű egyenlőségét, ami persze nem a modern állampolgári egyenlőséget jelentette, hiszen az a XVIII. századi Oroszországban nem is létezett. A rendeletbe foglaltak nem jelentettek többet, mint „rendi” egyenlőséget – az egyenlőség akkor létező egyedüli oroszországi formáját. Ez a szenátusi dekrétum több mint öt évvel előzi meg a francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés zsidókat emancipáló híres nyilatkozatát, ám ellentétben az utóbbival, nem vált az oroszországi hétköznapiak ténylegesen szabályozó jogforrássá, sőt a zsidókra vonatkozó későbbi jogalkotás is figyelmen kívül hagyta.

A zsidók oroszországi joghelyzetével kapcsolatban alapvető jelentősége van az ún. „letelepedési övezet” intézményének. Az övezet jogi, korlátozó értelmű kialakulását többnyire a birodalmi kormányzat egy 1791. december 23-i rendeletére szokás visszavezetni. Ennek előzménye az volt, hogy moszkvai és szmolenszki zsidó kereskedők felvételüket kérték a kereskedői rendbe, ám kérésüket megtagadták. Emiatt benyújtott tiltakozásukat pedig épp az említett rendelettel utasították vissza. Dubnov és Gessen szerint a tiltakozás elutasításával gyakorlatilag megszűnt a zsidóság szabad oroszországi mozgása, ami végső soron a „letelepedési övezet” diszkriminatív természetének kialakulásához és e helyzet kodifikálásához vezetett. Ehhez azonban hozzá kell tenni azt is, hogy az Orosz Birodalom

egyetlen adófizető „rendje” sem rendelkezett a szabad helyváltoztatás jogával. Még a nemesség is csak 1785-től kap ilyen értelmű mentelmet. Az 1791-es korlátozás hátterében a francia forradalom keltette új politikai helyzeten túl gazdasági és társadalomszerkezeti okok állnak. A zsidóság – mind jogi, mind tényleges helyzeténél fogva – a korabeli orosz társadalom legkevésbé fejlett kereskedői és kézműves rétegének jelentett volna aligha leküzdhető konkurrenciát. Ezért a cári adminisztráció nem merte megkockáztatni a birodalom belsejébe való beengedésüket. A zsidóság betelepítése nem volt megoldható a németek mintájára. Az utóbbiakat ugyanis – lévén többségükben földművesek – hatékonyan lehetett felhasználni a birodalom ritkán lakott periferiáinak kolonizálásában.

A francia forradalom radikálisan új helyzetet teremt. A korábban elsőrendűen vallási és gazdasági ügyként kezelt „zsidó kérdés” politikaivá válik. A birodalmi adminisztráció a zsidóságot kezdte idegeneredetű és veszélyes politikai elemnek tekinteni. Olyan csoportot látott benne, amely nemcsak csempészárút képes Oroszországba juttatni, de a francia forradalom politikai szellemét is. II. Katalin gyűlölte a forradalmat. E gyűlölet jegyében fordított zsidópolitikáján. Az a cárnő, aki néhány évvel korábban még rendeletben tiltja be a becsmélró „zsid” [„zsidrák”] kifejezés hivatalos iratokban való használatát a francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés zsidókat emancipáló nyilatkozatára a már említett 1791. decemberi rendeletével reagál. Ettől a pillanattól honosodik meg Oroszországban az a lényegében 1917-ig érvényben maradó generális elv, hogy amit a zsidóknak a törvény kifejezetten nem engedélyez az mind tiltott.

A XIX. században lényegében folytatódik az a katalini politika, amely a zsidó autonómiák feltörésével próbálja lépésről-lépésre inkorporálni a zsidóságot. Az elkülönültség felszámolásának többféle programja is megfogalmazódik. Ezek egyike a végsősoron asszimiláló, ám meg nem valósított ún. Frizel-terv. Eszerint a hagyományaikhoz erőteljesen ragaszkodó zsidóközösségek, a kahalok autonómiáját úgy kell fölbontani, hogy e folyamattal párhuzamosan a zsidóság jogállása a birodalom keresztény alattvalóival azonos szintre emelkedjék. Ezzel radikálisan ellentétes álláspontot fejt ki a Gyerzsavin-féle program. Szemben Frizel feltételezésével, aki azt állította, hogy a zsidóság bevonható a birodalom „hasznos” polgárai körébe, Gyerzsavin elképzelhetetlennek tartotta ezt. Szerinte a zsidósággal kapcsolatban csak egy stratégia követhető: a szigorú korlátozások politikája, a következetes szegregáció.⁴

A cári adminisztráció múlt századi gyakorlata e két álláspont közti térben haladt: nem-emancipáló deszegregációs politika volt. Azaz e gyakorlat tényleges és közvetlen intenciója nem a zsidóság jogi és politikai felszabadítását, hanem ártónak és veszélyesnek feltételezett másságuk kiküszöbölését célozta. A zsidó elkülönülés és autonómia feltörése tehát a feladat. Szó sincs az emberi egyenlőség egyetemességének belátásáról. Az oroszországi politikai és adminisztrációs gyakorlatban az emancipáció és a deszegregáció közti viszony épp ellentéte a francia forradalom nyomán kialakult nyugat-európai felfogásnak. Ott ugyanis az emberi egyenlőség egyetemességének racionális belátása és pátozsa emancipálja a

⁴ Lásd: Gesszen, Ju: Isztorija jevrejszkovo naroda v Rosszii, Moszkva, 1993. 1.köt. 132-138.o.

zsidóságot, azaz állampolgárként történő beemelésük a nemzet alkotói közé minden előzetes feltétel nélkül következik be, s maga a deszegregáció nem előfeltétele, hanem következménye a jogi egyenlővé tételnek.⁵ Oroszországban más a helyzet. Itt a zsidó közösségek felbontásán át vezet az út a diszkriminatív kötelmek fokozatos feloldásáig és a gyakran represszív szankciók elhagyásáig. E megvalósult oroszországi politika szerint deszegregálni kell a zsidóságot, hogy úgy nézzen ki, olyan legyen mint a többséget alkotók. Az emancipáció ügyét csak ezek után lehet napirendre tűzni.

A XIX. század első felében meglehetősen szerény lépések történtek. Az adminisztráció zsidóságot deszegregáló magatartásában, mint feltétlen kísérő elem jelen van a nyilvánvaló diszkrimináció is. 1827-ben a kormányzat eltörli a zsidók katonai szolgálatot kiváltó „adóját”, azaz ezentúl ők is természetben kötelesek azt teljesíteni, ám körükből a lakosság más csoportjainál szokásos arányok többszörösét sorozzák be. 1840-ben bizottságot hoznak létre az ügyben érintett minisztériumok vezetőinek (vagy helyettes minisztereinek) részvételével a zsidóság helyzetének rendezésére. A Kiszeljov gróf vezette „Zsidó Bizottság” 1844-ben hozzáfog a zsidó oktatás radikális átszervezéséhez. Az ekkor induló program, mint utóbb kiderült, minden ellentmondása dacára járható asszimilációs utat kínált.⁶ Ugyanakkor az oktatási reformmal párhuzamosan születik meg az a felet-több szigorú és méltánytalan döntés is, amely a zsidóságot „hasznos” és „haszontalan” csoportra osztja fel, tovább súlyosbítva az utóbbiba soroltak terheit.

A század derekán II.Sándor trónra lépésével a „zsidó kérdés” rendezése is új pályára áll. Már az uralkodóváltás évében, 1855-ben döntés születik a zsidók katonai szolgálatának a birodalom más alattvalóira érvényes általános előírások alá vonásáról. Egy évvel később pedig uralkodói jóváhagyást nyer az a Kiszeljov-előterjesztés, amely felhatalmazást kér a zsidóságra vonatkozó valamennyi rendelet felülvizsgálatára az őshonos lakossággal történő – ám a zsidóság erkölcsi állapotára tekintettel lévő – egybeolvasztás megvalósításához. E liberalizáló politika folytatásaként 1859-ben a zsidóság legtehetősebb kereskedői csoportja jogot nyer a „letelepedési övezeten” kívüli kereskedelemre és lakhely választásra.

⁵ Ez nem jelenti azt, hogy a zsidók jogegyenlőségéért a felvilágosodás korában kiállók körében ne lettek volna jelen antiszemita előítéletek. Egynémely felvilágosító mintegy szekularizálta a keresztény antiszemitizmus alaptételeit. Voltaire például az európai kultúra fejlődését féltette a zsidóktól, sőt egyenesen azt állította, hogy a zsidók eredendő „butasága” lehetetlenné teszi integrálódásukat a „normális” társadalomba. Diderot pedig a maga keresztényellenességét egészen a zsidó gyökerekig „hosszabbította meg”. Lásd: Russzkaja igyeja i jevreji, Moszkva, Nauka, 1994. 130.o. A zsidók francia forradalom idején kinyilvánított jogegyenlősége maga is számos konfliktust szült. Sőt, az emancipáló szándék hátterét vizsgálva Max Nordau fontos kritikai megjegyzéseket is tesz: „A zsidók emancipációja nem azon meggyőződés következménye volt, hogy egy fajjal szemben igazságtalanságok történtek, hogy iszonyatosan bántak vele, s hogy ideje már jóvátenni ezer év igazságtalanságát, egyszerűen a tizennyolcadik századi francia racionalizmus geometriai gondolkodásmódjából következett.” Idézi: Shlomo Avineri: A modern cionizmus kialakulása, Budapest, Századvég, 1994. 123.o.

⁶ A Kiszeljov-bizottság tevékenységét lásd: Nahmanovics, V. R.: Jevrejszkij voprosz vo vnutrennyej polityike Alekszandra II., in: Rosszija i reformi (1861-1881), Moszkva, 1991. 35-38.o.

Ugyanebben az évben szűnik meg a zsidóság kettéválasztásának jogintézménye. 1861-ben, 1865-ben, majd két évvel később újabb és újabb zsidó rétegek léphetnek ki a „letelepedési övezet” sávjából. A birodalom belsejébe való bejutás lehetősége a gazdag kereskedői és kézműves csoportokon túl a magasan képzett zsidó rétegekre vonatkozott. 1879-től már minden egyetemet végzett zsidó szabadon választhatta meg lakhelyét. A könnyítések ellenére a „letelepedési övezet” mint jogintézmény egészen 1917-ig érvényben maradt. A 60-70-es évtized kivételként mentességet adó politikája nem indított el jelentősebb zsidó migrációt. Az 1865-80 közti periódusban mindössze 85 ezren éltek az áttelepülés jogával, ami a birodalom teljes területén élő zsidó népesség alig több mint másfél százalékát tette ki.

II. Sándor átfogó, négy nagy területet érintő „reformcsomagjának” két alappillére az 1864-es új bírósági szabályzat és az ugyancsak ekkor életbe léptetett zemsztvo (önkormányzati)-reform – noha tartalmazott néhány zsidókat korlátozó rendelkezést – lényegében megnyitotta a zsidóság előtt az ügyvédi és bírósági, valamint helyhatósági tisztségviselői karriert. A néhány megkötő előírás közé tartozott, hogy a városi dumákban a képviselői helyek legfeljebb harmadát tölthették be zsidók és a városok első számú vezetője sem kerülhetett ki körükből.

A 40-es évek derekán elindított oktatási reform, amelynek célja a zsidó fiatalok fokozatos átirányítása volt a közös és általános birodalmi iskolarendszerbe a 70-es évek elejére meghozta eredményét. A zsidó hallgatók beáramlása az általános oktatási rendszerbe olyan méretűvé vált, hogy 1875-ben a kormányzat megszünteti a tizenkét évvel korábban fölállított, zsidó fiatalok támogatását szolgáló ösztöndíjak folyósítását. Láthatóan a kormányzat megrémült és némiképp tanácstalanná vált tulajdon politikájának sikerétől. 1887-re azonban rátalál a „megoldásra”: I. Gyeljanov népművelési miniszter körlevélben szólítja fel a felügyelete alá tartozó intézmények vezetőit a zsidó diákok „megfelelő” arányokban történő felvételére. Eszerint a fővárosban a közép- és felsőfokú tanintézetekbe felvettek legfeljebb 3%-a, a kazanyi és harkovi tankerületben 5%-a, míg a „letelepedési övezetben” 10%-a lehetett zsidó.⁷ A Gyeljanov-féle bizalmas körlevél azonban már egy új, a zsidóságot különösen súlytó politikai korszak idején születik.

A „Narodnaja volja” terroristái 1881. március 1-én meggyilkolják II. Sándort. A merénylet akkor történik, amikor a reformer uralkodó késznek mutatkozott korlátozott feltételek mellett ugyan, de bevonni a társadalmat a törvényelőkészítés és -alkotás folyamatába. A cár tanácskozási jogkörű „parlament” felállítását fontolgatta.⁸ Halála a liberalizáló reformkurzusnak is véget vetett. Az új politikai korszak, a 80-as évtized ellenreformjai különösen az egyetemek belső életét és a zemsztvok működését érintették érzékenyen. A szellemi élet felügyelete, a cenzúra szigorítása, a már-már teljes körű rendőri kontroll a végső válsága felé tartó autokrácia elengedhetetlen politikai kelléke. A kormányzati önkény ugyanakkor megpróbált a birodalom bizonyos csoportjaiban szövetségesre lelni, s ehhez a nagyorosz sovinizmust hívta segítségül. A birodalom nem-pravoszláv csoportjai,

⁷ Ivanov, A.: „Jevrejszkij voprosz” i viszseje obrazovanyije v Rosszii (konyec XIX-nacsalo XX v.), in: Vesztnyik Jevrejszkovo Unyiverszityeta v Moszkve, 1994./1.(5.), 38.o.

⁸ Lásd: Raef, M.: Ponyaty dorevoljucionnuju Rossziju, London, 1990., 224-225.o.

legyenek azok finnek, lengyelek, avagy Kaukázusban élők, a korábban elnyert egyébként is szerény privilégiumaik és autonómiájuk további korlátozását, avagy teljes felszámolását voltak kénytelenek elszenvedni. A ruszifikáló nyomás nem hagyta érintetlenül a zsidóságot sem.⁹ Az adminisztráció zsidókat korlátozó politikája a korábbi gazdasági és erkölcsi (vallási) hivatkozásokon túl egy újabb elemmel egészül ki. Ezentúl a zsidók már mint forradalmárok is veszélyt jelentenek.¹⁰

A 60-70-es évtized jóindulatú semlegesség jegyében folyó kormányzati zsidó-politikája nemcsak a kurzus általános konzervatív fordulata nyomán válik represszívvé. Drámai módon az 1881-es pogromhullám is közrejátszik ebben. Akadnak befolyásos kormányzati tényezők, akik a pogromok okát a zsidók környezetében élő, ám tőlük szegényebb csoportok érthető bosszúvágyával kapcsolták össze. Következésképpen a megoldás sem lehet más, mint a zsidóság gazdasági tevékenységének korlátozása, reszeregálásuk. A pogromok mindennél meggyőzőbben bizonyítják, – állítja a kormányzati elit konzervatív csoportja – hogy hiábavalóak voltak a zsidók beolvasztására tett korábbi kísérletek. A megoldás csak egy lehet: vissza kell térni a zsidót idegennek tekintő ősi orosz elvhez.¹¹ Ennek szellemében történik a kormányzati politika felülvizsgálata, a korábbi évtizedek részleges könnyítéseinek visszavétele. Ráadásul mindez egyre erősödő antiszemita hecckampány közepette zajlik. Nem csoda, hogy a zsidóság bizonyos csoportjai a kormányzati represszió nyomán a forradalmi radikalizmus szervezetei felé kezdenek tájékozódni, míg egy másik része az önfelszabadítást, a Pinszker körvonalazta „autoemancipáció” programja¹² iránt érdeklődik. Az oroszországi zsidóság erőteljes politizálódása a 80-as évtized repressziójának következménye.

⁹ Az Ignatyev-féle korlátozásokról lásd: Gessen, Ju: i. m., 2. köt. 220-224. o.

¹⁰ A zsidóság politizálódása, bekapcsolódása az oroszországi Felszabadító Mozgalom különböző politikai csoportjainak tevékenységébe nem a 70-es évtized fejleménye. E folyamat később indul el, jelentős részben épp a reszeregáló, újra diszkrimináló belpolitikai fordulat következménye. A zsidók forradalmi szervezetekbe való bekapcsolódásának történetét lásd: Sub, D.: Jevreji v russzkoj revoljucii, in: u. ő.: Polityicseszkiye gyejatyeli Rosszii, New York, 1969. 353-376. o.

¹¹ Gessen, Ju.: i. m. 2. köt. 222. o. A zsidók elleni pogromok a narodnyik radikalizmus egyes képviselői körében a régtől várt spontán forradalmasodás jelének és bizonyítékának tűntek. Olyan fejleményt láttak azokban, amelyekhez nincs joguk a forradalmároknak elítélően, de még csak közönyösen sem viszonyulni. E megmozdulások élére kell állni, hogy azok haragja ne csak a zsidó, de minden más kizsákmányoló ellen irányuljon. A kifejezetten antiszemita megnyilatkozásokat tartalmazó dokumentumokon túl a forradalmi csoportok tanácsalanságát mindennél jobban bizonyítja az a tény, hogy az 1881-es pogromot követően sem találni kiadványaikban egyetlen egy elítélő nyilatkozatot sem. A jelenségre vonatkozóan lásd: Sub, D.: i. m., 359-365. o. és Eljasevics, D. A.: Igyeologija antiszemityizma v Rosszii v konce XIX- nacsale XX vv., in: Nacionalnaja pravaja prezsgye i tyeper, Szentpétervár, 1992. cs. 1., 56-58. o.

¹² L. Pinszker önfelszabadítási koncepcióját lásd: Avineri, S.: i. m. 90-101. o.

II. Az „orosz eszme” és a zsidók

Az oroszországi modern politikai antiszemitizmus eredendően nem kapitalizmusellenes. Nem a tőkés gazdaság dekonjunktúrája, avagy méltánytalansága kelt zsidóellenes indulatokat. Nem arról van tehát szó, mint Németországban, ahol a kapitalizmus első jelentősebb működési zavaraira a társadalom bizonyos csoportjai antropomorfizáló áthárítással reagálnak és a válságért – a tőke világának egyetemes elutasítása helyett – a zsidóságot teszik meg felelőssé. Oroszországban a modern politikai antiszemitizmus korábban jelentkezik, mint maga a kapitalizmus. De a zsidóellenesség múlt századi francia változata sem illeszthető az orosz viszonyokra, merthogy eredendően nem is értelmiségellenes. Az orosz politikai antiszemitizmus a Kelet és Nyugat, Oroszország és Európa civilizációs dichotómiáján és szembenállásán, mint „nagy” paradigmán belül keletkezik. Ezért lehetséges, hogy az orosz küldetést belülről fenyegető „idegen” szerepében nemcsak „a zsidó” tűnik fel, sőt nem is ő tűnik fel elsőként, hanem „a finn” és „a lengyel”.

Az említett civilizációs dichotómia az orosz gondolkodás számára problémává a XIX. század első harmadában válik. Szembe találja ugyanis magát egy korábban nem érzékelt ellentéttel, Oroszország ekkor elnyert európai illetékességű nagyhatalmiságának és „alulcivilizáltságának” konfliktusával. A bécsi kongresszuson akceptált politikai és katonai nagyság mögül hiányozni látszott a köznapi élet komfortja. E magyarázatra váró kollízió első értelmezője, Pjotr Csaadajev híres, első Filozófiai levelében még pesszimista választ ad. „Azok közé a nemzetek közé tartozunk, – írja – amelyek nem látszanak az emberi nem szerves részeinek, hanem csak azért léteznek, hogy nagy leckéül szolgáljanak a világnak”.¹³ Szerinte Oroszország történelmi időn és téren való kívülrekesztettsége Bizánchoz kapcsolódásának következménye.¹⁴ A korabeli közvéleményt sokkoló csaadajevi álláspont körüli vita szervezi meg utóbb az orosz eszmetörténet két nagy táborát, az orosz másságot ilyen-olyan megkötésekkel ugyan, de végsősoron glorifikáló szlavofilek és a különös fejlődést megkésetttségként, avagy korlátozott teljesítményként érzékelő nyugatosok csoportját. A vitázók első nemzedéke a keleti és nyugati fejlődési út összevetésekor még késznek mutatkozott a másik fél álláspontját megértően, mitöbb nagyvonalúan kezelni. És bár már a klasszikus szlavofilizmus képviselői is osztották Nyugat-Európa civilizációs hanyatlásának tézisé, amit leginkább az okcidentális világ individualizmusával, a jog külsőleges normáinak uralmával kapcsolak össze, mégis késznek mutatkoztak elismerően nyilatkozni a Nyugat termelési kultúrájáról. És ami talán még ennél is fontosabb: a szlavofil elfogultság nem volt nacionalista, merthogy számukra valóságos entitást nem a nemzet (etnikum), hanem a konfesszionális közösség alkotott. Kérdésfeltevésük az autokratikus renddel szembeni kritikai viszonyuk dacára alapjában véve nem politikai, hanem történetbölcseleti volt. Az „anyagias” nyu-

¹³ Csaadajev, P.: Filozófiai levelek egy hölgyhöz, Budapest, Magyar Helikon, 1981. 19.o.

¹⁴ „Végzetes sorsunkat követve, a nyomorult, a népek által mélyen megvetett Bizánchoz mentünk keresni a nevelésünkre rendelt erkölcsi kódexet.” Csaadajev, P.: i. m., 26.o.

gati világgal a romlatlan formájában megőrzött keresztény lélekközösséget, a „szobornoszt”-ot állították szembe, mintegy kárpótlásul a hétköznapi élet kényelmetlenségeiért, a termelési kultúra szegényességéért.

Csaadajev tézise az oroszország történelmi időn és téren való kivülrekesztettségeről azonban nem csak pesszimistán volt értelmezhető: fel lehetett fogni a kiválasztottság bizonyítékaként is. „Meggyőződése, – állítja évekkel később, a 30-as évek végén Csaadajev – hogy nekünk rendeltetett a gondolat és a társadalom leghatalmasabb problémáinak megoldása, minthogy mi szabadok vagyunk az európai elméket rabul ejtő előítéletek és autorítások végzetes terhétől.”¹⁵ Majd egyenesen úgy fogalmaz: „[A Gondviselés] bennünket a nemzeti érdekeken kívülre helyezett és ránk az emberiség érdekeit bízta.”¹⁶ A kiválasztottság állítása azonban azzal a következménnyel járt, hogy az „orosz eszme”, az orosz elhivatottság sajátos, antinómikus szerkezetet nyert. Az oroszország történelmi esetlegeségektől való mentessége ugyanis azt sugallta, hogy egyedül ő hivatott elfogulatlanul és részrehajlás nélkül az egyetemes megváltódás felé vezetni az emberiséget. A feladat egyetemessége és az azt végrehajtani hivatott nép részlegessége közt feszülő ellentét föloldási és értelmezési kísérletei kötik majd le az „orosz eszme” hagyományához kapcsolódó gondolkodók figyelmét.¹⁷

A klasszikus szlavofil nemzedék Nyugat-kritikájának politikai szembenállást nem implikáló világképe Nyikolaj Danyiljevskij munkássága nyomán ölt magára új, expanziós formát. Nála nyer kidolgozást Oroszország és Európa ellentétének kultúrpolitologailag megalapozott, ugyanakkor politikailag is instrumentálizálható modellje. Míg az első szlavofil nemzedék számára az „orosz eszme”, az orosz küldetés kizárólag történetbölcseleti és erkölcsi jelentésű, addig Danyiljevskijnél geopolitikai értelmet hordoz. Az „orosz eszme” harci zászló, a „keleti kérdést” végérvényesen megoldani hivatott Oroszország jelképe. A „keleti kérdés” megoldása – az orthodox-szláv világ hagyományos központjának, Konsztinápolynak az elfoglalása. Ehhez azonban a szlávország orosz felügyelet alatti egyesítésére van szükség. A pánszláv-doktrína nyilvánvaló elmozdulást jelent az eredeti szlavofil állásponttól: az idealizált felekezeti közösség helyét átveszi az etnikai rokonság elve. Csakhogy a szlávok egyesítésének eszméje az Orosz Birodalmon belül konfliktusba került a katolikusok (unitusok) és pravoszlávok felekezeti különeműségének problémájával. Ugyanakkor számos szláv nép a birodalom határain kívül, más államok felügyelete alatt élt. E kettős, egyszerre vallási és politikai probléma jelenléte formálta sajátossá a pánszláv-doktrínát. A birodalom oroszországi „küldetése” koncepciójában ezért a „szláv kivételesség” egyfelől politikai expanzióra, másfelől a vallási „kiválasztottság” elvére épült. A vallási „kiválasztottság” állampolitika rangjára emelését elvileg megkönnyítette, hogy az orosz állam az újkor hajnalán nem élte át a reformáció nyomán kibontakozó vallásháborúk megosztó, utóbb kijózanító tapasztalatát. Oroszországban, ellentétben Nyugat-Európával nem volt ok az állam szuverenitásának korlátozó újrafo-

¹⁵ Csaadajev, P.: Szocsinyenyija, Moszkva, 1989. 370.o

¹⁶ Csaadajev, P.: i.m. 377.o.

¹⁷ Lásd erre vonatkozóan L. Poljakov kiváló tanulmányát: Logika „russzkoi igyei”, in: Obscsesztvennije nauki i szovremennoszt, 1992./3., különösen a 71-75. o.

galmazására. Az orosz állam továbbra is illetékesnek tekintette magát a vallási és lelkiismereti kérdésekben, azok felügyeletét nem adta fel.¹⁸ Ráadásul a korábbi kettős – bizánci és tatár – függőség alól kiszabadulva a XVI. századi Moszkóvia a triumfalizmus, a nagy hódítások korát éli, azaz nemhogy gyengülne, hanem éppen ekkor erősödik meg az állam „meggyőződése” messianisztikus szerepvállalásának indokoltságában. Noha ez a hagyomány a XVIII. századi Oroszországban némiképp háttérbe szorult, XIX. századi föltámasztása nem volt reménytelen.

Danyiljevskij „Oroszország és Európa” c. könyve¹⁹ a múlt század 60-as éveinek végén az európai helyzet meghatározó elemének a német és orosz birodalom geopolitikai szembenállását érzékeli. E helyzetre könnyen ráilleszthető általánosító modellt konceptualizál és mintegy beteljesítve a klasszikus szlavofil nemzedék intencióját a világtörténelem menetéből vezeti le²⁰ és értelmezi az önálló szláv kultúrtörténeti típust. A kötet modellje ugyanakkor alkalmas keret ahhoz, hogy a politikai szükségletek változásait követve abba mindig az éppen aktuális exigenciákat lehessen beleilleszteni. Ezért lehet az oroszország ellenfele, hol a pángermanizmus, hol a liberális Nyugat, hol pedig a zsidó szabadkőművesség. A lényeg ugyanis nem az, hogy ki, vagy mi Oroszország ellenfele, hanem, hogy Oroszországnak mindig valakik ellenében kell óvnia öntörvényű világát. Ráadásul a Danyiljevskij-féle modell arra is lehetőséget adott, hogy utóbb a „zsidó szabadkőműves összeesküvéssel” kombinálódva egyszerre lehessen „külső” és „belső” ellenséget fölmutatni. Ez pedig azzal a rendkívül kényelmes politikai következménnyel járt, hogy a zsidóságnak „beazonosított” közös külső-belső ellensége a mindenkori igényeknek megfelelően hol a zsidó-Angliában, hol a zsidó-Franciaországban – röviden: bármely államban tetet ölthetett. Danyiljevskij tehát olyan modellt kínált föl, amihez kapcsolódva a „zsidó szabadkőműves összeesküvés” eredendően ezoterikus és marginális teóriája az állampolitika rangjára emelkedhetett. Ennek számos bizonyítéka van. Ezek közül is talán a legbeszédesebb V. Lamzdorf külügyminiszter 1906-os titkos memoranduma. Ez a feljegyzést ajánlja az uralkodónak, hogy Oroszország haladéktalanul kezdjen tárgyalásokat Németországgal és a Vatikánnal a Zsidó Világszövetség és annak eszközéül használt Franciaország elleni egyeztetett fellépésről. Lamzdorf szerint az oroszországi politikai rendszer liberalizálásáért és a választójog kiszélesítéséért folyó kampány politikai csapda. Célja a pravoszláv orosz monarchia modernizálása, hogy elháruljon az utolsó akadály is a Párizsból irányított zsidó szabadkőműves világhatalom elől. Jellemző módon II. Miklós teljes támogatásáról biztosí-

¹⁸ Ljuksz, L.: Goszudarsztvo pravdi, in: u. ó.: Rosszija mezdsu Zapadom i Vosztokom, Moszkva, 1993. 11. o.

¹⁹ Danyiljevskij könyve először 1869-ben a „Zarja” c. folyóiratban jelent meg. Önálló kötetként 1871-ben publikálták.

²⁰ Fönnmaradtak az első szlavofil nemzedék vezéralakjának, A. Homjakovnak világtörténeti szintézist ígérő konspektusai. Lásd: „Szemiramida”, in: Homjakov, A. Sz.: Raboti po isztorioszofii, Moszkva, 1994

totta külügyminiszterét.²¹ A zsidóságot „külső-belső” ellenségként számontartó kormányzati magatartásnak meglettek azonban a zsidóságot közvetlenül is sújtó következményei. 1915-ben a frontvonalak környékéről mintegy félmillió kémkedéssel megvádolt zsidót telepítenek ki.²²

Oroszországban miután a politikai antiszemitizmus a civilizációs dichotómia, az orosz küldetés kontextusában körvonalazódik²³ és mert az utóbbi Danyiljevskij révén politikai formát ölt és a 80-as évek belpolitikai fordulata nyomán beépül az állam magatartásába a zsidóellenesség nem „egyszerűen” a társadalom bizonyos csoportjainak politikailag argumentált ügye, hanem állami-lag felügyelt „program” lesz.

III. Az antiszemitizmus formaváltozatai

A politikai antiszemitizmus oroszországi „elméletének” kimunkálása a múlt század 60-as évtizedében a nagy reformok nyomán, illetve azokkal párhuzamosan bontakozott ki. II. Sándor liberalizáló politikája a zsidóság újabb és újabb csoportjait engedte be a birodalom belsejébe. Noha ezzel a lehetőséggel a zsidó alattvalók töredéke élt csupán, a konzervatív tábor ezt sem hagyta szó nélkül. Kiváltképp kitűnt bíráló aktivitásával a szlavofilek fiatalabb nemzedékéhez tartozó Ivan Akszakov. Az általa szerkesztett „Gyeny” c. lapban hosszú cikksorozatot tett közzé a zsidó kérdésről, mintegy lefektetve ezzel az orosz politikai antiszemitizmus alaptoposzait. Akszakov szerint a zsidók képtelenek az orosz törvé-

²¹ Cohn, N.: *Blagoszlovenyje na genocid: Mif o vszemirnom zagovore jevrejev i „Protokolah szionszkijh mudrecov”*, Moszkva, Progressz, 1990. 78-79. o. A politikai antiszemitizmus állami patronálására és az államapparátus – beleértve az igazságszolgáltatást is – elfogultságára jellemző példa a Bejlisz-ügy, a századelő kijevi vérvád-pere. Az ügy hivatalosan beterjesztett negyven oldalas vádbeszédének mindössze öt oldala vonatkozott a vádlottra, még a fennmaradó 35 oldal a zsidóság bűnösségét és egyetemes felelősségét taglalta. Lásd: Eljasevics, D. A.: i. m. 67. o. Ami pedig II. Miklós antiszemitizmusát illeti, ezt talán mindennél meggyőzőbben bizonyítja az a kommentár, amit a „Cioni bölcsek jegyzőkönyvé”-hez fűzött: „A gondolatok micsoda mélysége! Micsoda előrelátás! A programjuk milyen pontos teljesítése! Mintha a mi 1905-ös évünket a Bölcsek keze irányítaná! Kétség sem férhet eredetiségéhez! Mindenütt látható a zsidóság irányító és romboló keze! „Lásd: Cohn: i. m. 81-82.o. A teljes képhez hozzá tartozik, hogy II. Miklós miután belügyminiszterétől, Sztolipintől tudomást szerzett arról, hogy a „Jegyzőkönyv” a titkosrendőrség fabrikálta hamisítvány annak kivonásáról rendelkezett, mondván: „a tiszta ügyet nem lehet mocskos eszközökkel védelmezni”.

²² Eljasevics, D. A.: i. m. 68. o.

²³ Az orosz küldetés, az „orosz eszme” ügye iránti elkötelezettség, avagy érdeklődés nem jelent szükségszerűen birodalmi expanzionizmust, avagy antiszemitizmust. Az orosz elhivatottság bölcséleti hagyománya ennél jóval szélesebb. Vlagyimir Szolovjov, Georgij Fedotov, a késői Bergyajev – noha érdeklődésük középpontjában áll az „orosz eszme” – távol állt mindenfajta kirekesztő, mások méltóságát kétségbevonó gondolatától és magatartástól. Túl mindezekén, az oroszországi bölcséleti és politikai gondolkodásnak létezett egy olyan vonulata is, amely az európai liberális jogfilozófia tradíciói mentén haladt. Mindemellett hiba lenne az oroszországi antiszemitizmus hagyományába illeszteni azt a fajta antijudaista teológiai gondolkodást, amit leginkább Pavel Florenszkijnél, Szergij Bulgakovnál és a 10-es évekbeli Bergyajevnél találni meg.

nyeknek megfelelni, azok szellemében élni. Ők csak jövevények, akik épp ezért nem várhatják el, hogy vendégként ugyanazokat a jogokat kapják, mint az őslakó oroszok. „Mert mi manapság a zsidó? – tette föl a kérdést Akszakov. – Egy mára meghaladott történelmi periódus megtestesülése, az egyetemes emberi szellemi fejlődés megdermedt, felszámolt mozzanata... A zsidó – sorsával megbékülni képtelen anakronizmus...”²⁴

Ivan Akszakov antiszemitizmusa – legalábbis korai korszakában – még „nagyvonalú”: beéri azzal, hogy felszólítja a zsidóságot a „modern felvilágosult világ” elveinek követésére. Sőt hajlandó elfogadni a zsidó hitélet teljes szabadságát is. Ám már ekkor elképzelhetetlennek tartja, hogy olyan tisztséget töltsenek be zsidók, melynek érvénye keresztényekre terjedne ki. „Mi készek vagyunk azt kívánni, – érvel zsidó honfitársaival kapcsolatban – hogy legyen biztosított szókáaik, öngazgatásuk, fejlődésük, művelődésük, kereskedésük teljes szabadsága. Mi készek vagyunk azt is kívánni, hogy engedtesék letelepedésük Oroszország egész területén. De nem kívánhatunk nekik adminisztratív és törvényhozói jogokat egy olyan országban, amely maga előtt a kereszténység zászláját viszi.”²⁵

Párhuzamosan erősödő konzervatív nacionalizmusával és pánszlávizmus felé tett politikai fordulatával Akszakov gondolkodásában újabb és újabb antiszemita motívumok jelennek meg. Ilyen elem a zsidó világösszeesküvés-teória. Akszakov e tekintetben epigon. Általában is a múlt század végének oroszországi antiszemitái sokat köszönhetnek német eszmetársaiknak.²⁶ Akszakov szerint az összeesküvés erejét jelentősen növeli a zsidók egyre gyarapodó jelenléte a világi oktatás intézményeiben. A középiskolák és egyetemek sajátos transzformációs helyként működnek, ahol a „zsidó nemzet kulturális réteggé alakul át”²⁷, olyan készségek birtokosává, amelyek segítségével más népek kultúráját képes felügyelete alá vonni. Ám az összeesküvés Akszakov szerinti legsúlyosabb következménye mégsem ez. „Minthogy a szemita eszme a tagadás elvén érlelődik, – állítja Akszakov – a zsidók egyetemes világhatalma (ami már kétségtelenül kialakulóban van) a létező világ alapjainak fokozatos szellemi aláásásában” és a legerkölcstelenebb erő, a pénz uralmának alávetésében fejeződik ki.²⁸ A zsidó kiszákmányolás tézise alkalmat ad Akszakovnak arra is, hogy igazolva lássa: az antiszemitizmusért maguk a zsidók a felelősek, merthogy „az igazságtalan nyerészkedés kelti fel az orosz nép gyűlöletét a zsidók ellen és nem pedig a törzsi vagy vallási ellenségeskedés”.²⁹ A késői, 80-as évekbeli publicisztikájában már egészen odáig megy, hogy azt állítsa: a kormánynak nem a zsidók jogfosztottságának

²⁴ Akszakov, I. Sz.: Szobranijje szocsinyenyij, 3. kötet, Szentpétervár, 1900. 474. o.
²⁵ Akszakov, I. Sz.: i. m., 469. o.

²⁶ Akszakov antiszemita elfogultsága még arra is képesnek bizonyult, hogy feledtesse a szlavofil szerző közismert németellenességét és német hamisítványokra hivatkozva bizonyítsa a zsidó világösszeesküvés tényét.

²⁷ Akszakov, I. Sz.: i. m., 536. o.

²⁸ u. o.

²⁹ Akszakov, I. Sz.: i. m., 521. o.

felszámolásán kell gondolkodnia, hanem „az orosz lakosság zsidó iga alóli emancipálásán”.³⁰

Ivan Akszakov antiszemitizmusa – miközben tele van önmagának is ellentmondó állításokkal³¹ – könnyen beleilleszthető Kelet és Nyugat civilizációs dichotómiájába. A szlavofilek fiatalabb nemzedékéhez tartozó Akszakov ugyan a múlt század 60-80-as éveiben még csak elvétve találkozhatott asszimilált oroszországi zsidóval, ám Nyugat-Európában e folyamat ekkor már meglehetősen előrehaladott. A zsidóság a szlavofilek második nemzedéke szemében a nyugati civilizáció generális szimbóluma, mindannak megtestesülése, ami az okcidentális világgal szembenálló, külön úton haladó „szláv szellem” számára idegen.

A zsidóellenesség oroszországi történetében fontos, ám nehezen meghatározható hely illeti meg Dosztojevszkijt. A meghatározás nehézsége nemcsak azzal a körülménnyel függ össze, hogy Dosztojevszkij oroszországi tradíciót teremtett az „egyedi zsidó” és az „általános zsidó”, avagy „zsidóság” fogalmainak megkülönböztetésével és szembeállításával. (Felfogásában ugyanis az előbbi akár még derék ember is lehet, míg az utóbbi, valamiféle absztrakt elvként a gonosz megtestesülése. Eszerint a zsidók egymás közti érintkezése, valamiféle „cionista” aktivitás hozza létre a diabolikust.)³² És még csak nem is azért nehéz Dosztojevszkij elhelyezése, mert még a 60-as években kemény hangon vitázott az antiszemita Ivan Akszakovval. A nehézségek máshonnan erednek.

Dosztojevszkijt komolyan foglalkoztatta a zsidókérdés, különösen a 70-es években és ezt nemcsak naplójából lehet tudni. Könyvtárában megtalálni a korszak két hírhedt antiszemita kiadványát, Jakov Brafman „Kahalok könyvét”³³ és M.I.Grinyevics „A zsidók bomlasztó hatásáról Oroszország gazdasági életére és a zsidó kizsákmányolás rendszeréről”³⁴c. művét. Mindkét könyv bizonyíthatóan hatással volt az íróra³⁵, ám mégsem adnak magyarázatot Dosztojevszkij különös antiszemitizmusára. Különös, mert szinte pontról pontra megismétli Akszakov zsidókkal kapcsolatos előítéleteit, beleértve még a zsidó világösszeesküvést is, ám mindezekből nem várt következtetésre jut. „Magától értetődően mindent, amit a humanitás és az igazságosság megkövetel, mindent, amit az emberiesség

³⁰ Akszakov, I. Sz.: i. m., 508. o.

³¹ Ezzel kapcsolatban elég arra utalni, hogy Akszakov egyfelől archaikus népnek, másfelől a kortársi Nyugatot megtestesítő csoportnak tartotta a zsidóságot. De nem kevésbé nehezen összeilleszthető a zsidóságot önmagát túlélte közösségnek, ugyanakkor sikeres világösszeesküvés szervezőjének látni.

³² Lásd erre vonatkozóan Ahiezer, A. Sz.: Antiszemitizmus v Rosszi: Vzgljad kulturologa c. tanulmányát. in: Vesztnyik Jevrejszkovo Univerzityeta v Moszkve, 1992./1., 109. o

³³ Brafman, Ja.: Knyiga Kagala, (1868.)

³⁴ Grinyevics, M.: O tletvornom vlijanyii jevrejev na ekonomiceszkij bit Rosszi i o szisztyme jevrejszkoi ekszpluacii, (?)

³⁵ Lásd Eljasevics, D. A. idézett tanulmányát (53.o.) és Grosszman, L. P.: Szeminarij po Dosztojevszkomu, Moszkva-Petrograd, 1922. 46.o

és a keresztény törvény előír meg kell tenni a zsidókért.”³⁶ – állítja. Majd még hozzát teszi, hogy minden bíráló megjegyzése dacára a zsidók jogainak teljes körű, az őslakossággal megegyező szintű kiszélesítése mellett foglal állást, mert-hogy ez „Krisztus törvénye,... ez a keresztény elv”.³⁷ Dosztojevszkij szerint mind-
amelllett a zsidó jogok kiterjesztésének akadálya sokkal inkább a zsidó, mintsem orosz oldalon található meg.³⁸

Az oroszországi antiszemitizmus labirintusában nemcsak a konzervatív tábor képviselőivel lehet találkozni. A 80-as évtized elején a forradalmi radikalizmus egyes csoportjait is megéri a zsidóellenes elfogultság. Az 1881-es pogromhul-lámot értékelve még a narodnyikok körében is antiszemita dokumentumok fo-galmazódtak meg. Ezek közül a leghírhedtebb az illegális „Narodnaja Volja” cso-port Végrehajtó Bizottsága által jegyzett proklamáció. „A zsidó pogromok kap-csán az ukrán néphez” intézett felhívás azt állítja, hogy „Ukrajnában a zsidóktól szenvednek a legtöbbet az emberek. [Mert] ki vette kezébe a földeket, az erdő-
ket és a kocsákat? – A zsidók!... Akár merre is nézz, bármihez lép is oda – mindenütt zsidókat találsz! A zsidó az emberen csak gúnyolódik, minduntalan becsapja, vérét szívja. Nincs a vidéki embernek élete a zsidótól... De a városban a falunál is rosszabb a helyzet. Ott valamennyi gyárat és bazárt, a teljes előljáróságot szolgálai révén megvásárolta... És ha a férfiak föllázadnak és kegyet-
len ellenségeiktől védik magukat, miként történt ez ebben az évben Jeliszavetgrádban, Kijevben és Szmilában [1881-es pogromhelyszínek – Sz.B.Z.] – a cár azon nyomban kimenti a zsidókat.”³⁹ A proklamáció szerzője, G. G. Romanyenko a felhívás közreadása előtt nem sokkal a „Narodnaja volja” c. folyó-
iratban cikket⁴⁰ szentelt a zsidókérdésnek. Ebben emlékeztetett arra, hogy a zsi-dó pogromok kapcsán sokan érdeklődtek a szociálforradalmárok véleménye fe-lől. A hivatalosként előadott narodnyik álláspontot a következőképpen foglalta össze: „A humanitás nevében nehéz erre válaszolni, de a válasz egyértelmű... Nincs jogunk a tisztán népi mozgalomhoz nemcsak elítélően, de még csak kö-zömbösen sem viszonyulni. Kötelességünk a joggal elégedetlen és tevőlegesen tiltakozó erők közös formuláját kifejezni és tudatosan irányítani...”⁴¹

1883-ban újabb narodnyik közlemény jelenik meg. Ebben a zsidó pogromokat össznépi mozgalom kezdeteként értékeli, olyan mozgalomként, amely „nem a zsidók, mint olyanok, hanem a „zsidrákok [„zsid”-ok], azaz a nép kizsákmányo-lói ellen irányul”. „A nép pontosan érti, – állítja a dokumentum – hogy még az előljáróság is őket nem mint zsidókat, nem mint elnyomott népet, még kevésbé, mint könyörtelenül üldözött intellektuális erőt támogatja, hanem csak mint zsidrákokat, azaz mint olyan embereket, akik a népet segítik varázslatban tartá-

³⁶ Dosztojevszkij, F. D.: Dnyevnyik piszatyelja za 1877 g., in: Tajna Izrailja. „Jevrejszkij voprosz” v russzkoj religioznoj miszli konca XIX-pervoj polovini XX v. v., Szentpétervár, 1993. 21. o.

³⁷ u.o.

³⁸ u.o., 22. o.

³⁹ Idézi Eljasevics, D. A.: i. m., 59. o.

⁴⁰ Romanyenko, G. G.: Vnutrennyyje obozrenyje, in: Narodnaja Volja, 1881./6.

⁴¹ Idézi Ejasevics, D. A.: i. m., 57. o.

ni.” Majd még a közlemény hozzáfűzi, hogy a „Narodnaja volja” munkás frakciója, miként az egész orosz nép, nem ellenséges a zsidókkal, ám ez nem vonatkozik a kizsákmányoló „zsidrákokra”. A dokumentum végül emlékeztetett arra, hogy a Nagy Francia Forradalom is a zsidók megveretésével kezdődött és hogy már Karl Marx „kiválóan elmagyarázta, hogy a zsidók, mint tükör (mégpedig nem szokásos, hanem megnyújtott formában) reprodukálják környezetük minden fogyatékoságát, a társadalmi rend minden fekélyét, következésképpen amikor zsidóellenes mozgalmak kezdődnek biztosak lehetünk abban, hogy azokban az egész rendszer elleni tiltakozás rejlik és jóval mélyebb mozgalom kezdődik.”⁴² Az idézett dokumentumok, noha nem tipikusak, mégis a forradalmi radikalizmus nem kevés képviselőjének gondolkodásmódját tükrözik, azt a fajta narodnyik mentalitást, ami – legalábbis a szociálforradalmár I. Kablic (Juzov) szerint – „ellentét azzal a polgári liberális rendszerrel, amihez a zsidók jobban vonzódnak, minthogy abban a társadalomban a seftelők kerekednek fölül”.⁴³ A pogromok nyilvános elítélése még azok körében is nehézségeket okozott, akikről semmiféle zsidóellenesség, avagy rosszhiszeműség nem volt feltételezhető. „Még a zsidó nép olyan vitathatatlan barátja is, mint P. L. Lavrov” – vezeti föl David Sub tanulmányában a narodnyikizmus egyik vezető ideológusának P. B. Akszelrodhoz intézett levelét – a következőket írja 1882 áprilisában: „Be kell Önnek valljam, hogy a zsidókérdést rendkívül bonyolultnak tartom, gyakorlati vonatkozásban pedig ama párt számára, amely szem előtt kell tartsa a néphez való közeledését és annak kormányzat elleni föllázítását, a legnagyobb mértékben nehéznek. Elvileg papíron felettébb könnyű a megoldása, ám tekintettel a népi szenvedélyekre és ahol csak lehet a nép MI OLDALUNKON VALÓ megtartására, ez már egészen más dolog.”⁴⁴ De nemcsak Lavrov gondolkodott így. Hasonló dilemmát érzékelt a narodnyik L. G. Dejcs is: „Valóban, a zsidókérdés ma a gyakorlatban szinte megoldhatatlan a forradalmár számára. Mit tehet most, például, Baltában, ahol verik a zsidókat? Védelmükre keljen?...Ez azt jelentené, hogy gyűlöletet keltene a forradalmárok ellen, akik nemcsak a cárt gyilkolták meg, de a zsidókat is védik...Ez kilátástalan ellentét, mind a zsidók, mind a forradalmárok számára...” Majd még hozzáteszi: „a nép körében békéltető agitációt folytatni manapság igen-igen nehéz”⁴⁵

Nem osztotta azonban mindenki Dejcs véleményét. Levelének címzettje, P. B. Akszelrod „A zsidó-szocialista értelmiség feladatairól” c. publikálatlan írásában úgy vélte, hogy a pogromok oroszországi általános megítélése hozzásegítette a «zsidó-szocialistákat» tényleges oroszországi helyzetük felismeréséhez, annak belátásához, hogy az orosz társadalom többsége továbbra sem fogadja el őket egyenrangú oroszországi alattvalókként, illetve állampolgárokként.⁴⁶ Ez a helyzet

⁴² Idézi Sub, D.: i. m., 360-361. o.

⁴³ Kablic, I. (Juzov): Osznovi narodnyicesztva, 2. rész, Szentpétervár, 1893., 412. o. A narodnyikizmus alapjait összefoglaló Kablic az idézett kötetben számos helyen adta „jelét nyilvánvaló antiszemita elfogultságának.

⁴⁴ Idézi Sub, D.: i. m., 364. o.

⁴⁵ Idézi Sub, D.: i. m., 364. o.

⁴⁶ Idézi Sub, D.: i. m., 365. o.

a zsidóság bizonyos már korábban radikalizálódott csoportjaiban csalódást kelt és eltávolítja őket az „orosz szocializmustól”. Sokukat azonban épp e szituáció fordít az oroszországi forradalmi mozgalmak felé. Azok történetében ugyanis csak átmeneti epizódnak bizonyult a zsidóellenesség, s rajtuk kívül – az oroszországi liberalizmus politikai megszerveződéséig – más csoporttól nem remélhették jogi és társadalmi emancipálásukat.

A 90-es évtized végén az antiszemita publicisztika és „teória” A.Sz. Smakov révén újabb elemekkel gazdagodik. Smakov az orosz századforduló szenvedélyes judofóbja, csaknem tucatnyi antiszemita könyv szerzője, perbe fogott „feketeszázasok” örök védőügyvédje, a hírhedt kijevi vérvádper, az ún. Bejlisz-ügy polgári vádlója. Meggyőződése szerint a zsidó uralom kiépítése, mind szellemi, mind gazdasági, mind pedig politikai tekintetben jó ideje folyik. E három területen zajló „terjeszkedést” szolgálja a zsidó három típusa: a „tőzsdei”, a „politikai” és a „zsurnaliszta zsidó”. Az expanzió gazdasági módja Smakov víziójában semmi eredetit nem tartalmaz az akszakovihoz képest. Annál figyelmet érdemlőbbek viszont a zsidóság politikai szerepére vonatkozó megállapításai. Smakov szerint a zsidóság már az ókorban is az állam felbomlásztásának „rothasztó fermentuma” volt és persze mind az angol, mind a francia forradalom miatti felelősség őket terheli. Az 1905-ös orosz revolúció is az államellenes zsidó destrukció műve, sőt az nem volt más, mint „Judea fiainak felkelése”. Mert mi is történt nem sokkal az 1905-ös forradalom előtt? A birodalmi belügyminiszter, V. K. Pleve engedélyével „Összoroszországi cionista kongresszust” tartanak Minszkben, ahol is Smakov szerint lényegében már 1903-ban kidolgozták a jövőendő oroszországi forradalom menetrendjét. A zsidóság politikai expanziója ugyanis – állítja „A nemzetközi titkos kormányzat” szerzője – nem riad vissza a különféle, gyakran felettébb visszataszító eszközök használatától sem. Ilyen eszköz az ügyvédi kar és a bíróságok tudatos elzsidósítása éppúgy, mint a szándékos szellemi föllazítás, a hagyományos erkölcsi értékek fölbomlasztása. Smakov szerint a zsidóság abban is közreműködik, hogy az őshonos oroszország védtelen a szifilisz és az alkoholizmus terjedésével szemben.

A sajtó zsidó „megszállásának” gondolatát noha nem Smakov veti fel elsőként⁴⁷ álláspontja mégsem nélkülözi az eredetiséget. Ő ugyanis arra is kísérletet tesz, hogy megmagyarázza a „zsidó sajtó” közvéleményt alakító és felügyelő szerepének működési mechanizmusait. Szerinte a zsidók kontrolálta sajtó a felelős a gyűlölet és a kölcsönös ellenszenv terjesztéséért, a nem lankadó társadalmi bizalmatlanságért. A lapok előszeretettel használt eszköze a valóság eltúlzása és ironikus átrajzolása. Összességében „a zsidó, avagy elzsidósodott sajtó »liberális« stratégiája” arra irányul, hogy az egymás iránt bizalmatlan embereket „az egymásnak esésre való készenlétig hergelje föl”.⁴⁸

⁴⁷ A narodnyik Kablicnál már a 90-es évek elején a következőket lehet olvasni: „.... ameddig a zsidó publicisztika (mellesleg igen gyakran teljesen orosz formájú újság mögé rejtőzve) kizárólag zsidó érdekek védelmezője lesz, addig közte és a narodnyikizmus közt semmiféle megegyezés nem képzelhető el.” in: Kablic, I.: i. m., 412. o.

⁴⁸ Smakov, A. Sz.: *Mezsdunarodnoje tajnoje pravityelsztvo*, Moszkva, 1912. 263. o.

Smakov antiszemita „teljesítménye” az 1912-ben megjelentetett összeesküvés-könyvében teljessé ki. „A nemzetközi titkos kormányzat” c. kötetében többszáz oldalon át adja elő a zsidó világaluralom kiépülésének történetét és technikáját.

A zsidó világösszeesküvés tényét olyan egyébként tehetséges és eredeti gondolkodók is elfogadták, mint Vaszilij Rozanov. Szerinte a zsidóság magatartását „a világ a zsidóság számára teremtetett” alapállítása szabta meg. A „gojokról”, mint „idegenekről” szóló tanítás teremt olyan helyzetet, – véli Rozanov – amelyből szükségszerűen következett, hogy a nem-zsidót, „a «feleslegest» ki lehetett fosztani, a «feleslegest» meg lehetett gyilkolni, a gödörből nem kiemelni”, sorsára hagyni.⁴⁹

Rozanov – még ha Otto Weininger „Nem és jellem” c. könyvének hatása tagadhatatlan is – meglehetősen eredeti, a nemiség titkának fülledt metafizikájába illeszkedő antiszemita koncepcióval állt elő. Szerinte a zsidók nem egyszerűen nemzetet, hanem „egyetlen kolostort, egyetlen szabályzatnak [engedelmeskedő] közösséget alkotnak.”⁵⁰ Testileg rendkívül közel állnak egymáshoz, „lényegében valamennyien rokonai egymásnak és egy kicsit szerelmesek is egymásba.”⁵¹ A kiválasztottak közé tartozás pillanata a férfiaknál a körülmetéléssel, míg a nőknél a körülmetélt férfival való érintkezéssel következik be. A beavatás a „minden megengedett” felhatalmazását hozza el. Ettől a pillanattól – állítja Rozanov – a zsidó mindent megtehet a nem-zsidóval szemben. Ám a zsidóság igazi „trükkje” másutt van: nőiességében. Rozanov szerint ugyanis a zsidóság úgy él együtt más népekkel, ahogy nő a férjével. A zsidók kezdetben alkalmazkodnak, valósággal belészeretnek abba a népbe, akinek környezetében élnek. Az együttélés azonban egy idő után a nem-zsidók számára kabalisztikus függéssé válik, olyan nyüggé, mint amit hisztériára hajlamos felesége miatt érez a kiszolgáltatott, legyűrt férj. Nem nehéz felfedezni, hogy Rozanov modelljében a hisztériakeltő, a zokogó szerepét a zsidók irányította sajtó tölti be.

Rozanov arra is választ keres, hogy honnan erednek a zsidóság nőies vonásai. Szerinte e titok kulcsa éppoly régi, mint maga a zsidó nemzetség. Szodoma és Gomorra története, noha minduntalan megfélemedeznek róla, – állítja Rozanov – még sem lehet véletlen. „A Föld egyetlen egy nemzetségének, se a görögöknek, se a rómaiaknak, se a szlávoknak, avagy germánoknak, se a skandinávoknak krónikájuk első oldalán, sőt évkönyveikben egyáltalán nincs olyan két egész várossal megeső epizód, amelyben a városok lakói – minden bizonnyal fejedelmükkel az élén – ilyen különös dolgokat űztek volna és homlokukon ilyen az egyik város elnevezéséből nyert «bélyeget» viselnének. Európában, ha ilyen megesik, azt mélyen eltitkolják....és ha meg is történik soha nem városokkal és nemzetségekkel, hanem mindig egyedi esetként.”⁵²

A zsidó nőiességet Rozanov kezelhetetlen anomáliának, a zsidóság egészére jellemző abnormitásnak találta. „Nem az arc, nem a személyiség anomáliás, miként ez ritkán és mindenütt előfordul, hanem maga a nemzetség teljes tömegé-

⁴⁹ Rozanov, V. V.: „Angel Jegovi” u jevrejev, in: Tajna Izrailja, 261.o.

⁵⁰ Rozanov, V. V.: i. m., 268. o.

⁵¹ u.o.

⁵² Rozanov, V. V.: V szoszedsztve Szodoma, in: Tajna Izrailja, 251.o.

ben anomáliás és abnormális...”⁵³ Rozanov a zsidóság abnormitásának kijelentésével olyat állít, ami után már csak egy ennél „radikálisabb” álláspont lehetséges, az abnormitás eliminálásának álláspontja, azaz a likvidáló tett.

Resume

The Russian messianism and the Jews

The first part of the essay presents an overview of the intellectual background of the modern Russian political anti-Semitism. It makes an effort to prove the supposition that the Russian political anti-Semitism has developed in the context of civilizational dichotomy between East and West, between Russia and Europe. Thus, it is important to give a special attention to Danilevsky's cultural typology, which politically rephrases the civilizational dichotomy.

The second part of the article reviews the most representative authors of the Russian political anti-Semitism (Ivan Aksakov, some „narodnik” authors of the 1880's, Vasily Rozanov, Alexej Shmakov) and its fundamental phrases (Jewish exploitation, cultural and political destruction, cosmopolitanism, Jewish world conspiracy and world domination).

⁵³ u.o., 253. o.

BEBESI GYÖRGY:

A pétervári zsidók

*(N.V. Jubnyova kutatásai alapján)**

A betelepedéstől a reformig

resztelkedett zsidó jelentett. Lengyelország szétesése és többszöri felosztása következtében kerültek zsidók újra tömegesen Oroszországba. Az első felosztás után, 1772-ben a mai Belorusszia egyes területei váltak a birodalom részévé. Ezeken a területeken két kormányzóságot hoztak létre: a Polockit és a Mogiljovit. A második felosztás (1793) után kapta meg Oroszország Belorusszia további részeit, itt jött létre a Minszki Kormányzóság, illetve ekkor jutott a Birodalom a jobbparti Ukrajnához is, ahol az Izjaszlavi és a Braclavi Kormányzóságokat szervezték meg. A harmadik felosztás (1795) nyomán vált Oroszország részévé Litvánia, melynek területén újabb két kormányzóságot alakítottak ki. A korábban lengyel, illetve litván fennhatóság alatt élő zsidók csak a Jekatyerinoszlavi Helytartóságban, illetve a Krimben, a Kijevi, a Csernyigovi és a Poltavai Kormányzóságokban telepedhettek le, kialakítva ezzel a későbbi ún. letelepedési övezet [„cserta oszedlosztyi”] határait. A bécsi kongresszuson Oroszország még megkapta az ún. kongresszusi Lengyelországot is, további félmillió zsidó alattvalóval.

Az oroszországi és pétervári zsidóság a századfordulón

A zsidók a XVIII. század végén Pétervárra még csak különleges engedély alapján utazhattak be, illetve amennyiben a hatóságok elnézőek voltak, féllégálisan tartózkodhattak a városban. Így ezidőtájt kikeresztelkedett külföldiekből és kíséretükből álló zsidó kolóniákkal találkozhatunk Pétervárott. Hosszabb-rövidebb időt töltöttek a fővárosban az ún. *küldöttségek*, amelyek valamilyen közbenjárásra érkeztek, illetve részt kívántak venni a zsidók törvényes helyzetének rendezésében. A Belorussziából érkező csoport tagjai közül kerültek ki a székváros első nagybani kereskedői. Jelentős változás 1805-ben következett be, amikor az I. Sándor uralkodása első felére jellemző „liberalizmus” szellemében törvényt alkottak a „zsidók helyzetéről”. A rendelet legfontosabb vonása az volt, hogy eltörölte a letelepedési övezet elhagyására vonatkozó tilalmat. Az 1812-es honvédő háború után azonban reakciós fordulat következett be a belpolitikában is. Ennek keretében megkezdődött a zsidók kitelepítése Pétervárról. A próbálkozás sikertelen maradt, a kolónia létszáma – egy 1826-os összeírás szerint – növekedett.

I. Miklós uralkodása alatt – mint említettük – a létfeltételek romlottak, így a zsidók helyzete is kedvezőtlenül változott. 1826 márciusában rendeletet hoztak

* Н. В. Юхнева: Евреи Петербурга и губернии: историко – этнографические исследования, Ленинград, 1989.

arról, hogy kitelepítik Pétervárról azokat a zsidókat, akik „minden különösebb ok nélkül tartózkodnak” ott. 1828-tól azokat a zsidókat, akiknek lejárt az útlevélük, őrizetbe vették. 1844-től az érvénytelen dokumentumokkal rendelkezőket kötelezően újoncozták. I. Miklós törvényhozása, mint a fenti példák is mutatják, elég sokat foglalkozott a zsidókkal, több mint 600 rendelkezést adott ki velük kapcsolatban uralkodása alatt.

Az 1860-as éveket a „nagy reformok időszakának” szokás nevezni. Ezek közül az intézkedések közül különösen a bírói, a városi és a katonai reformok érintették közelről a zsidókat. Ezek a törvények – amint fentebb hangsúlyoztuk – abban is különböztek minden korábbtól, hogy nem tartalmaztak korlátozásokat a zsidókat illetően, egyformán vonatkoztak az állam valamennyi lakosára, ám a még meglévő korlátozások megszüntetéséhez külön reformra volt szükség.

Az első zsidók, akiknek hivatalosan megengedték, hogy a birodalom belső tartományaiba költözzenek, a külföldiek és a kereskedők voltak. Emlékeztünk rá, hogy a lassú előkészítés után 1861 novemberében született törvény engedélyezte: az egyetemet végzett és tudományos fokozattal rendelkező zsidók is elhagyhatják a letelepedési övezetet. Ezzel azonban paradox folyamat – egy sajátos brain drain – kezdődött el: a művelt, tanult zsidók szabad lakóhelyválasztásának engedélyezése.

Az egyszerű kitelepülők megpróbálták kihasználni a jogszabály nyújtotta „kiskapukat”. Például az un. első osztályú kereskedők magukkal vihetek „nem több mint egy kereskedősegédet, egy írnot és négy szolgálót”. Bővítette a Pétervárra szabadon betelepülők körét a gárdahadtest szabadságolt, illetve nyugalmazott tagjainak az engedélye, hogy 1860-tól családjukkal együtt letelepedhettek a fővárosban és környékén. Az összes nyugdíjazott zsidó katona letelepedése a „birodalom bármely területén” csak 1867-től vált lehetségessé. Az 1865. évi rendelet az iparosok különböző csoportjai, nevezetesen a szeszőfők, sörfőzők, gépészek és kézművesek számára tette lehetővé a szabad lakóhelyválasztást. Ebbe a kategóriába az kerülhetett, aki céhes mester- vagy segédlevelet tudott felmutatni. A céhen kívüli iparűzők rendőrség által hitelesített tanúsítvány birtokában élhettek a zóna elhagyásának jogával. A kiskorú – tehát 18 év alatti – fiúk tanulás céljából legfeljebb 5 évre hagyhatták el kijelölt lakóhelyüket, ha azonban tanulmányaikat eredményesen befejezték, és céhes oklevelet szereztek, már nem kellett hazatérniük. Az iparosok képzésének és kitelepülésének engedélyezése nagy mértékben javította mind a zónán belül, mind a birodalom területén az el látást és részben felszívta a letelepedési övezet munkanélküliségét. A reformok első 10 évének egyik legfontosabb eredménye volt, hogy létrejöttek a letelepedési övezeten kívüli állandó zsidó kolóniák, így a fővárosi is.

A pétervári zsidó etnikai csoport szociális-demográfiai jellemzése

A pétervári zsidó kolónia története két részre osztható: az első a XVIII. század végi betelepüléstől a XIX. század közepéig, a második az 1860-as évek reformjaitól 1917-ig tart.

Az első időszakban a kolóniának csak ideiglenes lakói voltak, számuk nem haladta meg a néhány százat. A második időszakban megjelentek az állandó lakók, emelkedett a lélekszám és a 60-as évek reformjainak döntő momentumaként alakult meg Oroszországban a letelepedési övezeten kívüli első állandó zsidó kolónia.

A reformok eredményeképpen Pétervárott a zsidó lakosság aránya több mint 13-szorosára nőtt, 1860-ban pl. mintegy 700 főt számlált, 1869-re elérte a 6,700-at. A népességet szociális struktúrája alapján alapvetően adózókra és adómentesekre oszthatjuk. Az adózókhoz tartoztak a parasztok, a kispolgárok és a céhes kézművesek. Az adómentes rétegek – a főváros egészét tekintve – mintegy 25 %-ot tettek ki. Legnépesebb közülük a nemesség, majd a díszpolgárok, illetve a más városban lakó kereskedők következtek.

A pétervári zsidók társadalmi arculatát elsősorban az határozta meg, hogy városlakók voltak, másrésről az, hogy a törvényhozás lehetőséget adott számukra, hogy a letelepedési övezeten kívül lakjanak. Ennek következtében többségük természetesen a polgársághoz tartozott. Pétervár legjellemzőbb sajátossága a meghatározatlan időre szabadságolt illetve kiszolgált zsidó katonák magas aránya volt. A katonáskodás volt az a csatorna, amelyen keresztül a lakosság alsóbb rétegei is jelentős tömegben bekapcsolódhattak a migrációba. A volt katonák foglalkozása a leszerelés után nagymértékben függött attól, hogy a hadseregben milyen szakképesítést kaptak. A volt sorkatonák általában a rendőrséghez léptek be, a tűzoltóságnál, illetve a belügyminisztériumban töltöttek be alacsonyabb posztokat, vagy portásként szolgáltak.

A lakosság foglalkozási struktúráját az 1869. évi összeírás „gazdák, munkások, magánzók és adminisztrátorok” felosztásban adja meg, így ezekben a kategóriákban helyezhető el Pétervár zsidó lakossága is. (E kategóriákon belül 8 szociális csoport különböztethető meg.) A legnépesebb csoportot (a férfiak több mint felét) a bérből élő munkások alkották (kb. 55 %). Voltak cselédek is, meglehetősen kis számban kb. 4-5 %. A kézműipari műhelyek tulajdonosai mintegy 9 %-ot tettek ki. Külön csoportot alkottak „az értelmiségiek és közalkalmazottak”. Ide a tanárok, zenészek, orvosok, gyógyszerészek, vasúti, kereskedelmi és ipari alkalmazottak, a biztosítási társaságok dolgozói tartoztak, arányuk kb. 15 %-ra tehető. A zsidó nők közül igen kevesen dolgoztak a háztartáson kívül, kb. 13 %, többségükben varrónők és szabásznők voltak.

Külön említést érdemel a kézművesek kategóriája, amelyen belül a „maszek” (magánzó), a tulajdonos és a munkás kategóriája is jelen volt, ám nem elkülönülve, hanem állandó változásban, egymással is állandóan összekeveredve. A tulajdonosok ugyanis többségükben maguk is dolgoztak, mesterei voltak szakmájuknak, a segédekből olykor tulajdonosok lettek, a tönkrement műhelytulajdonosok pedig beálltak bérmunkásnak.

Pétervárott 1177 zsidó iparos működött, közülük 232-en voltak önálló műhelytulajdonosok. Meg kell jegyeznünk, hogy a zsidó műhelytulajdonosok nem kizárólag zsidó bérmunkásokat foglalkoztattak, hanem oroszokat is, de a dolog fordítva is létezett. Az 1869. évi összeírás adatai szerint, a zsidók körében a legjellemzőbb iparágak az alábbiak voltak: férfiruha-készítő, csizmadia, szűcs, de elég sokan foglalkoztak fémmegmunkálással, illetve órás mesterséggel, ékszerészettel.

Jelentős csoport foglalkozott természetesen kereskedelemmel is. Az állandó letelepedésre jogosultak közül sokan vezettek saját üzletet, főként szatócsboltot. Néhány üzlet célozta csak meg a tehetősebb vásárlói réteget, az említett összeírás 3 ékszerboltot és 3 minőségi vegyesboltot említ.

A pénzügyi élet kialakulása a vityebszki kormányzóságból származó E. G. Ginzburg nevéhez kötődik, aki megalapította Pétervárot a saját magáról elnevezett bankházat, amely rövid időn belül Oroszország legfontosabb pénzügyintézetévé vált.

Az értelmiségi pályák közül a zsidókra leginkább jellemző az orvosi volt. Ezt a lehetőséget nyitották meg ugyanis elsőként előttük, hiszen ez a pálya az orosz nemesség számára túlságosan degradáló volt, ugyanakkor erős társadalmi igény mutatkozott rá. 1835-ben megindult felvételük és képzésük az orvosi-sebészeti akadémián, méghozzá államköltségen. 1865-től a zsidó orvosokat már katonaoorvosi szolgálatra is felvették, 1866-tól pedig már a Művelődési Minisztérium intézményeiben is dolgozhattak az ország bármely részében. A már sokszor idézett 1869-es adatok szerint Pétervárott pontosan 20 zsidó orvos működött.

Viszonylag magas volt a zsidó egyetemisták száma is: szám szerint 176. A zsidó fiatalok zenei konzervatóriumában, művészeti iskolákban, illetve a Műszaki Főiskolán és a Katonaorvosi Akadémián tanultak.

A zsidók Péterváron belüli területi elhelyezkedésének vizsgálatakor megállapítható, hogy főként a Szpaszkij körzet volt az a része a városnak, ahol a zsidók többsége összpontosult. Ennek a területnek a határa a „Széna piactól” kezdődött, ami már a kereskedelmi-ipari külvároshoz tartozott. Az említett városrészben élt a pétervári zsidók mintegy 2/3-a. A Nyikolszki piacon folyt a munkásfelvétel, itt speciális fészerekben gyűltek össze azok a parasztok, akik tavasszal érkeztek a városba, és lehetőség szerint szeptember-októberig munkát vállaltak, majd télire hazatértek. Az ebben a városrészben lévő boltok tulajdonosai szinte kizárólag zsidók voltak. A zsidó lakótelepek központjait a zsinagógák alkották, az összeírás adatai szerint ekkoriban 4 működött, valamint 2 imaház, amelyek hozzájárultak a zsidó kultúra, a szokások és hagyományok megőrzéséhez. Az „Admiralitás negyedben”, a főváros arisztokrata kerületében csak nagyon kevés zsidót találunk, ennek szociális okai vannak: kevesen voltak közülük a nemesek, illetve a magas hivatali beosztást elérők.

A pétervári zsidó közösségnek a nemzeti kultúrában játszott szerepéről

A téma végiggondolásánál kiindulási pont lehet, hogy a pétervári zsidók egy soknemzetiségű főváros lakói voltak. A főváros etnikumainak sorában a negyedik helyet foglalták el az oroszok, beloruszok és ukránok mögött, ebből az is megállapítható, hogy a legjelentősebb nem szláv etnikumot alkották. Ez számszerűen kifejezve a következőképpen nézett ki: 1869-ben 6700, 1881-ben 17000, 1891-ben 15400. A pétervári zsidók askenáziak voltak, az oroszországi zsidóság egészén belüli szerepük megítélésénél pedig figyelembe kell venni, hogy szociáliskulturális összetevőik és jellemzőik, a dolgozat korábbi részében ismertett okok miatt jelentősen eltértek a többi zsidó csoporttól. Legszembetűnőbb ezek közül

az értelmiségiek viszonylag magas aránya, valamint hogy jelentős volt a kézműves és egyéb képzett rétegek súlya is (lásd a zóna elhagyásának feltételeiről írottakat).

Ennek egy olyan vonzata is jelentkezett, hogy a reformoktól az I. világháborúig terjedő mintegy fél évszázadban jelentős nyelvi asszimiláció ment végbe soraikban. 1869-ben gyakorlatilag nem élt Pétervárott olyan zsidó, aki anyanyelvének az orosz volt, 1910-ben viszont már 42 % az arányuk. Ez azt jelentette, hogy a Pétervárott születettek második nemzedéke gyakorlatilag teljes egészében orosz anyanyelvűvé vált. Tán paradox módon, de mindezen tényezők ellenére nem tekinthetjük különlegesnek a pétervári kolóniát, hiszen egyrésről követendő mintájává vált a többi csoport fejlődésének, másrésről az orosz anyanyelvet vallók magas aránya ellenére fontos szerepet játszottak a zsidó kultúra oroszországi, sőt egyetemes fejlődésében és az ún. zsidó felvilágosodásban.

Elsőként az orosz nyelvű zsidó irodalom indult fejlődésnek a XIX. század közepén. A bontakozó zsidó kultúra fejlődése három nyelven indult meg: héber (ivrit), köznapi zsidó (jiddis) és orosz nyelven. Pétervárott mindhárom irányzat megtalálható volt, de eleinte az orosz dominált.

A XIX. századi zsidó kulturális mozgalmat két jól elkülöníthető szakaszra bonthatjuk: az első, amely a század utolsó negyedéig tartott, a felvilágosodás mozgalma még Poroszországból indult ki, a filozófus Moses Mendelssohn nevéhez kapcsolható, és a „*Haszkala*” oroszosan Gaszkala nevet kapta, amely héber nyelven felvilágosítást jelent. Lényegében a középkori kulturális formák felváltását, a zsidó kultúra európaivá tételét tűzte ki célul. Kezdetben éppúgy, mint más népek felvilágosodási mozgalmai esetében, döntő kérdés volt a nyelv. A „*Haszkala*” végül is két nyelven, héberül és oroszul indult fejlődésnek. A hébert nyelvújítással tették alkalmassá a hétköznapi használatra, az orosz pedig megfelelt a haszkala megalapítói azon törekvéseinek, hogy azon a nyelven induljon meg a fejlődés, ami a befogadó ország hivatalos nyelve.

A héber fejlődés központja Litvániában, Vilnában alakult ki, az orosz nyelvűé pedig Pétervárott. A „*Haszkala*” ellenfelei paradox módon nem a litván vagy orosz közegekből kerültek ki, hanem a teológiai műveltségű, talmudista hagyományokra támaszkodó ortodox zsidó közösségek soraiból. Az ellenállás főként a héber nyelvű felvilágosodással szemben volt erős. A „*Haszkala*” másik központjának Odessza számított, ahol konzervatív gyökerek nélkül szabadon indulhatott fejlődésnek a mozgalom. Terjesztői a Galíciából betelepült művelt zsidók voltak, köznyelven pedig, érdekes módon, eleinte a német. Ebbe a soknemzetiségű kikötővárosba nyúl vissza a rendszeres zsidó sajtó gyökerei is: 1860-ban itt jelent meg a héber nyelvű „*Hamelic*” hetilap, amelyhez készítettek egy mellékletet jiddisül a köznépi számára! Ugyanakkor Odesszában indult meg az orosz nyelvű zsidó sajtó is. Szintén 1860-ban itt alapította meg O. Rabinovics a „*Raszvet*” c. lapot, amely a későbbiek során fontos szerepet töltött be a zsidó felvilágosodásban. Pétervár csak a következő évtizedben hódítja el az elsőbbséget Odesszától, ami olyan momentumokban is kifejeződik, mint a *Hamelic* szerkesztőségének átköltözése a fővárosba. Ennek hátterében a Dél-Oroszországban felerősödő antiszemitizmus állott (gondoljunk csak az 1871-es, 1886-os vagy 1905-ös pogromokra, arra, hogy az „Orosz Népi Szövetsége” hogyan teremtett gyakorlatilag hadihelyzetet 1905 és 1909 között).

Ettől függetlenül is azonban a fővárosnak kitüntetett szerepe volt az oroszországi zsidók életében, és meg kell jegyeznünk, hogy itt – különböző okok következtében – a legvadabb pogromhullám idején sem öltött az antiszemitizmus a dél oroszhoz hasonló méreteket. Az orosz nyelvű zsidó kultúra már a XIX. század elején megjelent Pétervárott: itt jelent meg az első irodalmi alkotás, L. Nyevahovics: „Judea leányinak jajgatása” címmel.

1863-ban E. Ginzburg és A. M. Brodskij, valamint 21 társuk megalapítja „Az oroszországi zsidók kulturális felemelkedéséért” nevű társaságot. A társaság hamarosan több tízezres tagsággal rendelkező összorosz szervezetté nőtte ki magát, az orosz írásbeliség és a világi műveltség terjesztését tűzte ki célul. Ekkoriban a zsidó felvilágosult gondolkodók a zsidók jövőjét még az orosz nyelvre történő áttérésben és az orosz kultúrához való közeledésben látták. Törekvéseik – mivel egybeestek a kormányzat asszimilációs törekvéseivel – elnyerték annak támogatását, így ez a tényező is hozzájárult ahhoz, hogy Pétervár átvegye az orosz nyelvű zsidó kulturális központ szerepét. Ennek bizonyítéka, hogy 50 év alatt (1860-tól 1910-ig) 39 zsidó újság és folyóirat jelent meg Oroszországban, közülük 21 Péterváron. A gazdag termésből megemlíthetjük a „Russzkij jevrej” c. hetilapot, vagy a „Rasszvet” és a „Voszchod” c. havonta megjelenő folyóiratokat. Az orosz nyelvű kiadványok száma különösen 1906 után nőtt meg jelentősen, bár hozzá kell tennünk, hogy az új orgánusok jelentős része rövid életűnek bizonyult.

Az 1880-as évekre a „Haszkala” tartalékai kimerültek. A zsidók körében egy új erős irányzat volt felemelkedőben, amelynek élharcosai a nemzeti felemelkedésért küzdöttek, s legjobbjai a zsidó értelmiség soraiból kerültek ki. Az új nézetek jelentkezése a ruszifikálókkal éles polémia kialakulásához vezetett, a vita központjába az asszimiláció kérdése került. Az új utat keresők a többi európai nép példájára hivatkozva a zsidó nemzeti újjászületést tartották elsőrendű feladatnak és kijelentették, hogy az összeolvadás az oroszokkal a jelen körülmények között sem nem lehetséges, sem nem kívánatos. Véleményük hátterében akkor már ott álltak a dél orosz pogromok tapasztalatai.

A XX. század elejétől a zsidók jelentős része kapcsolódik be a szociáldemokrata mozgalomba, de sokan lesznek a kifejezetten zsidó munkásszervezet, a Bund tagjai is. Az új eszmék elterjedése és a jiddis nyelvű irodalom felvirágzása azt eredményezték, hogy Pétervár átmenetileg elveszítette vezető szerepét és a zsidó kultúra központja ismét a nyelvi-etnikai határok közé került.

A huszadik század elején azonban a főváros fokozatosan ismét előtérbe került, hiszen a zsidó kultúra – egyedülálló módon – két és három nyelvű volt, így magas volt az olyan szerzők aránya akik két, sőt három nyelven is publikáltak. Az orosz mellett a székvárosban is megjelent például a jiddis nyelvű irodalom, 1903-1907-ig működött a „Der Freund” c. napilap, amely jelentős mértékben terjedt a zsidók etnikai területein is, pl. Lengyelországban.

Pétervár jelentőségét a zsidó kultúra fejlődésében talán úgy foglalhatnánk össze, hogy úttörő szerepet játszott az orosz nyelvű kultúra megteremtésében, a századforduló után pedig már a zsidó irodalom és kultúra sokszínűségét és többnyelvűségét is kiemelt módon képviselte valamint terjesztette a zsidóság széles tömegei körében, nagyon sokszor követendő mintául szolgált a többi zsidó etnikai csoport számára.

KRAUSZ TAMÁS:

Az októberi forradalom és a zsidókérdés Szovjet-Oroszországban

A megértés feltétele

A címben jelzett témakört – mint köztudott – számos misztifikáció övezi. Azok akik azt hiszik, hogy itt valamiféle „titok” lappang, amelyet enyhe borzongással illik kezelni, eleve valamilyen tudományon kívüli nézőpontból közelítenek a kérdés-

hez. Mások piaci árucikként kezelik e problémakört és a konjunktúrájának megfelelően hangszerelik. Ezt annál is inkább tehetik, mert közismert e témakör politikai „érzékenysége” a kelet-európai történeti régióban, melynek okairól számos magyar nyelvű tanulmány is megjelent az utóbbi években.

A zsidókérdés Magyarországon még az 1980-as évek közepén is a szélesebb nyilvánosság előtt tabu téma volt, amit egy személyes élmény szinte modellszerűen érzékeltet. E sorok szerzője jelen írással megegyező címen küldött rövidebb tanulmányt egy neves havilap akkori szerkesztőségébe. Az akkoriban ugyancsak neves cenzor-szerkesztő felettesének írt „jelentésében” a következő érveléssel nem javasolta a cikk közlését: „K.T. – az elkobzott *Mozgó Világ* egyik Trockij-cikkének szerzője – a szovjet történelem egy rendkívül kényes epizódját tárgyalja. De a húszas évek ilyen felelevenítése természetesen sugallja a mához való viszonyítást, amely szakfolyóiratban nem lenne annyira érdekes, de lapunkban (itt a folyóirat neve következik – KT) fölösleges provokáció.” (1985. VI. 28.) Ez a beállítódás napjainkban egy ellenkező szélsőséggel kompenzálódik: olykor ugyanazok a szerzők testesítik meg az „újat” is. A *szégyenlősséget* felváltja egy olyan szellemi szabadosság, amely utat nyit az irracionális elöít. ¹ Eluralkodik az *érzelmi* elem, a „taktikai”, a politikai szándék. Antiszemiták és filozemiták, baloldaliak és jobboldaliak, radikálisok és mérsékelték gyakran osztották – ilyen vagy olyan előjellel – a múltban is azt a mítoszt, hogy az orosz forradalmat, sőt forradalmakat „a zsidók csinálták”. Talán nem is tudják, hogy ez a „tézis” közvetlenül a feketeszázas propagandából ered, és a nácizmus közvetítésével jutott el „posztmodern” korunkig. Bármilyen legyen is e tétel társadalmi-politikai funkciója múltban és jelenben, a téma számos, itt nem részletezhető okok következtében ma sem veszítette el aktualitását.

Anélkül, hogy tagadnánk vagy tagadni kellene az oroszországi zsidó értelmiségiek igen fontos szerepét – meghatározott időben és meghatározott összefüggésben – az oroszországi forradalmi mozgalmak története során, illik leszögezni: a zsidó értelmiségi csoportok nem csak a forradalmi közegben játszottak lényeges szerepet, hanem mind az orosz liberális gondolkodás és politikai mozgalom (pl. a Kadet párt), mind pedig az oroszországi kapitalizmus kibontakozásában általában. Egyesek ugyanakkor még az önkényuralom támogatásából is kivették a

¹ Ld. erről Krausz T.: A kelet-európai rendszerváltás és az antiszemitizmus. In: Uő: Megértelt rendszerváltás. Cégér, 1994. 301-308.

részüket. Ezzel összefüggésben szokták mondani, hogy zsidó volt Trockij és Rotschild is, de hozzátehetnénk, zsidó volt Lev Sesztov, Szemjon Frank és Szergej Gersenzon, az orosz liberális elméleti gondolkodás jeles alakjai, másfelől viszont a kevésbé jeles publicista, a monarchista D. Paszmanyik is zsidó volt, aki a fehérgárdisták mentegetéséig sülyedt le.

Hogy miben állott a zsidók sajátos szerepe az oroszországi politikai életben és különösen az oroszországi forradalmi mozgalmakban, szokványos általánosságokkal megválaszolni nem lehet. A tények talán száraznak tűnő világához kell visszafordulnunk, jelezve egyúttal: ma kortendencia ugyan, hogy a publicisztika számos területén aláasta vagy aláassa a tudomány tekintélyét, de nem kötelező ennek a kortendenciának feltétlenül behódolni. Ez utóbbi megfontolás készlet bennünket arra, hogy kellő distanciát tartsunk a publicisztika leegyszerűsítő sémáitól.

A megfelelő arányok megértéséhez már előljáróban tisztáznunk kell, hogy a századfordulón, de később is, a Bundot, a zsidó munkásszövetséget és a nemzetiségi alapon szerveződő politikai tömörüléseket kivéve, minden forradalmi szervezetet túlnyomó többségében orosz nemzetiségű forradalmárok vezettek, s a mögöttük álló tömegek gyakorlatilag csaknem tisztán orosz nemzetiségűekből tevődtek össze. Ez azért sem lehetett másképpen, hiszen a zsidók eleve csak a letelepedési övezetre korlátozhatták szervezkedésüket. Azok a zsidók pedig, akik – s ilyenek valóban szép számmal voltak – jelentős szerepet játszottak az oroszországi forradalmi mozgalmakban, éppen nem mint zsidók, hanem mint „eloroszosodott” értelmiségiek vettek részt bennük: Gersunyi vagy Volin, Akszelrod vagy Martov, Trockij vagy Kaganovics egy-egy ilyen életpálya különböző alternatívát jelzik.

Zsidók, antiszemitizmus és „modernizáció”

A zsidó értelmiségiek csatlakozása a forradalmi szervezetekhez többnyire a „megváltást” hozó forradalmi univerzalizmus jegyében történt, mely jelenséget számos teoretikus és történész elemezte az utóbbi évtizedekben.² Más szavakkal: a zsidó emancipáció a forradalmi univerzalizmus keretei között tűnt számukra megvalósíthatónak. A „megváltó” forradalmi egyetemességhez az oroszországi kultúrán keresztül vezetett az útjuk. „Eloroszosodásuk” tehát része ennek az egyetemes forradalmi küldetésnek; ez a tudat eltérő tartalmakkal ugyan, de mind a zsidó, mind a szociáldemokrata hagyománynak lényegi dimenziója volt.

A „zsidó felszabadulás” keresésének másik útja vagy lehetősége a „zsidó partikularizmus”, vagyis a cionizmus valamely formája volt. A cionista szervezkedés és gondolkodás maga is bonyolult jelenségkör, melynek alaposabb kutatása régióinkban csak mostanában kezdődött. A zsidó értelmiség jórésze nem ritkán a liberalizmus alternatíváját részesítette előnyben. Ám az oroszországi feltételek között a liberalizmus a zsidók viszonylag szűk rétege számára kínált „integrációs” lehetőséget – éppen az oroszországi kapitalizmus perifériás jellege miatt.

² Magyarul érdekes elméleti anyagot tartalmaz a Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában c. kötet, Fejlődés-tanulmányok, Regionális sorozat 3. köt., 1985.

A századforduló „modernizációs” kísérlete a birodalom ismert területeit kivette a hagyományos létviszonyok keretei közül, ami a zsidók tradicionális létformáit és életfolyamatuk kereteit is szétfeszítette. De mindez anélkül történt, hogy Oroszország szervesen integrálódott volna az európai „világrendszerbe”, anélkül, hogy a polgári viszonyok valóban uralkodó viszonyokká váltak volna. A gazdasági válsággal párosult „modernizációs” hullám volt a század elején az a fordulópont, amelynek során a hagyományos egzisztenciájukból „kizökkent” kispolgári csoportok és proletár(izálódott) rétegek is a különböző forradalmi mozgalmakhoz csatlakoztak. A zsidók, mindenekelőtt a zsidó értelmiségiek jelentékeny része e folyamat keretei között alternatívát keresett az önkényuralommal szemben.

A 19. század második felének forradalmi jellegű szervezkedéseiben és szervezeteiben még alig találhatunk egy-egy zsidó származású forradalmárt. Ekkoriban zsidók tömegesen még nem vettek részt az oroszországi forradalmi mozgalmak tevékenységében. Ezek a 19. századi kísérletek, beleértve a narodovolecek törekvéseit is, nem igen jutottak el a zsidó populációhoz. D. Sub, e kérdéskör egyik korai vizsgálata során még két tucat olyan zsidó forradalmár nevét sem tudta összegyűjteni, akik a 19. századi forradalmi szervezetekben vezető szerepet játszottak volna.³ Míg a századforduló tájékán a zsidó értelmiség egy része kifejezetten az asszimiláció felgyorsításában látta a megoldást, mások egyenesen a nemzeti elkülönülés, végső soron a zsidó haza megtalálásában reménykedtek, mert szörnyű sorsukat másképpen „megváltani” nem tudták. Ugyanakkor az oroszországi értelmiség és az egykori nemesség jórésze a szociális és kulturális lesüllyedéstől rettegett. A zsidók nagy tömegei, amelyek életmódjukban oly erősen elütöttek a szlávoktól, a maguk „idegenségével” szinte predesztinálva voltak arra, hogy eljátsszák a bűnbak rájuk kiosztott szerepét. A 19. században azonban a zsidókérdés még csak periferiális jelentőséggel bírt. Az antiszemitizmus archaikus formái ugyan jelen voltak már az új történeti kontextusban, de a „modern” mozzanatok lényegében még hiányoztak. Majd a század végén, a sajátosan kapitalizálódó peremvidékeken, főleg a vegyes etnikumú letelepedési övezetben megjelennek a modern antiszemitizmus bizonyos vonásai: mindenekelőtt az antiszemita tömegmozgalom.

Ennek alapjául szolgált a tömeges városi nyomor és a lumpen jelleg megerősödése, az orosz nemzeti öntudat egyfajta „reneszánsza”, a népies nacionalizmus új kiadása. E jelenségek részeként a zsidók váltak a kapitalizmus szinonímájává, persze nem a marxi, hanem a tyihomirovi „narodnyikista” formában: a kapitalizmus idegen test, amelyet – úgy mond – a zsidók honosítanak meg. Pedig a kapitalizmust maga a cárizmus „ültette el” annak reményében, hogy azzal fennmaradását meghosszabbítja. Mindez azonban csak a kínok meghosszabbodásához vezetett, amelyek között az antiszemitizmus az egyik legszörnyűbb kinnak tekinthető.

Már a 19. századi forradalmi mozgalmak és szervezetek kibontakozásának periódusában is egy dolog azonban nyilvánvaló volt: e szervezetek, éppen forra-

³ Vö. D. Dub: *Polityiceszkije gyejatyeli 1850-ih-1920-ih gg. „Novij zszurnal”*, New York, 1969. 353-376.o.

dalmi jellegük és „küldetésük” következtében, lényegében védettek maradtak az antiszemitizmussal és a pogromokkal szemben. Az 1881-83-as első pogromhullám során ugyan a Narodnaja Volja körül megjelentek az antiszemitizmus – ahogyan ma mondanánk – populista formái, de ezek a mozgalomban csak rövid ideig játszottak bizonyos szerepet, a forradalmi szervezetek hamar megszabadultak azoktól a figuráktól, akik később éppen a feketeszázas-önkényuralmi szervezetek szolgálatába szegődtek. Nem véletlen tehát, hogy a 20. század eleji pogromok, illetve szervezőik már tudatosan az önkényuralmat támadó forradalmi szervezeteket is ellenségnek, a „zsidó mótely” terjesztőinek tekintették.

Persze a 80-as évek pogromhulláma más szempontból is határvonalnak tekinthető. Egyfelől megjelenik az a fajta „modern populizmus”, amelyet később majd a feketeszázak öntenek szervezeti formába, másfelől ez a „modern” politika, amely jórészt már az iparosodás és az erre való társadalmi reakció terméke, bevonja a zsidótömegek egy részét is a társadalmi konfliktusok végigharcolásába. A zsidók, Oroszország leginkább polgárosodott népe, melyben a nagy többség már tud írni és olvasni, egyre nyitottabbá válnak a nem idegengyűlölő politikai szervezetek, mindenekelőtt a szociáldemokrácia iránt, bár az eszerek, sőt, az anarchisták táborában is találkozunk majd zsidó forradalmárokkal.

Az oroszországi polgári fejlődés „kocsonyás halmazállapota” a századelőtől kezdve a populizmus két eltérő formájának szorításába került: mind a feketeszázak, mind a szociáldemokraták a kapitalizmus oroszországi gyökérlenségéből indultak ki. Míg az egyik a sajátosan archaikus sovinszta önkényuralmi konzervativizmus, a másik egy jórészt „nyugatos” eredetű, ám 1905 előtt már lényegében „russzifikálódott” forradalmi radikalizmus nézőpontjából és hagyományából közelítette meg a „felületes” polgári fejlődés kihívásait.

A Birodalom nyugati periferiáin a zsidó népesség éppen ott élt, ahol az összes lehetséges történelmi ellentmondás kiéleződött. A zsidók tehát közvetlenül maguk is ama társadalmi viszonyok hordozóivá váltak, amelyek az „archaikus” és a „modern”, a „nemzeti” és a „szociális”, a „szegény” és a „gazdag” ellentmondásaiban fejeződtek ki.

A századelőn szinte nem találunk olyan politikai irányzatot, később pártot, amely ne alakította volna ki sajátos álláspontját a zsidókérdésről. Még a demokratikus orosz értelmiségen belül is eltérő pozíciókat figyelhetünk meg. A „filoszemita”, azaz demokratikus tradíció egyfelől a szociáldemokrácián, másfelől a Korolenko-Gorkij nevével jelezhető értelmiségi csoport humanisztikus irányzatán belül maradt fenn talán a legtisztább formában. Hogy mindennek komoly befolyása volt már a háború előtt is az orosz társadalomban, azt a „megkéssett Dreifuss-perben”, az 1911-es Bejlisz elleni vérvád-perben is láthatjuk, amennyiben a hatóságok felmentő ítélet meghozatalára kényszerültek. A per mégis inkább azt mutatta, hogy az átalakulóban lévő birodalom összeroppanása során felszínre kerülhetnek az idegengyűlölet legszélsőségesebb formái is.

Az Orosz Birodalomban a zsidó nemzetiség a századfordulón a legnagyobb lélekszámú népek közé tartozott: az akkori népszámlálási adatok szerint az ötödik legnagyobb volt, 5 millió 63 ezret számlált, ami a világ zsidóságának mintegy fe-

lét tette ki.⁴ Jó negyedszázaddal később, az októberi forradalom után, Lengyelország és a Baltikum elszakadását követően a zsidó nemzetiségű állampolgárok száma csaknem felére csökkent. 1926-os adatok szerint 2 millió 672 ezerre tehető a zsidók lélekszáma, de így is a Szovjetunió hetedik legnagyobb lélekszámú népcsoportját alkották, ami a Szovjetunió összlakosságának 1,8 %-át jelentette; városi lakosságának nem kevesebb mint 8,2 %-át tették ki, a falusi lakosság körében viszont csak 0,3 %-os arányban éltek. Az oroszországi népek között – mint említettük – szociálisan a zsidó volt talán a leginkább differenciálódott, azaz a leginkább polgárosult szerkezettel rendelkező nép. Erősen urbanizálódott jellegére utal, hogy már a 20. század elején a zsidó lakosság 34,9 %-a az iparban dolgozott, 6,4 %-a házi szolgálatban állt, illetve napszámos munkából élt, 5,32 %-át a közlekedésben és 3,49 %-át a mezőgazdaságban foglalkoztatták. A nagyipari munkások száma mintegy 46 ezerre volt tehető, a zsidó munkásság zömében a kisiparban, a manufaktúrában dolgozott.⁵

Annak ellenére, hogy 1917-re és az azt követő néhány évben a háborús behívások és a munkanélküliség következtében jelentősen csökkent a zsidó munkások száma, korszakunk végére – az 1926-os adatok szerint – a zsidók 14,8 %-a munkás volt, 23,4 %-a az alkalmazotti (és értelmiségi) kategóriához tartozott, 9,1 %-a paraszt (a szovjethatalom földosztó intézkedései sok zsidót juttattak földhöz, alább erre még kitérünk), 11,8 %-a kereskedő, 19 %-a kistermelő-kustár volt, végül a zsidó népesség 9,3 %-a a munkanélküliek táborát szaporította.⁶

Már a századfordulón jelentős és igen szervezett zsidó proletariátus létezett, annak ellenére, hogy zömükben kisipari munkásságról van szó. Bár a mesztyecskobeli tradíciótól éppen csak eloldódó zsidó proletariátus igen jelentős szerepet játszott a dél-oroszországi iparosodásban, az 1905-ös forradalom után főleg a kisiparba szorultak vissza, mert a korábbi válság nyomán számos iparág elsorvadt vagy átalakult. Ez a fejlemény a zsidó proletariátus szervezkedésében is bizonyos törést okozott.

A század elején Minszkben a zsidó proletariátus 35-40 %-a (1000 munkás) tartozott a Bundhoz, illetve harci (sztrájk-) pénztáraihoz, amelyek a munkásszövetség alapját képezték. Ez az arány Gomelben még jelentősebb, 40 %-ra tehető (360 munkás), míg Vilnában 24 %-os (1600 munkás) volt a szervezettség.⁷ A szervezetben kezdettől a szociális és nemzeti követelések fontosságának, „sorrendiségének” meghatározása körül folyt a vita. Az orosz, ukrán, belorusz stb. munkásokkal való közös fellépés és harc tapasztalatai az internacionalista szolidaritás intenzív élményét ültették el, s érlelték hagyománnyá a zsidó proletariátusban. Az erős szervezettség szociális alapját is elsősorban az a tény határozta meg, hogy a zsidó proletariátus az osztályharc „technikáit”, módszereit

⁴ Vö. I. P. Trajnyin: SZSZSZR i nacionalnaja problema. Po nacionalnim reszpublikam i oblasztyam Szovjetszkovo Szojuza. Izd. Krasznaja Nov. Moszkva 1924. 5.o.

⁵ Vö. M. M. Cservjakova: Polityicseszkoje bankrotsztvo Bunda poszle pobedi szocialiszticheszkoi revolucii. In: Bankrotsztvo melkoburzsuaznih partyij Rosszii 1917-1922 gg. Szbornyik, 2. köt. Kalinyinszkij Gosz. Univ M. 1977. 151-152.o.

⁶ Vö. L. Zinger: Jevrejszkoje naszelenyie SZSZSZR. Moszkva–Leningrád Szocegiz, 1932. 35.o.

⁷ Vö. Isztorija jevrejszkovo szocialdemokratyicseszskovo dvizsenyija. Geneva, 1901. 82-83.o.

kezdettől a soknemzetiségű oroszországi városokban sajátította el, sohasem léteztek tisztán zsidó városi települések. A forradalom győzelmét követő periódust tisztán tükröző adatok szerint Ukrajna városai lakosságának 22,7 %-a, Belorusz-szia városaiénak 40,2 %-a zsidó nemzetiségű szovjet állampolgár volt.⁸

Forradalom, ellenforradalom, zsidókérdés

A februári forradalom után a Bund, akárcsak korábban, az OSZDMP mensevik irányzatának politikáját támogatta, szorgalmazta az Ideiglenes Kormányral való együttműködés politikáját is.⁹

Az októberi forradalom után azonban megerősödött a belső differenciálódás a Bundon belül, fokozatosan előtérbe került a baloldali, forradalmi irányzat, amit nagy mértékben gyorsított (katalizált) az ellenforradalom antiszemita jellege.

Azokon a területeken, ahol a szovjethatalmat ideiglenesen megdöntötték, szinte minden zsidó lakta területen feléledtek a cárizmus korából ismert antiszemita pogromok. 1918 végén Ukrajnában a zsidó alkotmányozó gyűlés és a zsidó autonómia követelése – amelyek egyébként nem mentek túl a liberális-polgári kereteken – nyomán pogrom-hullám söpört végig. A korszak becslései szerint 1918-1920-ban hozzávetőleg 500 ezer zsidót sújtottak a pogromok, mintegy 200 ezerre tehető a meggyilkoltak és a sebesültek száma, kb. 30 ezer nőt megerősztak, százezrek váltak hajléktalanná. Hasonló pogromokra került sor Belorusz-sziában, de Moldáviában is, ahol a román hatóságok is „megtették a magukét”. Az 1919-es év is a pogrom éve volt. Petljura ukrán nacionalista „szabadcsapatai” folytatták a szörnyű mészárlásokat: Zsitomirban, Proszkurovban és más városokban házról-házra járva gyilkolták a zsidókat. De Gyenyikin fehérőrségi seregének sem maradtak el mögöttük.¹⁰

A zsidó tömegek saját keserű tapasztalataik hatására fordultak a szovjethatalom felé, nem pedig ideológiai okok miatt. A Bundon belül 1918 végétől a hangadó irányzatokat a baloldali erők képezték. 1918 decemberében Minszkben, még a Vörös Hadsereg megérkezése előtt a Bund többsége a Minszki Szovjet oldalára állt, s a bolsevikokkal folytatott tárgyalásokat követően számos bundista vezető nekilátott a zsidó kommunista szekciók megerősítésének.

Bár a szovjethatalom kezdettől felvette a harcot az antiszemitizmus minden formája ellen, de közel sem mindenki értette még a bolsevik vezetők között, hogy az antiszemitizmus gyökerei rendkívül mélyek voltak. Ez az antiszemitizmus csaknem szociális kategóriáktól függetlenül létező – a lakosság rendkívül széles köreit jellemző – megkövesedett, archaikus meggyőződések, érzelmek, homályos antikapitalista követelésekkel kombinálódott „előítéletek komplexu-

⁸ Vö. L. Zinger: *Dosz benajte folk*, Moszkva, 1941. Izd. Emesz, 40.o.

⁹ Ld. erről: A. Sz. Vetrova: *Vszeobscsij jevrejszkij rabocsij Sojuz (Bund) v 1917 g.* In: *Bankrotszvo...* id. mű 2. köt. 91-101.o.

¹⁰ Vö. Simon Dubnov: *A zsidóság története az ókortól napjainkig*. Budapest, „Tabor” é.n. 316-317.o. és a legújabb feldolgozást ld: *Pogroms: anti-jewish violence in modern Russian history*. Ed. By John Klier and Shlomo Lambroza. Cambridge Univ. Press. 1992.

maként rögzült, aminek modern tömegmozgalmi szervezeti formát 1905-től a feketeszázak adtak. A Népbiztosok Tanácsa már 1918. január 21-én dekrétumot adott ki a Zsidó Ügyek Népbiztosságának létrehozásáról, amely „ideiglenesen” a nemzetiségügyi népbiztosság mellett működött. Népbiztosnak Szemjon Makarevics Dimansteint, helyettesének Ilja Grigorjevics Dobkovszkijt nevezték ki. A dekrétumot Lenin, Sztálin és Boncs-Burjevics írták alá.¹¹

A Moszkvai Szovjet külön rendeletet bocsátott ki 1918. április 28-án „Az antiszemita pogrom-agitációról Moszkvában és Moszkva-területen”. A terület „néhány városában” tapasztalható „antiszemita pogromagitáció és antiszemita pogromok tényei” miatt a „szovjeteknek speciális üléseket kell rendezniük, amelyeket a zsidókérdésnek, illetve az antiszemitizmussal való harcnak szentelnek”. Az antiszemitizmus elleni kampány a konkrét történelmi viszonyok között egyúttal a szovjethatalom erősítésére is irányult, mivel, mint a rendelet hangsúlyozta, külön figyelmet kell fordítani „a papság feketeszázás antiszemita agitációjára, amely része a klérus ellenforradalmi tevékenységének”. Ugyanakkor, hogy biztosítsák a kampány kellő súlyát, hét napi határidőre figyelmeztető intézkedéseket rendelnek el a hadügyi népbiztosság és vele együttműködve a zsidóügyek népbiztossága részéről. A Szovjet, szigorúan betartva az osztályszempontot, szükségtelennek tartotta „külön zsidó harci szervezetek megteremtését.”¹² Ennek nem mond ellent az a tény, hogy ekkoriban létezett a Zsidó Harcosok Összoroszországi Szövetsége, melynek népbiztosává 1918. július 4-én Sz. M. Cvibakot nevezték ki. Ez a szövetség 1918 végéig működött, amikor a zsidóügyek népbiztossága november 17-i rendelete kimondta „a Zsidó Harcosok Szövetségének bezárását”, végbement a szervezet beolvadása – a nemzetiségi hovatartozától lényegében független – a Vörös Hadseregbe.¹³

1919 tavaszára a Bund Központi Bizottságában felülkerekedtek – a forradalom általános dinamikájának hatására és egyszersmind e dinamika jellegzetességeit tükrözve – azok az erők, amelyek a kommunista párttal való egyesülést szorgalmazták. Ezt a szándékukat áprilisban egy Moszkvába küldött táviratban kifejezésre juttatták, s ezzel egyidejűleg a Bund KB mobilizálta szervezetük 18-tól 25 éves korig terjedő korosztályú tagjait a Vörös Hadseregbe.¹⁴

A bolsevik politikának az antiszemitizmus elleni harcában maga Lenin nemcsak személyesen vett részt, hanem abban vezető szerepet játszott. A Népbiztosok Tanácsának 1918. július 27-én publikált híres dekrétumát, amelyet eredetileg Szverdlov terjesztett elő, Lenin nemcsak több helyen átirta, hanem az antiszemitizmus elleni fellépést a szovjet hatalom részéről „radikalizálta” is, az „antiszemitizmus kiirtását” minden szovjet számára kötelezővé tette, s törvényen

¹¹ Vö. Polityika szovjetszkaj vlasztyi po nacionalnomu voproszu za tri goda 1917-1920. Narodnij kommiszariat po gyelam nacionalnosztyej. Gosz. Izdat. Moszkva, 1920. 31.o.

¹² Vö. Polityika szovjetszkaj vlasztyi po nacionalnomu voproszu za tri goda 1917-1920. id. mű uo. 31.o.

¹³ Vö. Polityika szovjetszkaj vlasztyi po nacionalnomu voproszu za tri goda 1917-1920. id. mű 131-132.o.

¹⁴ Vö. M. M. Cservjakova: Polityicseszkoje bankrotsztvo...id.mű. 170-171.o.

kívül helyezte mindazokat, akik pogromagitációt folytatnak. Ezeket a megjegyzéseit külön piros tintával írta rá a dokumentumra.¹⁵

Végül a megjelent dekrétum is ezt a címet viselte: „Az antiszemita mozgalom gyökeres kiirtásáról”. Az ellenforradalmi pogromok kiterjedéséről szólva megálapította, hogy azok különösen a frontközelben lángolnak föl. A rendelet aláírói (Lenin, Boncs-Brujevics, Gorbunov) arra a történelmi tendenciára mutattak rá, amely az *antiszemitizmus* és az *ellenforradalom* sajátos összefonódásában fejeződik ki. Az antiszemitizmus egyfajta eszköz volt az ellenforradalom számára, hogy tömegtámaszra leljen. Az antiszemitizmusnak ez a konkrét történelmi típusa nem választható el a polgárháborús Oroszország viszonylataitól és múltjától: „A burzsoá ellenforradalom azt a fegyvert veszi a kezébe – olvasható a dekrétumban -, amely kiesett a cáréból... Most az ellenforradalmárok felújították a zsidók elleni hajsztát, felhasználva az éhséget és a fáradtságot, a legelmaradottabb tömegek fejletlenségét és a zsidókkal szembeni ellenségeségnek azokat a maradványait, amelyeket az önkényuralom akasztott a nép nyakába”. A továbbiakban a dekrétum a nemzetiiségi kérdés régi szociáldemokrata megközelítése alapján kimondja: „A zsidó kapitalisták ellenségeink, de nem mint zsidók, hanem mint kapitalisták. A zsidó munkás testvérünk... A Népbiztosok Tanácsa az antiszemita mozgalmat és a zsidók elleni pogromokat a munkás- és parasztforradalom ügyére nézve rombolónak nyilvánítja és felhívja a szocialista Oroszország dolgozó népét, hogy minden eszközzel harcoljon e rontás ellen. A nemzeti ellenségeskedés gyengíti forradalmi sorainkat, megosztja a dolgozók nemzetiiségi különbségektől független frontját és csak ellenségeink kezére játszik. A Népbiztosok Tanácsa előírja minden szovjet számára, hogy hozzon határozott intézkedéseket az antiszemita mozgalom gyökeres kiirtására. A pogromokban résztvevőket és azokat, akik pogromagitációt folytatnak törvényen kívül kell helyezni”. Ezt a szigorúan osztályszempontú megközelítést ez esetben sem önmagában az elméleti hagyomány indokolta, hanem a valóságos történelmi viszonyok kényszere diktálta. Például Kolcsak Szibériájában az antiszemitizmus a fehérterrorista diktatúra lényegéhez tartozott, a zsidó burzsoázia ottani csoportjai mégis együttműködtek Kolcsakkal, és a polgári jellegű cionista szervezeteket sem kényszerítették föld alá.¹⁶ A bolsevik politika – mint bármely más nemzetiiség esetében – a zsidók vonatkozásában is a polgári erők elszigetelésére törekedett, mert a nemzetiiségek belső politikai differenciálódása erősíthette a szovjethatalom pozícióit.

Ennek jegyében a szovjethatalom korlátozta a kifejezetten polgári indíttatású zsidó szeparatizmus és nacionalizmus politikai és kulturális szervezeteit. A Zsidó Harcosok Szövetségének említett bezárásával együtt betiltották a Zsidó Község Központi Irodáját, és annak vagyonát is a helyi szovjetekre ruházták át, meggátolva ezzel egy, a szovjethatalommal párhuzamos – nemzetiiségi „gyökerekre” hi-

¹⁵ Ld. erről: A. V. Lunacsarszkij: Ob antyiszemityizme. Moszkva–Leningrád, Goszizdat, 1929. 38.o. és V.Boncs-Brujevics: Ob antyiszemityizme. In: Protiv antyiszemityizma. Leningrád, 1930. 13.o.

¹⁶ Polityika szovjetszkoj vlaszti... id.mű. 32.o. és vö. V. Gyemidov: Oktyabr i nacionalnij voprosz v Szibiri 1917-1923 gg. Novoszibirszk, Nauka, 1983. 169-170. l.

vatkozó – hatalmi centrum működését. Mint az 1918. novemberi rendelet hangsúlyozta, e szervezetek „politikája a zsidó munkástömegek osztályöntudatának elhomályosítására irányul”, különböző „kormányfunkciókat és kulturális-szociális tevékenységet vállalva magukra, azokat proletárellenes szellemben” folytatják és ezért e szervezeteket „örökre bezárják”.¹⁷

A polgárháború legsúlyosabb esztendejében, az 1919-es évben a bolsevik párt és a szovjethatalom politikája, a zsidókérdés megoldására tett kísérletek az itt vizsgált dokumentumokból is kitűnő irányzatának kontúrjai még világosabban kirajzolódtak. Ez tehát egyrészt abban a törekvésben nyilvánult meg, hogy a szovjethatalom oldalán álló zsidó proletariátus forradalmi szervezeteinek baloldali erőit megnyerjék a bolsevik párt számára, másrészt, hogy biztosítsák a zsidó tömegek számára a gazdasági és kulturális felemelkedés lehetőségét és védelmet nyújtsanak nekik a polgárháború idején fellángoló antiszemitizmussal, majd a 20-as évek elején megnyilatkozó antiszemita jelenségekkel szemben. Az 1918 júliusában a szovjet kormány által a zsidó tömegek számára kiutalt 100 millió rubel segélynek mintegy a folytatásaként 1919 júliusában újra napirendre tűzték a pogrom sújtotta zsidó népesség megsegítését: felmérték a pogrom mértékét, a zsidókkal szembeni ellenségeskedés okait és méreteit, a felmerülő progresszív megoldási javaslatokat, valamint az antiszemitizmussal szemben mobilizálható társadalmi erőket stb.¹⁸

A helyi kommunista pártszervezetek a maguk kezdeményezéséből is számos területen harcot hirdettek az antiszemitizmus ellen. Így pl. a III. Csernyigovi Kormányzósági Pártkonferencián 1918. június elején „a nép ellenségének” nyilvánították mindazokat, akik antiszemita propagandát folytattak. Arra figyelmeztettek, hogy a zsidók elleni hajsza mindenütt a szovjetek szétzúzásával vagy arra való törekvéssel jár együtt.¹⁹ Ezzel párhuzamosan a zsidó kommunista szekciók megerősödtek, az irányukban megnyilvánuló tolerancia ezt nagy mértékben elő is segítette. 1919 folyamán a Belorusz Kommunista Párt lehetségesnek és célszerűnek ismerte el, hogy a Bundban, s Poalé Cionban (azon belül a „Zsidó Kommunista Párt”-ban), az Egyesült Zsidó Szocialista Munkáspártban a szovjethatalmat támogató erők és más baloldali, a cionizmus messianisztikus hagyományát követő csoportok is a belorusz párton belül megőrizték autonóm szervezeti-ségüket. Ezek a csoportok azonban hamarosan beolvadtak a pártba, egyszersmind nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a zsidó munkástömegek körében megerősödjék a kommunista befolyás, a szovjethatalommal való azonosulás. A hatás oly gyors és radikális volt, hogy a Bobrujszkiji Szovjetben a választások során a kommunista frakció a szavazatok 80 %-át kapta meg.²⁰

¹⁷ id.mű. uo.

¹⁸ Polityika szovjetszkoj vlasztyi... id.mű 33.o.

¹⁹ Cservjakova id.mű.

²⁰ Vö. V. A. Krutalevics: Provozglasenyije reszpuikli. Razvjortivanyije nacionalno-goszudarsztvennovo sztroityelsztva (nojabr 1918. – fevral 1919.) Izd. Nauka i tehnyika, Minszk, 1979.

Kommunizmus és cionizmus

A zsidó munkáspártoknak a kommunista párthoz való közeledésében a legnagyobb tehertétel a cionizmussal való szakítás volt. A zsidó és más nemzetiségű bolsevik vezetők körében erős dogmatizmus uralkodott mind vallási, mind a nemzetiségi kulturális autonómia kérdéseiben. Mindez szinte koncentrált formában nyomon követhető a Szovjetek 7. kongresszusán, ahol a különböző zsidó munkáspártok képviselői egyöntetűen a szovjet hatalom mellett tették le a voksot, de eltérően a zsidó nemzetiségű bolsevikoktól, kisebb-nagyobb mértékben illuzórikus reményeket tápláltak egy Palesztinában létrehozandó zsidó szocialista állam iránt. A Bund képviselőtében felszólaló Vajnstejn, akár csak a többi zsidó munkásszervezet meghatalmazottja, a zsidó proletariátus egésze nevében lépett fel, és a szovjethatalom nemzetiségi politikájával kapcsolatban „bizonyos fenntartásokat” hangoztatott, de azokat mint időszerűtleneket itt nem említve kijelentette: „a Bund szilárdan a szovjethatalom, mint a proletariátus és a dolgozó tömegek diktatúrájának egyetlen formája elvi elismerésének alapján áll... Mi a zsidó proletariátust a maga szervezetébe hívjuk, hogy részt vegyen erejéhez mérten a Vörös Hadseregben, a front munkájában és a szocialista építésben a hátszágban... különösen az Ukrajnából érkezett elvtársak tudják jól, hogy az ellenforradalmárok a zsidó munkások és dolgozó tömegek között mennyi vért ontottak... Ukrajnában szét dúlták a városokat, a városok és falvak zsidó lakóinak nagy részét megsemmisítették. ... E felhívásunk még inkább mozgósítja a zsidó dolgozó tömegeket, hogy minden erejükkel védjék a szovjetek hatalmát, hogy minden erejükkel védjék meg az Oroszországi Szovjet Köztársaságot az ellenforradalmárok erőitől.”²¹

A Poale Cion egyik áramlatát (Zsidó Szocialista Párt) Osztrovskij képviselte, aki a nemzetek önrendelkezési jogát, amelyet a szovjet alkotmány elismert, igen problematikusnak találta, mivel e jogra egyszerre többféle, így polgári irányzatok is hivatkoztak. Értelmezése szerint viszont ezt a jogot minden egyes nemzetiség kommunistáinak kell megszemélyesíteniük. Ennek jegyében a zsidó proletariátus önálló nemzeti érdekeiről beszélt, amelyet „a zsidó proletariátus diktatúrája a zsidó életben” tézisben foglalt össze.²²

A „kommunista cionizmust” még világosabban megfogalmazta a Poalé Cion egy másik áramlatának (Zsidó Kommunista Párt) a képviselője. Ő is teljes szolidaritásáról biztosította a szovjethatalmat, de azt ugyancsak nemzetiségi szerveződés keretei között fogta fel, amennyiben külön „zsidó munkás szovjetekről” beszélt, mert nemzetiségtől független megoldást nézete szerint majd csak a proletár világforradalom hozhat. Maguknak a zsidóknak a feladataként értelmezte sajátos elnyomatásuk teljes felszámolását.²³

²¹ Szegymoj Vszerosszijszkij szjezd szovjetov rabocsih, kresztyjanszkij, krasznoarmejszkij gyeputatorov. Sztjenograficeszkij otcot (M., 1919. 5-9 gyekabrja) Moszkva., Gosz.Izdat. 1920. 22.o.

²² Szegymoj Vszerosszijszkij szjezd ...uo. M., Gosz.Izdat. 1920. 24-25.o.

²³ Szegymoj Vszerosszijszkij szjezd ...uo. 26.o.

A pogromok valóságával szemben – hangsúlyozta a küldött – a szovjetbatalom alternatívája az egyedüli megoldás, amit azonban a sajátos zsidó problémák megoldása iránti fogékonysággal kell felruházni. Ez azt jelentette, hogy a földönfutó zsidó tömegek számára, harcban a brit imperializmus palesztinai terjeszkedésével, vállalni kell a harcot „egy kommunista zsidó állam létrehozásáért Palesztinában”, ahol a földnélküli zsidók a közösségi mezőgazdaság útján haladhatnak: „A Köztársaság hatalmas területein szétszórt és szétaprózott földművelő kommunák nem tudják kielégíteni a tömegek szükségleteit a koncentrált kommunista telepítésekben, és ezért a zsidó tömegek kénytelenek folytatni az emigrációt Palesztinába, ahol már lefektették a jövő zsidó kommunista társadalom szilárd alapjait.

A ZsKP szükségesnek tartja közölni a Szovjet 7. kongresszusa előtt, hogy az Antant-hatalmak által proklamált zsidó állam Palesztinában élesen ellentmond a zsidó munkás településeknek, és felhívja az egész világ zsidó proletariátusát, hogy tiltakozzon és szálljon szembe aktívan ezzel a káros kalanddal. A Zsidó Kommunista Párt arra törekszik, hogy a Közel-Keleten a kommunista mozgalom avantgárdja legyen, Palesztinában a III. Internacionálé szekcióját képezze..., hogy harcoljon az angol imperializmus ellen a kommunista társadalom megvalósításáért Palesztinában. A ZsKP az októberi forradalom pártja, a zsidó utcában...”²⁴

E pozíciónak a történetiség szellemében való korrekt értelmezése nem felelkezhethet meg arról, hogy a bolsevikok, mindenekelőtt maga Lenin, a zsidókérdés területi, nemzetgazdasági szintű megoldását a történelmi realitásokon kívül állónak tekintették (vagyis nem elvileg elleneztek a zsidó nemzeti államot). E *realitás* egyfajta túlhajtásának megnyilvánulása volt, hogy a kommunista párt propaganda-anyagaiban már akkoriban olyan értelmezések jelentek meg, miszerint a zsidókérdés már nem is létezik.

1919 decemberében, rögtön a szovjet kongresszus után a Zsidó Népbiztosság rádiója, valamint a Szipny nacionalnosztyej c. újság hangsúlyozta: a zsidó állam eszméje igen különböző áramlatok számára nyújt lehetőséget arra, hogy manipulálják a zsidó néptömegeket Oroszországban. Arra szólították fel a zsidó tömegeket, hogy ne hagyják magukat félrevezetni „a palesztinai zsidó állam utópiájának eszméje által”. S figyelmeztettek arra: Anglia „engedményei” a Közel-Keleten a zsidó burzsoázia számára tett engedmények, a térségben megjelenő Zsidó Légió pedig az angol burzsoázia, általában az antant érdekeit képviseli. Ugyanakkor síkra szállnak a már Palesztinában élő zsidók nemzetiségi és polgárjogi elismeréséért, de a zsidó állam létrejöttét csak a kapitalizmus erőinek támogatásával látják lehetségesnek, amit viszont nem a zsidók felszabadításaként, hanem az újabb nemzetiségi ellenségeskedések forrásaként értelmeztek. „A zsidó dolgozó tömegeknek az OSZFSZK-ban van saját szocialista hazájuk, amelyet a frontokon védenek az antant és összes csatlósainak imperializmusa ellen. A zsidókérdés Szovjet-Oroszországban többé nem létezik. A zsidó munkások és dol-

²⁴ Szegymoj Vszerosszijszkij szjezd ...uo.. 24-26.o. A kongresszus részletesebb vizsgálatát ld. Krausz Tamás: Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Budapest, 1989. 55-57.o.

gozó tömegek rendelkeznek az összes polgári és nemzetiségi jogokkal. A zsidó kultúra fejlődése többé nem ütközik semmilyen akadályba.”²⁵

A szovjethatalom és a zsidókérdés

1920 folyamán számos rendelet és gyakorlati intézkedés igyekezett könnyíteni a zsidók sorsát, aminek mintegy „szerves” járuléka volt a „zsidó szeparatizmus” korlátozása is. Ebben vezető szerepet játszott a Nemzetiségügyi Népbiztosság, annak Zsidó Osztálya, valamint a bolsevik párt zsidó szekciója, sőt maga a párt Politikai Irodája is.²⁶ A népbiztosság, egyik fontos dokumentumában, 1920 őszén „az összes szovjet intézmények tudomására hozza, hogy a Zsidó Dolgozó Tömegek Összorosországi Szövetsége – a Szetmasz (SZDSZ) – célul tűzte ki, hogy propaganda és agitáció útján a zsidó dolgozók széles tömegeit bevonja a produktív és kollektív munkába. Termelői artelek és mezőgazdasági kollektívák stb. létrehozására törekszik „Szetmassz” elnevezés alatt. A „Szetmassz” tevékenysége a Nemzetiségügyi Népbiztosság Zsidó Osztályának és az OKP Zsidó Szekciójának ellenőrzése alatt folyik, állami eszközökből finanszírozzák. A „Szetmassz” tevékenységét szerfölött hasznosnak tartva a szociális szovjet építés szempontjából, a Nemzetiségügyi Népbiztosság minden szovjet intézmények azt javasolja, hogy a maguk területén nyújtsanak neki támogatást és távolítsanak el minden akadályt, amely a gyümölcsöző munkát zavarja. Aláírás: A. Kamenszkoj, a kollégium tagja.”

Részlet a Nemzetiségügyi Népbiztosság Zsidó Osztályának rendeletéből (1920. nov. 3. Zsiny nacionalnosztyej): „Az OKP összes zsidó szekcióinak és a Nemzetiségügyi Népbiztosság osztályai zsidó szekcióinak, amelyek a végrehajtó bizottságok és a forradalmi bizottságok mellett működnek. Tekintettel annak szükségességére, hogy a zsidó tömegeket szervezetteren és tervszerűen bevonják a termelőmunkába és segítsék a pogrom miatt evakuáltakat és a reevakuációra kényszerülteket... A Nemzetiségügyi Népbiztosság Zsidó Osztálya kéri, hogy sürgősen küldjenek információkat...” és kezdjenek hozzá kommunák, szövetkezetek, artelek, iskolák stb. szervezéséhez. A zsidók bevonásával szervezzenek ételmezési központokat, invalidusházakat, kórházakat, menekültek és gyermekek segélyezését, szanatóriumokat stb.”²⁷ A zsidó szegénység problémáinak enyhítése téren döntő lépés volt a földhöz juttatásuk, hiszen a zsidók a cári Oroszországban egyáltalán nem birtokolhattak földet. A szovjethatalom ezen a téren is megkezdte a problémák legalább részleges megoldását, a zsidók földosztásban való részvételének fokozatos kiszélesítését, ami természetesen nem volt egyszerű dolog, mert az „új gazdák” megjelenése, vagyis a kistulajdonosi konkurencia könnyen

²⁵ Polityika szovjetszkoj vlasztyi... id.mű. 33.o. (Megjegyzendő, hogy a történelmietlenség netovábbja, ha valaki a zsidó államiség 1919-20-as tagadását Izrael állam későbbi létrejöttével konfrontálja.)

²⁶ A nemzetiségügyi Népbiztosság rendelete a „Szetmassznak” nyújtandó támogatásáról. Zsiny nacionalnosztyej 1920. aug. 1.

²⁷ Polityika Szovjetszkoj vlasztyi...id.mű 34-35.o.

„nemzeti színekben” tűnt fel. Mindenesetre a zsidók régi települési körzeteiben tapasztalható volt vonzódás a mezőgazdasági munka iránt, sőt, a városokból való kitelepülésre is nyílt lehetőség, amit azonban az 1918-1919-es évek pogromhadjárata megfékezett. De 1921-től a mezőgazdasági munkára való tömeges áttérés (a 20-as évek elején a Krimben számos zsidó gazda jutott földhöz), a zsidó földművelakosság száma 1917-től végig a 20-as években növekszik, kivéve a polgárháború időszakát. Az adatok (családtaggal együtt) ezt jól illusztrálják. (Az első oszlopban a földhöz jutottak száma, a másodikban a kiosztott föld mennyisége.)

1917	52 728 fő	119 403 hektár ²⁸
1920	35 000 fő	84 750 hektár
1923	75 911 fő	153 298 hektár
1924	120 288 fő	162 875 hektár

Ebben az éppen csak vázolt történelmi folyamatban válik érthetővé a legnagyobb zsidó munkásszervezet, a Bund többségének csatlakozása a bolsevik párthoz.

A legnagyobb Bund-szervezet a Központi Oroszországban 1920 áprilisában kettészakadt. A baloldal, kilépve a Bundból, csatlakozott az OKP-hez és a Kominternhez. A jobbszárny Abramovics és Jugyin vezetésével elhagyta az ülést, megőrizték különállásukat, majd a mensevik emigrációhoz csatlakoztak.

1920 májusában-júniusában tárgyalások folytak a KB Politikai Irodájának bizottsága (Kamenyev, Preobrazsenszkij és Sztálin személyében) és a Bund delegációja között az utóbbinak az OKP-ba való belépéséről. A tárgyalások nem vezettek azonnali eredményekhez, mert ami a Bundból megmaradt, ragaszkodott szervezeti különállásához.

A 20-as évek elejére tehát megteremtődött az alap, amely a cárizmusban „keletkezett” zsidókérdés szovjet-oroszországi megközelítéséhez demokratikus-szocialista szellemű kiindulásul szolgálhatott, bár a folyamat már – a 20-as évek tapasztalatai is érzékeltethetik – nem lehetett konfliktusmentes. A bolsevik párt a nemzeti kérdés „megoldását” egyre inkább csupán szociális kérdésként vizsgálta, s a „szovjetizálás”, a „birodalmi” hatalomkoncentráció zászlaja alatt a pszichológiai és vallási, az etnikai és kulturális kérdéseket a „reakciós múlt” lomtárába utalta. A zsidók mint szovjet állampolgárok szabadon betelepelhettek a fővárosokba és bekapcsolódhattak a NEP által megnyitott piacgazdálkodásba, kereskedelembe éppúgy mint a szovjet hivatalok, a szovjet iskolák, egyetemek munkájába. A proletariátusba és a parasztságba való „beolvadásuk” lehetősége is adottnak látszott. Azonban a régi antiszemita beidegződések, az idegengyűlölet mély gyökerei és a sajátos – nem önként választott – zsidó elkülönülésből fakadó következmények nagy mértékben fennmaradtak. Mindenesetre már a februári forradalom jogilag lehetővé tette, hogy jelentős zsidó tömegek beköltözzenek a cá-

²⁸ Ld. D. A. Baturinszkij: Zemelnoje usztrojenyje jevrejszkoj bednoti. Moszkva, izd. Ozet, 1929. 14-15. 1924 augusztusában különbizottság jött létre a zsidó dolgozók földdel való ellátásának megoldására („Komzet”)

rizmus alatt tiltott övezetbe: Pétervárra és Moszkvába. 1920-ban Petrográdban 25 529, Moszkvában 28 263 zsidó élt, 1926-ban Leningrádban már több mint 84 ezer, a fővárosban pedig a zsidó nemzetiségű lakosság meghaladta a 184 ezret.²⁹

A zsidó tömegek történelmi tapasztalatai a forradalom utáni periódusban, sokuk harca a Vörös Hadseregben a szovjethatalomért, a korábbi forradalmi tradíciójuk, és a bolsevik pártban való aktív jelenlétük (1923-ban a párttagság 5,2 %-a zsidó nemzetiségű volt) stb. – a zsidó szocialista pártok teljes felbomlása után is – mind arra utaltak, hogy a 20-as évek elején – a zsidó kultúra periferizálása ellenére a szovjet rendszert a zsidók döntő tömegei – nem ok nélkül – elfogadták.³⁰

A bolsevikok és a zsidók – zárszó helyett

A bolsevik vezetők többsége egy elvont internacionalizmus, az egyetemes emancipáció jegyében nem csupán a cionizmust és a zsidók társadalmi differenciáltságát látta erősen leegyszerűsítve, de magát az egész zsidókérdést az oroszországi viszonyok között szerfölött sematikus közelítette meg a politikai gyakorlatban. Különösen a zsidó származású forradalmárok hajlottak arra, hogy alábecsüljék a speciálisan zsidó kulturális-vallási identitás jelentőségét. De ebben az összefüggésben is jobb differenciáltan vizsgálni, hiszen szép számmal találunk ellenpéldákat, sőt a zsidó kulturális önvédelem története is külön tanulmányozást érdemelne. A zsidó kultúrának a szovjet politikai kultúrában való feloldódása más, mélyebb történelmi tényezők mellett, egyfajta zsidó önvédelmi reflexszel is magyarázható. A szovjet „univerzalizmus” és államhatalmi „védelem” állt itt szemben a zsidó „partikularizmussal”, s ebből csak szervesen „szintézis” jöhetett létre. A kérdés bonyolultságára utal, hogy a zsidó kulturális „elkülönülés” felszámolása lényegében maga is az antiszemitizmus és kapitalizmus elleni harc jegyében történt. Lenin közismert filoszemitizmusa a szovjet „univerzalizmus” szellemében a zsidó elkülönülést az antiszemitizmusnak vagy a nacionalizmusnak tett „engedményként” értékelte. A „zsidó szeparatizmust” pusztán a cárizmus maradványaként szemlélte, bár Sztálinnal ellentétben soha semmilyen intézkedést nem kezdeményezett a zsidó kultúra korlátozására.

A zsidókérdést illetően alighanem Lev Davidovics Trockij rendelkezett a leginkább differenciált állásponttal a bolsevik vezetők között. Ismertek azok a törekvései, amelyek a zsidókérdés politikailag érzékeny „kezelésére” irányultak. Tudatosan kerülte a szeparatizmust, de nem engedett a „naiv internacionalizmusnak” sem, amely sok zsidó forradalmárt szembeállított a zsidó kultúrával általában. Ugyanakkor szinte gyermekkorától jól tudta, hogy a zsidókérdés semmilyen háttérrel vagy „aufklerista” megoldásokkal nem küszöbölhető ki. Bizonyos érte-

²⁹ M.A. Poljakov: Sztrana Szovjetov... Id. c. Isztorija SZSZSZR, 1985. 1.sz. 79-80.o

³⁰ A zsidóknak a kommunista pártban az adott időszakban betöltött szerepét jól illusztrálja az a tény, hogy az októberi fordulatot követő pártkongresszusokon (A VII. 1918-astól az 1923-as XII. kongresszusig) a zsidó nemzetiségűek a kongresszusi delegátusok között kb. 15 %-kal képviseltették magukat. 1917-ben a párttagok 9 %-a, 1923-ban 5,2 %-a volt zsidó nemzetiségű. Ld. erről: Béládi L.: A bolsevik párt kongresszusai a számok tükrében 1917-1939. Világtörténet. 1983. 3.sz. 86-87- 89.l.

lemben *tudott* együtt élni az antiszemizmussal anélkül, hogy feladta volna a vele folytatott harcát akár egy pillanatra is. Az orosz valóság mély ismerete, a valóság iránti empátiája megóvta őt a steril megközelítésektől. Erre a magatartásra példa az, amikor 1919-ben a fronton a vöröskatonák körében folytatott antiszemita propagandára válaszként a Cseka és más hátországi intézményeknél dolgozó zsidó vöröskatonákat a front első soraiba vezényelt. De az antiszemita pogromokba belekeveredett egyszerű vöröskatonákat is más elbírálásban részesítette, mint a parancsnokokat.³¹

Trockij saját hatalmi ambícióit is befolyásolta az a tény, hogy zsidó származásának különös jelentősége lehetett Oroszországban. A forradalom első napjaitól kezdve saját részvételét a kormányhatalomban igen problematikusnak ítélte meg. Közismert történet, hogy a külügyi népbiztos pozíciójából való távozásakor 1918 elején nem vállalta el Lenin rábeszélése ellenére sem a belügyi népbiztos funkcióját, mondván, hogy Oroszországban ezt a tárcát zsidó ne töltsse be. Dokumentumok vannak arra vonatkozóan, hogy még 1922 szeptemberében is szerepet játszott döntéseiben egy ilyen szempont, amikor Lenin javaslata ellenére nem fogadta el, hogy ő legyen a népbiztosok tanácsa elnökének első helyettese. Maga még az első szovjet kormányban vállalt funkciójával is csak erős nyomásra békült meg egy időre, inkább a párt sajtóügyeivel, elméleti-politikai elemzésekkel kívánt foglalkozni,³² jobban vonzódott a párton belüli intellektuális hatalomhoz, mint a tisztán hivatalnoki kormányhatalomhoz. Éppen intellektuális, rendszerteremtő beállítódása következtében ugyanakkor politikai síkon gyakran „túltaktikázta” magát. Erre az óvatos, „kompenzáló” magatartásra vall, hogy Trockij 1923 tavaszán, a 13. pártkongresszuson Lenin javaslata ellenére sem lépett fel az ismert grúziai konfliktus kapcsán Sztálin ellen. Azzal utasította el – tegyük hozzá, tévesen – ezt a taktikai szempontból alapvető jelenségű „ütközetet”, azaz Sztálin leváltását, hogy zsidó származása miatt *neki* nem célszerű fellépnie Sztálin nagyorosz sovínisztrá emlékeztető politikája ellen. Az „orosz történelmi talajon” a 20-as években Sztálin számos alkalommal meglovagolta a népi antiszemizmust a párton belüli hatalmi küzdelmekben, és sem Trockij, sem Buharin nem tudtak ezzel szemben hatékony ellenállást kifejteni, ami sok szempontból elgondolkodtató jelenség a forradalom perspektívái és a szovjet fejlődés általános lehetőségeivel kapcsolatban is.

Trockij Leninnel és másokkal szemben jobban érzékelte, hogy a zsidó származás milyen hátrányokat jelenthetett a szovjet-oroszországi viszonyok között, másfelől viszont úgy tűnik: Trockij is alábecsülte a 20-as évek elején az antiszemizmussal Szovjet-Oroszországon belüli pozícióit. Igaz, Sztálin nem engedhette szabadjára antiszemizmusát. Kezét megkötötte az a tény, hogy a „birodalmi centralizáció” egyfajta antinacionalizmus („államnacionalizmus”) jegyében folytatható, de a forradalom internacionalista legitimációs ideológiája is korlátozta a

³¹ Vö. részletesebben Krausz T.: Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Id.mű. 75.o. Trotsky papers. Hague-Paris, 1971. I.köt. 360-362.o.

³² Vö. Erről V. Rogovin: L. D. Trockij ob antyiszemityizme. In: Vesztnyik jevreszkovo unyiversityeta v Moszkve. 1993. 2.sz. 90-102.o. és A száműzött Trockij. Budapest, én. Szerk.: Krausz T., Előszó.

pártvezért egy nyílt antiszemita politika kibontakoztatásában. Persze a zsidókérdés „megoldásának” kulcsa nem Sztálin zsebében volt... (Ez a problematika végig a két világháború közötti időszakban nemzetközi méretekben neuralgikus kérdés maradt, a „nagy válság” egyik megnyilatkozási formájává is vált).

A bolsevik vezetőknek a zsidókérdés gyors szociális megoldásába vetett reménye nem igazolódhatott. Az említett történelmi feltételek mellett a bolsevik politika számára ellentmondások forrásává vált az a tény, hogy a zsidók egyenjogú nemzetiségként nem rendelkeztek történelmileg kialakult területtel és az annak megfelelő nemzetiégi autonómia szervezetével sem, ami – mint hangsúlyoztuk – megnehezítette nemzetiségként való létezésüket. Mindez egy erőltetett asszimilációs politikának kedvezett. E tendenciával ellentétben ugyanakkor a zsidók nemzetiségként való hivatalos elismerése éppen hogy *elkülönülésüket* „szentesítette”, ami paradox módon, objektíve éppen az asszimilálódásuk ellen ható tényezővé vált, amennyiben a zsidó kultúra gyakorlati kiiktatása mellett maradt fenn a zsidók nemzetiégi jellegű elkülönülése. A hagyományos bolsevik gondolkodás – megfelelően a korábbi internacionalista tradíciónak is – az elkülönülés és az asszimiláció közötti „tertium daturként” az egyetemes emancipációba vetette reményét. Ám a *valóság* – az államhatalom fennhatósága alatt – az *elkülönülés* és az *asszimiláció* egy furcsa kombinációját hozta létre. A zsidók olyan típusú nemzetiségként maradtak fenn, amelyet senki nem tervezett meg és amelyet tulajdonképpen senki nem kívánt. Elégedetlenek maradtak azok is, akik az állami-etnikai elkülönülés hívei voltak (Birobidzsán sohasem vált zsidó „nemzeti otthonná”), s azok is, akik az asszimiláció mellett törek lándzsát. A zsidók adminisztratív szovjetizálása a zsidó nemzetiségű állampolgárokat kulturális értelemben nem tekintette zsidónak, de etnikai értelemben igen (a zsidók személyi igazolványában ma is szerepel a nemzetiégi hovatartozásuk).

A szovjet zsidók sorsa – a forradalom perspektívájából tekintve – rosszabb lett, mint amilyennek a bolsevikok elképzelték és amilyené maguk is formálták, s kevésbé vigasztaló, hogy Európában a zsidók nagy tömegei végül is csak a Szovjetunió meg nem szállt területein kerülhették el a fasiszmus és konkrétan az Endlösung tragédiáját.*

* 1939-ben a szovjet zsidó populáció hozzávetőleg 3 millióra volt tehető. 2 millió 160 ezer élt azokon a területeken, amelyet a nácik 1941 júniusa után elfoglaltak. Az ukrainai szovjetköztársaságban 1.533.000, szovjet Belorussziában 350.000, az oroszországi föderációban 200.000, a Krimben 50.000 zsidó élt. 700.000–1.000.000-ig tehető azoknak a zsidóknak a száma, akiket a nácik megöltek. Ez kb. egyharmada a háború előtti szovjet zsidó lakosságnak.

(Allan Laine Kagedan: *Soviet Zion: The Quest For A Russian Jewish Homeland*, London 1994. 113. o.)

Resume

The Russian revolution and the Jews

In the mirror of facts and numbers the author introduces the historical events (pogroms and the war etc.) that made hundred thousands of Jews reject the Tsarist regime and that swept them to the revolution and finally to the Soviet power. The author shows the role of the Jews in the Soviet political life and specifically their position in the Communist party. The study argues against the ahistorical-ideological simplifications which separate the Jewish discourse from the complexity of the historical process.

The Bolshevik leadership in 1917-1921 united the revolutionary internationalism (fight against all kinds of antisemitism) with a specific anticapitalist form of anti-Zionism (policy of assimilation of the Jews). The author shows the processes of revival of traditional antisemitism which influenced innerparty conflicts and their solutions. The old-new forms of antisemitism in Soviet Russia rooted in real social and economic facts like distribution of land and the fight for the power in the state and party apparatuses etc. The open state antisemitism never existed in Soviet Russia that is why the Stalinist policy-making „conspired” its antisemitic aspects. In connection with this problem the author underlines that the above mentioned historical epoch consist of different periods with radically different features.

The author shortly characterises the positions of Lenin and Trotsky on the Jewish question and gives some kind of perspective of the historical development.

BUZÁS MÁRIA:

Az oroszországi zsidó pogromok

A pogrom szó orosz eredetű, a „gromity”, „pogromity” igéből származik, jelentése: „pusztítás”, „mészárlás”. Oroszország történetét illetően mindenekelőtt a zsidó-kisebbség elleni

erőszakos tömegmegmozdulást jelent.¹ Területileg a pogromok főként Ukrajnára, majd az ún. letelepedési övezet településeire koncentrálódtak – ez a régió Lengyelország felosztását követően megközelítőleg az orosz birodalomhoz került lengyel kormányzóságokat, valamint Ukrajnát, Belorussziát és Litvániát fogta át. Ennek a világos területi körülhatárolhatóságnak az a tény a magyarázata, hogy (az 1897-es népszámlálás szerint) a XIX.század végi Oroszország 5,2 milliós zsidó lakosságának 99,6 %-a a letelepedési övezet határain belül élt.²

A pogromok kibukkanásának aktuális társadalmi-gazdasági okai mellett utalni kell a tömegpszichikum szintjén megjelenő és új életre kapó középkori, vallási alapú antijudaizmusra: a zsidók – úgymond – bűnös nép, mert ők feszítették keresztre Krisztust. (Meg kell jegyeznünk, hogy a pravoszláviát igazán sosem jellemezte a vallási türelem.) Ide kapcsolódnak még az olyan misztikus babonák is, mint például a vérvád, mely szerint a zsidók keresztény gyermekek vérért használják fel szertartásaikhoz, illetve a húsvéti maceszgombóc elkészítéséhez. A középkori antijudaizmusnak a vallásin kívül volt gazdasági vonatkozása is: a nép régtől való ellenszenve a zsidó uzsorások, adóbérlők ellen, akik a földesurakkal együtt minél több bört igyekeztek lehúzni a megélhetésért küzdő orosz vagy ukrán parasztról. Mivel a földesurak is érdekelték voltak az antiszemitizmusban, nem ritkán maguk is tudatosan gerjesztették a zsidókkal szembeni gyűlöletet.

A zsidógyűlölet archaikusabb formáját Oroszországban a XIX-XX. század fordulóján egy másik váltotta fel, vagy pontosabb az a megfogalmazás, hogy az archaikus forma mintegy integrálta az újat, a *modern antiszemitizmust*, melyet rendkívül erős politikai és gazdasági töltés jellemez. Kialakulásának egyik oka az orosz társadalomban az elmaradottság ellenére megindult – gazdaságilag is tetten érhető – *asszimiláció*, amely a modern konkurenciaharc összefüggésében számos konfliktus forrásaként tűnt fel. A zsidók egy része sikeresen kapcsolódott be a megindult kapitalizálódási folyamatba, a letelepedési övezet zártsága lassan lazulni kezdett, a zsidók olyan termelési ágazatokban, illetve pályákon is megjelentek, ahol addig csak elvétve bukkantak fel, és ez természetesen konkurenciától való félelmet váltott ki az orosz társadalom megfelelő rétegeiben. Az igazán meghatározó azonban a politikai összetevő: az orosz birodalom egyre inkább gyengült, külső és belső problémákkal küzdött, a zsidók pedig minden sikertelenség, vereség esetén bűnbakként szolgálhattak. Jellemző mozzanat a zsidók azonosítása a *forradalmi mozgalommal*, amiből következik, hogy ők a Szent

¹ A témáról szóló rövidebb összeállítást ld.: Horváth Géza: Az oroszországi zsidó pogromok i. mű. Aetas 1993/2. p. 107-112.

² Adatok: Krausz Tamás: Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Budapest, 1989.

Oroszország legfőbb ellenségei. A kormánykörök köztudott antiszemitizmusa is a pogromok kitörésének kedvezett.

Az orosz társadalmi fejlődés elmaradott voltából következően ugyanakkor még a XX. század elején is megfigyelhetők archaikus mozzanatok egyrészt maguknak a pogromoknak a lefolyásában, másrészt a vérvád újbóli felbukkanásában. (Lásd: Cion bölcseinek jegyzőkönyve, Bejlisz-per 1911-13-ban.)³ Oroszország, illetve Ukrajna történetében öt nagy pogromhullámot különíthetünk el: 1. az 1648-as Hmelnickij-felkelés során végrehajtott mészárlások, 2. az 1768-as „umani mészárlás”, 3. az 1881-84-es déloroszországi pogromok, 4. az 1903-05 közötti mészárlások, már a feketesázak vezetésével, 5. az 1918-20 között, a polgárháború idején lezajlott pogromok.⁴

Most pedig következék a pogromok formaváltozatainak rövid „története”. 1648-ban Bogdan Hmelnickij kozák hetman vezetésével lengyelelles ukrán parasztfelkelés tört ki. A felkelők természetesen nem csupán a lengyel „pánok” ellen támadtak, hanem az ugyanúgy élősködőnek tartott zsidó haszonbérloők, kereskedők ellen is.

1768-ban újabb parasztlázadás tört ki Ukrajnában. Az ún. hajdamák-mozgalmat etnikai és szociális-gazdasági ellentétek motiválták: a hajdamákok (ukrajnai kozák és paraszt felkelők) ismét az idegen nemzetiségű elnyomóik, vagyis a lengyel földesurak és papok, valamint a zsidó kereskedők és bérloők ellen támadtak. A legtragikusabb a Gonte és Zseleznyák hetmanok vezetése alatt lezajlott umani mészárlás volt. Lengyelország felosztása után a hajdamák-mozgalom – elég hosszú időre – visszavonult. A lengyel-litván területeken, illetve a jobbparti Ukrajnában élő zsidók az Orosz Birodalom alattvalóivá váltak, kialakult a letelepedési övezet.

A következő nagy pogrom-hullám 1881-ben, II.Sándor cár március 13-i meggyilkolása után kezdődött. Ez az eseménysorozat sokban különbözik az előzőektől: itt már politikai jellegű antiszemitizmusról kell beszélnünk. A pogrom, mint a tömegek feszültségének „levezetője”, propagandisztikus eszközzé vált a cári hatalom kezében. Nem sokkal a II.Sándor elleni merénylet után olyan híresztelések terjedtek el, hogy a „jó cárt” a zsidók gyilkolták meg. Valószínű, hogy a pogromok nem spontán törtek ki, hanem kiküldött „hivatalos” hírterjesztők kényszerítették elő őket. A paraszti tömegek pedig igencsak hajlottak az ilyen jellegű megmozdulásokra: egyrészt a „szabadságot adó” cár halála következtében feszültté vált társadalmi-politikai légkör, másrészt az 1880-as évek rossz termései okozta éhínségek sora, az elkínzott, nyomorgó „mezítlásos” tömeg mindenre elszántsága termékeny talajt nyújtott a pogromra bujtogató jelszavakhoz. Az 1881-84 közötti pogromok jellemzője, hogy általában rövid ideig tartottak (mint egy-egy „bosszúhadjárat” a cár haláláért) és inkább a zsidók vagyonának elpusztítása dominált benne, mint az emberek legyilkolása. (Ezért is nevezik őket „szuhoj”, magyarul „száraz”, vagyis vértelen pogromoknak.)

³ A kijevi Mendel Bejliszt egy Andrej Juscsinszkij nevű kisfiú rituális meggyilkolásával vádolták. Az ügy a liberális értelmiség nagy felháborodását váltotta ki, Bejliszt két év múltán felmentették. A téma irodalmáról ld. az irodalmi jegyzéket.

⁴ Simon Dubnov: A zsidóság története. Budapest., 1991.

Az 1903-05 közötti pogromok is erős politikai színezettel bírtak: A felülről kiinduló antiszemita propaganda szembeszökővé vált: zsidóellenes cikkek jelentek meg, röpiratok, felhívások készültek a cári titkosrendőrség pincéiben. A pogromok „szervezetté” válásában a feketeszázas alakulatok működtek közre. Az orosz-japán háborúban elszenvedett vereségekért ugyanúgy, mint a forradalomért a zsidókat tették felelőssé, akik – úgymond – az orosz nép, a cár és a pravoszlávia, egyszóval az Orosz Birodalom elpusztítására törnek. Mindennek fényében nem véletlen, hogy a pogromok általános „koreográfiája” a következő volt: az istentisztelet (!) után a tömeg énekelve, szent ikonnal, a cár képével és a nemzeti zászlóval (ezenkívül a metropolita áldásával) az utcára vonul, a városparancsnok háza elé, aki hallgatólagosan beleegyezik abba, ami következni fog (sőt az is előfordult, hogy megjelölte, meddig tarthat az esemény). Ezek után a rendőrség és a katonaság meg sem kíséreli megakadályozni a pogrom kitörését, sőt, esetleg közre is működik benne, és bizonyos idő elmúltával lép csak közbe, ha a zavargás már az általános közrendet veszélyezteti. Előfordult, hogy kozák lovascsapatokat küldtek a rend helyreállítására. Mindezek után a bűnösök felelősségre vonására meglehetősen elnéző módon vagy egyáltalán nem került sor.

Pogromok törték ki ekkor Kijevben, Kisinyovban, Jelizavetgrádban, Kremencsugban, Csernyigovban – a legszörnyűbb 1905 októberében Odesszában. Az előző hullámra jellemző „száraz” pogromokat a véres, kegyetlen mészárlás váltja fel, a kegyetlenkedés jellemzően archaikus módozataival, mint például a megkövezés, szemkitolás, csecsemők felnyársalása, végtagok levágása stb.

Az 1918-1920.-a évek szörnyűségei minden addigit felülmúltak: a zsidó lakosság tömeges legyilkolása folyt Ukrajna területén. Az első világháború és az azt követő polgárháború képezi a pogromok tragikus hátterét. A februári forradalmat követően 1917 márciusában Ukrajnában megalakult a Központi Rada, amely kikiáltotta Ukrajna függetlenségét, uralmát 1918 januárjában a szovjet haderő döntötte meg. Az előrenyomuló német, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia csapatai elől a szovjet haderő kénytelen visszavonulni, a Rada hatalmát visszaállítják. A Németországban 1918. november 9-én kitört forradalom után a német haderő összeomlik, visszavonulnak, Kijevet az ukrán nacionalista mozgalom csapatai foglalják el, élükön Petljurával⁵ és a Direktórium⁶ veszi át a hatalmat. A Vörös Hadsereg azonban újra megjelenik a térségben, bevonulnak Kijevbe – és megkezdődik a harc. Valóban „zavaros idő” volt ez a korszak: sűrűn cserélt gazdát a terület, és így a hatalom birtokosának személye is gyakran változott.

⁵ Sz.V.Petljura az ukrán nacionalista mozgalom vezéralakja. 1917-ben a Központi Rada katonai ügyekért felelős minisztere. 1918 novemberétől a Direktórium tagja, 1919 februártól pedig annak elnöke. 1920 májusában a lengyel csapatok által elfoglalt Kijevben egy szeparatista kormányt vezet. Párizsban merénylet áldozata lesz: az ukrainai zsidó pogromokért álltak bosszút rajta.

⁶ Az ukrán Direktórium: ellenforradalmi kormány Ukrajnában, melyet 1918. november 13-14-én, a német megszállás és Szkoropadszkij hetman uralmának összeomlása után az ukrán nacionalista pártok vezetői alakítottak meg. 1919 februárjáig V.K. Vinnyicsenko volt a Direktórium elnöke, a katonai főparancsnokságot Sz.V. Petljura látta el.

A pogromok sorozata 1919 januárjában kezdődött – ezek után viszont permanensnek nevezhető „pogromállapot” alakult ki, amelyhez természetesen az államhatalmi vákuum is nagyban hozzájárult. A népirtás a következő kormányzóságok területén folyt: Kijevi, Volini, Podoli, Herszoni, Poltavai, Csernyigovi, Jekatyerinoszlávi. Az áldozatok számát nehéz meghatározni, különböző becslések szerint ez a szám 35 000 és 100 000 között mozog.⁷

A pogromokat több egymástól elkülönülő – sőt, olykor egymással szembenálló – politikai erő követte el, persze nem azonos súllyal és mértékben: 1. a reguláris petljurista csapatok, 2. a Petljurát támogató bandák, szabadcsapatok, 3. a Vrangel és mindenekelőtt a Gyenyikin vezette fehérgárdista, ún. Önkéntes Hadsereg egységei, 4. Mahno anarchista népfelkelői, 5. a Vörös Hadsereg I. Lovashadseregének egyes alakulatai.

Az ukrán nacionalista mozgalom élén álló Petljurát az amúgy is antiszemita beállítottságú ukrán parasztság támogatta. A mély gyökerekkel rendelkező zsidógyűlölet újabb fellobbanását az a vád váltotta ki, miszerint a zsidók a kommunistákkal működnek együtt. A Petljurát támogató és általában atamánok által vezetett bandák számára a zsidók így a bolsevikok elleni bosszú eszközeiként funkcionáltak. A fehérgárdista bandák nem rendelkeztek egységes ideológiával, egyedül kommunistaellenességük volt közös, jelmondatukká a „Bej zsidov, szpaszaj Rossziju!” („Üsd a zsidókat, mentsd meg Oroszországot!”) vált.

A fehérgárdisták által végrehajtott pogromok általában az alsóbb és középrangú tisztek kezdeményezésére törték ki. A felsőbb katonai vezetés – például Gyenyikin és Vrangel – szóban ugyan elítélte ezeket a megmozdulásokat, mivel a katonai erkölcs és fegyelem lazulásához vezettek, de igazából nem sokat tett ellenük. A fehérgárdisták között sok kozák harcolt, akik a hajdamák-mozgalom hagyományait követve pusztítottak és raboltak, a kozákok számára a hadizsákmány szerzése természetes jog volt.

A feketeszázas mozgalom eszméi is befolyásolták a hadsereg tisztikarát, intenzíven hatottak az – úgymond – kozmopolita, a bolsevikokkal paktáló, a cár, az orosz nép és a pravoszlávia ellenségeiként számontartott zsidók elleni gyűlölet terjedésére.

A Nyesztor Mahno által vezetett anarchista parasztcsoportok is végrehajtottak pogromokat, a németekkel való kollaborálással vádolván a zsidókat – annak ellenére, hogy ez a paraszthadsereg egyetlen politikai irányzatnak sem volt elkötelezve és maga Mahno személyesen igen veszélyesnek tartotta az antiszemitizmust.⁸ A sokfelől összeverődött, vegyes összetételű csapatokban természetesen voltak antiszemita beállítottságú emberek is, akik ellen a mahnoista vezetés rendeleteket is hozott.⁹

⁷ Lásd: Sz. I. Guszev-Orenburgszkij: Bogrovaja Knyiga, New-York, 1983. (reprint), (Kijevben, az Orosz Vöröskereszten belül működő bizottság által összegyűjtött hivatalos dokumentumok és szemtanúk visszaemlékezései.) B. Pinkus: The Jews of the Soviet Union. Cambridge University. 1989., Z. Osztrovszkij: Jevrejszkije pogromi 1918-1921. Moszkva, 1926.

⁸ Nyesztor Mahno: Voszpominanyija, Párizs, é.n.

⁹ G. Makszimov: Nyesztor Mahno i pogromi = Gyelo Truda 1935. jan-febr. 84. szám

Ami a Vörös Hadsereg egyes egységei által elkövetett pogromokat illeti, le kell szögezni, hogy a szovjet hatalom kezdettől fogva harcolt az antiszemitizmus ellen: bizonyítja ezt a Zsidó Ügyek Népbiztosságának rendelete és a Népbiztosok Tanácsának dekrétuma is. Ennek ellenére a Vörös Hadsereg I. Lovashadseregének néhány hadosztálya részt vett zsidóellenes pogromokban, amikor a Vörös Hadsereg 1920-1921 során a lengyel intervenciók csapatok ellen harcolt a nyugati fronton. A hadsereg „Vörös Lovas” elnevezésű központi lapjában tudósítások jelentek meg a pogromokról, napvilágot láttak a Népbiztosok Tanácsának dekrétumával megegyező hangnemű, agitációs jellegű cikkek is. Az események felderítése után a bűnösök felelőssége vonása nem maradt el.

A vöröskatonák által végrehajtott pogromok motívumai közé sorolhatjuk a hagyományos népi antiszemitizmust, a közkatonák politikai-ideológiai „instabilitását” (ne feledjük, hogy az ellenséghez való átpártolás igen gyakori volt), valamint azt az igen fontos tényezőt, hogy a lovashadsereg derékhadát a kozákok képezték, akikben, mint már említettem, még éltek a hajdamák tradíciók: vagysis a zsidógyűlölet és a háborús rablás.

A védtelen lakosság helyzetét nemcsak a sok oldalról való fenyegetettség tette tragikussá, hanem az is, hogy semmiféle felsőbb hatalom védelmére nem számíthattak, mivel olyan gyakorlatilag nem is létezett. Az a katonai-politikai erő, amely egy bizonyos területet uralt, ott az adott pillanatban a hatalom egyedüli, kizárólagos birtokosának számított – egészen addig, míg egy másik erő fel nem váltotta és ugyanilyen helyzetbe nem került. Gyakorlatilag permanens katonai diktatúra létezett, amelyet különböző politikai erők hoztak létre különböző célokkal és érdekekkel.

A pogromok tipikus menetéről a Bogrovaja Knyiga és más kiadványok, mint például egy Malejev¹⁰ nevű keresztény tanár visszaemlékezései alapján alkothattunk képet. A fegyveres csapatok betörnek a település zsidólakta negyedeibe, feltörik és kirabolják a boltokat, lakásokat, sok embert súlyosan megsebesítenek vagy legyilkolnak (gyermekeket is), a nőket megerőszakolják. Előfordul, hogy a zsidók és a jóérzésű keresztények egy csoportja követtségbe megy a tisztekhez és váltságdíj fejében kéri a pogrom befejezését, de a pénz kifizetése után a terror általában folytatódik tovább. A folyamatos pusztítás, rablás és gyilkolás elől védelemben reménykedve a zsidó lakosság megkísérel a városokba menekülni.

Összefoglalva: mindezen események egy különlegesen „zavaros”, politikailag instabil korszakban játszódtak. Eszmei háttérül a középkori antijudaizmus és a politikai-gazdasági indíttatású modern antiszemitizmus szolgált. Mindehhez hozzájárult a világháború és a polgárháború romboló hatása mindenféle morálra, aminek következtében az erkölcsi gátak leomlottak, a terror, a pusztítás, a rablás és a gyilkolás természetessé, mindennapivá vált. Mindezen tényezők összejátszásának tragikus következménye a zsidó lakosság olyan arányú irtása, amire addig a történelem folyamán még nem volt példa. Ez hozzájárult ahhoz, hogy az oroszországi zsidóság kivándorlása Palesztina földjére tovább folytatódott.

¹⁰ A.F. Malejev: Tridcaty dney jevrejszkovo pogroma v mesztyecske Krivoje Ozero. Goszizdat. 1921.

Az alábbiakban olvasható dokumentumok a következőképpen csoportosíthatók: a Bund New-York-i archívumából származó dokumentumok az 1903-as kisinyovi, illetve gomeli pogromokról adnak autentikus képet. Az 1918-1920 között lezajlott pogromokról Malejev tanár visszaemlékezései számolnak be. A Vörös Lovas néhány száma pedig a Lovashadseregben folytatott pogromellenes küzdelmet mutatja be.

Resume

The anti-Jewish pogroms in Russia and Soviet-Russia

The pogroms represent one of the most tragic chapters in the history of Russia and later that of the Soviet-Russia. The word „pogrom” is from Russia origin, it means „destruction”, „massacre”.

The motivation of the pogroms changed throughout time: the mainly religious and partly economic anti-Judaism of the Middle Ages was replaced in the end of the 19th century by modern, political anti-Semitism – however we can notice the survival of certain archaic elements, which is a special Russian feature.

In the history of Russia and the Ukraine we can find five great waves of pogroms: 1. the massacres, revolted during the Khmelnyzky-revolt in 1648; 2. the Jews-baiting in Uman in 1768; 3. pogroms in Southern-Russia in 1881-84; 4. massacres in 1903-05; 5. in 1918-1920, during the civil war pogroms mainly by monarchist – Black Hundreds, „traditions”, White Guardist etc.

This chapter is concerned with the historical reasons, geographical extensions and procession of the higher counted Jews-baitings, especially of the last and most tragic series of pogroms in 1918-1920, which indirectly resulted in the emigration of the East-European Jews to Palestine in large numbers.

A gomeli pogrom*

Ismét pogrom! A zsidó nép, most éppen a gomeli zsidók, ismét „vétkeztek”... De a kormányzat most már nem arról beszél, hogy a zsidók kizsákmányolják az őslakosokat, nem is a rituális gyilkosságokról szóló szóbeszédre támaszkodik, melyet az ő ügynökei terjesztenek és az antiszemita sajtó támogat. Ezek a mesék már hitelüket veszítették a tömegek körében, s a kormány új ötlettel áll elő. Cínikus nyugalommal, a semleges fél álarcát öltve magára, a kormányközleményben arról ad hírt, hogy a pogromot – úgymond – „a lakosság jóérzésű részének általános meggyőződése” hívta életre, a helyi zsidók szélsőségesen ellenséges és kihívó viselkedése miatt, valamint azért, hogy a munkások „megbosszulják az augusztus 29-én őket ért szégyent”. Az önkényuralom kormányzata ázsiai aljassággal igyekszik megtéveszteni a közvéleményt és demoralizálni a munkástömegeket. De oly sok tapasztalat árán most már mindnyájan tudjuk, hogy a kormány közleményei hazugok és aljasak.

Az igazság feltárásának érdekében és hogy intézkedéseket tegyünk a munkástömegek demoralizálása ellen, hatalmas anyagot gyűjtöttünk össze, amely arról tanúskodik, hogy a kormány pogromok szervezésében látja a mentőeszközt a közelgő forradalommal szemben.

A kormány arcátlanul azt állítja közleményében, hogy a zsidó lakosság ellenségesen viselkedik a keresztények iránt. A valóság azonban az, hogy a zsidó tömegek békében éltek a keresztényekkel; ellenséges megnyilvánulások csak az értelmiség köreiben voltak érezhetőek. Pogrom melletti agitációt már 1903 eleje óta folytat a kormány Gomelben és környékén. Itt, csakúgy, mint Oroszország más részein a kormány ügynökei igyekeztek fellázítani a keresztényeket a zsidók ellen azzal a céllal, hogy a keresztény tömegek figyelmét elvonják valódi ellenfeleikről, a cári kormányról.

Majd később a gomeli Szoc. Dem. Bizottság agitátorai kezdtek felhívásokat terjeszteni a környékbeli települések, falvak lakosai közt. Erre a járasi rendőrfőnök, beutazván a falvakat, gyűléseket hívott össze, lázadókról beszélt, azt állítva, hogy azok nem mások, mint a zsidók, akik meg akarják ölni a cárt és ezt feltétlenül meg kell bosszulni. Érdemes ennél a ténynél visszagondolni a kisinyovi pogromot megelőző és követő antiszemita hajtóvadászatra. Gomelben szüntelenül beszéltek a pogromról, emiatt el kellett halasztani az ez év májusi demonstrációt.

Már az elmondottakból is kitűnik, milyen hamis az a kormányközlemény, amely arra törekszik, hogy a keresztény munkásokat a pogrom kezdeményezőiként tüntesse fel.

Augusztus 29-én, pénteken vásár volt Gomelben, amire rengeteg paraszt érkezett a városba. A parasztok általában ekkor intézik el bevásárlásaikat. De ez alkalommal a parasztok semmit sem vettek. Egy bizonyos Ivanov nevű nyugalmazott alezredes azt tanácsolta nekik, hogy ne vásároljanak semmit, mondván, hétfőn ingyen kapják meg mindezt. A heringek miatti incidens csak olaj volt a tűzre.

* Погром в Гомеле (Bund Archives M6720 New York)

Amint elkezdődött a verekedés a halak miatt, mintegy ötven keresztény támadt a zsidó boltokra „üsd a zsidót!” kiáltásokkal. Csatlakoztak hozzájuk Paszkevics gróf szolgálói is. Ugyanakkor gyülekeztek a zsidók is, főleg a szervezett zsidó munkások, akik a leghatározottabban felléptek a pogromisták ellen. Ez utóbbiak fővezére halálosan megsebesült. Mellesleg érdemes megjegyezni, hogy ő még azelőtt sebesült meg, hogy a szervezett munkások a verekedés helyszínére érkeztek volna. Egy zsidó munkást a rendőrbiztos oldalba lőtt. Végül is mintegy 8-9 zsidó munkás sebesült meg súlyosan és jóval több volt a könnyű sérültek száma. A zsidók csak egyszer lőttek. A pogrom hamarosan félbe szakadt, így a szervezett munkások hazamentek.

A történeteket az antiszemita igyekeztek kihasználni. A következő két napot a pogrom megszervezésére használták fel. Azt hangoztatták, hogy feltétlenül bosszút kell állni a meggyilkolt keresztényért. Birtokunkban van két antiszemita pogromfelhívás. Ezenkívül a szállodában letartóztattak egy embert, akinél antiszemita röplapok voltak. A városban a meggyilkolt keresztény fényképét terjesztették. Harmadik ülésünkön a pogromokról hozott döntés értelmében a Gomeli Bizottság megszervezte a fegyveres önvédelmet. A környékbeli városokból munkások érkeztek a segítségünkre. Péntektől hétfőig nem mentünk dolgozni. A BUND Bizottsága úgy határozott, hogy hétfőn a munkások egy része, minden eshetőségre számítva, álljon készenlétben. Olyan hírek érkeztek, hogy a vasutasok hétfőn, déli 12 órakor kezdik a pogromot. Erről a rendőrség is tudott, és úgy 11 óra körül néhány század katona jelent meg az állomás környékén. Pontosan 12 órakor mintegy 150 vasúti munkás indult el a város felé (az egész műhely létszáma kb. 1000-1200 fő volt).

A Zamkovaja utcán betörték a zsidó házakba, és hozzáláttak szétverni azokat. A katonák az állomástól mintegy három háztömbnyire lehettek és éppen ezekben a házakban pusztítottak akadálytalanul a pogromlovagok. Innen pedig a Tyehnyicseszkaja utcába mentek. Majd a katonák átengedték őket a Konnaja térre, ahol együtt nekiláttak az imaház lerombolásához. Mikor a szervezett zsidó munkások megkíséreltek átjutni a katonai kordonon, puskatussal kegyetlenül megverték őket. A Konnaja térről a pogromisták a Vetrennaja utcába indultak, ahová a zsidó munkásoknak is sikerült eljutniuk az ellenkező irányból. Innen sikerült elkergetni a pogromlovagokat néhány revolverlövessel, amitől 2-3 ember megsebesült. A pogromlovagok a katonák mögé rejtőztek, akik a zsidó munkásokra lőttek, és kettőt megsebesítettek. A zsidó munkások ekkor szintén elmenekültek, majd kb. ötszázan a zsinagógánál gyülekeztek. Erről így ír a „Pravityelsztvennij Vesztnyik”: „a zsidókkal való összetűzésben mindkét oldalon megsebesült néhány ember. A rend helyreállítása érdekében kivezényelték a hadsereget, melyet a zsidók sortűzzel fogadtak, hasonló válasza kényszerítvén a katonákat, majd a tömeg feloszlott, és estére helyreállt a rend”. Hogy mennyire hazug az események menetének ilyen értelmű összefoglalása, az látszik a következő esetből is. A Konnaja téren egy tiszt megkérte a zsidókat, hogy mondjanak le az önvédelemről, és hogy majd a katonai erő véget vet a pogromnak. A zsidók azonnal elmentek onnan, és csak mikor látták, hogy becsapták őket, akkor próbálták meg ők maguk megakadályozni a pogromot.

Vagy itt van egy másik eset. A zsinagógánál állva a zsidók felfigyeltek egy kb. 30 főből álló pogromista csoportra. Kiválasztottak maguk közül nagyjából ugyanennyi embert, akik elindultak a pogromisták felé, és jelekkel értésükre adták, hogy beszélni szeretnének velük. A pogromlovagok félbehagyták a pusztítást. Ekkor szervezetünk egyik tagja megpróbált beszélni hozzájuk. Szerencsétlenségünkre alig ejtett ki néhány szót, az utcagyerekek kövel dobálták meg a pogromlovagokat. Ez véget vetett a kezdődő megbékélésnek, kirobbant a verekedés, a zsidók néhányszor a levegőbe lóttek, a fosztogatók pedig szétoszlottak. Ezek a tények jól mutatják, mennyire nem hajlottak a zsidók az erőszakra.

A továbbiakban a kormányközlemény azt állítja, hogy „zsidók a házakból az emberek közé lóttek”. De miért hallgatja el aljasul, hogy valakik a zsidó járőrök közé is lóttek, sőt, egyet megsebesítettek, hogy a város egyes részeiben egy kaukázusi tiszt így irányította a pogromlovagokat: „üss, törj-zúzz, és menj tovább, csak arra vigyázz, hogy veled semmi se történjen!”, hogy általában a tisztek megdicsérték a leglelkesebb pogromistákat, hogy katonák és rendőrök feltartóztatták a zsidó utasokat szállító kocsisokat a pogrom kezdetéig, hogy megverhesék őket? Miért hallgat arról, hogy fényes nappal az utcán megöltek egy Kiverz nevű zsidót, a rendőrbiztos szeme láttára, aki még csak el sem mozdult a helyéről? Hogy a rendőrök maguk mutatták meg a pogromistáknak a zsidók házait, mondván, hogy ott demokraták laknak? Miért tagadta le a halottak és sebesültek egy részét (nem 4, hanem 8 zsidó halt meg és kb. 150 sebesült volt), hallgatva arról, hogy a zsidók a katonák ütlegeitől és golyóitól haltak meg?...

...Még egyszer hangsúlyozom, hogy vannak belső ellenségeink, akik szét akarják zúzni az államot. Vannak közöttük zsidók, de vannak oroszok is. Vajon honnan származhat ez? Onnan, hogy külső ellenségeink pénzzel megvásárolják belső ellenségeinket azért, hogy országunkban zűrzavar keletkezzék. Még egyszer hangsúlyozom, éljetez egyetértésben, nyugalomban, ne féljetez, és a harc előtt mondjatok egy rövid imát a Cárért. Még egyszer figyelmeztetek mindenkit – ne aludjatok! Emlékezzetek a fogadalomra.

A pogrom vezetőiről és a felbujtókról, úgy látszik, a kormány ez alkalommal hallani sem akar azon jó szokása ellenére, hogy egyébként mindenütt a cinkosokat keresi. A hétfői pogromban részt vett többek között Petröcsenko kereskedő, Melnyikov bíró, Plahov jegyző, a börtön vezetője, a Műszaki Főiskola három hallgatója, néhány gimnazista és a járasi rendőrfőnök. Ők bujtogattak pogromra és többen közülük zsidó lakások címét is megadták. Úgy tűnik, hogy jelentős szerepe volt a vasúti műhelyek vezetőjének is, aki maga osztott különböző fegyvereket, kalapácsokat, fejszéket stb. a munkások között.

Mindez világosan mutatja, hogy hazug a kormányjelentés, amely azt igyekszik bizonyítani, hogy a munkások maguk vettek elégtételt az augusztus 29-én ellenük elkövetett sérelmekért.

A kormány szemmel láthatóan igyekszik úgy beállítani a dolgot, mintha a pogromot a zsidók kezdeményezték volna és a keresztények pedig csak védekeztek volna. A Gomelbe érkező mogiljovi kormányzót kevésbé hatotta meg a szegény zsidók lerombolt házainak, a sebesültek és halottak vérének látványa. „A BUND és az egész szociáldemokrácia egyenlő a zsidókkal” – mondta, s így azonnal fel-

tárta lapjait a zsidók vezetői előtt mondott beszédében, meglepve őket a járási rendőrfőnök iránti megható együttérzésével, a parasztnak pedig megerősítette, hogy a lázadók és a zsidók egyet jelentenek. Mennyi államhű gondolat, mennyi őszinteség van Oroszország kisebb-nagyobb rendőrszolgálatának szövegeiben! Ha esetleg nem hinnétek, hogy a zsidók önhittek és szemtelenek, a moguljovszki satrapa beszédéből bizonyosságot nyerhettek erről az orosz állam által feltárt igazságról. Íme a bizonyítékok: egy zsidó gimnazista nem vette le sapkáját a satrapa előtt, egy zsidó nő pedig véletlenül meglökte feleségét, miközben levette a kabátját. Nem furcsa ez? A még nagyobb nyomatékosság kedvéért hozzátette, hogy minden letartóztatott kemény büntetésre számíthat. Természetesen a zsidók véleményét nem volt hajlandó meghallgatni. Nem akarta a Gomelbe érkező rendőrfőnök helyettese sem meghallgatni őket. De arról az örömről nem mondott volna le, hogy a zsidókat ki ne oktassa és elhallgattassa azzal, hogy az összes zsidónak viselnie kell a következményeket, véleménye szerint a pogrom politikai jellegű és nyilvánvaló, hogy kimondottan a zsidók szervezték.

Azt, hogy a kormány ilyen színben akarja feltüntetni az eseményeket, még jobban bizonyítja a következő tény. Szombaton a pogrom után minden műhelyből hívtak öt-öt embert. Megkérdezték tőlük, hogy miért nem jöttek munkába hétfőn. Jelen volt a moguljovi csendőrezredes Poljakov, a műhelyek ügyésze és főnöke, éppen az az ember, aki olyan szégyenletes szerepet játszott a pogrom során. A munkások azt válaszolták, hogy félték a pogromtól, amit a zsidók kezdeményeztek, ezért inkább otthon maradtak, hogy védjék javaikat. Az ügyész és a csendőrezredes megdicsérte őket.

Nos, ilyen „a lakosságnak kormányhoz hű” része, amelynek tanúvallomása a kormányjelentés alapszík. Felesleges ehhez bármit is hozzáfűzni.

Ezek a tények még világosabban mutatják, hogy az önkényuralom politikája merő hazugság és kiszípolozás. Minden egyes satrapa egy kis cár, aki személyes sérelmeit államellenes büntettnek tartja. A hadsereg beosztottjai a cár és az önkényuralmi hatalom védelmezői. E cél érdekében készek feláldozni Oroszország lakóinak életét és boldogságát, az egész ország érdekeit és jövőjét. A cár és a cárizmus érdekeit úgy kell képviselniük, mintha azok az állam egészének érdekei volnának, és ez arra készíti a kormányzó klikket, hogy a hazugság, a rágalom és csalás egész hálózatát építse ki. De az igazságnak felszínre kell kerülnie. A kisinyovi pogrom esetében nem derültek ki a hazugságok a cári politika képmutatása, mi mégis arra törekszünk, hogy az igazság napfényre jusson a gomeli vérontás ügyében, azért, hogy mindenki számára világossá váljék, milyen erkölcsi alapokon nyugszik von Pleve politikája, különös tekintettel a zsidókhoz való viszonyára.

A keresztény dolgozó tömegek a szociáldemokrata agitáció révén egyre nagyobb világossághoz és öntudathoz jutnak, ez rámutat szenvedéseik és sérelmeik valós forrására, haragjukat és elégedetlenségüket a helyes irányba fordítja. A zsidó proletariátus fegyveres önvédelme, amely egyre jobban erősödik, megmutatja a sötét tömegeknek, hogy nem lehet büntetés nélkül pusztítani, verni és ölni, s ez talán elveszi kedvüket attól, hogy pogromot szervezenek. Az önkényuralom embergyűlölő politikája így végül teljes vereséget fog szenvedni.

Ez a pogrom megmutatta azt is, hogy milyen helyesen értékeltük az ötödik kongresszuson a zsidó nép különböző rétegeinek lehetőségét az önvédelemre, a pogrom elleni harcra. Határozatunk kimondta a pogromokról, hogy „a zsidó nép rétegei közül csak a szociáldemokrácia zászlaja alatt harcoló proletariátus képes olyan erőt alkotni, amely hatékony ellenállást fejthet ki a kormány által a zsidók ellen uszított tömeggel szemben”- ez ragyogóan beigazolódott. A szocialista öntudattal átitatott zsidó proletariátus megmutatta, hogy ő és csakis ő képes önfeláldozó harcra minden ellenségével szemben. Erélyes harcával segítséget és védelmet nyújt a zsidó lakosság minden más rétegének is. Úgy tűnik, hogy a zsidó burzsoázia nem képes kilépni a szolga bőréből. Afölött érzett örömeiben, hogy élve és épségben került ki a gomeli „vérfürdőből”, első lépésként büszkén és lelkesedéssel nyilatkozik a „demokratákról”, akik megmentették őt. De olyan örök tulajdonságaik, mint a félelem és a szolgálai engedelmesség gyorsan eluralkodnak rajtuk, és ahelyett, hogy segítséget nyújtanának a bátor harcosoknak, inkább küldöttséget menesztenek cári ügynökeihez. Ez a küldöttség mindenféle jog nélkül veszi a bátorságot, hogy a zsidó nép nevében beszéljen. Ez ugyanolyan csúfos sorsra jut majd, mint minden eddigi próbálkozás. Vajon leszoktatja-e ez a zsidó burzsoáziát hűséges alattvalói beszédeiről, amelyek elárulják hitvány szolgálalelkét? Nem könnyű reménykedni ebben, s így harcunkban nem számíthatunk a rabszolga-burzsoázia segítségére.

Még egyszer hangsúlyozni kell határozatunk szavait és ismételni azon meggyőződésünket, hogy csak is valamennyi nemzet proletárjainak egységes harca semmisítheti meg azokat a feltételeket, amelyek lehetővé tették a kisinyovi és a gomeli pogromot. Csak a proletariátus harca vezethet a cári despotizmus, a kapitalista rendszerrel együttjáró minden szenvedés feletti győzelemhez. Egyedül az önálló, szervezett zsidó proletariátus tanúsít ellenállást az antiszemita hajtóvadászattal szemben és harcol ennek fájdalmas következményeivel.

Le a cári kormány antiszemita politikájával!

Éljen a népek proletár szolidaritása!

Éljen a szocializmus!

A BUND Központi Bizottsága
(10 ezer példányban kinyomtatva)

1903. szeptember

Fordította: Budavári Réka és Hárs Ildikó

Az Igazságügyi Minisztérium I.sz. Ügyosztálya 2.sz. Bűnügyi Osztályának 2.sz. ügye

*„A Kisinyovban lezajlott zsidóellenes zavargásokról”**

1. Sürgöny Pétervárra az igazságügyminiszter úrnak

Pétervár Kisinyov 190 (HP) 33 73 14 nap

A mai napon az alsóvárosban zsidó házakat és boltokat rongáltak meg. A kormányzó csapatokat követelt. Fegyveres beavatkozásra nem volt szükség. 60 embert letartóztattak, a zavargások megszakadtak, részletesebben levélben – Goremikin ügyész

2. Sürgöny Pétervárra az igazságügyminiszter úrnak

Ptv. Kisinyov 861 14713 nap

Reggel a rombolás ismét elkezdődött. A helyzet súlyos. A katonaságot kihívtuk – Goremikin ügyész

3. A rendőri ügyosztály megbízott vezetőjének

Tisztelt Szergej Szergejevics, Nagyméltóságod kérésének megfelelően kötelességemnek érzem elküldeni Önnek a besszarábiai kormányzónak a kisinyovi zsidóellenes zavargásokról szóló sürgönye másolatát. Maradok teljes tisztelettel stb... (Aláírás)

4. A kormányzó Kisinyovból a belügyminiszter úr számára küldött rejtjelezett táviratának megfejtése

Feladás kelte: 1903. ápr. 7-e du. 1 óra

Kézbevétel: 1903. ápr. 7.

Kisinyovban tegnap délután 5 óra körül orosz munkások alkotta több kis létszámú csoport, rövid lapátokkal felfegyverkezve, értelmiségiek által vezetve, láthatóan előzetes megbeszélés alapján egyszerre több helyen zsidóellenes zavargásba kezdett. Kezdeményezőkként kamaszok léptek fel. A pogrom az új piactéren található zsidó lakások és üzletek szétzúzásával vette kezdetét és nagyarányú fosztogatás kísérte. Később a zavargások áterjedtek a városközpontra is, ahol kővel zúzták be a házak ablakait, egészen fel a harmadik emeletig. Jelentéktelen számú keresztény lakást is érintett a dolog; mellel véletlenül a kormányzósági nemesség vezetője házának ablakait is betörték. Sok zsidó és rendőr kövek és botok okozta sérüléseket szenvedett. Két zsidó súlyosan is megsebesült. A kihívott, megerősített katonai csapatok a zavargásokat hajnali kettőre megszüntették

* Дело I Д-а Мин. Юст. 2. Угол. Отд. 2. делопроизв. Об антиеврейских беспорядках в г. Кипиневе (Bund Archives 74427)

anélkül, hogy fegyvert kellett volna alkalmazni. A katonai csapatok egész éjszaka készenlétben álltak. Ma reggel 9 órakor a zavargások kiújultak, és a város más részein is folytatódnak a tegnapi jelenségekkel tarkítva, de egyre súlyosabbá válva. Két órakor azt az értesülést kaptam, hogy nagyméretű politikai demonstráció várható. Minden készen áll azonnali elfojtására. Szükség esetén fegyveres erő alkalmazásától sem riadok vissza.

Teljesen világossá vált, hogy a rendőrség hatalmas létszámbírányal küzd; nagyobb, mint valaha. S mivel tegnap egész éjszaka virrasztott, teljesen kimerült az állomány. Letartóztattunk és elzártunk több mint 60, a pogromban résztvevő embert. A letartóztatások folytatódnak.

5. Sürgöny Ptv. az igazságügyminiszter úrnak

Ptv. Kisinyov 9 13 22 79 30.nap

A pogrom folytatódik. Vannak halottak, sebesültek. A helyzet igen súlyos. A hatalmat a katonáknak adtuk át. 300 ember letartóztatásban van. – Goremikin ügyész

6. Az Igazságügyi Minisztérium I.sz. Ügyosztálya

2.sz. Bünyügyi Osztályának 2.sz.ügye

Titkos!

Ügyész

1903. ápr.14.

Odesszai Törvényszék

A besszarábiai kormányzóság csendőrkapitánya

1903. ápr.10. No 1726 Kisinyov

Kisinyovban folyó év április 6-án 4 óra körül a Csufin téren, ahol mindenféle látványosság folyt a nép szórakoztatására, ünneplő tömeg tolongott. Semmi feltűnő nem volt észlelhető rajtuk. A tömegben különböző korú gyermekek, nők és férfiak voltak – nagyrészüket egyszerűen öltözött ember, de voltak olyanok is, akiket külsejük alapján értelmiséginek ítélt az ember (utóbbiak kevesen voltak). A tömeg egy Feldman nevű zsidó háza előtt állt, és páran közülük kövekkel dobálták be az ablakokat.

A téren voltak páran a rendőrségtől is: a 2.sz. körzet rendőrbiztosa, Szolovkin, annak helyettese, Musztyac, Vitkovszkij és Drjagilev körzeti rendőrpáncsnokok és 15 alacsonyabb rangú rendőr. Szolovkin rendőrbiztos az eseményekkel kapcsolatosan a következőket mondta el:

„A tömeg nagyrészt egyszerű munkásnépség volt. Egyszer csak minden látható ok és előzetes figyelmeztetés nélkül kövekkel kezdték el dobálni a Feldman-házat, aztán botokkal verték be az ablakokat. Az említett rendőrségi alakulat, élén a nevezett rendőrbiztossal megpróbálta megfékezni a rendbontókat és letartóztatni néhány kötekedőt. Erre a tömeg közáporral válaszolt (amely részben a rendőrbiztost is érte) és fenyegetően azt kiabálta: „Hagyjátok őket, különben

agyonütünk benneteket”. Erre a rendőrök kénytelenek voltak elengedni az elfogott embereket. Az esetet jelentették Hanzsenkov rendőrfőnöknek. Ő éppen ellenőrző körúton volt a városban, s körülbelül negyedórával a történetek után véletlenül az említett helyre ért, ahol már ott találta a Szolovkin által kihívott katonai egységet. A rendőrfőnök figyelmeztetésére és a katonai alakulat megjelenésére a rendbontás abbamaradt. Véletlenül ebben az időben (du. 5 órakor) jártam a tér melletti Alekszandrov utcán – a város központja felé haladtam -, de nem vettem észre sem a téren, sem az utcákon semmiféle tömeget vagy zavargásra utaló bármiféle jelet. Minden teljesen nyugodt volt. A történetek után a tömeg a Csuflin térről nem mozdult egységes tömbként semmilyen irányba, de összetétele folyamatosan változott: egyesek kiváltak belőle, mások csatlakoztak hozzá. Sem a rendőrfőnök megérkezéséig, sem azután senkit sem tartóztattak le a tömegből.”

A rendőrfőnök elbeszélése szerint valójában semmiféle szervezett garázdálkodó tömeg nem volt. A város utcáin tolongó ünnepi tömegből 5-6 fős különálló csoportok váltak ki, amelyeket kamasz fiúkból álló csoportok vezettek, és a környező utcák házainak és üzleteinek ablak- és ajtóüvegeit törték be.

A Csuflin térről a környező mellékutcákra keresztül az új vásártérre tartó ünnepi tömegből mind gyakrabban váltak ki a fent leírt csoportok, észrevehetően gyarapodtak és elérve az új piacteret, többségükben szétszéledtek rajta, majd a környező utcákban és sikátorokban újult erővel kezdték betörni a zsidók lakta házak ablak- és ajtóüvegeit.

A rendőrség hiányos állománya és a rendbontások kezdetétől fogva tanúsított, energikusnak nem nevezhető fellépése, valamint a rendőrség és a segítségükre a helyőrségből kihívott katonai egységek együttműködésének összehangolatlansága lehetőséget teremtett arra, hogy viszonylag rövid idő alatt az események szétterjedhessenek és drámai nagyságot ölthessenek.

A kamaszok és fiúk kísérete, ittas és kötekedő emberekből álló csoportok garázdálkodása súlyos rendzavarásban nyilvánult meg. Ezek a jelenségek a város több részén egyidejűleg zajlottak, s a rendőrség, a katonaság részéről történő beavatkozásra sem csitultak ismert okok miatt és annak következtében, hogy a rendőrség és a katonaság megjelenésére a garázdálkodók szétfutottak.

Az első napon a rendbontók nagyrészt zsidó házakat, üzleteket rongáltak meg, hirdetéseket téptek le, szétdobálták és részben megsemmisítették, illetve ellopták a kirakatokba kitett árukat. A rombolás célpontjai mind zsidók voltak, bár előfordultak olyan esetek is, amelyek városi polgárok lakásait érintették, valószínűleg tévedésből. Ugyanígy bezúzták a Kormányzósági Hivatal nyomdájának, a Tiszti Kaszinó, a Polgári Egylet, a Besszarabec c. újság nyomdájának, valamint a kormányzósági nemesség vezetőjének Krupenszkij (és mások) házának néhány ablakát.

Egészében véve elmondhatjuk, hogy a fent említett garázdálkodások, amelyek április 6-án, Húsvét első napján kezdődtek, le is csendesedtek még aznap este 10-11 órára. Ezalatt az idő alatt a rendőrség és a katonaság 70 randalírozót fogott el. Ezeket az eseményeket nem kísérte erőszak és kegyetlenség a rendzavarók részéről. A 6-áról 7-ére virradó éjszaka teljes nyugalomban telt el.

Húsvét másnapján, azaz április 7-én reggel 7 óra körül az új vásártéren megjelent egy viszonylag jelentős létszámú, botokkal és kövekkel felfegyverkezett zsidókból álló csapat és elkezdtek dobálni a mellettük elhaladó ünneplő keresztény tömeget, szidták őket és rájuk támadtak. Emiatt a zsidó és a keresztény csoportok között összetűzésre és verekedésre került sor, amelyet a rendőrség a katonaság segítségével szakított félbe. A zsidó és keresztény csoportok között azonban más utcákban folytatódtak az összeütközések; mindezt különálló kisebb csetepaték, verekedések kísérték; sőt, a zsidók rá is lőttek a keresztényekre. Az ünnep előestéjének elmúltával mindkét oldalon nőtt a feszültség, melyet fokoztak a keresztények csoportjában keringő szóbeszéddek és az olyan felkiáltások, mint hogy „a mieinket ütik”. Keresztény csoportok az ünnep előestéjén történtek példájára ismét feltűntek az új vásártéren, a város külső kerületeiben és a zsidók által sűrűn lakott utcákon, s már nemcsak az ablakokat verték ki, hanem az ajtókat is betörték és az ott talált holmikat, árukat kiszórták az utcára, s vagy megsemmisítették vagy széthordták az emberek. Megtörtént, hogy üldözőik elől menekülve gyerekek, nők az ablakon ugrottak ki, s megsebesítették vagy agyonzúzták magukat. A rendőrség és a katonaság megjelenésével a garázdálkodó csoportok szétfutottak, így aztán a velük szembeni fellépés teljesen eredménytelen maradt. A dolgok ilyen szélsőséges állása mellett nagyot változtatott a helyzeten, hogy de. 11 órakor, amikor a zavargás fenyegető méreteket öltött, a besszarábiai kormányzó szükségesnek látta, hogy a helyőrség parancsnokához, Bekman altábornagyhoz forduljon azzal a követeléssel, hogy a helyőrséget teljes létszámban rendelje ki a rendbontás fegyveres elfojtására. Az őrségben álló különböző katonai egységeken kívül önálló helyőrségi csapatok érkeztek és foglalták el kijelölt helyüket du. 1 óráig. Du. 3 órakor a helyőrség parancsnoka és a csapatok parancsoka számára átadták a kormányzónak a rend helyreállításáról és szükség esetén fegyveres erő alkalmazásáról szóló írásbeli javaslatát. A csapatok az erre vonatkozó parancsot csak este 6 órakor kapták meg. Míg ez megtörtént, vagyis de. 11-től este 6-ig, amíg a katonák megkapták a rend helyreállítására vonatkozó tényleges parancsot a pogrom, a garázdálkodás és fosztogatás fokozott erővel folyt tovább a közönyösen álldogáló, parancsra váró katonák szeme előtt. Valamelyes gyenge reakció csak a rendőrség és a katonai lovasjárőrök részéről volt tapasztalható, akik elől a rendbontók elfutottak, és ott folytatták a pogromot és a rablást. Ez szolgált alapjául annak a tömegek körében sikeresen szárnyra bocsátott szóbeszédnek, hogy „a cár adott engedélyt a népnek, hogy három napig üsse, pusztítsa a zsidókat”.

Usztugov alkormányzót a városi ellenőrző körútjára elkísérve személyesen volt alkalmam meggyőződni arról, hogy a randalírozó csoportoknak, amelyek a pogromokban, fosztogatásban és erőszakos cselekményekben részt vettek, semmi képpen sem volt céljuk a kormány és a fennálló hatalom ellen lázadni.

Igy például, amikor csupán négy dragonyos által kísért kocsink – amelyben az alkormányzó és én ültünk – véletlenül az új vásártéren randalírozó, több mint 100 fős tömegbe hatolt, a tömeg arra a felszólításunkra, hogy hagyják abba szégyenletes cselekedeteit és a rablást, nem válaszolt tiszteletlen viselkedéssel, ha-

nem utat nyitottak előttünk, sapkáikat tisztelettel levéve; az általunk letartóztatottak pedig nem tanúsítottak ellenállást, nem futottak el.

Április 7-én este 7 órára az említett csapatok megkapták a szükséges eligazítást, és a rend helyreállításának irányítását személyesen Bekman tábornok, a helyőrség parancsnoka vette át.

Fordította: Elek Andrea

Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt Litvánia, Lengyelország és Oroszország Általános Zsidó Munkásszövetség felhívása a pogromok kapcsán*

Szörnyűség, elvtársak! ... Nem rémálom ez, hanem maga a durva, kegyetlen valóság. Zsidó pogrom a XX. században! Nincs szó, amely kifejezhetné akár csak századrészét is ennek a képtelen aljasságnak.

Kisinyov szívet tépő, szörnyű látványt nyújt. A zsidó munkások, boltosok, meseterembek lakta utcák... Ó, jaj! Körös-körül csak pusztítás, mindenütt romok. Az úttestet a felhasított párnákból szertehulló sűrű, fehér tollpihe fedi, mindenfelé halmokban állnak a különféle ócskaságok: itt egy székek lábai meredeznek, amott asztallap, ajtókilincs, egy férfikabát egyik ujjja, egy női bunda prémgallérja hever – íme az esztelen pusztítás nyomai.

A földig rombolt emeletes házak kifordult ajtókkal, az ablaküveg és a keret helyén tátongó lyukakkal rettenetes, torz látványt mutatnak.

A fűszerüzletet szétrombolták, kifosztották, a cipésműhely semmiben sem emlékeztet az egykori lakóhelysége – az összetört cégtáblát kivéve. Zsidó családok ezrei, akik tegnap még az éhínség határán tengették nyomorúságos életüket, mára minden megélhetési forrás és fedél nélkül maradtak.

És a zsidó kórház! Micsoda szívszaggató képek, mennyi könny, sírás!

A kórtermekben, a folyosókon, az ágyakon, sőt az ágyak között súlyosan sebesült, eltorzult arcú, betört koponyájú, kifolyt szemű emberek fekszenek. Kiömlött vér és agyvelő mindenütt. A gyerekek nem ismerik meg szüleiket, ahogyan a szerencsétlen anya sem ismeri meg saját elcsúfított gyermekét.

A zsidó temetőben megcsonkított, kéz és láb nélküli, megvakított tetemek halmokban.

Egy öregapó sír egy holttest felett; fiatal fiát, egyetlen eltartóját siratja. Amott egy édesanya öt kicsiny gyermekével holt férjét gyászolja. A szerencsétlen kislány kétségbeesetten zokog a felismerhetetlenségig eltorzult tetem felett, nem lévén biztos benne, édesanyja holtteste-e, vagy egy másik asszonyé. Jajkiáltások, sírás, hisztérikus zokogás hallatszik mindenhol. Nem, nincs toll, mely mindezt leírhatná!...

* Всеобщий Еврейский Рабочий Союз в Литве, Польше и России (Bund Archives)

Még elgondolni is rettenetes, hogy napjainkban a tudatlan, sötét tömeg az arcátlan, mocskos rendőrség uszítására, az ún. keresztény értelmiség nyilvánvaló, pimasz jóváhagyásával és egyetértésével éjjel-nappal kegyetlenül pusztítja – szinte kivétel nélkül – csak a legszegényebb zsidó rétegeket.

Nehéz elhinni, de igaz: a nagy kormányzósági székhelyen, ahol csaknem 15 ezer fős katonaság állomásozik, s ugyancsak nagy létszámú rendőrség van jelen, az aljas és cinikus igazgatási szervek ösztönzésével két napon át folytak az elállatiasodott, lerészegedett tömeg által véghezvitt fosztogatások, gyilkosságok, betörések.

A megtévelyodott meztelbasok egy csoportja esztelenül feltöri a fűszerboltot; a járőröstagot vezető tiszt cinikusan csak ennyit mond: „itt elég lesz, bátyuskák, menjetek máshova is!”

Egy másik csoport, miután befejezte egy kis lakás kegyetlen kifosztását, a közeli gyógyszerháza, egy gazdag házra igyekszik rávetni magát. A rendőrbiztos azonban fenyegetően mondja: „ide ne merjetekek jönni, arrafele menjetekek”, és szennyes, vértől lucskos kezével a zsidók házaiba, boltjaira mutat.

Ó, te bűzös emberi szörnyeteg!

A zsidók egy csoportja megkísérli a védekezést a felháborító erőszakkal szemben, ám a szégyentelen rendőrség rögtön letartóztatja őket. A kaszánya a katonák által összehordott, rablott javakkal van tele.

A kormányzó az eseményektől távol két napig, teljes nyugalomban üldögél katonai és rendőrszázadokkal körülvéve.

A rendőrfőnök helyettese a pogrom kitörését megelőző napon cinikusan kijelenti a klubban: „holnap jó móka lesz, adnak egy kicsit a zsidóknak”.

A képmutató főpap nem hajlandó utasítani papjait, hogy szólítsák fel a népet, tartózkodjon a rendbontástól. Állítólag meg van győződve róla, hogy a zsidók az áldozati szertartáshoz keresztény vért használnak.

Micsoda mocskos, aljas klikk! A szív összeszorul a fájdalomtól, a vér megdermed az ereken, a kéz önkéntelen ökölbe rándul és egyetlen szenvedélyes akarat kerekedik felül: előre, a gyűlölt kínzók elleni harcra!

De hol az igazi bűnös? Valójában ki a felelős mindezekért a szörnyűségekért?

Talán az a tudatlan, kiéhezett tömeg, amely maga is a modern kapitalista rendszer igáját nyögi? Talán az a sötét tömeg, amelyet a gyűlölt kormányzat vallási és nemzeti előítéletek közé kényszerít, s amelynek legromlottabb, vadállatias ösztöneit igyekszik felgyújtani?

Nem, nem ők, hanem a vérszomjas, önkényuralmi rendszer, ez az undorító szörnyeteg, melynek mocskos, vérrel szennyezett mancsaiban a szerencsétlen tömeg csupán csak eszközként szolgál. Ő a felelős ezekért a szörnyűségekért. Ez a szörnyeteg ugyanis fél, hogy megfullad a munkásmozgalom magasra csapó hullámaiban, a forradalmi tűzvész lángjában, mely elöntötte egész Oroszországot.

Dühében látja, mekkora elégedetlenség és gyűlölet halmozódott fel ellene társadalmunk minden rétegében, különösen a proletariátus soraiban. Észrevette, hogy a munkásmozgalom legjobb, leginkább öntudatos része nyíltan, bátran hadba lépett, hogy megsemmisítse, eltiporja és lesöpörje a föld színéről őt, ezt a szörnyszülöttet. És most ez az alattomos dühöngő megrettent saját holnapjától,

és nem válogat az eszközökben, csakhogy magáról elhárítsa és más, hazug irányba terelje a nép haragját.

A néptömegeket sötétségben, tudatlanságban tartja, megtagadja tőlük a felvilágosodás, a művelődés lehetőségét; arra kényszeríti őket, hogy legvadabb, legsztelenebb előítéletektől vezettessenek. Felpiszkálja a nép legsötétebb részének alantas ösztöneit, s hogy a népharag ne ellene forduljon, a szegény zsidó rétegekre uszítja őket.

Azon ármánykodik, hogy letörje a proletáriátus szolidaritását és a különböző nemzetiségű munkásokat egymás ellen uszítsa. Ő tartja fenn és fizeti a judofóbiát gerjesztő újságokat, amelyek megmételtyezik és aljas módon a zsidók elleni fellépésre ösztönzik a népet. Ennek hatására történhetnek meg a kisinyovihoz hasonló garázdaságok, gyilkosságok, erőszakos cselekedetek, fosztogatások.

Íme: ki a bűnös, ki követte el valójában az erőszakot!

De közeleg a vég: eljön a nap, mikor az önkényuralom szörnyetege majd haláltusáját vívja, s görcsökben fetrengve megfizet minden bűnéért.

És ez a nap már nincs messze! Mindenütt forrongások, forradalmi harcok; a széles Oroszország minden sarkában zászlót bontott a felkelés. A munkásmozgalmi szervezkedés hullámai mind magasabbra és magasabbra csapnak, míg végül a népharag elnyeli, lemossa, letörli a föld színéről az önkényuralmi rendszert aljas kiszolgálóival együtt.

Ti, zsidó proletárok, akik még nem vagytok köztünk, siessetek hozzánk, a harcoló proletárok soraiba, gyertek velünk, bátrabban a harcba.

És ti is, a hajbókoló zsidó burzsoázia őszinte fiai, kiknek van még szíve, hogy háborogjon mindezek hallatán és van elég bátorsága, hogy harcoljon és szakítson apái előítéleteivel.

Elég az orosz kormányzat iránti talpnyaló, lakájkodó magatartásból!

Értsétek meg végre, erőnk jogot ad, hogy igazságos harcunkkal kivívjuk a szabadságot és a boldogságot. Szégyenletes odatartani hátatokat a rendőrség által rátok uszított tömeg kegyetlen ütlegetéseinek. Álljatok ellen a sötét, tudatlan kínzóknak! Az igaz harcosok minden erejével szálljatok szembe az esztelen gyalázattal, a borzalmas gyilkosságokkal!

Felszólítunk minden őszinte, jó szándékú embert, hogy csatlakozzon az öntudatos zsidó proletáriátushoz!

Eltiporjuk, eltakarítjuk utunkból az ezerszer átkozott önkényuralom szörnyetegét. Gyertek hozzánk bátran, elvtársak!

Elvezetünk benneteket a világproletáriátus nagy családjába, amely megszabadítja az egész világot a kapitalista rendszer bilincseitől!

Elvezetünk benneteket a szocializmus fényes birodalmába, a szabadság, egyenlőség, testvériség birodalmába, ahol nincs helye az elnyomásnak, erőszaknak, nemzeti gyűlölködésnek. Kiáltások hát, elvtársak, velünk együtt: Le az átkozott önkényuralommal!! Éljen a szocializmus!!

Odessza, 1903. április

A BUND Odesszai Szociáldemokrata szervezete

Fordította: Horváth Géza

Néhány nappal a pogrom előtt*

... A fehérgárdista fordulat után Odesszából menekülnöm kellett. Podolijába kerültem, egy *Krivoje Ozero* nevű településre, ahol a múlt év májusában egy kozák banda rajtaütött a lakosságon. Nem az anyagi kár volt nagy, hanem az, hogy majd 300 embert öltek meg e pogrom során. A pogrom után a zsidó lakosság egy viszonylag erős önvédelmi csapatot szervezett, amely sikeresen szállt szembe először a kozákok második támadásával, majd a petljuristákkal. De augusztusban a petljurista reguláris sereg fegyveres követelésére kénytelenek voltak kiadni a puskák nagy részét és a géppuskáikat. Ily módon a 12-15 ezres lélekszámú település védelem nélkül maradt. A gyenyikínisták bevonulásakor az önvédelmisek egy része illegálisba vonult, másik része „szétfutott”. Decemberig a falu nyugalomban élt: folytatta hétköznapi kereskedelmi tevékenységét, de – összefüggésben a gyenyikínisták kijevi vereségével és azokkal a pogromokkal, amelyeket a fehérgárdista maradvány-csapatok követek el – folyamatosan nőtt a feszültség, a félelem. December közepére a település el volt zárva a centrumtól: levél sehonnan nem érkezett, a rendőrbiztos és az állami őrség eltűntek.

A mozgósítás nem hozott eredményt, inkább még jobban felidegesítette a helyi hatalmat. De a lakosság mégis meg volt arról győződve, hogy az „önkéntes hadsereg” reguláris csapatai nem engedik a pogromot, már csak nemzetközi megfontolásból sem.

December 21-én a rendőrbiztos tiszt karával együtt eltűnt, miután 15 ezer rubelt kapott. A rákövetkező napon a rendőrök is szétszéledtek. December 22-én éjjel magasra csapott a riadalom.

Én a gimnáziumi kollégáimmal este 11 órakor jöttem el az igazgatótól. Az utcán izgatott lakosokkal találkoztunk. Szájról-szájra járt a híre, hogy *Szavransky* településen megjelent egy banda, hogy bosszút álljon a zsidó lakosokon. Ettől a pillanattól kezdve a zsidók arra voltak ítélve, hogy 30 napon keresztül elszenvedjék azt a szörnyűséget, amelyet leírni is nehéz.

A kronológiai sorrendet követve:

A december 23-ára virradó éjszakát az Illúzió színházban töltöttük, ahol azért gyűltünk össze, hogy önvédelmi osztagot szervezzünk. Kiderült, hogy kevés a fegyverünk: 40-50 puska. Elhatároztuk: a fegyvervásárlásra 250 ezer rubelt gyűjtünk össze, és felderítőket küldünk Szavranskyba. De az események megelőzték bennünket. Dec. 23-án korán reggel megtudtuk, hogy a falutól 8 verstára, Mazurovóban megjelentek a gyenyikínista felderítők. A települést hirtelen szállták meg. Senki sem tudta, ki közeledik: banda-e vagy reguláris sereg, s hogy hányan vannak.

A helyi közösség, mivel félt, hogy Golta felől, ahol az önkéntes csapatok állomásoztak, büntető akció éri majd, úgy döntött, hogy a reguláris csapattal szemben nem fejt ki ellenállást. Különböző is kiváró és tudatos taktikát kell folytatni.

* Малеев, А. Ф.: Тридцать дней погрома в местечке Кривое Озеро. Из личных наблюдений и переживаний русского учителя 1921.

Az önvédelmi csapatok még meg sem szerveződtek, amikor 23-án este megjelent a faluban egy felderítő osztag, melynek parancsnoka a következő tartalmú dokumentumot adta át a zsidó közösség képviselőjének:

„Tekintettel arra, hogy a zsidó lakosság semmiféle segítséget nem nyújt az önkénteseknek, sem anyagilag, sem emberanyagban, követelem, hogy a zsidók fizessenek a parasztoknak 350 ezer rubelt termény fejében, adjanak a csapatnak 25 pud húst, 25 pud kenyeret és 20 pár csizmát. A pénz kifizetési határideje: 1919. dec. 24. déli 12 óra. A volcsanszkij partizáncsapat parancsnoka.”

A pogrom első napjai

Dec. 23-án éjjel köztudottá vált, hogy egy 50 fős fehérgárdista csapat rajtaütött Szavranyon, és 27 embert megölt a pogromban. A csapat továbbment Bobrikba, majd Ljubasevkába, melyet felégetett és ahol leölt 250 embert. Ugyanekkor tudtuk meg, hogy Krivoje Ozero felé tart egy 400-500 fős, ágyúval és géppuskákkal felfegyverzett csapat. A faluközösség vezetői egész éjjel gyűjtötték a húst, kenyeret, pénzt a „vendégeknek”. 24-én reggel azt is megtudtuk, hogy jó néhány embert, aki az útjukba került, megöltek, elvették lovaikat és általában: kihívóan és féktelenül viselkednek.

Nemsokára a lakásomba menekült néhány család a szomszédos házakból, úgy 50 ember. Az egész településen kitört a pánik: a boltok bezártak, az utcák elnéptelenedtek. Félelmetes csend volt mindenütt. Az 500 szervezett gonosztevővel szembeni ellenállásról többé szó sem eshetett, hiszen legfeljebb ha 40-50 pus-kánk volt.

11 órakor (délelőtti) megérkeztek a katonák. Elsőnek a lovasok. Az első sereg 350-400 lovasból állt (2 ágyú és 11 géppuska) + 150-250 ember: gyalogosok, lővészek stb. Kiderült, hogy a hírhedt Volcsanszkij-sereg alakulatai, Skuro tábornok hadosztályából: a legkegyetlenebb csapat, melyben sok oszét, csecsen, krími és más „zsoldos” található. Azt beszélik, hogy a csapat magját egy 80-90 tisztből álló „szellemi” központ alkotja. Ezek a tisztek hajdani arisztokrata családok sarjai. (Megnevezték közülük pl. Litvinov herceget.) Később kiderült, hogy ez a sereg Tasztov alóli menekülése közben az útjába kerülő zsidó települések egyikét sem kímélte.

Megfigyeltem az elvonuló katonákat és megdöbbenett az a tény, hogy minden tiszt és a katonák nagy részének vállán gyönyörű prémbundák vannak. (Némelyiken bársonyos női szőrmeruha-lélekmelegítő volt.) A csapatot 2-3 versztányi hosszúságban szekérkaraván követte, amelyen a rablott javakat halmozták fel. Háromszínű nemzeti zászló alatt vonultak.

Északi irányból jöttek és a falutól délre táboroztak le a Krivoje nevű faluban, amely a mesztyecsκόhoz tartozott, és amelyet csak Herszonscsinának neveztek a környéken.

Délután 2 órakor átadtunk a parancsnoknak 200 ezer rubelt és kezdtük hordani a húst és a kenyeret. A parancsnok, (aki Gyekonszkijnek nevezte magát, de a katonák, mikor velem beszéltek, Jakovlevicsnek hívták) leszállította az összeget 250 ezerre és a képviselőnkön keresztül megköszönte a zsidó lakosságnak a se-

gítséget és a pontosságot. Ezután kijelentette: a zsidó lakosság nyugodt lehet, nem esik bántódása; igaz, mielőtt megkapta volna a pénzt, a nyomaték kedvéért említést tett Szavranyról.

Ezek után a katonaság megnyugodott kissé. De még ugyanaznap éjszaka megkezdődött az öldöklés. A tisztek vezetésével és közreműködésével a katonák betörték a lakásokba. A pogrom és a *rablás szervezett katonai formát öltött*. Mindent előre elterveztek, a legapróbb részletekig. A pogrom első napjain arra törekedtek, hogy begyűjtsék a lakosság vagyontárgyait, értékeit. Ezért összefogdosták a fiatalokat és kínvallatással rávették őket, hogy árulják el: kik a gazdagok. Akiket elfogtak közülük, megkínózták, majd miután megkapták a pénzt, aranyat, ezüstöt, agyonverték őket vagy tönkretéve sorsukra hagyták.

Miközben ez az embervadászat folyt, a katonák másik része az üzletek kifosztásával foglalatoskodott. Herszonscsinából szekéren érkeztek, kirabolták az üzleket, majd megpakolva távoztak. A faluban pedig nemsokára a rablott holmi a parasztokhoz került. Az első 8-10 napon minden értékeset elvittek a katonák: a textíliákat, ruhákat, cipőt, fűszerárut. Ami pedig megmaradt, azt a helyi banditák és parasztok vitték el, nagyrészt herszoniak.

Jellemző volt, hogy a gyilkosságok, testi sértések során szinte kizárólag „hideg” fegyvereket használtak: kardot, tört, ácsfejszét, baltát, szuronyt. De sok volt a fojtogatás és akasztás is: egy nőt, miután megerőszakolták és megkínózták, a templom kerítésére akasztottak fel.

A pogrom első napján az összes helyi orvos elmenekült: a zsidók, mert féltek a gyilkolásoktól, az egyetlen orosz pedig a besorozástól. Így a lakosok orvosi segítség nélkül maradtak. Csak egy felcser maradt a faluban és viselkedett hőiesen: a halállal dacolva, titokban ment a házakhoz, hogy bekötözze a sebesülteket. De 2-3 nap múlva a kötések is elfogytak, mivel a gyógyszerárat is kirabolták (később felgyújtották a parasztok a gyógyszerárat is). A sebesültek közül sokan éhen haltak, fagyhalált szenvedtek, vagy, mivel nem volt orvosi segítség, vérmérgezést kaptak, illetve elvéreztek.

A sebesültek, akiket láttam és akikkel beszéltem, elmondták részletesen, milyen inkvizíció alá vetették őket a fehérhárdisták. Csak néhány tény a hallottakból:

1. A Teplickij család. 24-én este 7 órakor törték rájuk, Szenteste, mikor a templomban folyt a mise. A rablók öten voltak: 2 tiszt és 3 katona. 40 ezer rubelt követeltek. A családfő mindent odaadott, amije csak volt: 12 ezret. Elkezdték ütlegetni: a fejét revolvermarkolattal ütötték és kardlappal. A feleség meg akarta védeni a férjét. A férj, kihasználva a zavart, kiugrott az ablakon és a pincében rejtőzött el. Egész éjjel hallotta gyermekei és felesége szívet tépő jajkiáltásait. 25-én reggel a lakásban, amely szó szerint úszott a vérben két holttestet talált: a feleségét miszlikbe vágva és 4 éves gyermeküket. A két másik gyerek, 14-16 évesek agóniában feküdtek. Maga a férj a fején sérült meg.

2. Malcmann, a gimnáziumi tanár családját 27-én látogattam meg, a támadás másnapján. A 22 éves fiú már halott volt, Malcmann ujjai összetörve, fején súlyos sérülés, az apósának szintén. Később, mikor Malcmann kezdett felépülni (a felcser titokban gyógyította), másodszor is rájuk ütöttek: öt megölték, férjénél levő

lányát, aki apját ápolta, szintén meggyilkolták. A holttestek ott feküdtek és a lakásba bejutott kutyák már kikezdték őket.

3. Szukeranszkij, 76 éves, a szomszédom. Láttam a házam ablakából, ahogy hozzákötötték a ló farkához és így 5-6 órán keresztül vonszolták a fagyban; ráadásul csak egy nyári felöltő volt rajta. Később a sebeibe halt bele.

4. Bogogyelnij – kiskereskedő. A lakásán fogták el, levitték a boltjába, amely az alagsorban volt és ott kínozták: mondja el, hova dugta a pénzét. A körme alá tűket szúrtak, levágták az ujjait, talpát égették. Amikor az alagsor mellett haladtam el, gyenge nyögéseket hallottam. Bementem, gyufát gyújtottam és visszahőköltem a látványtól: a megkínzott ember a földön feküdt, haldoklott, felhasított hasából kiömlöttek belső szervei, mocskos szeme csupa vér volt, körülötte levágott ujjai. Nem messze tőle szenes szalmacsóvák; a padló felásva – látni lehetett, hogy a rejtkehelyet keresték. Engem már nem ismert meg. Becsuktam az ajtót, hogy ne mehessenek be a kutyák. Tántorogva mentem fel a lépcsőn. Az utcán aranyvállapos tisztekbe ütköztem: részekek voltak a szesztől és a vértől.

Az Odessza utca sarkán még egy tűzvész utolsó lángjai. A fehér havon fekete és zsíros kátrány-tócsa, benne szétszagattott párna. Mindenütt üvegcserepek, szét-tört bútorok, szétszórt háztartási eszközök. Amott két felpuffadt hasú kecske döglődik, itt egy éhes kóbor tehén a havat nyalja. Odébb a mellékutcában kutya-falka lakmározik egy, a földhöz fagyott tetemből – hosszú hajú nő lehetett. Íme, az orosz Vendée et Bretagne.

5. Az udvaron, ahol a keresztény Osztasevics étterme van, 26-án a következő dráma zajlott le. Egy Hirik nevű ember felesége és fia itt rejtőzött el. A házban talált menedéket a fogorvos Super és lánya is. Amikor házkutatás volt, felismerték; jobban mondva elárulta magát. Megkezdődtek a kínzások. Mikor az étteremben Supert ütlegették, maga Hirik elővánszorgott a szomszéd házból – csupa vér volt -, odament az ajtóhoz és bekéretőzött Osztasevicshez. Az az ablakon keresztül mutogatott, hogy a házban „vendégek” vannak. Hirik felesége és fia a raktárból mindezt látta, ahogy szerencsétlen Hirik négykézláb próbál tovább vánszorogni az udvaron a raktár felé, de összeesik és elvérzik. A család kénytelen végignézni a férj és apa embertelen kínládását... és képtelen segíteni, hiszen a legkisebb zaj és végük.

6. Egy Blank nevűt arra kényszerítettek, hogy saját sógorának a nyakára hurkot tegyen és addig ütötték, míg meg nem fojtotta. Miután a szerencsétlen megfulladt, a kínzók Blank ellen fordultak: széttrétk a fején a kristály cukortartót és egy üvegcancsót, agyvérzést kapott és meghalt.

7. T. feleségét a férje szemeláttára erőszakolták meg: egyik a másik után, öten, közben megalázó szerepre kényszerítették a férjet. Az erőszaktelek nagy számban fordultak elő 12-13 évesekkel; mostanra közülük rengetegen szifiliszese és más nemi betegségben szenvednek. Sok nőt és lányt a megerőszakolás után megkínzottak: levágták a mellüket, kivágták a nemi szervüket, majd megölték őket.

És így tovább a végtelenségig. Számomra az volt a legszörnyűbb, hogy egyedül voltam, segítség nélkül sok halott és sebesült között. Szemtanúja voltam, ahogy a sebesült, magukra hagyott embereket kutyák támadták meg. Egészen a telepü-

lés központjában laktam, a keresztények pedig a külterületen. B. házában laktam, mely két részből állt. A barátom, aki velem lakott, hazautazott karácsonyra. A házigazdám családja először ájtott a mi lakrészünkbe, majd a pincébe, s végül a faluban bújt el. A hét szoba egyikében maradtam. Körülöttünk tetemek: a szomszédos házak tele holttestekkel. Éjszaka a félelmetes csendet a szívet tépő kiáltások szakítják meg. Ismét csend. Ülsz és várod a „vendégeket”.

A ház pincéjében negyven ember rejtőzött el, közöttük két sebesült, öregek, várandós asszonyok, gyerekek. Bármelyik percben jöhetnek. Teljesen kimerülten ütem a széken. Váratlanul az udvar felől, a szomszédos szoba ablakán kopognak. Felugrom. Hallom, ahogy betörik az ablakot. Sietek az ajtóhoz. Az ablak a pincével szemben van. Mit érezhetnek, akik ott vannak... hiszen mindent hallanak.

Fordította: Horváth Géza

Az ukrainai zsidó pogromok könyve*

Hivatalos dokumentumok, valamint a szemtanúk visszaemlékezései alapján

Január

Az első pogromok 1919 elején kezdődtek, Ovrucs városában (Volini kormányzóság) és környező falvakban. A védtelen zsidó lakosság több mint két héten át a petljurista atamán, Kozir-Zirk uralma alatt állott. A szünet nélküli gyilkosságok, zsarolás, rablás, fosztogatások január 16-ig folytatódtak és 32 ember agyonlövésével végződtek. Ebben az időszakban volt az első zsitomiri pogrom is – január 7-től 10-ig -, mely érintette Csernyahovot, Bergyicsevet és sok más környékbéli apró települést. Ilymódon a Volini kormányzóság keleti fele, ahová az észak felől támadó bolsevikok a petljuristákat beszorították, a 20. századi hajdamákmozgalom kiindulópontjául szolgált.

Február

A februári pogromok már nagyobb területen folytak. Eddigre a kommunisták már elfoglalták Kijevet. A petljuristák sietve ürítették ki a herszoni, a poltavai és a kijevi kormányzóságokat. A pogromok 4-én és 5-én törtek ki Jelizavetgrádban, Novomirgorodban, Perjatyinban és más helyeken. Sok vasútállomáson – pl. Romodan, Bobrinszkaja – a zsidókat kidobták a kocsikból, és agyonlőtték őket. Lubniban a pogromot csak azért tudták megakadályozni, mert mintegy száz petljurista fegyveresen lépett fel a pogromistákkal szemben és 14 embert veszítve megmentették a várost a pusztítástól. Kremencsugban a zsidók félmillió rubellel vásárolták meg életüket.

Ugyanekkor a kijevi kormányzóságban is pogromok törtek ki: Vaszilkojében 7-én, 8-án, Rosszavban 11-én, 12-én, Sztjepenciben 14-én, Radomiszlban 18-20-án,

* С. Гусев- Оренбургский: Книга о еврейских погромах на Украине, в 1919 г.н., ё.п.

Szkvirben a hónap elején és a végén. Ebben a hónapban a legszörnyűbb pogromok mélyen a petljurista hátsóországban zajlottak: Proszkurovban és Felstyinben. Az itteni pogromok a bolsevikok felkelési kísérlete nyomán robbantak ki.

Március

A márciusi pogromok mind kapcsolatban álltak a szarn-korotyenszki áttöréssel, mely során északnyugati irányból mintegy 50 versztányira közelítették meg Kijevet. Ebben az időben pogromok zajlottak le Korotyenszkben, Usomirban 31-én, Belosicban 7-12 között, Szamogorodokban 13-án, Csernyahovban 18-án, Zsitormirban másodjára 22-én, Januspoljében 25-29 között, Radomiszlben 12-13-án és 23-31-e között. Ettől kezdve Radomiszlben a pogromok rendszerré váltak; Szokolovszkij bandájának tevékenysége nyomán. Ezen kívül voltak még petljurista pogromok a podolszki kormányzóságban: Kalinovkában, Kublicsban, Zjatkovciban és másutt.

Április

Áprilisban viszonylag kevés pogrom volt. E hónapra főképpen Sztruk Csernobil járásbeli tevékenysége jellemző. Felkelők 7-12-e között Csernobilban kegyetlenkedtek, de ezen kívül megtámadták és kirabolták a környékbeli falvak egész sorát, főleg a Dnyeper partján. A Dnyeperen közlekedő gőzhajókat megállították és a zsidókat bedobálták a vízbe. 22-én Korolevkában, majd Malinban, Rakityinóban és Kornyinban folytatódtak a pusztítások. A petljuristák nem kímélték Jemilcsinot sem. Zeljonij bandája Kijev alatt tevékenykedett: Vaszilkovban 7-15-ig, Rzsiscsevben 9-én, Pliszeckoje faluban, Olsankában és másutt. Tarasenszk körzetében partizánok jelentek meg és 4-25-e között Boguszlávban átvették az irányítást. A podolszki kormányzóságban megsemmisítettek több települést, köztük Baltát és Bracslávot.

Május

A hónap elején Sztruk folytatta garázdálkodását; pogromok Gornasztjpoljében és Ivanovkában. A májusi pogromok mindegyike különösen véres volt. Legtöbbjüket maguk az atamánok vagy parancsnokaik rendezték: Uvarov, Tyutyunnyik, Nyecsaj, akik a kijevi kormányzóság délkeleti részén a Cserkasz-Csiginszki körzetben működtek. A többi pogrom a herszoni és a poltavi kormányzóságban zajlott. Itt nemcsak Grigorjev csapatai garázdálkodtak, hanem a helybéli lakosok is, kikre nagy hatással volt az atamán „Unyiverszal” c. munkája. Ugyanebben az időben pogromokra került sor Ivanovka állomáson is, ahol a grigorjevisták 62 kodimai lakost öltek meg. Más vasútállomásokon is történtek gyilkosságok. A legszörnyűbb pogromok Jelizavetagorodokban, Cserkasszban és Funduklejev-kában voltak. De véres pogromok voltak 13-án Umánban, 13-14-én Dubovban, 13-án Talnijban, 12-14-én Hrisztimovkában, Lodizenskában, Vjahovok, Manikovka, Ivanka, Buki falvakban is. Grigorjev májusi tömegmészárlásai mellett eltörpülnek a többi banda által végrehajtott pogromok. A petljurista fronton a volini és podolszki kormányzóságokban a következő helyeken zajlottak le véres események: 12-én Boronoviciben, 14-28 között Lityinben, Kodimában és másutt.

Ezek közül is kitűnik a Trosztyancban 10-én, valamint a Gajszinban 12-én végrehajtott pogrom. Kodimában a május 18-i mézszárlásokat az Odesszából érkezett grigorjevisták követték el. Hozzájuk csatlakoztak a környékbeli falvak parasztjai.

Június

A júniusi pogromok három kormányzóságban folytak: a podolszkiban, a kijeviben és a voliniban; a herszoni és a poltavai kormányzóságokban egyedi esetek voltak. A kijevi kormányzóságban folytatódott a korábbi bandák garázdálkodása; a grigorjevisták maradványai már másodszor rendeztek pogromot Funduklejevskában 15-én, Staviscsában 16-án, Trascsában, Volodárkában és Rizsanovkában 20-án, Szkvirában 23-án, Alekszandrijában 27-én. Szokolovszkij körzetében Radomiszlben 13-án, Bruszilovban és Hadarkovban 15-én, Korosztvényben 20-án, Csernyahovban és Kornyinban 20-24-e között zajlottak le pogromok. Június 17-én másodszor támadtak rá Dubovora. Zeljonij 25-én kirabolta Obuhovot, 30-án Rzsiscsevet és Kagarlikot. A podoli kormányzóságban a front áthelyeződése folytán a következő helyiségekben voltak mézszárlások: Gyerasznyében július 7-17 között, valamint Hmelnjyikóban, Goloszovkában, Majdanyában, Sztrizankában, Sztárájá Szinyavában és másutt.

Július

A pogromok a három kormányzóságban tömeges méreteket öltöttek. A kijevi kormányzóság állt az első helyen: itt 27 pogrom volt a hónapban, a voliniban 12, a podoliban 14. Kijev környékén bandák garázdálkodtak, a másik két kerületben Petljura reguláris csapatai vették át az ellenőrzést. A pogromok áterjedtek a pogrebiscsenszki kerületre is. 3-án Borscsagovkában, 5-én Dzsunkovban, 11-én Novo-Fasztovban, 2-án, 9-én, 11-én Volodarkában, és más szomszédos falvakban. Kissé nyugatra, a volini kormányzóság határán júl. 4-én Prilukiban, 8-án Bahnovkában, 9-én Turubovban, 14-én Kalinovkában törtek ki pogromok. Szokolovszkij körzetében az alábbi helyiségekben került sor zsidóellenes megmozdulásokra: Rozsevóban júl. 3-án, Makarovóban 6-án, Bruszilovban 5-én. Kornyinban 9-én, Jasnogorodkában 15-én, Habnóban 30-án, Zeljonij körzetében Rzsiscsevben júl. 1-én és 13-án. Tagancsában 8-án, Kozinban 17-én, Perejaszlavban 15-én és 19-én. A tarasceni kerületben: Bojarkiban júl. 2-án, Kosevatojében 17-24 között, végül a hónap végén, 29-én újabb mézszárlás Umanyban, 31-én Potosi állomáson. A volini kormányzóságban elpusztított falvak: Kodri (6-a és 15-e), Hamovka (9-11-e között), Kamennij Brod, Zarubinci (10-én), Dombrovinci (10-én), Kszavrov (20-án). 16-a és 19-e között sok áldozatot követelő súlyos pogrom zajlott le Szlovenscében, ill. a környékbeli falvakban (Davidovka, Gorscsik, Bobrik, Faszovo stb.).

A podoli kormányzóság területén zsidóellenes pogromok voltak Zsmerinkében 3-án, Bajlovoban, Pikoroban, Senderovoban, Borovinciben, Obobinoban 10-én, Janovoban 11-e és 15-e között. Tulcsinyben 14-én, Lityinyben 18-án, Novokonsztantinyinovkában, Tyeplikben, Gajszinyaban, Pecseraban 20-25 között.

Augusztus

A hónap eleje csendes. A kijevi kormányzóságban nyugalom van. A pogromok most más kormányzóságokban zajlanak: a minszkiben, a poltavaiban. Először aug. 3-án, a polszki kormányzóság területén, Vinnyicában tört ki pogrom, valamint 4-én Golovanyeszkában, ahol – hála a jól szervezett önvédelmi csoportoknak – mindezidáig sikerült elkerülni a mészárlást. Figyelembe kell venni, hogy a front augusztus elejére Kijev külső határaihoz ért, és nem tudjuk, mi ment végbe a kordon mögött. A nyugalom oka az lehetett, hogy a gabona-betakarításhoz szükség volt minden szabad kézre.

A hónap közepétől újra fellángolnak a pogromok, áttérjedve a csernyigovi kormányzóságra is. Augusztus 31-én elfoglalták Kijevet. A kijevi felvonulási területen egy időben garázdálkodtak az önkéntesek, a petljuristák és a bandák. Új helyzet állott elő, a pogromista csapatok a területekért folytatott harcokban gyakran egymást követve rendeztek vérfürdőt a lakosság körében. Így Talnij településen, ahol a bolsevikok távozása után Tyutyuskin bandája 53 zsidót mészárolt le, majd Mahno szabadcsapatai fosztogattak, akiket a galíciaiak szorítottak ki a településről. Ők „csak” rekviráltak. A nyomukban járó önkéntes kozákok fel dúlták a falut, a nőket megerőszakolták, a házak egy részét felégették.

Szintén augusztus végén Belaja Cerkov településen 300 embert öltek meg. A petljuristák kezdték az öldöklést, a zeljonisták folytatták, és végül a tyereki kozákok dúlták fel a falut.

Szeptember

A szeptemberi pogromok hasonló sűrűséggel zajlottak. A kijevi kormányzóság területén: Bojarka, Boguszlav, Puscsa-Vogyica településeken 3-án, Vaszilkovban 3-án, Dimerben 5-én, Ignatovkában 5-9-én, Makarovban 6-án, Tripoljében 7-én, Fasztovban 7-8-án és 23-25-én, Obuhovban 10-én, Germanovkában 28-án, Usztyinovkában, Gosztomljban, Tarascában, Motovilovkában, Itajevóban, Kolubickajában, Cservonyenszkajában és sok más településen.

A csernyigovi kormányzóságban: Nyezsínben szept.1-től, Broznában 15-ig, Konotonban 19-én, valamint Nyikolszkaja, Bahmacs, Baturin külvárosokban.

A poltavai kormányzóságban: Priluki, Belocerkovka, Jablonovo településeken....

Megkezdődik a szörnyű házkutatás, a ház minden pontján kutatnak. A pincét nem vették észre, bokrok takarják, egy gödör választja el a háztól és agyaghalom. Ezúttal sikerült, csak a pénzt vitték el. De mi lesz tovább? A fehérgárdisták ötször jártak a lakásomban, minden alkalommal tisztak is.

A pogrom első napjain a zsidó lakosság bunkerekben, pincékben próbált elrejtőzni, vagy raktárban, fészerben. Legtöbbjüknek mínusz tíz, tizenöt fokban kellett eltölteniük öt-tíz napot. Egyeseknek sikerült az éj leple alatt átszökni a közeli falvakba, mások a katonák kezére kerültek és meghaltak. Sokakat parasztok mentettek ki a településről és rejtettek el. ... Nehéz lenne pontosan megmondani, hányan haltak meg ezekben az első napokban. Ezt csak azután lehet felmérni, hogy a lakosság visszatér, és megszámolja a hiányzókat....”

Fordította: Elek Andrea

A „Vörös Lovas” a pogromokról (Az I. Lovashadsereg politikai osztályának lapja)*

A „Vörös Lovas” 282. számából

A Forradalmi Bíróság ítélete a banditák felett

Hadseregünk Forradalmi Katonai Törvényszékének Rendkívüli Bizottsága október második felében tárgyalta a 6. lovashadosztálynál történt eseményekkel kapcsolatban letartóztatott katonák ügyét. Az eljárás során a következők derültek ki:

Még szeptemberben, amikor hadseregünk egységeit elkezdték visszavonni állásaikból, a 6. lovashadosztálynál a felbomlás jelei mutatkoztak. A nagyszájúak először csak szitkozódtak, fenyegetőztek, hogy elbánnak a zsidókkal és a kommunistákkal, de később tettelegességre is sor került. Ebben különösen a 31., 32. és 33. lovasezredek katonái tűntek ki. Szeptember 2-án egy csapat bandita kifosztott és megölt két parasztot egy Gyedova Gora nevű faluból. Amikor a tetteket letartóztatták, a 33. lovasezred 4. századának katonái arra kényszerítették a 6. hadosztály forradalmi törvényszékét, hogy engedje szabadon a bűnözőket.

Szeptember 27-28-án egy Polonnoje nevű mesztyeस्कóban a 6. lovasezred katonái zsidóellenes pogromot szerveztek; gyilkoltak, raboltak, fosztogattak, nőket erőszakoltak meg. 28-án a helyszínre érkezett a hadosztály parancsnoka, Sepeljov elvtárs, és szigorú intézkedéseket fogantatosított, hogy felszámolja a zűrzavart. A Novoje Meszto nevű mesztyeस्कóban egy házban borzalmas látvány tárult elé. Az egyik szobában a gyilkosok által megcsonkított holttestek heverték, a másikon Rudich felcser és Csamakova nővér a 33. lovasezredből éppen bőrdíjjaikba tömték a zsákmányt. A felcser – meglátva a parancsnokot – megpróbált elmenekülni, de a helyszínen agyonlőtték; a nővért letartóztatták. Útközben katonákkal találkoztak, s a nővér a történeteket elferdítve számolt be nekik az eseményekről. Az uszítók által feltüzelt katonák elhatározták, hogy végeznek Sepeljovval. Mikor a parancsnok a 31. ezredhez ért, a gazemberek megölték. A megvadult katonák útját mindenfelé pogromok, fosztogatások, erőszak kísérte. Sok mesztyeस्कóban jártak, többek között Ljubovban, Prilukiban, Annopoljban, Berjuszovban, Tarasában, stb. A parasztokat ugyanúgy kirabolták, mint a zsidókat.

Érthető, hogy az „üsd a zsidókat és a kommunistákat” jelszó alatt lezajlott pogromok felkeltették a legfelsőbb szervek figyelmét. Október 2-án az I. Lovashadsereg Forradalmi Katonatanácsa a seregszemlén lefegyverezte a 31., 32. és 33. lovasezredek katonáit. A katonák önszántukból kiadták valamennyi főbűnöst. Mindannyiukat bíróság elé állították a munkás-paraszt hatalom megdöntésére irányuló kísérletért és az I. Lovashadsereg harcalkészültségének gyengítésért.

* Красный Кавалерист. Р. С. Ф. С. Р. Орган Политического Отдела I Конной Армии No. 282. Hoover Institution. Nicolaevsky Collection

(A főbűnösöket halálra, a többi résztvevőt 5-től 20 évig terjedő kényszermunkára ítélték.)

A „Vörös Lovas” 1920. október 10-i számából
(Az I. Lovashadsereg politikai osztályának lapja)

Követeljük a 6. hadosztály felelősségre vonását!

A 6. hadosztály néhány egysége jóvátehetetlenül bemocskolta hírnevét, lemos-hatatlan foltot ejtett becsületén, amikor gyalázatos bűncselekmények elköveté-sében vett részt. Egy csapat gazember az első brigádból megölte a hadosztálypa-rancsnokot, a vörös kozák Sepeljev elvtársat. Megölték azért, mert a hadsereg-parancsnokság parancsa értelmében a helyszínen agyonlövötte a 33. ezred fel-cserét, aki kifosztott és kiirtott egy szerencsétlen zsidó családot.

A 31., 32. és 33. ezred katonái pogromok, erőszakoskodások és rablások egész sorát hajtották végre. Természetesen nem mindenki vett részt az eseményekben, de a gyalázatban mindenki osztozik, hiszen a banditák és pogromlovagok nem ütköztek ellenállásba.

A felsorolt ezredek tevékenységükkel nemcsak saját maguk és hadosztályuk hírnevét mocskolták be, hanem az egész lovashadseregét is.

Moszkvából Lenin és Trockij elvtársak érdeklődtek a Forradalmi Katonata-nácsnál a 6. hadosztály által elkövetett gyalázatos bűntettekről. Minden becsüle-tes munkás és paraszt a 6. hadosztályt most gazemberek és banditák gyülekeze-tének tartja.

Cselekedetük árnyékot vet az egész hadseregre.

Elvtársak! Megengedhetjük-e egy csapat gazembernek, hogy bemocskolják di-cső hírnevünket? Megengedhetjük-e a 6. hadosztálynak, hogy foltot ejtsen egész hadseregünk becsületén?

Vajon azért harcoltunk, azért hullattuk vérünket, hogy holmi koszos csibészek miatt a becsületes emberek banditáknak tartsanak minket?

Vöröskatona elvtársak! A 6. hadosztályt felelősségre kell vonni.

Nem szabad túrnunk ezt a gyalázatot, tettük nem maradhat büntetlenül. Köve-teljük azok felelősségre vonását, akik gyilkolnak, nőket erőszakolnak meg, fosz-togatnak. Követeljük azok felelősségre vonását, akik mindezt egyetlen szó nélkül nézték végig.

Követeljük, hogy vonják felelősségre az egykor dicső, de most önmagát be-mocskolt 6. hadosztálynak a katonáit, parancsnokait, komisszárait.

A „Vörös Lovas” 256. számából; 1920. október 11. hétfő
(Az I. Lovashadsereg Politikai Osztályának lapja)

A forradalom védelmében

Közös szgyenünk – banditizmus a badsereg soraiban
(Nyílt levél a Vörös Hadsereg politikai munkatársaiboz)

A Vörös Hadsereg erőinek, mint a dolgozó munkásság legforradalmibb réte-gének elsőrendű kötelessége a politikai elvek tisztaságának megőrzése. Ezen el-

vek legkisebb megsértése is szégyenfoltot ejt az egész hadsereg, de különösen a politikai munkások becsületén.

A „Vörös Lovas” tegnapi számában megjelent „Követeljük a 6. hadosztály felelősségre vonását” című cikk nagyon nyugtalanító érzéseket ébresztett bennem. A cikkben három ezred gáztetteit sorolják fel. Nekem azonban úgy tűnik, hogy az igazi bűnösök nem azok, akik közvetlen végrehajtói voltak a borzalmaknak, hanem mindazok, akiknek valami úton-módon bármiféle közük is van a vöröskatonák tömegeinek kulturális, politikai neveléséhez, vagyis mi – politikai munkások.

A leírt bűncselekmény fő mozgatói – amelyek ezeket az embereket tettük elkövetésére ösztönözték – a következők voltak: 1. alacsony kulturális színvonal a vöröskatonák soraiban 2. a nemzeti gyűlölködés (esetünkben judofóbia) szabad terjedése a hadseregen belül 3. a katonai és pártfegyelem megértéséhez szükséges tudatosság hiánya.

Nem vitás, hogy a bűnösöknek meg kell kapniuk megérdemelt büntetésüket, de nekünk, politikai munkásoknak osztoznunk kell velük a felelősségben, ha nem is jogi, de erkölcsi értelemben mindenképpen.

A tragikus események teljes mértékben aláátamasztják azokat a vádakokat és szemrehányásokat, melyekkel a politikai munkásokat illették a Hadsereg 4. konferenciáján. A helyzeten csak a kulturális-felvilágosító munka és a politikai tevékenység további fokozása javíthat.

Több figyelmet kell fordítani, elvtársak, a vöröskatonák kulturális igényeire!

a 3. lovashadtest parancsnoksága kulturális népművelő osztályának ideiglenes megbízottja: **K. Silkin Sztjepanov**

A „Vörös Lovas” 1920. november 11-i számából
(Az I. Lovashadsereg politikai osztályának lapja)

Halál a pogromistákra!

Nehéz leírni, hogy milyen arcátlanságokra vetemednek a sorainkba befurakodott fehérgárdista ügynökök. Látva, hogy semmiféle ellenállásba nem ütköznek, úgy érzik, büntetlenül tevékenykedhetnek.

Nemrég példátlan szörnyűségnek lehettem tanuja. Baranovicsban állomásoztunk. Egyszer csak egy idős zsidó asszony rohan be hozzám. Csupa vér volt. Ott-honában támadtak rá. Rögtön odarohantam a házhoz, ahol lakott. Iszonyatos kép tárult elém. Minden összetörve, felforgatva a szoba közepén, s a holmik között valami részeg martalóc garázdálkodott.

Az illetőt minden felesleges szócséplés nélkül a haditörvényszékre irányítottam. Ott nem fognak vele kesztyűs kézzel bánni.

De nem ez a lényeg. A „pogromlovagok” szívesen állítják azt, hogy azért ütik a zsidókat, mert azok spekulánsok és kifosztják az oroszokat. Ez aljas hazugság! Kit fosztott ki az a szerencsétlen öregasszony, aki hozzám rohant, védelmet keresve az elől a gazember elől?

Nem. A pogromok résztvevőit egészen más hajtja: a rablás, a kegyetlenkedés iránti vágy.

Nekünk, katonáknak, ezzel tisztában kell lennünk. Nem szabad semmiféle különbséget tennünk zsidó és orosz között. A gazdagokat nem kíméljük, bárhová is tartoznak, de a szegényeket üdvözljük sorainkban.

Éljen a népek testvéri szövetsége!!

A „Vörös Lovas” 1920. október 5-i számából
(Az I. Lovashadsereg politikai osztályának lapja)

Az ostobák vallása, az alávalók fegyvere

„Üsd a zsidókat, mentsd meg Oroszországot!” Kiknek a jelszava ez? Ki mondja nekünk, hogy üssük a zsidókat?

Országszerte csak „mocskos zsidóknak”^{**} gyalázzák a szerencsétleneket. A cár, a földesurak, a burzsoák, kormányzók és zsandárok, püspökök és pópák – ez az egész gazdag, zsíros elnyomó banda eddig a népet uszította a zsidók ellen. S most kik teszik ugyanezt? A régi rend hívei, a tábornokok, kémek, provokátorok, Vrangel és a pánok felbérelt ügynökei. Valamennyien arcátlan csirkefogók, csavargók és kalandorok.

Az ostobák, együgyűek és fecsegők pedig kinyitják szájukat és ismétlik a provokátorok után:

„Üsd a zsidókat, mentsd meg Oroszországot!”

Miért?? Miért kell ütni a zsidókat? Miért kell ütni gazdagot és szegényt, öreget és fiatal, asszonyt és gyermeket? Mi rosszat tett az orosz munkásnak vagy parasztnak a zsidó munkás és kisiparos?

„Üsd a zsidókat, mentsd meg Oroszországot!” – ismétlik vadul, gondolkodás nélkül az elvakult ostobák.

A szegény üti és pusztítja a szegényt! A gazdag zsidóknak általában nem kell tartaniuk a pogromoktól. A vagyonos zsidók a gazdag oroszok, franciák, németek barátai és szövetségesei.

A zsidóüldözés a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szegény zsidót gyilkolják meg és fosztják ki, az ő kunyhóját pusztítják el, az egyszerű zsidó nőt erőszakolják meg. A zsidóüldözés a gyakorlatban kizárólag a szerencsétlen, nyomorult és kiemmizett zsidó szegénység kegyetlen, véres és vadállati pusztítását jelenti.

„Mentsd meg Oroszországot!” – Milyen Oroszországot?

Szovjetoroszországot? A dolgozók, munkások és parasztok Oroszországát? Nem!! Ezt a dolgozó, forradalmi Oroszországot nem a zsidók fenyegetik, hanem a földesurak, nemesek, pánok, tábornokok. A dolgozók Oroszországa egységes! Nem pogromok útján, hanem erős hadseregünkkel kell legyőznünk a tábornokokat, földesurakat, burzsoákat, bankárokat – oroszokat, zsidókat, lengyeleket,

^{**} A magyar fordításban nem lehet visszaadni a „zsid” és a „jevrej” közti különbséget: „zsid” – kb. mocskos, büdös zsidó; „jevrej” – egyszerűen zsidó, mindenféle érzelmi töltés nélkül.

németeket és angolokat egyaránt. A dolgozók Oroszországának egységbe kell forrasztania a különböző nemzetiségű elnyomottakat az egyesült burzsoáziával szemben. Meg kell semmisíteni a nemzetiségi viszály és gyűlölködés utolsó maradványait, hogy megerősítsük a szegényekben a gazdagokkal szembeni osztálygyűlöletet, hogy szétzúzzuk a burzsoázia szervezett erőit.

De ellenségeink azt sugallják nekünk:

„Ne minket üssetek, hanem a zsidókat! Mindenért ők a felelősek.” Kolcsak, Gyenyikin és Jugyenyics hadseregét is ez a hazugság tartotta fenn, mint ahogy a zsidógyűlölet jelszavára épül a pánok és Vrangel hadserege, Mahno és Petljura söpredéke. E nélkül a fehér hadsereg nem maradhatna fenn. Az urak kénytelenek a „zsidó csontot” odadobni az ostoba holopoknak, hogy azon rágódva az elnyomók ügyét szolgálják. Ezért az ostobák hite és vallása az antiszemitizmus és a zsidógyűlölet. Ezért veszélyes fegyver az alávaló kalandorok kezében, s mindazokéban, akik a gazdagok érdekében igyekeznek becsapni és rászedni a sötét és tudatlan tömegeket.

Vöröskatonák! Mindannyian egy emberként kiáltsuk: Le az ostobák vallásával! Le a provokátorokkal, a pogromista gazemberekkel! Halál minden nemzet burzsoáziájára! Éljen a dolgozók testvéri szövetsége!

I. Vargyin

A „Vörös Lovas” 1920. nov. 8-i számából

A forradalom védelmében

„Minden nemzet dolgozója a testvérünk”

A 82. lovasezred katonái a 6. hadosztálynál történt eseményekkel kapcsolatban elhatározták, hogy kíméletlen harcot indítanak a bomlasztó jelenségekkel szemben.

„Az antiszemitizmus – jelentették ki a katonák – régi nóta, amellyel a burzsojok bolondítottak minket. A zsidó munkás a testvérünk. Az elnyomottak számára nem létezik nemzetiségi megosztottság.

A pogromok és fosztogatások az ellenség módszerei közé tartoznak. Esküszünk, hogy kiirtjuk a sorainkban jelentkező aljasságot és gonőzságot.

Nem engedjük, hogy felbomlasszák a mi dicső lovashadseregünket.

Éljen a dolgozók felszabadításáért küzdő kommunista párt!

Éljen a katonai fegyelem!”

A gyűlés elnöke: K.

A „Vörös Lovas” 1920. okt. 7-i számából
(Az I. Lovashadsereg politikai osztályának lapja)]

A Forradalmi Katonatanács tagjai a II. Lovashadosztálynál

A napokban a Forradalmi Katonatanács tagjai, Bugyonnij és Minyin elvtársak, valamint Vargyin elvtárs, a hadsereg politikai osztályának vezetője meglátogatták

a II. lovashadosztályt. Az ezredgyűléseken szóltak azokról a felháborító jelenségekről, melyek az utóbbi időben fordultak elő néhány egységünknel.

Bugyonnij elvtárs felszólalásában többek között a következőket mondotta:

„Dolgozó népünk nagy áldozatokat hozott azért, hogy lerázza rabláncait. Testvéreink azzal a hittel és reménnyel haltak meg, hogy az életben maradottak győzelemre viszik a forradalom ügyét.

De néhányan közülünk ahelyett, hogy könyörtelenül harcolnának a nép ellenségeivel, felülnek mindenféle provokációnak, mennek a besúgók után, garázdálkodnak, erőszakoskodnak, pogromokban vesznek részt, segítenek a fehérgárdistáknak erőink felbomlasztásában.

Az ilyenek számára nincs hely a mi hadseregünkben.

A pogromokban résztvevő rablók és gazemberek a hadsereg belső ellenségei. Könyörtelenül harcolni kell ellenük. A forradalom minden katonája köteles a rendet és fegyelmet megőrizni. A besúgókat és provokátorokat el kell távolítani sorainkból. Vasseprűvel kell kisépni az árulókat, a burzsoázia ügynökeit.

Önök erősítést kaptak. Az önök feladata az új elvtársak nevelése, felkészítése, önöknek kell beléjük oltani a bátorság és hősiesség szellemét, megtanítani őket harcolni, rohamozni. Személyesen kell példát mutatnunk.”

Bugyonnij elvtárs beszédét többször hangos taps szakította félbe.

Bugyonnij elvtárs után Minyin elvtárs, a Forradalmi Katonatanács tagja szólalt fel: „Nemrég érkeztem meg Moszkvából, ahol a hadsereg ügyében jártam. A fővárosban mindenki nagy érdeklődést tanúsít hadseregünk iránt, s nagy jelentőséget tulajdonítanak neki.

Beszéltem Leninnel, Trockijjal s a főparancsnokkal, Kamenyevvel. Mindegyikük kiemelte hadseregünk fontosságát, s biztosítottak arról, hogy az I. Lovashadsereg ellátás szempontjából az első helyen fog állni.

A főparancsnoknak nagyon jó véleménye van hadseregparancsnokunkról, Bugyonnij elvtársról. Szerinte – a többi lovassági parancsnokkal összehasonlítva – Bugyonnij érdemei a következők: 1. aktív a harcban, nem hagy nyugtot az ellenségnek, 2. kíméli, nem hajszolja agyon a lovakat, 3. tisztában van az ember és a ló értékével, 4. ismeri a szomszédos egységek harci körülményeit, 5. ismeri az ellenséget.

Államunk vezetői nagyra értékelik hadseregünket és bíznak bennünk. Nekünk meg kell szolgálni ezt a bizalmat.

S íme, megérkeztem Moszkvából és itt rengeteg új hír fogadott. Ezek a hírek elkészerítik barátainkat s elégedettséggel töltik el az ellenséget.”

„Eltársak! Köreinkben van egy maroknyi aljas gazfickó, akiket a többség hallgatva megtűr. Ki kell irtanunk a sorainkba befurakodott ellenséget. El kell távolítanunk az alávaló söpredéket a hadseregből.”

Ezután a hadsereg politikai osztálya főnökének, Vargyin elvtársnak a felszólalása következett:

„A mi legnagyobb szerencsétlenségünk az, hogy nem mind vagyunk tisztában az igazsággal. Pedig az igazság a mi szövetségeseink. Ismernünk kell és akkor senki nem csaphat be minket.

Ellenségeink hadserege a hazugságra épül. Az igazság a pánok, Vrangel és valamennyi ellenségünk ellensége. Ha a fehér hadsereg katonája is megismeri az igazságot, akkor nem fog többé ellenünk harcolni.

Ezért a fehér tábornokok minden eszközzel megpróbálják becsapni és rászedni a tömegeket. Mindenekelőtt igyekeznek egy képzelt ellenséget kitalálni nekik, hogy elfeledkezhessenek arról, ki is az ő igazi ellenségük valójában. Ilyen képzelt népellenség nálunk a zsidó.

A munkás azt akarja kiáltani: „Le a burzsujokkal!” De közben azt súgják neki: „Le a zsidókkal!” A paraszt földesurára emeli kezét, de azt mondják neki: „Üsd a zsidókat!”

Ha a fahérgárdistát is becsapták és rászedték, ha nem látja, nem tudja is, ki az ő ellensége, nekünk vöröskatonáknak tudnunk kell, hogy nem a zsidó a mi ellenségünk, hanem az orosz, lengyel, zsidó, német, angol stb. burzsoázia.”

*Fordította: Kolontári Attila
Halász Iván*

HALÁSZ IVÁN:

Zsidók az ellenforradalomban

irányzatokat. A zsidókról általában mint a vörösök támogatóiról vagy mint fehérek áldozatairól esik szó. Gyakran elfeledkeznek arról, hogy a zsidók a másik, bolsevikellenes oldalon is jelen voltak. A kötetnek ez a fejezete néhány képviselőjüket szeretné bemutatni. Az alábbiakban nem a zsidó származású mensevikekről, illetve eszerekről lesz szó, hanem általában a volt kadetokról és jobboldali cionistákról vagy a náluk még konzervatívabb politikusokról és publicistákról.

Bevezetésül még egy kérdés szorul megválaszolásra, nevezetesen a fehéreknek a zsidókhoz való viszonya. Közismert tény, hogy a Gyenyikin vezette Dél-Oroszországban, valamint az ukrán felkelők és szeparatisták, majd lengyel és vörös katonák által elfoglalt ukrán és belorusz területeken, tehát tulajdonképpen az egykori letelepedési övezet területén folytak a legnagyobb és legvéresebb pogromok, amelyek legaktívabb résztvevői éppen a fehérgárdisták voltak. A Kolcsak uralma alatt lévő Szibériában, a Szemjonov fennhatósága alatti Távol-Keleten vagy a Csajkovszkij-féle Északon természetszerűleg nem lehettek ilyen nagy pogromok, ugyanis ott nem éltek ilyen nagy számban zsidók. Ezeken a vidékeken azonban a szabadjárá engedett fehér katonaság gyakran az orosz paraszti lakossággal „kárpótolta” magát.

A fehérgárdista Önkéntes Hadsereg által elfoglalt dél-oroszországi területeken végbemenő pogromokat mégsem lenne helyes tervezett és felülről szervezett genocidiumnak tekinteni, bár teljes joggal nevezhetők népirtásnak. Ezek a pogromok többnyire az alsóbb, a közép, ritkábban a felsőbb parancsnokok kezdeményezésére, vagy legalább az említettek elnézésével történtek meg, gyakran azonban „spontán” módon is kitörték. A legfőbb fehér vezetők, mint Gyenyikin és Vrangel, emlékirataikban ugyan elítélték ezeket a megmozdulásokat, mert a pogromok, amellet, hogy morálisan elfogadhatatlanok, mint minden önkényeskedés, lazították a katonák fegyelmét, destabilizálták a fehérek háterszágát.¹ Ugyanakkor néhány felhívástól eltekintve² az álláspontjuk inkább passzívnak, elnézőnek mondható e kérdésben, ami végső soron sok ezer ártatlan ember halálához vezetett. Számukra a pogrom ugyanis még mindig a „kisebbik rossz” volt, a „zsidókomisszárok” uralmához képest. Az említett tábornokok által Dél-Oroszországban létrehozott katonai diktatúra, melyet a jobboldali politikai erőkn túl kadétek is támogattak és amelybe a mérsékelt szocialista erők is ideig-

¹ P. Vrangel: *Vozzpominanyija gen. barona Vrangela*. Frankfurt/M., 1969. II. 124.o. és A.I. Gyenyikin: *Ocserki Russzkoj szmuti*. Berlin, 1925.

² I. Trotsky: *Jewish pogroms in the Ukraina and in Belorussia*. 1918-20. in: *Russian Jewry*, 1917-67. ed.: J. Aronsson, New-York, 1969. 84.o.

óráig beleegyeztek, a fehér hadseregeken és ezek tisztí állományán alapult, ennélfogva a helyi parancsnokok és tisztek nagy hatalommal rendelkeztek.

Gyenyikin diktatúrája, melynek legfőbb célja a bolsevikok leverése, az „egy és oszthatatlan Oroszország”, illetve a „rend és törvény” visszaállítása volt, az efféle összoroszországi célok utáni hajszában az ideiglenesség jeleit viselte magán és ennek következtében elhanyagolta a szilárd kormányzati struktúrák kialakítását, a valódi „rend és fegyelem” megteremtését a háterszágban. A vörös területekkel szemben, ahol sikerült egy szilárdabb, a szovjetek és a párt által irányított háterszágot megszervezni, itt sokkal zűrzavarosabb állapotok uralkodtak, aminek később mutatkoztak meg a következményei. Ilyen körülmények között, – amikor mindenütt a helyi parancsnokok és a részben visszaállított cári hivatalnoki gárda kormányzott, vegyítve az egymástól független, egyes magas rangú tisztek mellett működő elhárító szerveknek gyakran a köztörvényes bűncselekmény fogalmát kimerítő zsarnokoskodásával, önkényével, – a civil lakosság közbiztonsága enyhén szólva gyenge volt. Meg kell jegyezni azt is, hogy a déli fegyveres erők kötelékében nagyon sok kozák és kaukázusi szolgált, akik számára a hadizsákmányhoz való jog még eleven hagyománynak számított. Pszichikumukban még erősen éltek a polgári lakosság cár alatti „pacifikálásának” az emlékei. Ilyen jellegű csapatok gyakran nemcsak zsidó településeket raboltak ki, hanem időről-időre praproszláv orosz falvakat is.

A fehér hadseregek erős antiszemizmusában közrejátszott az is, hogy ők a „nemzeti értékeket”, a „nemzeti alternatívát” igyekeztek szembeállítani az internacionalista, az „áruló”, „németbarát”, „kozopolita-zsidó” bolsevik forradalommal. Az orosz nacionalizmus így egyik fő ideológiai fegyverükké vált. Mindemelllett a nagyorosz fehér tábor gerincét alkotó volt cári tisztek, csendőrök és bürokraták körében már korábban is hatott az antiszemita feketeszázás ideológia, amely a forradalmak és a polgárháború idején különösen felerősödött. Mindennek ellenére nem lenne helyes egyenlőségjelet tenni az egész – inkább konzervatív – fehér mozgalom és a szélsőjobboldali feketeszázak köré.

Kevésbé ismert tény, hogy a Gyenyikin vezette Önkéntes Hadseregben eleinte több zsidó származású tiszt is szolgált, egészen addig, amíg az orosz kollégáik gyűlölete nem kényszerítette a főparancsnokot arra, hogy tartalékba helyezze őket vagy elbocsássa a hadseregéből. A tábornok emlékiratai szerint már a cári hadsereg tisztikarában diszkriminálták a zsidókat (és részben a lengyeleket, akik azonban rendi-nemesi kapcsolataik révén könnyebben ki tudták játszani az amúgyis enyhébb diszkriminációt), akik nem lehettek hivatásos tisztek. Ennek ellenére néhány zsidónak sikerült tisztí rangot elérni és a vezérkarnál elhelyezkedni. Amikor az 1917-es februári forradalom után megindult a zsidók emancipációja, sok addig tiltott foglalkozás, így a tisztí pálya is megnyílt előttük. Az új konkurens elem megjelenése – elsősorban szokatlansága és különlegessége miatt – nem tett sok orosz tisztnek, bár pozícióikat valójában még nem veszélyeztethette.

A zsidó származású tisztek közül néhányan a bolsevik hatalomátvétel után szintén a Don-vidékre menekültek és az Alekszejev, Kornilov és Gyenyikin által szervezett Önkéntes Hadsereghez csatlakoztak. Sőt az ú.n. első kubányi hadjárat során (1918 kora tavaszán) például a fehérekkel tartott egy Batkin nevű zsidó

származású bolsevikellenes eszer agitátor is, akire azért volt szükség, mert a politikai propagandára a tábornokok és tisztok többsége képzetlen volt. Azonban az egyszerű fehér harcosoknak nem tetszett, hogy egy ilyen, a számukra annyira gyűlöletes 1917. évi „zavaros idők”³ képviselője is közöttük van furcsa és idegesítő szónoklataival. Később, 1919 folyamán, amikor néhány helyen sorozásos alapon igyekeztek feltölteni a hadsereget, időnként a zsidókat is be kellett sorozni „állampolgári kötelelességteljesítés” címén, de az orosz katonák velük szemben táplált ellenszenv miatt inkább külön csapatokba próbálták szervezni vagy rövidesen hazaengedték őket. Ebből is kitűnik, hogy a fehér vezetők kezdetben nem zárkóztak el faji alapon a zsidók katonai szolgálatától, erre csak később, a hadsereg közhangulata miatt került sor.

Ami a hadseregen kívüli fehér politikai életet illeti, ebben a zsidók természetesen nagyobb számban és mértékben vettek részt. Több újságírójuk volt, a gazdasági és kereskedelmi szférában is képviseltették magukat. Néhány nagytőkés pénzügyileg támogatta a fehéreket. Egyesek az oroszországi baloldali, mások a zsidó vagy orosz polgári pártok, leginkább pedig a kadet párt tagjai közé tartoztak.

Az alábbi fejezet főleg azokkal a zsidókkal foglalkozik, akik eszmeileg is közel álltak a fehérekhez, illetve az orosz jobboldalhoz, akik általában negatívan viszonyultak mindkét orosz forradalomhoz és zömében az orosz birodalom polgárainak tekintették magukat. Többen közülük a cionizmussal is szembenálltak. Néhányan a polgárháború után, a húszas évek első felében berlini emigrációjukban megalakították a Külföldön Élő Orosz Zsidók Hazafias Egyesületét (oroszul: Отыесственное объединение русских евреев за границей). Az egyesület kiadott egy tanulmánykötetet, amely tartalmazza tagjai egy részének reagálását az oroszországi eseményekre, a bolsevizmusra és a zsidók akkori szerepére. A kötet címe: „Oroszország és a zsidók”⁴. A tanulmányok szerzői és egyben a „fehérgárdista zsidók” legmarkánsabb képviselői Josef Bickerman, Grigorij Landau és Danyiel Paszmanyik, ez utóbbi az „Az Orosz forradalom és a zsidóság”⁵ című mű szerzője is.

Az említett kötet elején található egy, a világ zsidóságához intézett felhívás, amely megkísérel magyarázatot adni arra, hogy a zsidók új helyzete miért rosszabb, mint régen, a cári kormányzat alatt. Szerinte a forradalom az addig egységes oroszországi zsidó közösség további szétaprózódását eredményezte és emiatt az új független kisállamok zsidóinak most a kisnemzetek nacionalizmusával kell szembenéznük, amely azonban veszélyesebb számukra, mert most már sokkal inkább a társadalom fordul velük szembe és nemcsak a hatóságok, mint a régi Oroszországban. A felhívás érvelésére jellemző az ok és okozat gyakori felcserélése. Szerinte a forradalom egyik legrosszabb következménye a megnövekedett judofóbia, amely olyan veszélyt jelent a zsidóságra nézve, mint még soha addig. A forradalom által megadott jogegyenlőség, emancipáció szerinte semmit sem

³ A régi cári hadsereget teljesen polarizáló és megbénító demokratizálási kísérletekről van szó, amelyek legaktívabb kezdeményezői különböző baloldali agitátorok voltak. A legtöbb tiszt mindig gyűlölettel gondolt vissza erre az időszakra.

⁴ Rosszija i jevreji. Szbornyik. Berlin, 1923.

⁵ D. Paszmanyik: Russzkaja revolucija i jevreji. Párizs, 1925.

változtat a helyzetükön. A felhívás végén megnevezik egyesületük célját, a bolsevizmus elleni harcot, mert az szerintük a legnagyobb rossz az összes közül. A többi kérdést majd az új Oroszországban vélük megoldhatónak.

A felhívás egyes tételeit a tanulmányok konkretizálják. Közülük az első Joszif Bikerman „Oroszország és az orosz zsidóság” című írása.

Bikerman (1867-1941) filológus végzettséggel rendelkezvén publicisztikával foglalkozott. Mindig ellenezte a cionizmust, inkább az orosz irányzatokkal való együttműködést propagálta. Konzervatív álláspontjának megfelelően az utolsó évek bajainak forrását a februári forradalomban látta, amelytől szerinte egyenes út vezetett a bolsevik októberig. A zsidók főbűne az ő értelmezésében az, hogy a nem általuk kirobbantott forradalmat pozitívumnak tekintették, különösen magukra nézve. Szerinte korántsem egyértelmű, hogy csak a demokrácia lehet jó a zsidóknak, néha különböző autokraták sokkal jobban viszonyultak hozzájuk. A cionistákat is kritizálja, párhuzamba állítva őket a bolsevikokkal. Az egyiknek a szocializmus a mindenható gyógyszer, a másiknak Cion. Bikerman mindkettő ideológiáját elutasítja, mint utópiát. Helyettük azt hirdeti, hogy a zsidók annak az államnak kell hogy hű, lojális polgárai legyenek, ahol élnek. Kitér a zsidóellenes pogromokra és a fehérhárdista hadseregek garázdálkodására is. Bickerman szerint a fehér hadseregek nemcsak a zsidókat irtották, hanem a legfőbb ellenségük, a bolsevikok ellen is harcoltak, azért az Oroszorszáért, ami nem idegen a zsidóktól sem. Tehát végeredményben a fehérek – szerinte – nemcsak „zsidóirtók”, hanem „felszabadítók” is voltak.

Ami a pogromokat illeti, az egész forradalmat és polgárháborút egy nagy általános pogromnak tekinti, amelynek csak egy részét képezték a zsidóellenes atrocitások, pogromok. Mindennek oka szerinte a gátakat lebontó, korlátokat nem ismerő gyűlölet elszabadulása volt, egyes társadalmi és etnikai csoportok közt. Bickerman itt egyenlőséget tesz osztályellenesség és fajellenesség közé. Azt, hogy a bolsevikok alatt sokkal kevesebb pogrom fordult elő, mint máshol és az, hogy egyedül ők tiltották azokat, azzal magyarázza, hogy a bolsevikok, szilárd hatalmat kívánván, megértették, hogy ilyen jellegű atrocitásoktól egyenes út vezet a hatalom megdöntéséhez. A pogromok ugyanis mindig a demoralizáló, a hatalomellenes elemeket bátorítják.

Bickerman szerint sem a baloldaliság, sem a jobboldaliság nem ígér a zsidók számára pogrommentességet, biztonságot, erre ugyanis csak a szilárd rend és az erős hatalom képes. Erőhöz azonban, hogy az bekövetkezzen, szükség van az erős állam újjászületésére. A zsidóknak pedig létérdekük támogatni ezt az újjászületést.

A „fehér zsidók” másik jelentős képviselője Grigorij Adolfovics Landau (1867-1940), orosz publicista és újságíró, a „Zsidó demokratikus csoport” egyik megalapítója. Emigrációjában a „Rul” nevű orosz emigráns lapnál dolgozott. Tanulmányában azért rosszalja a bolsevizmust, mert az tönkretette a zsidó élet egyik alapját képező városi gazdasági életet (itt valószínűleg a kis- és középkereskedelemre, illetve kisiparra gondol a szerző), így a zsidók, akik a városból nem térhettek vissza falusi otthonukba, a szovjet apparátusban igyekeztek elhelyezkedni. Ez viszont növelte a környező lakosság irántuk táplált gyűlöletét. A zsidóknak azt javasolja, hogy ne akarjanak különválni a környező társadalomtól, ehelyett

inkább egységes „állami létben igyekezzenek kinyilvánítani saját kollektív személyiségüket”. A zsidók – szerinte – birodalmi nép, egy nagy, erős, sokszínű államban jobban tudnak érvényesülni, mint a kis nemzeti államokban.

A következő két szerző, Levin és Mandel a zsidók forradalmiságával és konzervativizmusával foglalkozik. Levin szerint az, hogy a zsidók olyan nagy számban vettek részt a forradalomban, a régi rendszer diszkriminatív intézkedéseinek a következménye. Mandel a konzervatívok és zsidók korántsem mindig ellenséges viszonyával foglalkozik. Példaként tekintélyes zsidó származású konzervatívokat sorol fel. A zsidóság mint tömeg, szerinte tulajdonpárti és inkább konzervatív, mint radikális szellemű. A régi nagy Oroszország sem volt olyan rossz számukra, szociális helyzetük fokozatosan javult, bizonyos szakmákban egyre fontosabb szerepet kezdtek játszani. A baj szerinte az, hogy többségük közömbös volt az orosz birodalommal szemben, pedig orosz polgároknak kellett volna érezniök magukat.

A zsidó bolsevikellenes jobboldali tábornak fontos képviselője volt Daniel Paszmányik (1869-1930). Orvos, publicista, egy ideig az orosz cionisták vezetői közé tartozott, 1905 körül még a Poalei Cion egyik teoretikusa. A polgárháború alatt Dél-Oroszországban tartózkodott, aktívan részt vett a fehér mozgalomban, amiért végül elvesztette a kapcsolatot a cionistákkal. Az Alkotmányozó Gyűlésbe való beválasztásakor már a kadetok listáján indult.

A „Mit akarunk elérni?” című tanulmányában felhívja a zsidókat arra, hogy az orosz tragédiáért ők is vállaljanak felelősséget úgy, mint az összes többi „birodalmi nép”.

A bolsevizmus megjelenése – szerinte – az orosz történelem sajátosságainak következménye, az orosz nemzeti szellem terméke, de szervezettséget részben a zsidó komisszárok adtak neki. A judaizmus és bolsevizmus között áthidalhatatlan ellentétek feszülnek. A bolsevizmus azért veszélyes a judaizmusra nézve, mert a bolsevik politikai lépések következtében a fiatal zsidó nemzedék szellemileg eltűnhet, az elkülönült zsidó kultúra és lét pedig végveszélybe kerül. A bolsevizmus – úgymond – azért is a zsidók ellensége, mert személyiség- és kultúraellenes. Paszmányik szerint pedig hitsorsosainak többsége inkább individualista és kapitalista párti. Elutasítja a semlegességet és kizárólag a fehér oldalt propagálja, ugyanis szerinte csak az mentheti meg a zsidóságot a pogromoktól és a jövőbeli katasztrófától. „A törvényes rend és a kulturális alkotás”⁶ megszilárdítása a fontos számára. Arra a kérdésre, hogy a szovjethatalom megdöntése idején elkerülhetetlenek-e a pogromok vagy sem, nem tud világos, közvetlen választ adni, de abból indul ki, hogy a bolsevizmus megdöntése bizonyos, és előre fel kell készülni erre a pillanatra, mégpedig a „megfelelő antibolsevista álláspont” kialakításával. Paszmányik szerint két dologból kell kiindulni. Az első, hogy a zsidóság sorsa összekapcsolódik Oroszország sorsával, a másik, hogy a régit már nem lehet teljesen visszaállítani. Az első a bolsevizmus elleni harcra serkent, a másik pedig garantálná azt, hogy a régi vágású reakció újjászületésére ne kerüljön sor, hiszen az országban már nagyon jelentős változások történtek, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ebből a szempontból közömbös, hogy a monarchia

⁶ A szerző itt valószínűleg a műveltség fokozatos terjedésére gondol.

vagy a köztársaság győz-e, mindkettőnek objektív feltételekhez kell alkalmazkodnia. A szerző egyáltalán nem említi azt a lehetőséget, hogy a restaurált régi rendszer esetleg sokkal rosszabb is lehet a cárizmusnál.

Ami a pogromokat illeti, úgy vélekedett, hogy a fehéreket nem annyira a humanizmus, mint inkább a hazaszeretet kell hogy készítse a zsidókérdés emberi módon való kezelésére.

Ez a bemutatás ugyan nem teljes, de az itt ismertetett vélemények betekintést nyújthatnak néhány, a bolsevizmust jobboldali, illetve időnként sajátosan szélső-jobboldali szemszögből megközelítő fehér zsidó értelmiségi vélekedésébe. Milyen indítékok vezethették őket erre az orosz birodalmi, konzervatív álláspontra? Mindenekelőtt a zsidó elit által addig elért gazdasági és hatalmi pozíciók féltéséről és a forradalmat elutasító értelmiségi életforma védelméről lehetett itt szó. A kötet szerzői a birodalom evolúciójának voltak a hívei. A zsidóságot egy kollektivistá, homogenizáló tendenciától féltik, amely létük olyan intézményeit veszélyezteti, mint a vallás, a hagyományok és a magántulajdon. Ezek nélkül szerintük a zsidóság kiszolgáltatottá, függővé válik. Ezek az elképzeléseik és félelmeik tulajdonképpen világi alapon álló orosz birodalmi konzervatívokká teszik őket. Nézeteiket azonban az emigrációban élő oroszországi zsidó közösség többsége elutasította, amire ők maguk is utalnak.

Resume

Jews in the Counter-Revolution

This study attempts to contradict the current myth about the Russian Jews, who were in statu nascendi behind the Bolshevik revolution. Besides the civil-democratic and other groups, that refused the Bolshevik take-over of power there existed some Jewish publicists, who refused the Russian revolution itself from the Great Russian imperial, conservative point of view, similarly to the White-Guard generals. (For example J. Bickerman, D. Pasmanik, G. Landau, etc.)

Their views were published in the collected volume „Russia and the Jews”, published in Berlin, in 1923. Refusing the opinion, that it was only the Soviet power that could save the Jews from death, the majority of the authors had fears for those bases of independent Jewish life such as religion, tradition and private property because of the equalising collectivism of the Bolsheviks, who were against private property. According to them it was not only democracy that could be favourable for the Jews, for occasionally the autocratic rulers had a more positive attitude towards them. They refused revolutions that caused destruction, and preferred a „gradual evolution” of the tsarist Empire collaborating with the White-Guard.

Paszmanyik a bolsevizmusról és a zsidók szerepéről az ellene folytatott küzdelemben*

I.

... A zsidóknak nincs joguk passzívnak maradni és nyugodtan várni az események kimenetelét; nekik zsidóként és orosz polgárként egyaránt aktívan kell fellépniük. Elsősorban el kell határolódnium attól az esztelen és távlattalan politikától, miszerint „még mindig jobb a bolsevizmus, mint a restauráció”. Ez a politika esztelen, mert végeredményben az orosz zsidóság teljes gazdasági és szellemi szétrombolását jelenti, és távlattalan, mert a bolsevizmus megdöntése elkerülhetetlen. A bolsevizmus nem maradhat fenn, mert egyetlen életképes forrása sincs, egész ereje a megsemmisítés elemi ösztönén nyugszik, amely nem lehet tartós. Az első „zavaros időszak” Oroszországban (a szerző itt a 17. század eleji többéves feudális anarchiára és káoszra utal – a ford. megj.) ugyan tíz évig tartott és mégiscsak végetért, ez a mostani is csak ideiglenes jelenség lesz az ország történetében. Egyébként ezt maguk a bolsevikok is elismerik és a „világforradalom mítoszában” reménykednek. Ebből kifolyólag – függetlenül attól, hogy a zsidók részt vesznek-e vagy nem a szovjethatalommal folytatott harcban – az amúgy is összeomlik. Ha pedig ez így van, akkor egyenesen következik, hogy feladatuk aktívan részt venni ebben a harcban.

Itt újra felmerül a saját felelősségünk kérdése a bolsevizmus romboló munkájának összes szörnyűségével kapcsolatban. Nem menekülhetünk előle: legyen bár ez a legtisztább legenda, a világ szeme előtt úgy jelenik meg, mint abszolút igazság. A legenda igazzá válását részben azok a zsidók segítették elő, akik hangosan nyilatkoztak a bolsevizmus és a judaizmus közti genetikai kapcsolatáról, akik hangosan dicsekedtek a zsidó tömegek mély szimpátiájával a komisszár-hatalom iránt.

Felelősségünk lelki igazsága arra kötelez minket, hogy vállaljuk magunkra a bolsevizmus megdöntéséért folytatott küzdelem egy részét. Ha részt veszünk ebben a harcban és a kulturáltságot, az állami célszerűség szellemét visszük bele, azoknak az elemeknek a befolyását csökkentjük és gyengítjük, akik „semmit se felejtettek és semmit se tanultak” és akik Oroszország újjászülését a „kötelező” zsidóellenes pogromokkal kötik össze. Hogy harcolhassunk e közhangulat ellen, kötelesek vagyunk felvenni a küzdelmet elsősorban a zsidó bolsevikokkal, a különböző jevszekciókkal és főképpen a zsidó komisszárokkal. Meg kell győznünk a világ zsidóságát arról, hogy a bolsevizmus halálos veszélyt jelent az egész világra, Oroszországra és a zsidóságra nézve. Elő kell segítenünk a bolsevizmus teljes izolációját, ahogyan a pestis fészket szokás izolálni. Ekkor és csakis ekkor mondhatjuk el, hogy teljesítettük kötelességünket és megmentettük Oroszországot és az orosz zsidóságot. Majd ekkor lehet reménykedni abban, hogy Oroszország felszabadítása ártatlan zsidó vér kiontása nélkül is végbemehet. Ez a remény annál szilárdabb lesz, minél kevésbé fogunk beavatkozni az antibolsevis-

* Пасманик, Д. С.: Чего-же мы добиваемся in: Россия и евреи, Берлин, 1923. 224-226.о.

ta front pártvillongásaiba. Teljes erővel elő kell segítenünk az egységes antibolsevista front létrehozását, amely egy célt tűzne ki maga elé: a bolsevik zsarnokság megdöntését. Semmi többet. Szerepünk tehát: kulturáltságot és állami célszerűséget vinni a harc folyamatába, ami serkenteni fogja Oroszország életképes erőinek egyesülését.

Következtetésem: ha a zsidók passzívak maradnak, csak a csoda menthet meg minket a katasztrófától a vörös hatalom eltűnésének a pillanatában; de ha kimutatjuk szükséges aktivitásunkat a vele való harcban, megmentjük a hazát és népét is...

...Egész lelkemből gyűlölöm a bolsevizmust, mint mélyen kultúraellenes és reakciós jelenséget, amely az egész emberiség és különösen Oroszország szerves fejlődésének menetét akadályoztatja. Gyűlölöm, mint a szabadjára engedett barbárság megnyilvánulását, amely elsöpör útjából mindent, ami kulturált, szellemi és arisztokratikus. Gyűlölöm, mint határtalan hazugságot, amely naiv és egyszerű emberek lelkét rombolja és a terror által megvalósuló földi boldogság ígéretével mérgezi...

Törvénytisztelő lelkem egész erejéből tiltakozik a lázadás és önkény prófétái ellen. Ezért a bolsevizmus megjelenésének első napjától kezdve egész erőmből, minden alku és politikai számítás nélkül harcolok ellene. De ezt diktálják nekem Oroszország és a zsidóság érdekei is. A szűkebb nemzeti érdek itt egybeesik az oroszországival, mert mindkettő az általános emberi értékeket tekinti mérvadónak. A jogért, a szabadságért és kultúráért folyó harc nem lehet, hogy ne hasson az orosz népnek azon részére, amely a sok átélt megpróbáltatás hatása alatt maga is elveszítette emberi képét és állatias ösztönöket kezdett mutatni. Egyébként ez egyáltalán nem annyira veszélyes, mint ahogyan sokan gondolják: nem ez dönti meg a bolsevizmust. Oroszországot erős, de a jog és igazság, a szabadság és törvény sugarai által megvilágosodott akarat menti meg...

*II.**

Már a bolsevizmus megjelenésének legelején azt mondtam: a judaizmus szellemi lerombolása a bolsevikok által veszélyesebb az orosz zsidóságra nézve, mint az összes pogrom. Akkor engem egy igazhitű kadet zsidó olyan antiszemitának nevezett, aki a „fehér mozgalmat” még fehérebbé kívánja tenni. Azóta eltelt három év. A valóság túltett minden jóslatomon: az orosz zsidóság egész fiatal nemzedéke szellemileg kipusztulóban van, a zsidó nemzeti kultúra alapjai szétzilálódtak, minden szentélyünket porba tiporták. És legyünk igazságosak: ezt az egész romboló munkát nem Kalinyin, Lenin és Rikov kezei követték el, hanem a jevszekcia különböző zsidó kommunistái. Akármennyit harcolnának is a bolsevikok a pravoszlávia ellen, az orosz nemzeti szellemet, az orosz kultúra és a civilizáció alkotásait nem semmisíthetik meg, mert az orosz föld hatalma átvészeli a dühöngő „goszpolitok” és „komszomolok” összes machinációját. De a judaizmus mint vallás és nemzeti hagyomány megsemmisítésével a zsidóság nyomtalanul eltűnik, úgy, ahogy eltűnt Alekszandria és az 1492. évi dekrétum után... Spanyolország zsidósága is. A bolsevik maranusság pedig nem kevésbé tragikus, mint a katolikus maranusság.

* Пасманик, Д. С.: Чего-же мы добиваемся in: Россия и евреи, Берлин, 1923. 214-215.о.

Már legfőbb ideje eltűnődni ezen. Különösen azoknak a zsidóknak kell ezen elgondolkodni, akiknek a tevékenysége legalább elméletben nem korlátozódik a zsidóság aktuális érdekeinek védelmére, hanem az örökkévalóságot, az immanens lényeket és nemzeti stabilitást akarják megmenteni. A cionistáknak, az ortodoxoknak és a nemzeti zsidóknak kell a szovjethatalom és a bolsevik világnézet ellen harcolók élére állniuk. Nekik van legkevésbé joguk a semlegesség álláspontját prédikálni és képviselni a népi élet, népi szellem, népi arculat kisajátítóihoz fűződő viszonyban. A legkevésbé van joguk az ún. „bolsevizmus evolúciójában” reménykedni. Ez az evolúció csak annyiban valósulhat meg, amennyiben azt egy leverhetetlen erő diktálja, amely előtt az ijedős komisszárok kénytelenek lesznek kapitulálni. Ez az erő, ahogyan már most előrelátható, a parasztság lesz, a maga tömegével és tehetetlenségi erejével. Hozzá alkalmazkodnak majd bizonyos mértékig a bolsevikok.

És a zsidóság? Egyedül nem veheti rá a bolsevikokat a saját maga javára történő evolúcióra. Éppen fordítva: meg vagyunk győződve arról, hogy minél jobban alkalmazkodnak majd a bolsevikok a parasztsághoz, annál jobban romlik a zsidók helyzete. Mert lényegéből fakadóan a komisszárok uralma csak a demagógia irányába változhat és nem a kultúra védelme felé. Az OKP legutóbbi kongresszusa a legjobb illusztrációként szolgálhat erre a helyzetre. Egyszóval a bolsevista kommunizmus minden változtatban és formában rossz és változatlan ellensége a zsidóságnak, mert az mindenekelőtt a személyiség ellensége általában és a kultúrszemélyisége különösen. A zsidóság élete pedig teljesen a személyi szabadság és a művelt individuum sérthetetlenségének feltételeihez kötődik. Az antideмократikus, plebejus szellemű despotikus társadalom rendszerében a zsidóság, nem rendelkezvén mély gyökerekkel, minden támaszt és védelmet nélkülözve, kollektív szellemi halálra van ítélve. Ezt nem értették meg és nem is akarják megérteni azok a zsidók, akik, ha elméletben nem is, de gyakorlatban a bolsevizmushoz való alkalmazkodás politikáját folytatják. Nem tudják, hogy mit tesznek: saját kezükkel ássák népük sírját. Nem értették meg a kor jelképeit. Nem véletlen, hogy a bolsevikok ellen irányuló terrorista cselekmények szervezői és végrehajtói a zsidó Kannegisser és Dora Kaplan voltak. Tudom: tudatosan nem zsidó, hanem oroszországi érdekek vezették őket, de a tudatalattijukban egy ezeréves kultúra hordozóinak ösztöne működött, amely arra készítette őket, hogy felvegyék a harcot a diadalmaskodó kulturálatlanság ellen.

Fordította: Halász Iván

Bikerman a pogromokról*

1903 tavaszán nem az ötvenhat kisinyovi ember meggyilkolása izgatta fel az egész művelt világot, hanem az a helyzet, amelyben ezek a gyilkosságok megtörténtek. Az, hogy az állam, elárulva saját lényegét, polgárai egy részétől megta-

* Бикерман, И.: Россия и русское еврейство in: Россия и евреи, Берлин, 1923. 57-60.о.

gadta életük és tulajdonuk védelmét, míg más polgárainak nyíltan megengedte rombolni, megsérteni az összes büntetőjogi törvényt és a normális emberi együttélés alapjait, megdöbbsentette az emberek képzeletét és felrázta lelkiismeretüket. Önmagának és saját állampolgárainak elárulása – ez a különösen felháborító – semmivel sem összehasonlítható vonás a zsidó pogromokban. És mivelhogy az államiság alapjainak felforgatását megengedő hatalom – az általános vélemény szerint – önvédelem céljából tette ezt, az őt fenyegető forradalommal vívott harcra hivatkozva, a zsidó pogromok egész ódiumát ezzel a „reakcióra”, az „önkényuralomra”, a „bürokráciára” hárította át. Ezt a sémát agitátoraink most teljesen más időbe és szituációba helyezik át, állandóan ismételve azt, hogy a „reakció”, az „ellenforradalom”, a „fehérek” rendezték a pogromokat. De ezzel az állítással durván eltorzul az egész történelmi perspektíva, homály fedi el azt a borzalmat, ami valójában megtörtént és megnehezíti annak előrelátását, hogy holnap mi fog történni...

Mindenekelőtt: azokban az években, a polgárháború idején nem volt állam, amely elárulhatta volna önmagát és saját polgárait, nem létezett elismert hatalom, amely alattvalóit rákényszeríthette volna, hogy hallgassanak rá. Káosz, zavaros idő a szó pontos értelmében, teljes fejetlenség uralkodott. Miután ez így volt, hiányzott a pogrom második lényeges vonása is: az általános biztonság, amelynek keretében a zsidók elleni erőszak kiáltó kivétel lenne. Mindenki gyilkolt és rabolt, aki tehetett és akarta, még hozzá azt, akit akart, mert a fegyvertelen akkoriban egyben védtelen is volt. Különböző módon és indokkal irtották az embert, és pusztították munkájának eredményeit. Lázadó söpredék által kiirtották az orosz hadsereg tisztjeinek százait és ezreit. Irtották a nagybirtokos családokat, akiknek nem sikerült elmenekülniük, felgyújtották a birtokok kúriáit, széthordták és megsemmisítették a kulturális értékeket, amelyeket egész nemzedékek gyűjtöttek össze.

Nem bűnösség vagy a személy valamely cselekedete alapján tették a fejszét a nyakukra, hanem egy meghatározott réteghez, rendhez, osztályhoz tartozás alapján. Irtották a burzsoákat, nemeseket, bürokrátákat, aranylampaszosokat (a szerző itt a tisztekre és tábornokokra utal – a ford.). Gyakran olyan emberek estek túsul, akiknek az volt a szerencsétlenségük, hogy olyan lakásban laktak, amelynek ablakai utcára néztek, ez volt ugyanis a burzsoáziához tartozás jelképe.

Ilyen körülmények között, amikor egész embercsoportok halálra voltak ítélve, igazi csoda lett volna, ha nem jutottak volna el a zsidókhoz, ahhoz a csoporthoz, amely mindig és mindenhol kilóg a sorból, mindenütt különáll, amellyel és amely miatt már több ezer éve folyik a per. El is jutottak hozzá és ugyanolyan értelmetlenül, kegyetlenül irtották őket, ahogyan a földtulajdonosokat, cári szolgákat, kapitalistákat; értelmetlenül és kegyetlenül, ahogyan ezt csak a magából kivetkőzött söpredék képes csinálni, függetlenül attól, hogy hatalomnak nevezi-e magát vagy lázad a hatalom ellen. Ha pogrom volt, akkor az általános jegyeket viselt magán; egyeseket ilyen indok miatt pusztítottak el, másokat amolyan miatt. Amikor válaszul azt mondják nekem, pontosabban hisztérikusan kiabálják, hogy nem, nem igaz, a zsidókat külön likvidálták, a fehérek, elfoglalva a várost, nem a kommunistákat, hanem a zsidókat keresték, akkor én nem tudom: gyer-

meki naivitás-e ez, vagy a politika kontárainak megcsontosodott korlátoltsága, olyanoké, akik nem képesek mást meglátni, vagy meghallani, csak ami nem is bonyolult elméleteiket igazolja. Mintha igazából érdekelné minket, hogy szereték-e a fehérek (és a nem fehérek) a zsidókat vagy nem szerették. Hogy nem szerelemből gyilkoltak – az világos. A korszak átka volt az, hogy mindenki szabadjára engedhette saját gyűlöletét, hogy egy osztályt, réteget, fajt károsnak lehetett nyilvánítani és ilyen indoklással korlátlanul likvidálni. Vagy egész társadalmi osztályt kiirtásra ítélni, a városból kivétel nélkül az összes „burzsujt” kiűzni, úgy ahogy voltak, miként ez például Jekatyerinodarban fordult elő, a hideg és éhség karmai közé vetni őket, és a sok heti megpróbáltatások után az életben maradtakat visszaengedni lakásaikba, ahol csak üres falakat hagytak nekik: ez volt a forradalom. Viszont zsidókat gyilkolni és rabolni – az már pogrom.

Miért ez a nagy tisztelet Marxnak és követőinek, miért kell, hogy az összes rabló és bandita a gazdasági materializmus szent zászlájának védelme alatt álljon? Miért nem lehetett a petljurista szabad kozák vagy a gyenyikinista önkéntes olyan tannak a követője, amely szerint az egész történelem nem az osztályok, hanem a fajok harcából áll és a történelem bűneinek orvoslása során a minden rossz forrásának tekintett faj likvidálandó. Rabolni, gyilkolni, erőszakoskodni, garázdálkodni egyformán kellemes mindkét zászló alatt.

Szóval semmilyen előre meghatározottság nem változtat azon a történelmi tényen, hogy a zsidó pogrom Dél-Oroszországban szerves része az oroszországi pogromnak, amely a maga módján nem a zavaros időszak, forradalom, ellenforradalom következménye, hanem annak lényegi tartalma. De helyes-e egészében véve zavaros időről beszélni, nem kell-e nekünk, zsidóknak megkülönböztetni benne jó és rossz elemet, forradalmat és ellenforradalmat? Tényleg az ellenforradalom bűnös-e a zsidó vér ontásában, ahogy elhitetik ezt velünk és aminek a bizonyítására tulajdonképpen az egész pogromokkal kapcsolatos agitáció szolgál? A zsidóknak elsődleges érdeke, hogy e kérdésre megkapják az igazi választ, mert a válasz jelentős mértékben meghatározza nemcsak a múlt értékelését, hanem a jövővel kapcsolatos elvárásaikat is.

Tehát igaz-e, hogy a legborzasztóbb zsidók elleni erőszakoskodások a forradalom ellenségeinek keze által történtek, hogy létezik egyenes, közvetlen kapcsolat az orosz társadalom bizonyos részének ellenforradalmi törekvései és az orosz zsidóság szenvedései között? Én ezt határozottan tagadom, helyesebben a történelem tagadja ezt. Összekapcsolni a zsidó vér ontását ilyen vagy olyan ideológiával ugyanúgy a történelmi valóság eltorzítását jelenti, mint a zsidó pogromot különválasztani az oroszországitól. Számtalan különféle színezetű zászló közül, amelyek a zord orosz síkság fölött tündököltek, mindegyik igényelte, hogy az igazságosság és igazi emberiség zászlaja legyen, nincs egy sem, amely ne mocskolta volna be magát zsidó vérrrel, a védtelen zsidók elleni erőszakkal, zsidó jószág rablásával...

Fordította: Halász Iván

Bikerman viszonya a cionizmushoz*

... Már több mint harminc éve harcolok a cionizmus ellen, célját megvalósíthatatlannak tartom, sőt magát a törekvést is sok szempontból károsnak. Károsnak tartom többek között azokra az államokra nézve is, amelyekben a cionisták tevékenysége folyik, annál károsabbnak, minél sikeresebb ez a tevékenység. Az elvakult zsidógyűlölő persze mondhatja: menjenek csak a Jeruzsálemükbe! Valójában azonban nem mennek – nem is mehetnek. Az oroszországihoz hasonló nagy katasztrófák ugyan néhány év alatt emberek százazreit, sőt millióit tudják szétszórni a világban, de az elszakadtak és szétszórtaak ebben az esetben is jelentéktelen számot képviselnek az otthon maradékhöz képest. A szokásos, békés feltételek között az emberi tömeg inerciája még nagyobb. S ha sokan el is mentek, nem Jeruzsálembe távoztak, hanem mindenki oda, ahová jónak látta. Így tehát, ha a fajtánk ellenségeinek a szíve az egyik helyen valamivel megkönnyebbült, máshol viszont ugyanakkor megnehezült. Emberek milliói nem élhetnek egy létrehozandó állam reményében; mindannyiuknak rengeteg szükséglete van, s ezeknek a szükségleteknek most kell kielégülniük, különben se nekik, se egész népünknek nem lesz jövője. Vagyis: a cionizmus nem teszi szabaddá a zsidókat, hanem egyszerűen elidegeníti őket attól az országtól, ahol őseik és ők születtek s élnek, s amely ország polgárainak életével az ő életük szorosan összekapcsolódik. És mindenekelőtt elidegeníti őket magától az államtól. A cionizmus ugyanis nem a földi világtól elszakadt vallási tan, nem is új művészeti vagy kulturális irányzat, hanem elsősorban és főleg politika: mozgalom, amelynek egy nemzeti állam létrehozása a célja.

Elképzelhetetlen, hogy ez a létrehozandó állam ne kerülne konfliktusba – közvetlen vagy közvetett módon – azzal az állammal, ahol a cionisták élnek és tevékenykednek. Egy nagy létező és erős államban ez a veszély elméletileg ugyan jelentősnek tűnhet, a valóságban azonban lehet, hogy nem is olyan nagy. A cionisták szintén adnak katonákat, fizetnek adót, betartják a törvényeket és – akarva vagy akaratlanul – inkább maradnak létező államuk polgárai, mintsem az általuk elképzelt államéi. Más a helyzet akkor, amikor az állam szétesett s amikor csak a tönkretett föld és a teljes számban ki nem írható lakosság marad meg belőle – de az is leigázott -, s amikor a polgár csak úgy teljesítheti az állammal szembeni kötelességeit, ha önként ennek a célnak szenteli minden gondolatát, munkáját – saját törekvéseit is ennek rendelve alá -, s minden tőle telhetőt megtesz az állam feltámasztása érdekében. Ebben a helyzetben a cionista a már nem létező és még nem létező állam között áll. És minthogy ez utóbbi az ideálja, a nagy állam tönkremenésének ténye már önmagában szárnyat ad neki, mert látja, hogy az elsőből utolsó lett, s így az utolsóból is lehet első, – tehát neki nem is kell választania a kettő között. Láthatjuk tehát, hogy az orosz cionista minden elgondolásában Oroszország nemlétének tényéből indul ki. Beszédeikből, leveleikből is kiderül, hogy a zsidóknak nem Oroszországban kell most élniük, hanem ideje „haza” indulniuk.

Fordította: Halász Iván

* Бикерман, И.: Россия и русское еврейство in: Россия и евреи, Берлин, 1923. 38-39. о.

*Vrangel tábornok viszonya a zsidókérdéshez**

– A néptömegekben valóban érezhető a zsidóellenes hangulat vagy zsidógyűlölet kiéleződése. Ez az érzés egyre jobban terjed el a nép körében. A nép zsidóellenes hangulatának utolsó megjelenési formái egyre jobban lábra kapnak a bolsevizmus talaján. A nép ugyanis nem tudja, ki a bűnös. Csak a zsidó komisszárokat, zsidó kommunistákat látja és nem gondolkodik el azon, hogy ők a zsidó lakosságnak csak egy része, amely lehet, hogy elszakadt attól a másik résztől, amely szintén nem fogadja el a kommunista tanokat és elutasítja a szovjethatalmat. Mindenféle pogrom mozgalmat, mindenféle ezirányú agitációt állami szencsétlenségnek tartok, amely ellen minden eszközzel harcolni fogok. Ugyanis minden pogrom szétzilálja a hadsereget. A pogromokban résztvevő csapatok kikerülnek az engedelmesség kötelezettségei alól. Reggel zsidók fölött garázdálkodnak, este pedig ugyanezt kezdik művelni a többi békés lakos fölött. A zsidókérdés ezeréves, nehéz kérdés, amelyet csak idővel és az egész társadalom gyógyulásával lehet megoldani, de kizárólag csak a törvényre és a valódi erőre támaszkodó államhatalom megléte esetében. Olyan országban, ahol az anarchia és az önkény uralkodik, ahol semmibe veszik a személyiség és a tulajdon sérthetlenségét, szabad tér nyílik a lakosság egy részének olyan erőszakos cselekedetei számára, amelyek a lakosság más csoportjai ellen irányulnak. Az utóbbi időben a nép körében tapasztalható zsidóellenes hangulat vagy zsidógyűlölet megnövekedése azonban arra is bizonyítéku szolgálhat, hogy a néptől mennyire idegen a kommunizmus, amelyet tévesen ugyan, de mégis a zsidókkal hajlamosak azonosítani. A bolsevik hatalom tevékenységének erősödésével egyidőben az adott helyen általában megnő a zsidóellenesség is.

Fordította: Halász Iván

* Врангел, П.: Воспоминания ген. барона Врангела, Frankfurt/M., 1969. II. 124.o. *(Vrangel emlékirataiban egy újságíróval folytatott beszélgetését idézi fel – a ford. megjegyzése)*

KOLONTÁRI ATTILA:

A Bund Általános Zsidó Munkásszövetség Litvániában, Lengyelországban és Oroszországban

A Bund nevét Magyarországon a témakörrel foglalkozó specialistákon kívül viszonylag kevesen ismerik. Pedig a 19. század utolsó éveiben és a 20. század első két évtizedében a cári birodalom területén élő zsidóság egyik legjelentősebb politikai tényezője volt, amely mind tagjainak létszámát, mind szervezettségét tekintve komoly szerepet töltött be az oroszországi munkásmozgalomban. Az OSZDMP-vel, illetve más pártokkal kiala-

kított szerves kapcsolatait, sokszor rendkívül éles vitái még inkább szükségessé teszik, hogy a korszak iránt érdeklődő olvasó némi képet kapjon a Bund tevékenységéről.

A Bund nem egyik napról a másikra jelent meg az oroszországi munkásmozgalom palettáján. Színrelépését gyors és mélyreható gazdasági, társadalmi változások előzték meg. A 19. század utolsó harmadában, a jobbágyfelszabadítás után a nagyrészt külföldi tőkeérdekeltségen alapuló, „felülről bevezetett”, felemás kapitalizmus nem hagyta érintetlenül a cári birodalom területén élő, több szempontból sajátos helyzetben lévő zsidóság gazdasági és társadalmi életét sem.

Az ún. letelepedési övezetbe kényszerített, emberi és polgári jogaiban mintegy hatszáz törvény által korlátozott, archaikus társadalomszerkezettel rendelkező zsidóságon belül megbomlottak az addigi patriarchális kapcsolatok. Megindult a zsidó kistulajdonosi réteg – elsősorban az addig önálló egzisztenciával rendelkező kézművesek – proletarizációja.

Az újonnan kialakult zsidó proletariátus túlnyomó többsége a zsidó tulajdonban lévő kisüzemekben, manufaktúrákban dolgozott. (A zsidó tulajdonosok ugyanakkor sokszor szívesebben alkalmazták a faluról beáramló, olcsóbb – főleg női – munkaerőt.) Ez volt az egyik legfontosabb konfliktusforrás a zsidó munkaadók és munkavállalók között, ami alapjaiban rendítette meg a dolgozók szemében a zsidó társadalmi elit által olyan szívesen hangoztatott „közös származás, közös sors, közös érdekek” jelszó hitelét.

A kapitalizálódó zsidó kisiparban dolgozók helyzete az alacsonyabb technikai színvonal és a nagyobb konkurencia következtében gyakran rosszabb volt, mint orosz sorstársaiké. Egészségtelenebb körülmények között, alacsonyabb fizetésért sokszor napi 16-17 órát dolgoztak.¹

¹ Buhbinder: Isztorija jevrejszkovo rabocsevo dvizsényija v Rossziji 12-13 old. (A továbbiakban: Buchbinder: Isztorija...)

A kettős elnyomástól sújtott zsidó munkásság körében viszonylag korán termékeny talajra hullottak a különböző forradalmi – narodnyik, szociáldemokrata stb. – eszmék.

Az oroszországi zsidó munkásmozgalom kezdetei a múlt század hetvenes éveire nyúlnak vissza. A munkások szervezkedésének első – még helyi szintű – megjelenési formái a különböző olvasó-, önképzőkörök, illegális irodák voltak. Ezen tiszavirágéletű képződményeknek egy-egy feljelentés hamar véget vetett. Mindez azonban nem akadályozta meg, hogy a nyolcvanas évekre már több városban – így pl. Vilnában, Minszkben, Grodnóban, Dvinszkben stb. – hasonló, immár határozottan szociáldemokrata irányultságú csoportok jöjjenek létre.

Ezeknek az önképzőköröknek rövid idő alatt olyan mély hagyományai alakultak ki, hogy pl. az 1905-06-os forradalmi hullám elmúltával, mikor a Bund már nagy tapasztalatokkal rendelkező, a legális politizálás ízébe is belekóstoló párt lett több bundista politikus javasolta: a reakció éveiben térjenek vissza az ilyen jellegű szerveződésekhez, s tevékenységük meghatározó eleme a kulturális, felvilágosító és nevelőmunka legyen.

A korai osztályharc másik fontos színterét a munkáspénztárak képezték, melyek a dolgozók anyagi segélyezését, sztrájkok szervezését is magukra vállalták.²

A fenti két szervezeti forma között nagyon gyakran figyelhető meg átfedés, sokszor nem is lehetett pontosan elkülöníteni őket egymástól. Ez az összefonódás egyébként a Bundnak is fontos jellemzője lett. A Bund szintén egyesítette magában a politikai párt és a szakszervezet főbb vonásait.

A kilencvenes évek első felére már a letelepedési övezet minden olyan városában működtek önképzőkörök és pénztárak, ahol nagyobb létszámú zsidó munkásság élt. Kiadványokat, broszúrákat, felhívásokat terjesztettek, az agitáció nyelve a jiddis lett.³

Az évtized közepére létrejöttek egy egységes zsidó szociáldemokrata mozgalom megteremtésének a feltételei. Ennek szükségességét a nyilvánosság előtt először Martov (Cederbaum) fogalmazta meg 1895 május elseji, vilnai beszédében.⁴ Ebben – többek között – megállapította, hogy a zsidó munkásmozgalom jelenleg olyan szinten van, amit még sem az orosz, sem a lengyel proletariátus nem ért el. Különben sem várható el – mondta -, hogy ők oldják meg a zsidó munkásság problémáit. A zsidó szervezetek előtt jelenleg a tömegmunka fejlesztésének és egy önálló párt létrehozásának a feladata áll. Ezek megoldása során pedig – fejtette ki Martov – tevékenységüknek határozottabb zsidó nemzeti jelleget kell adni. A forradalmi mozgalmon belüli nemzetiségi elkülönülés új elem volt a Martov-beszédben. Ez a probléma később végighúzódik a Bund egész történetén, s különösen élesen jelentkezik a Bundnak az OSZDMP-hez való viszonyában.

² A munkáspénztárokról és az önképzőkörökről. Isztorija jevrejszkovo rabocsevo dvizsenyija v Rosszii i v Polse (Az 1900-as párizsi nemzetközi szociáldemokrata kongresszuson elhangzott előadás) Genf, 1901. (A továbbiakban: Isztorija... Genf, 1901.)

³ Az oroszországi zsidóság nem a héber, hanem a jiddis nyelvet beszélte. Az orosz nyelvű forrásokban, dokumentumokban ez úgy szerepelt, mint „zsidó nyelv” (jevrejszkij jazik) vagy „zsidó köznyelv” (razgovorno-jevrejszkij jazik).

⁴ Rafesz: Ocserki po isztorii Bunda 35.old. (A továbbiakban: Rafesz: Ocserki..)

A különböző zsidó szociáldemokrata szervezetek között gyakorlatilag már 1895 során létrejött az együttműködés, és nem vitatta senki Vilna vezető szerepét sem. (A város ebben az időben nemcsak a zsidó, hanem az egész oroszországi munkásmozgalomnak is egyik legjelentősebb központja volt.) Így lényegében csak a fennálló helyzetet szentesítették, amikor 1897. szeptember 25-27-én Vilnában a zsidó szociáldemokrata csoportok első kongresszusán kimondták a Bund megalakulását. A kongresszuson 15 küldött vett részt, többségük Vilnából (tőlük indult ki a kezdeményezés is), de elküldték képviselőjüket a varsói, minszki, kovnoi, bjelosztoi stb. szervezetek is.⁵

A kongresszus szociális összetételét megvizsgálva a Bundnak egy nagyon jellemző vonását fedezhetjük fel. A tizenöt főből csak öten voltak értelmiségiek, a többi kétkezi munkás. Ennek a Kelet-Európában szokatlan aránynak – ami a tagság körében még szembetűnőbb – az a magyarázata, hogy a zsidó forradalmi intelligencia szívesebben kapcsolódott be az oroszországi munkásmozgalomba, és nem volt tőlük idegen némi asszimilátor hajlam sem. A nem szociáldemokrata értelmiség pedig a különböző cionista és polgári pártokhoz vonzódott. A zsidó értelmiség aránya – némi túzással – talán még az OSZDMP vezetésén belül is nagyobb volt (lásd pl. Martov, Trockij, Litvinov stb.), mint a Bund irányítói között. S persze kifejeződött ebben az „arányban” az is, hogy a zsidók körében a munkásságnak nagyobb volt a részaránya, mint az oroszok között.

Az alakuló kongresszus üléseire, a konspirációs szabályok legszigorúbb betartásával, egy vilnai dohánybolt-tulajdonos lakásán került sor. Némi vita után a szervezetnek az „Általános Zsidó Munkásszövetség Lengyelországban és Oroszországban” nevet adták. A Bund 1901-es, negyedik kongresszusán az elnevezés kiegészült Litvániával, s így nyerte el a dokumentumok többségén is szereplő végleges formáját: Általános Zsidó Munkásszövetség Litvániában, Lengyelországban és Oroszországban.

Fontos határozatok születtek az első kongresszuson szervezeti kérdésekben is. Megválasztották a Bund élén álló Központi Bizottságot, melynek tagjai Kremer, Kosszovszkij (Levinson) és Mutnyik (Gleb) lettek. A Bund hivatalos orgánumnak szerepét az Arbeiterstimme (A Munkás Hangja) és a Jüdischer Arbeiter (Zsidó Munkás) töltötték be. A Központi Bizottság mellett hamarosan létrejött a Bund külföldi kapcsolatait felelős un. Külföldi Bizottság is.

Viszonylag rövid idő alatt kialakult az egy-egy városban működő zsidó szociáldemokrata szervezeteket összefogó „helyi bizottságok” hálózata. A már működő szervezetek, pénztárak, önképzőkörök többnyire egyszerűen kimondták csatlakozásukat a Bundhoz.

Bár formálisan a legfőbb döntéshozó szervnek a kongresszust jelölték meg, a gyakorlatban a Bund szinte kizárólagos irányítója a Központi Bizottság volt. A Bundnak viszonylag rövid idő alatt sikerült egy erősen központosított szervezeti hálózatot kiépíteni. A centralizmus olyan fokát érvényesítették a vezetésben, amely a forradalom előtt egyetlen más pártnak sem sikerült. A KB határozta meg

⁵ Buhbinder: Isztorija... 69-70 old.

a helyi bizottságok összetételét, tetszés szerint váltotta le, nevezte ki vagy helyezte át azok tagjait.

A személyi állomány ilyen mozgatásával a KB biztosította, hogy akarata, elképzelései közép- és alsó szinten is maradéktalanul érvényesüljenek. Az alulról jövő kezdeményezéseknek rendkívül szűk teret szabtak. Mindez némileg ellentétben állt a Bund tömegpárt jellegével. (A Bundnak – mérsékelt becslések szerint is – az 1900-as évek elejére már mintegy harmincezer tagja volt,⁶ szervezetei az egész letelepedési övezetet behálózták.) A Központi Bizottságnak ez a merev vezetési stílusa – amit részben lehet az illegalitással és a szükséges konspirációs szabályok betartásával magyarázni – csak az 1905-07-es forradalom napjaiban enyhül meg. A helyi szervezeteknek pl. nagyobb beleszólásuk lesz saját vezetőségük megválasztásába, bár a vezetőségi tagok egy részét még ekkor is a KB delegálja.

A Bund megalakulása után rögtön aktívan bekapcsolódott az oroszországi munkásmozgalomba. Ezt elősegítették a különböző zsidó szociáldemokrata csoportok és az orosz szociáldemokrácia képviselői között már korábban kialakult kapcsolatok. E tekintetben elsősorban a Plehanov által vezetett „A Munka Fel szabadítása” csoportot, valamint a pétervári és moszkvai szociáldemokrata szervezeteket kell megemlíteni. 1898 tavaszára felmerült egy egységes oroszországi szociáldemokrata párt megteremtésének gondolata. A kezdeményezés a pétervári, a kijevi csoportoktól, valamint a Bundtól indult ki. Az utóbbi magára vállalta a szervezést és a technikai lebonyolítást. Így került sor 1898 márciusában Minszkben az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (OSZDMP) megalakítására. A Bundnak ebben játszott jelentős szerepét mi sem mutatja jobban, mint hogy a Központi Bizottság egyik tagjává a bundista Kremert választották. (A KB másik két tagja a pétervári Radcsenko és a kijevi Edelmann lett.)⁷

A Bund autonóm szervezetként lépett be az OSZDMP-be, autonómiája a „zsidó proletariátust érintő speciális kérdésekre terjedt ki”. Ez a tág meghatározás a Bund és az OSZDMP viszonyában több mint két évtizedes ádáz vita tárgyát képezte. A Bund meg akarta őrizni önállóságát és szervezeti különállását, illetve ha lehetőséget látott rá, növelni szerette volna azt. Másrészt viszont szerették volna a Bundot minél erősebben az OSZDMP-hez láncolni, sőt a legradiálisabbak a teljes beolvasztás, a Bund felszámolásának gondolatát is felvetették. Természetesen az októberi forradalom előtti, frakciókra szakadt OSZDMP-nek erre sem módja, sem lehetősége nem volt, de a két szervezetnek nem kevés energiáját kötötte le az egymás elleni küzdelem. Mindez azonban nem akadályozta meg őket abban, hogy – ha ezt szükségesnek látták – egyeztessék politikai lépéseiket.

A Bundnak a zsidó proletariátus körében kivívott vezető szerepét sem a bolsevikok vagy mensevikek, sem pedig a zsidó nemzeti egység jelszavával fellépő, különböző cionista pártok sem tudták megingatni, pozícióit még az átélt krízisek sem veszélyeztették.

Első komoly válságával a szervezetnek nem sokkal megalakulása után, 1898 júliusában kellett szembenéznie. Az Ohrana és a rendőrség már létrejötteinek pil-

⁶ Buhbinder: Isztorija...173.old.

⁷ Rafesz: Ocserki...43.old.

lanatától kezdve élénk érdeklődéssel figyelte a Bund tevékenységét, s a szigorú konspirációs szabályok ellenére sikerült elegendő információt összegyűjteniük ahhoz, hogy lecsapjanak a mozgalomra. Ekkor egyetlen éjszaka alatt a Bundnak mintegy ötven vezető személyiségét tartóztatták le.⁸ (Összesen kb. hetven bundistát vettek őrizetbe.)

A perek egészen 1901 áprilisáig elhúzódtak. Viszonylag enyhe ítéletek születtek. Öt vádlottat négy év szibériai száműzésre ítélték, többeket lakóhelyükön rendőri felügyelet alá helyeztek, akikre nem tudták rábizonyítani, hogy tagjai a Bundnak, azokat felmentették. A letartóztatások azonban elegendőek voltak ahhoz, hogy gyakorlatilag lefejezzék a szervezetet.

A Bund bénultsága azonban nem tartott sokáig. A második vonal (David Katz, John Mill) kezdeményezésére még 1898 szeptemberében összeült a Bund második kongresszusa, majd rá egy évre, 1899 decemberében a harmadik. Ezeken a kongresszusokon a Bund újjászervezése mellett felvetődött a „hogyan tovább?” kérdése is. A küldöttek között sokan voltak, akik a kibontakozás lehetőségét az ökomenizmusban látták. Ezen irányzat követői lemondtak az osztályharcról, a politikai hatalom megszerzéséről. (Ami egyébként ekkor már számos Bund-brosúrában megfogalmazódott mint végső cél.) A munkásmozgalom feladatának kizárólag az egyesülési- és sztrájkjog kivívását tekintették. A küldöttek sorain belül az ökomenizmus híveinek nagy száma nem utolsósorban az 1898-as letartóztatásokat irányító Zubatov – az Ohrana moszkvai részlegének a főnöke – tevékenységének is köszönhető. Zubatov adminisztratív eszközökkel megkísérelte a munkásmozgalom államhatalom általi szigorú ellenőrzését, megpróbálta a szakszervezeteket a szociáldemokrata mozgalomról leválasztani. Ez ügyben többször tárgyalt a Bund letartóztatott tagjaival, elsősorban olyanokkal, akik szakszervezeti vonalon tevékenykedtek. Közülük sokakat sikerült meggyőznie saját törekvései helyességéről. A „zubatovisták” azonban alulmaradtak a szociáldemokrácia és az osztályharc híveivel szemben.⁹ A leghajlíthatatlanabbak kiváltak a Bundból és Minszkben létrehozták a Független Zsidó Munkáspártot. Ez a párt azonban sem szervezettségét, sem tagjainak számát tekintve nem jelentett komoly vetélytársat a Bund számára.

A Bund harmadik, illetve negyedik kongresszusán különös fontossággal merült fel a nemzetiségi kérdés. A Bund egyszerre szociáldemokrata és nemzetiségi elkötelezettségű pártként próbált megoldást találni erre, az oroszországi zsidóság számára egyik legfontosabb problémára. A Bund programjában már a kezdetektől fogva kiemelt helyet foglalt el a zsidók állampolgári egyenlőségének kivívása, hiszen – mint többször rámutattak – a birodalom zsidó lakossága még a jogfosztottságban sem volt egyenlő más, szintén elnyomott nemzetiségekkel.

A harmadik kongresszuson felvetődött, hogy az állampolgári egyenlőségről szóló pontot a zsidók nemzetiségi egyenjogúságára kell változtatni, mert pusztán az állampolgári jogok nem elegendőek ahhoz, hogy a zsidó proletariátus sikere-

⁸Buhbinder: Isztorija...76.oldal.

⁹ A kongresszuson elfogadott határozat a gazdasági harcot a politikai nevelés és az „osztályöntudat” fejlesztés eszközének tekintette. Isztorija... Genf, 1901, 87.old.

sen védelmezze érdekeit. A nemzetiségi egyenjogúság követelése természetesen csak egy hosszabb távú küzdelem része lett volna. Azt ugyanis még a javaslattevők is tudták, hogy a cári önkényuralom megdöntése előtt nincs reális lehetőségük nemhogy a nemzetiségi, de még az állampolgári egyenlőség kivívására sem. A kongresszus küldötteinek többsége ekkor még elutasította a javaslatot. Érveik szerint a nemzetiségi követelések hangsúlyozása elvonná a figyelmet az osztályharcról, az önkényuralom megdöntésére irányuló törekvésektől, s nem segítené elő a különböző nemzetiségek munkásságának összefogását. Ezért a programban meghagyták az eredeti, az állampolgári egyenlőségről szóló formulát.

Az igazi áttörést a kérdésben a Bund 1901 májusában összehívott negyedik kongresszusa hozta. A 24 küldött vitáinak középpontjában itt már egyértelműen a nemzetiségi probléma állt. A résztvevők többsége egyetértett abban, hogy a gazdasági és politikai harc mellett a nemzetiségi törekvéseknek is van létjogosultságuk. Szerintük Oroszország – mint soknemzetiségű ország – számára a föderatív berendezkedés felelne meg a legjobban. Mivel a zsidóság a letelepedési övezet valamennyi kormányzóságában kisebbséget alkotott az ott élő lengyelekkel, litvánokkal, ukránokkal stb. szemben, a területi autonómia számukra nem hozott volna megoldást, csupán egy nagy nép nacionalizmusa helyett a kis népek – bizonyos szempontból sokkal veszélyesebb – nacionalizmusának szolgáltatta volna ki a zsidóságot.

A területi megoldás helyett a Bund negyedik kongresszusa ezért megfogalmazta az ún. nemzetiségi-kulturális autonómia programját. Ez az elképzelés végigkísérte a Bund további létezését, és számos vitára adott alkalmat mind az orosz szociáldemokratákkal, mind a különböző zsidó nacionalista pártokkal. Egyik oldalról burzsoá nacionalizmussal, a másik oldalról a zsidó nemzeti érdekek elárulásával, asszimiláns törekvésekkel vádolták a Bundot.

Az elképzelés szerint bizonyos kérdésköröket (nemzetiségi kultúra, anyanyelvi oktatás stb.) kivennének az állam fennhatósága alól, és az adott nemzetiségek hatáskörébe utalnának. Minden nemzetiség létrehozná a maga nemzetiségi-kulturális szervezeteit (helyi, területi, országos szinten), melyek határozatai az adott nemzetiség tagjai számára kötelező érvényűek lennének. Mindenki maga választaná meg, hogy melyik nemzetiséghez kíván tartozni, milyen iskolába kívánja járattatni gyermekét. A nemzetiségi-kulturális intézmények működését állami költségvetésből fedeznék. A Bund felfogása szerint az egyházak és a hitélet nem tartoznának a nemzetiségi-kulturális autonómia fogalmába, vallási igényeik kielégítéséről az állampolgárok maguk gondoskodnának önkéntes társulások létrehozásával.¹⁰

A Bundnak fennállása során még a legnagyobb szabadság napjaiban, az 1917-es februári forradalom után sem volt alkalma arra, hogy a tervezet életképességét a gyakorlatban is kipróbálja. A nemzetiségi kérdés megoldására javasolt elképzeléseivel – amelyek számos rokon vonást mutattak az osztrák szociáldemokraták felfogásával – egyedül maradt, azokat egyetlen politikai párt sem támogatta.

1903-ban, több éves kényszerszünet után Londonban összeült az OSZDMP második kongresszusa. A szervezőbizottságba a Bund is delegálta saját képviselő-

¹⁰ Rubin: Nacionalno-kulturnaja avtonomija in: Nasa Tribuna, Moszkva, 1917. 22-26 o.

jét. Az üléseken elsősorban szervezeti kérdések megvitatásával foglalkoztak. Különös élességgel merült fel a Bund és az OSZDMP viszonyának problémája. Két területen mutatkozott közöttük éles és – mint az a kongresszus folyamán kiderült – kibékíthetetlen ellentét. Az első a már említett nemzetiségi kérdésben, a zsidó proletariátus speciális követeléseivel kapcsolatban. A másik konfliktus az OSZDMP újjászervezése körül bontakozott ki.

A Bund az OSZDMP-t a különböző nemzetiségi alapon szerveződő (litván, orosz, zsidó, lett stb.) szociáldemokrata mozgalmak föderatív egységeként képzelte el, amelyen belül a zsidó proletariátus kizárólagos képviseleti joga őt illette volna meg. Ezzel kapcsolatban egy külön szerződéstervezetet is beterjesztett, amely mind bolsevik, mind mensevik részről éles elutasításba ütközött. Ugyanerre a sorsra jutott a kongresszuson kidolgozott, lényegesen enyhébb változat is.

Az OSZDMP részéről a Bund számára az első (1898-as) kongresszuson biztosított privilégiumokat is sokallták, s a Bund autonómiáját szerették volna a különböző helyi, területi pártszervezetek önállóságának szintjére süllyeszteni. Különösen a Lenin vezette, a Bundot nacionalista elhajlással vádoló Iszakra csoport kardoskodott emellett.¹¹

Ezek után a Bund, más megoldást nem látva – a zsidó proletariátus érdekeire hivatkozva – kilépett a pártból és elhagyta a kongresszust. Mind az OSZDMP, mind a Bund a kongresszus után kiadott nyilatkozatában sajnálatát fejezte ki a történetek miatt, s kölcsönösen a másikat vádolták azért, hogy az események ilyen fordulatot vettek.

A Bund 1903-tól 1906-ig formálisan is önálló politikai szervezetként tevékenykedett. Az OSZDMP pedig a második kongresszus után azokon a területeken is megkezdte a munkát, ahol eddig csak Bund-szervezetek működtek.

Mint minden zsidó pártnak, a Bundnak is szembe kellett néznie az Oroszországban újra és újra fellángoló véres, zsidóellenes pogromokkal. Az 1903-as kisinyovi vérengzés, amely mintegy hetven halálos áldozatot követelt, páni félelmet okozott a letelepedési övezet zsidó lakossága körében. A Bund határozott álláspontot képviselt ezekkel a pogromokkal és általában az antiszemitizmussal kapcsolatban. Mindezt a cári adminisztráció bűnének tekintette, olyan kísérletnek, amely arra irányul, hogy kihasználják az egyszerű nép tudatlanságát és eltereljék figyelmét a valódi problémákról. Keményen ostromozta az orosz, illetve a lengyel szociáldemokratákat, hogy nem fordítanak kellő energiát saját proletariátusuk körében az antiszemitizmus elleni harcra. (Az 1902-es censztohovai pogromban pl. lengyel munkások is résztvettek.)¹²

A Bund igyekezett a pogromok által fenyegetett városokban fegyveres önvédelmi csoportokat létrehozni, és ezeken keresztül aktív ellenállást kifejteni a pogromlovagokkal szemben. Az 1903-as és 1905-ös gomeli pogromok idején ezek a fegyveres csoportok – kiegészülve más zsidó szervezetek alakulataival – sikerrel vették fel a küzdelmet a túlerőben lévő csőcselékkel.

¹¹ V. I. Lenin: Projekt rezoluciji o mesztye Bunda v RSZDRP in: Lenin: O nacionalnom voprosze i nacionalnoj polityike, Moszkva Izd. Polityiceszkoj Lityeraturi 1989. 49. old.

¹² Rafesz: Ocserki...128 old.

Az 1904-es orosz-japán háború, illetve az ott elszenvedett kudarccok hatására a letelepedési övezetben is nőtt a társadalmi feszültség. A forradalmi harc súlypontja azonban áttevődött a fővárosokba és a nagy ipari központokba, ahol a Bund nem képviselt jelentős erőt. Itt, ha volt is szociáldemokrata érzelmű zsidó munkásság, ők nem különültek el az oroszoktól, hanem az OSZDMP-hez csatlakoztak. Az 1905-ös esztendő eseményei nyilvánvalóvá tették, hogy a Bund által szervezett zsidó munkásmozgalom csupán másodlagos szerepre van ítélve az orosz szociáldemokrácia mögött.

Az 1905. január 9-i pétervári eseményeket a letelepedési övezet városaiban is sztrájkok, tiltakozó megmozdulások követték. Január folyamán pl. többezres tüntetések voltak Vilnában, Dvinszkben, Kovnóban, Minszkben stb. Az üzemekben sztrájkbizottságok alakultak. A konkrét feladatok megoldására egyes városokban a Bund és az OSZDMP, valamint a litván és lengyel szociáldemokraták egyeztető bizottságokat hoztak létre. A Bund az önkényuralom megdöntésének érdekében lehetségesnek látta, hogy lépéseik összehangolására ideiglenesen a különböző liberális-polgári pártokkal is megállapodást kössön, hangsúlyozva azonban, hogy a cári rendszer bukása után ők lesznek a következő ellenfelek.

1906-ra, a megváltozott helyzetre való tekintettel mind az OSZDMP, mind a Bund soraiban felmerült az újraegyesítés igénye. A Bundnak annál is nagyobb szüksége volt erre, mivel az eseményekkel való lépéstartás már meghaladta erejét. Ezt nagymértékben megkönnyítette a forradalom napjaiban az alsó- és középszintű pártszervezetek által megvalósított gyakorlati együttműködés.

Az OSZDMP 1905-ös harmadik kongresszusán, a Bund pedig 1906 áprilisában tartott hetedik konferenciáján tűzte napirendre az egyesítés feltételeinek megvitatását. A Bund részéről a többség hajlott az OSZDMP által többször is kifogásolt, „a zsidó munkásság kizárólagos képviseléről” szóló pont kihagyására a tervezetből. Lemondtak az 1903-ban támasztott ultimatív követelésekről, a párt federatív alapon történő átszervezésének igényéről. Az 1906-os stockholmi egyezítő kongresszuson kimondták a Bund belépését a pártba.¹³

Szervezeti-, agitációs és propaganda ügyekben a Bund önállóságot kapott, képviseltethette magát az OSZDMP vezető szerveiben, kongresszusain, a nemzetközi konferenciákra küldött delegációkban. A nemzetiségi kérdést nyitva hagyták, egyéb vonatkozásban a Bund elfogadta a párt programját. A megállapodás egészen a Bund széteséséig érvényben volt, bár mindegyik fél többször kétségbe vonta, hogy a másik betartja-e. Ezzel a Bund formálisan is csatlakozott az összorosz mozgalomhoz.

Egészen 1906-07-ig a Bund álláspontja számos kérdésben (centralizmus, szovjetek, Állami Duma stb.) közelített a bolsevikokéhoz. A munkásküldöttek szovjetjeivel kapcsolatban például kifejezték azon aggodalmukat, hogy ezekben a szervezetekben kisebbségbe kerülhetnek a szociáldemokrácia hívei és felerősödhetnek az eszer, anarchista tendenciák. Ezért a Bund – szemben a mensevi-

¹³ Máté István: Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt és a nemzetiségi szociáldemokrata pártok egyesülése az OSZDMP negyedik kongresszusán in: Századok 1987. 85-133 old.

kekkel – a pártsemleges Szovjetek ellen, a párt vezető szerepének megőrzése mellett szállt síkra. Ott pedig, ahol már működtek ilyen Szovjetek (a letelepedési övezetben gyakorlatilag csak a mensevik túlsúlyú déli területeken alakultak pártsemleges Szovjetek), helyi szervezeteiknek engedélyezték az ezekbe való belépést, s a Szovjetek sorain belüli szociáldemokrata befolyás erősítését jelölték meg fő feladatként.¹⁴ Lényegében ezt a nézetet képviselték a bolsevikok is.

Az első дума-választások bojkottja a Bund részéről szintén a bolsevik állásponthoz állt közelebb, bár volt köztük egy lényeges különbség. A bolsevikok a választás bojkottját tömegsztrájkká, majd fegyveres felkeléssé kívánták fejleszteni a hatalom megszerzése érdekében. A Bund ezzel szemben az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján összehívandó Alkotmányozó Nemzetgyűlés szükségessége mellett tette le a voksot.¹⁵ (A mensevikek viszont a választási kampányban való részvételt szorgalmazták, hogy ezt a fórumot is kihasználhassák az agitációs munka érdekében.)

A forradalmi hullám csökkenésével, az első Állami Duma feloszlata (1906. júl. 8.) után a Bund magatartásában alapvető fordulat következett be. Fokozatosan eltávolodtak a bolsevikoktól, s egyre inkább mensevik platformra helyezkedtek. Ez a tendencia egészen 1919-20-ig jellemezte a Bund politikáját.

A második Állami Dumába történő választásokon a Bund már részt vett, aktív, bár ellentmondásos, át nem gondolt kampányt folytatott. Fő veszélyként a feketeszázas előretörést jelölte meg, ennek megakadályozás érdekében szükségesnek tartotta a demokratikus pártok összefogását. Ugyanakkor élesen bírálta a zsidó polgári pártok és munkáscionista szervezetek tevékenységét a letelepedési övezet zsidó lakossága körében, s mindent elkövetett, hogy lejárássa őket a zsidóság szemében.¹⁶ A másik oldal természetesen ugyanezt a taktikát alkalmazta a Bunddal szemben. Mindez azt eredményezte, hogy ezen erők között érdemleges együttműködés nem jött létre. A Bund egyetlen jelöltjét sem tudta bejuttatni az Állami Dumába.

1907 folyamán az államhatalomnak sikerült visszaszorítani a forradalmi mozgalmakat, és újra saját kezébe venni az események irányítását. Az ezt követő időszakban a Bund – miután világossá vált, hogy a proletárforradalom közeli győzelmében nem reménykedhet – egyre inkább a zsidóság belső problémái felé fordult. Taglétszáma jelentősen leapadt, 1908-ban a szervezet teljes szétesését megakadályozni próbáló Bund KB irányítása alatt csupán alig több mint tíz szervezet működött.

Akárcsak az orosz szociáldemokrácián belül, a Bund soraiban is jelentkezett az ún. likvidátor irányvonal, melynek hívei az illegális pártmunka beszüntetését vagy legalábbis csökkentését szerették volna elérni. Helyette inkább a legális kulturális szervezetekben, önképzőkörökben végzett tevékenység fontosságát hangsúlyozták; az ezeken a területeken kínálkozó lehetőségeket törekedtek kihasz-

¹⁴ Kirszic: 1905. god i jevrejszkoje rabocseje dvizsenyije 234. old.

¹⁵ Bojkot Goszudarsztvennoj Dume, Izdanyije CK Bunda 1905. (xerox New York, Bund Archivum)

¹⁶ I. Jugin és Medem cikkei a Nasa Tribuna c. újság 1906. decemberi és 1907. januári számaiban. Vilna, 1906-1907.

nálni a társadalmi élet élénkítésére. A Bundon belül elsősorban a Liber és Abramovics vezette szárny képviselte a likvidátor elképzeléseket, szemben a hagyományos keretek megőrzése mellett síkraszálló Jugyin-féle vonallal.¹⁷

Ugyancsak megváltozott a Bundnak a zsidó obszcinához való, korábban negatív viszonya. Bármennyire reakciónak találta is ezeket a zsidó klérus kezén lévő vallási intézményeket, fennállásukat a zsidó önszerveződés sajátos eredményének tekintette, melyeken keresztül a Bund utat találhat dédelgetett álmához, a nemzetiségi-kulturális autonómia megvalósításához. A Bund törekvéseit azonban nem koronázta siker, minden igyekezete ellenére sem tudta az obszcinákat saját irányítása alá vonni.

A belső viták és az elszenvedett kudarcok után 1910-re a Bund kezdett magára találni. Lvovban összehívták a Bund nyolcadik konferenciáját, melyen tíz helyi szervezet, a Központi Bizottság, a Külföldi Bizottság, valamint az Arbeiterstimme összesen 25 képviselője vett részt. A konferencián végleg leszámoltak a likvidátor irányvonallal, s bár határozatban mondták ki, hogy a pártmunkában élni kell a legális lehetőségekkel is, hozzátették: az ilyen jellegű tevékenységet az illegálisan működő helyi bizottságoknak kell koordinálni. A nyelvhasználat ügyében megfogalmazták azon követelésüket, hogy az alsó szintű államhatalmi intézmények az adott lakosság nyelvén intézzék az ügyeket, így érintkezzenek az állampolgárokkal. (A zsidóság esetében ez a jiddis lett volna.)

1912-ben végleges szervezeti szakadás következett be az OSZDMP bolsevik és mensevik irányzata között, s a Bund – eddigi orientációjához híven – az utóbbiakhoz csatlakozott. Részt vett az ez év augusztusában Bécsben megrendezett konferencián, ahol a jelenlévők létrehozták az ún. augusztusi blokkot, küldötteket delegált a mensevik pártközpont szerepét betöltő Szervezőbizottságba. (Az OSZDMP Központi Bizottsága bolsevik befolyás alatt maradt.)

Ekkor érte el a Bund a háború előtti duma-választásokon egyetlen sikerét. Az 1912-es választásokon Varsóban közös listát állítottak a Lengyel Szocialista Párttal, és a pogromoktól féltő zsidó kispolgárság támogatásával sikerült bejuttatniuk a IV. Állami Dumába egy Jagelló nevű jelöltet. Hosszas vita után a mensevik többség javaslatára fel is vették a Duma szociáldemokrata frakciójába.¹⁸

A Bund számára az 1913-as esztendő fő eseményét az ún. Bejlisz-ügy jelentette. A koncepciók perben a zsidó Mendel Bejliszre egy keresztény kisfiú rituális meggyilkolásának vádját próbálták rásütni. A Bund tiltakozásul több megmozdulást szervezett a letelepedési övezet zsidó munkássága körében. Felhívására mintegy húsz városban közel ötvenezer munkás mozdult meg a vádlott felmentése érdekében. (A Bejlisz elleni vádat a bíróság végülis elejtette.) Szétzilált soraik rendezése után a Bund már képes volt jelentős tömegakciók szervezésére, kezdte visszanyerni befolyását a korábban – az 1905-ös forradalom kudarca miatt – tőle elfordult társadalmi erőkre. Ezt a fejlődési vonalat szakította félbe az első világháború.

¹⁷ Buhbinder: Isztorija... 368-370. old.

¹⁸ Rafesz: Ocserki... 238-239. old.

A Bund a háborút a világimperializmus csődjének, a közeledő forradalom jelének tekintette, a proletariátust nemzetközi összefogásra szólította fel. Ebben a szellemben bocsátottak ki közös nyilatkozatot Varsóban a Bund, a Lengyel Szocialista Párt, a Lengyel Szociáldemokrata Párt és a litván szociáldemokraták. Ez az álláspont egészen addig érvényesült, amíg a francia és a német szociáldemokrácia meg nem szavazta a háborús hiteleket saját hazájában, s ezzel mintegy elárulta az összefogás gondolatát.

Különösen súlyosan érintette a cári birodalom zsidó lakosságát, hogy a hadműveletek a letelepedési övezetben folytak, és a frontvonalak részekre szabdalták, elszakították egymástól az eddigi összefüggő területeket. A körülmények kényszerítő hatása alatt a Bund korábban egységes szervezete is felbomlott. A német megszállás alá került lengyel, majd nyugat-ukrajnai területeken működő Bund csoportok teljesen elvesztették kapcsolatukat az anyaországi központtal.

A front mindkét oldalán a helyi szinten végzett pártmunka a repressziók által sújtott zsidóságnak nyújtandó támogatás került előtérbe. A Bund tagjai aktívan résztvettek a különböző menekültsegélyező, jótékonyági szervezetek munkájában. Ott találjuk őket az orosz liberális burzsoázia Szabad Gazdasági Társulásában vagy a Zsidó Közművelődési Társaságban. A pétervári zsidó egyetemisták illegális bundista kört alapítottak.

A Gensfben működő Külföldi Bizottság kísérleteket tett arra, hogy a szétesőben lévő mozgalmat egybefogja, de ez a háborús körülmények között lehetetlennek, sikertelennek bizonyult. A Bund széttagoaltsága véglegessé vált. Nem a különböző irányzatok harca eredményezett szakadást, azok egészen a Bund létezésének utolsó pillanatáig jól megfértek egymás mellett. A Bund feldarabolódása területi alapon ment végbe, melynek okozói tőle független katonai, politikai tényezők voltak.

A háború évei alatt a Bundon belül is jelentkeztek a nemzetközi szociáldemokráciát megosztó áramlatok. Ezek elsősorban egy-egy külföldön tevékenykedő emigráns mag körül csoportosultak. A mozgalmon belül a németbarát irányvonalat a már említett Kosszovszkij /Levison/ képviselte, a forradalmi internacionalistákat Kojgen. A honvédők vezetője Rafesz volt.¹⁹ Ez a szárny – különösen a német sikerek után – egyre határozottabb részvételt kívánt az ország munkásságától a hadiipar mozgósításában, hívei aktív tevékenységet fejtettek ki az ún. hadiipari bizottságok munkáscsoportjaiban. Ugyanakkor ez volt az a fórum, amelyen 1916 végén – 1917 elején a leginkább hangot lehetett adni az elégedetlenségnek; itt fogalmazták meg 1917 januárjában a cárizmus megdöntésének és egy ideiglenes kormány létrehozásának gondolatát.

A februári forradalom utáni szabadabb légkörben a Bundnak újra lehetősége nyílt arra, hogy a németek által meg nem szállt területeken szétszórót, egymástól függetlenül működő helyi szervezeteit összefogja. Egyúttal reagálnia kellett az új helyzet teremtette kihívásokra, alkalmazkodnia kellett a megváltozott körülményekhez.

¹⁹ Buhbinder: Isztorija... 379. old

A Bund kezdetben a mensevikekhez hasonlóan az Ideiglenes Kormány támogatása mellett foglalt állást.²⁰ (A május 6-i kormányválság után a mensevikek delegálják a kormányba Ceretelit és Szkobelevet.) A Bund vezetése a forradalmi honvédelem szükségességének hangsúlyozásával hazafiságát, „a gettó falait lebontó” és a zsidók évszázados elnyomását felszámolni kívánó hatalom iránti lojalitását igyekezett bizonyítani. A júliusi péturvári felkelés alatt a városi Bund-bizottság szintén az Ideiglenes Kormányt támogatta.

Már ekkor, 1917 tavaszán-nyarán megjelent azonban a Bundon belül a hivatalos irányvonal ellenzéke. Tagjai elsősorban a világháború alatti emigráció internacionalista irányvonalának hívei közül kerültek ki. Közülük többen szoros kapcsolatban álltak a bolsevikokkal, bár eszmei közösségről ekkor még korai beszélni. Élesen bírálták a Bundnak a forradalmi honvédelemről vallott nézeteit, s az azonnali békekötés mellett szálltak síkra. A Bund soraiban az internacionalista irányzat vezetője Abramovics volt. (Hogy ez mennyire nem jelentette a bolsevikokkal való nézetazonosságot, az is bizonyítja, hogy mikor 1920 áprilisában a Bund XII. kongresszusa határozatot hozott a kommunista pártba való belépésről, Abramovics az elsők között volt, aki tiltakozásul elhagyta a kongresszust.)

1917 ősze újabb fordulatot hozott a Bund politikájában. Az Ideiglenes Kormányhoz fűződő reményei összeomlása után a Bund a „baloldali blokk” jelszavát tűzte zászlajára. Ez számára az oroszországi forradalmi demokratikus erők összefogását jelentette a mensevikektől kezdve az eszereken és eneszeken (népi szocialisták) át egészen a bolsevikokig. Ebbe az elképzelésbe már nem fértek bele a kadetok és a burzsoázia más politikai tényezői.

A Bund számításait ezúttal az októberi események húzták keresztül. A péturvári bolsevik hatalomátvétellel kapcsolatban a Bund kifejtette azon álláspontját, hogy Leninék „kalandorpolitikája” nem oldja meg, hanem tovább mélyíti Oroszország amúgy is súlyos válságát. Mivel a bolsevikok mögött nem áll igazi tömegbázis – vélte a Bund vezetése az októberi napokban –, fegyveres felkelésük eleve kudarcra van ítélve. Annál is inkább veszélyesnek tartották a bolsevik kísérletet, mivel az megosztja a munkásságot, mikor pedig az ellenforradalmi veszély miatt még szorosabb összefogásra lenne szükség. A Bund az egyetlen lehetséges megoldásnak a valamennyi forradalmi erő együttműködésén alapuló, szociáldemokrata vezetés alatt megvalósuló hatalomgyakorlást tartotta; felhívásai ebben a szellemben a bolsevik hatalom el nem ismerésére szólítottak fel.²¹

A gyakorlatban azonban már korántsem tanúsítottak ilyen következetes bolsevikellenes magatartást. Sok esetben békítőként igyekeztek fellépni (vikszelpolitika), amivel gyakran csupán az egymással szembefordult baloldali pártok együttes haragját sikerült kivívniuk. A Bund számos helyen ezzel a taktikájával megakadályozta a bolsevikok elleni közös, határozott fellépést. A tettek mezején tehát a Bund a „sem a bolsevikokkal, sem a bolsevikok ellen” vonalat követte.

A Bund által még decemberben is csak átmenetinek tartott bolsevik hatalom szilárdabbnak bizonyult, mint gondolták. Katonai helyzete megerősödött, és

²⁰ Rezolucija 10.konferencii Bunda CK Bunda, Jekatyerinoszlav, 1917. 3-8.old.

²¹ Bund ob oktyabrszkom perevorotye, közli: Rafesz: Ocserki... 351-355.old.

eséllyel vehette fel a harcot a megsemmisítésére törő ellenfelekkel szemben. 1918 márciusában aláírta a breszt-litovszki békeszerződést, s ezzel lélegzetvételnyi szünethez jutott. A Bund számára az elcsatolt területeken élő zsidó munkásság elvesztése komoly érvágás volt.

A külső támadást sikeresen visszaverő bolsevik hatalom belső ellenzékének is fokozatosan szűkült a mozgástere. 1918 folyamán a Bundban is megjelentek azok a bolsevikokkal szimpatizáló csoportok (egyelőre még csak az alapszervezetek szintjén), melyek az egyetlen alternatívát abban látták, ha a Bund is felsorakozik a kommunista párt mögé. Megindult a Bund lassú eróziója és balratolódása. Ebben nagy szerepe volt a novemberi németországi eseményeknek, ezeket – többek között a Bund részéről is – a közelgő világforradalom első jelének tekintették. Néhány városban a helyi szervezetek testületileg hagyták el a Bundot, és csatlakoztak az Oroszországi Kommunista Párthoz vagy az 1919-ben megalakult Zsidó Kommunista Párthoz. (Ez utóbbiba pl. belépett a Bund teljes bobrujszki szervezete.)²²

Bund próbálta menteni a menthetőt, de csak önmaga felbomlását siettetette. Az 1920 áprilisában tartott XII. kongresszuson, ahol a Vainstein és Frumkina vezetete baloldali erők voltak többségben, a Bund kinyilvánította az Oroszországi Kommunista Párthoz való csatlakozási szándékát és felhatalmazta a KB-t, hogy ez ügyben kezdjen tárgyalásokat a kommunistákkal. A határozat elleni tiltakozásul több küldött, köztük olyan vezető személyiségek is mint Abramovics, Jugyin, Levinson elhagyták a kongresszust és kiléptek a Bundból.²³

Azok a várokozások, hogy az egyesülést valamiféle partneri viszony alapján, a szervezeti keretek megőrzésével, a zsidó munkásság kizárólagos képviselőjeként tudja megoldani a Bund, hamar szertefoszlottak. A Bund már nem volt abban a helyzetben, hogy bármiféle feltételt támaszthasson a kommunista párttal szemben. Kezdetét vette a Bund beolvasztásának folyamata, ami teljes egészében a bolsevik elképzelések szerint ment végbe. A felszámoló bizottságokba a párt, a párt zsidó szekciója és a Bund egy-egy képviselőt delegált. A Bund minden tagja automatikusan párttag lett, s a párton belül működő zsidó szekciókhoz tartozott. Majd a szekciók felszámolásával a zsidó proletariátus párton belüli nemzeti különállásának utolsó bástyája is elesett.

Sikertelennek bizonyult a XII. kongresszusról távozó, zömmel mensevik beállítottságú küldöttek azon kísérlete is, hogy saját Bund-szervezetüket legalább apró pártsejtek szintjén életben tartsák.

A külső körülmények miatt némileg más utat jártak be, de lényegében ugyanerre a sorsra jutottak a Bund ukrainai, lengyelországi szervezetei is. Az előbbieket esetében a balszárny még az 1919-es márciusi kijevi konferencián megalakította a Kommunista Bundot, majd augusztusban csatlakoztak az Ukrán Kommunista Párthoz. Lengyelországban a Bund a német megszállás, illetve az önálló lengyel állam létrehozása következtében elszakadt az anyaországi mozgalom-

²² Rafesz: Ocserki... 294. old.

²³ 12. konferencia Bunda, Gomel, 1920. 12-13. old.

tól, baloldali, kommunista csoportjai pedig 1922 végén beléptek a Lengyelországi Kommunista Pártba.²⁴

A Bund jobbszárnya emigrációba kényszerült. Többségük az Egyesült Államokban telepedett le, és sokan közülük (pl. Medem) bekapcsolódtak az ottani munkásmozgalomba. A Bund történelmi hagyatékát jelenleg a New York-i Bund Archívum gondozza.

Resume

The History of the Bund

Bund, the General Jewish Workers Association in Lithuania, Poland and Russia was the largest social democratic organisation for the Jewish proletariat in the Pale of Settlement. It was founded in Vilnius in 1897. It played an important role in the pan-Russian worker's movement and in the formation of the Russian Social Democratic Workers' Party.

The Bund joined the Party as an autonomous organisation. Its autonomy included deciding about problems that arose from the special status of the Jewish working class. This was later to become the subject of heated debate between the Bund and the other factions of the Party. In connection with the relationship between the Bund and the Party there were two closely overlapped critical points about which the two parties didn't manage to come to an agreement: the nationality problem and the organisational question. The Bund's policy was characterised by the Menshevik tendency until 1920-21. With the gradual emergence of the one-party system after the radical changes in October 1917 the Bund couldn't escape its fate. At the twelfth congress, yielding to pressure from the left faction which had been gaining power they announced their joining the Communist Party. Several Bund leaders were forced to leave the country and live in emigration.

The documents contained in the chapter help the reader to get a full picture of the most important stages of the Bund's history.

²⁴ Rafesz: Ocserki... 284. old.

A Bund által az OSZDMP II. kongresszusán benyújtott tervezet a párt és a Bund viszonyának rendezéséről*

1.§. A Bund az OSZDMP föderatív része.

2.§. A Bund a zsidó proletariátus szociáldemokrata szervezete, melynek tevékenységét területi keretek nem korlátozzák. A Bund a zsidó munkásság kizárólagos képviselője a Párton belül. Azokon a területeken, ahol a Párthoz tartozó más szervezetek mellett a Bund is tevékenykedik, minden, a munkásság egésze nevében történő fellépéshez a Bund hozzájárulása szükséges.

3.§. A Bund a Párt Központi Bizottságába, Külföldi Bizottságába és kongresszusaira saját képviselőt választ, amely illetékes a Bund hatáskörébe tartozó kérdésekben. A képviselő módjának a megállapodó felekre nézve egyforma elveken kell alapulnia.

A Bund hatásköre

4.§. A Bund elfogadja a Párt programját, melyet külön pontokkal egészíthet ki az oroszországi zsidó proletarátust érintő kérdésekben és a zsidóság különböző társadalmi erői között fennálló kapcsolatok vonatkozásában. Ezen pontok azonban nem állhatnak ellentmondásban a Párt által elfogadott programmal.

5.§. A Bund saját kongresszusokat hív össze a zsidó proletariátust érintő speciális problémák megoldására. Saját Központi Bizottsággal és Külföldi Bizottsággal rendelkezik.

6.§. A Bundnak joga van a Párt programjával összhangban olyan kérdések megoldására, melyekről a pártkongresszusokon még nem született döntés. A Bund ezen rendelkezései ideiglenes jellegűek s csak addig vannak érvényben, amíg a pártkongresszus határozatot nem hoz az adott kérdésben.

7.§. A Bund saját szervezeti ügyeit szabadon intézi.

8.§. A Bund korlátozás nélkül adhat ki agitációs irodalmat nemcsak jiddis, hanem más nyelveken is. Más nemzetiségek proletariátusához a Bund csak az illetékes pártszervek engedélyével intézhet felhívást. Ahhoz, hogy az egész ország munkásságához fordulhasson, a Párt KB engedélye szükséges. Megjegyzés: A Párt más szervezetei csak a Bund beleegyezésével intézhetnek felhívást a zsidó proletariátushoz.

9.§. A Bund – egyes gyakorlati feladatok megoldása céljából – ideiglenes megállapodást köthet olyan forradalmi szervezetekkel, melyek nem tagjai a Pártnak s melyekkel ilyen megállapodás megkötését a pártkongresszus, illetve a Párt KB részéről külön határozat nem tiltja. Ezen megállapodásokról a Bund értesíti a

* Ld.in: Бухбиндер, Н. А.: История еврейского рабочего движения в России Ленинград, 1925. 274-275. o.

Párt Központi Bizottságát. Nem szociáldemokrata szervezetekkel közös agitációs irodalom kiadása nem megengedett.

A Párt KB külön engedélyével a Bund állandó megállapodást köthet a Párthoz nem tartozó szociáldemokrata szervezetekkel a forradalmi munka néhány részfeladatának közös elvégzésére.

10.§. A pártkongresszus érvénytelenítheti a Bund kongresszusainak valamennyi határozatát, azok kivételével, melyek a jelen egyezmény pontjai alapján születtek.

Ha a párt KB úgy látja, hogy a Bund KB tevékenysége ellentmondásban áll a Párt határozataival, akkor erre magyarázatot követelhet a Bundtól.

11.§. Szükség esetén a Párt KB megállapodást köthet a Bund egyes részeivel is, de csak a Bund KB engedélyével. A megállapodás feltételeit minden esetben a Bund KB határozza meg.

12.§. A felsorolt pontok képezik az OSZDMP és a Bund viszonyának alapelveit. Megváltoztatásukhoz, kiegészítésükhöz vagy eltörlésükhöz a felek kölcsönös beleegyezése szükséges.

A Bund tervezetének második, a kongresszuson kidolgozott változata

1.§. A Bund Párton belüli helyzetét az alábbi pontok határozzák meg:

2.§. A Bund szociáldemokrata, területi keretek által nem korlátozott szervezet, a Párton belül a zsidó proletariátus kizárólagos képviselője.

3.§. A Bund a Párt Központi Bizottságába, Külföldi Bizottságába és kongresszusaira saját képviselőket választ.

4.§. A Bund elfogadja a Párt programját.

5.§. A Bund saját kongresszusokat hív össze a zsidó proletariátust érintő speciális kérdések megoldására. Saját Központi Bizottsággal és Külföldi Bizottsággal rendelkezik.

6.§. A Bund saját szervezeti ügyeit szabadon intézeti.

7.§. A Bund korlátozás nélkül adhat ki agitációs irodalmat nemcsak jiddis, hanem más nyelveken is.

8.§. A Párt kongresszusainak joga van a Bund kongresszusain hozott valamennyi határozat érvénytelenítésére.

9.§. A felsorolt pontok képezik az OSZDMP és a Bund viszonyának alapelveit. Megváltoztatásukhoz, kiegészítésükhöz vagy eltörlésükhöz a felek kölcsönös beleegyezése szükséges.

Fordította: Kolontári Attila

A Bund Központi Bizottságának felhívása*

*Minden nép proletárjai egyesüljete!***

Általános Zsidó Munkásszövetség Litvániában,

Lengyelországban és Oroszországban

A Bund kilépése az

Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártból

A Bund kilépett az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártból. Az a szervezet, amely az elmúlt öt év során a párt egyik legjobb és legaktívabb harci osztaga volt, amely ragyogó sikereket mondhatott magáénak a zsidó munkásság körében, amely annyi erőfeszítést fejtett ki, hogy az oroszországi forradalmi erők a lehető leghamarabb egyesüljenek, ez a szervezet most a párt keretein kívülre került.

Melyek voltak azok az okok, amelyek a Bundot egy ilyen fontos történelmi lépés megtételére kényszerítették?

Erre néhány szóban válaszolhatunk.

Az oroszországi párt (az OSZDMP-a ford.) II. kongresszusán a többség olyan álláspontot képviselt a Bunddal szemben, hogy a Bund előtt csak két választási lehetőség állt: vagy aláírja saját halálos ítéletét, vagy kilép a pártból (Erről részletebben lásd jiddis és orosz nyelven is kiadott broszúránkat: Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt II. kongresszusa – a Bund küldöttség beszámolója).

„A Bund történelmi anomália (azaz olyan jelenség, amely rendellenes viszonyok között jött létre, nem rendelkezik egészséges és friss erővel, melyek további fejlődését biztosítanák). A Bund veszélyes a forradalmi mozgalomra. A Bund nacionalista és burzsoá eszmékkel átitatott szervezet. A Bundot meg kell semmisíteni.”

Ilyen kedves szavakkal üdvözltek a Bundot a második kongresszuson, ilyen „istenhozzádót” kapott küldöttségünk az oroszországi szociáldemokratáktól.

Nem ilyen fogadtatásra számítottunk.

Az a szervezet, amely széleskörű és sokoldalú tevékenységével, elért sikereivel az egész világ előtt bebizonyította, hogy a zsidó proletariátus érdekeinek igaz képviselője, hogy a zsidó dolgozó tömegek fejlett öntudatának szerves terméke: ez a szervezet most történelmi anomália.

A Bund veszélyes. Ezt mondják most arról a szervezetről, melynek forradalmi tevékenysége már nem egyszer az orosz szociáldemokratákból is lelkesedést és elragadtatást váltott ki. A Bund burzsoá eszmék által befolyásolt nacionalista

* Воззвание ЦК Бунда in: Рафес М.: Очерки по истории Бунда. Москва, 1929. 421-422.

o.

** Jellemző a jelszó megváltoztatása, országok helyett népekről van benne szó. Ezt a változatot később teljesen átvették a poalé-cionisták - a dokumentumot kiadó Rafesz jegyzete. A jelszó orosz megfelelőjének szó szerinti fordítása: „Minden ország proletárjai egyesüljete.” A Bund az orosz szövegben a „Minden nép proletárjai egyesüljete!” változatot használja, amiben a Bund ellenfelei ékes bizonyítékát látták a Bund nacionalizmusának - a ford.

szervezet. Ezt állítják arról a Bundról, amely létezésének legelső napjától kezdve fáradhatatlanul folytatja erőteljes és sikeres harcát a zsidóság körében mindenféle nacionalista és burzsoá irányvonal – cionisták, függetlenek stb. – ellen.

Mindez talán nevetségesnek is tűnhetne, ha nem lenne olyan szomorú és nem háborítana fel bennünket.

Elkeserítő az a tény, hogy – mint ez a kongresszuson kiderült – az orosz szociáldemokrácia képviselőinek halvány fogalmuk sincsen a Bund tevékenységének jellegéről. Mint ahogy nincsenek tisztában azzal a hatalmas történelmi szereppel sem, melyet a Bund a fennálló különleges társadalmi, politikai és pszichológiai viszonyok következtében a zsidóság körében betölt. Ezek a sajátos körülmények a zsidó nép kétezer éves üldöztetése és megpróbáltatásai során jöttek létre. A zsidó proletariátust a – más népek munkásságára is ugyanúgy nehezedő – gazdasági és politikai elnyomáson túl, még külön a zsidógyűlölethől fakadó korlátozások is sújtják.

S ugyanakkor, amikor az orosz szociáldemokrácia elismeri minden nemzet önrendelkezési jogát, a zsidó proletariátustól megtagadja azt a legelemibb és legalapvetőbb jogot, hogy önálló szervezete legyen.

Ezzel a tudatlansággal és meg nem értéssel teljes összhangban van az a hallatlan könnyelmű gondolkodásmód – hogy élesebben ne fogalmazzunk -, amellyel a II. pártkongresszus küldötteinek többsége viszonyult a Bund V. kongresszusa által megfogalmazott követelésekhez. De még felháborítóbb az, hogy amíg a Bund, küldöttein keresztül, minden tőle telhetőt megtett a szakadás elkerülése érdekében, amíg követeléseiből annyit engedett, amennyit csak tudott, a minimumra szűkítve le azokat, addig a kongresszus többsége nemcsak, hogy nem törekedett a kompromisszumra, hanem éppen ellenkezőleg felszólalásaiban, cselekedeteiben mintha kezdettől fogva egyetlen cél vezérelte volna, hogy amennyire ez csak lehetséges, sietessék kilépésünket.

Mit akar a Bund? Milyen követeléseket támasztott a II. kongresszussal szemben?

A zsidó proletariátus sajátos nemzetiségi viszonyok között él; évszázadok során kialakult különleges történelmi hagyományokkal és más népek munkásságától eltérő, sajátos lelkülettel rendelkezik. Ebből teljesen természetesen következik, hogy csak olyan szervezet képes ebben a közegben az osztályharc és a szocializmus eszméit hatékonyan terjeszteni, a zsidó proletariátust minél szélesebb körben bevonni az osztályöntudatos munkásság nagy nemzetközi családjába, amely magából ebből a proletariátusból nőtt ki, az ő életét éli, s kezét állandóan a zsidó proletariátus útőerén tartja.

Mindezeket figyelembe véve a Bund V. kongresszusán egy olyan szervezeti szabályzatot dolgozott ki, amely biztosítja számára a nélkülözhetetlen önállóságot a zsidó proletariátust érintő speciális kérdésekben. Valamennyi egyéb kérdésben pedig alárendelte magát a párt Központi Bizottságának és kongresszusainak.

De – mint ez kiderült – a II. pártkongresszus küldötteinek többsége még nem nőtt fel addig, hogy helyesen értelmezze a szervezeti kérdéseket, hogy megértse a részek meghatározott önállósága és a pártegység összeegyeztetésének szükség-szerűségét.

A szigorú, merev, könyörtelen centralizmus, amely mindent vakon alárendel önmagának, ami csak az útjába kerül, csupán a nép nélküli forradalmat akarók szűk csoportjának céljait szolgálja, de semmi esetre sem felel meg a párt érdekeinek. Ez előtt a centralizmus előtt hajlott meg az orosz küldöttek többsége. De emögött az utópikus centralizmus mögött valójában olyan törekvés húzódik meg, amely a rövidtávú, ráadásul rosszul értelmezett célokért cserébe feláldozza az egész mozgalom érdekeit, azokat a szilárd alapokat, melyeken az igazi forradalmi szocialista mozgalom nyugszik.

A szervezeti kérdés vitájában minden érvünk és bizonyítékunk hatástalan maradt azon meggondolatlanság következtében, amely abból ered, hogy a többség helytelenül értelmezi a nemzetközi szocializmus eszméjének lényegét (az internacionalizmus ugyanis nem egyenlő a kozmopolitizmussal).

Minden lényegi követelésünkre az volt a válasz, hogy a III. pártkongresszus seiyemzsinórt ajánlott fel a Bundnak, mellyel az megfojthatta volna önmagát. A kongresszus a Bundot olyan feltételek elé akarta állítani, hogy elfogadásuk esetén a Bund nem a helyszínen halt volna meg, hanem szép lassan elsorvadt volna.

Ilyen körülmények között a Bund kénytelen volt elhatározni magát arra a lépésre, melyet most megtett. Így kellett cselekednie, mert ha alárendelte volna magát a többség akaratának, egyszerűen feláldozta volna a zsidó munkásság érdekeit, s a proletariátus nemzetközi családja egyik legtevékenyebb és legenergiusabb tagját veszítette volna el.

Különösen fájó és szörnyű az a tény, hogy ezzel egy testvérgyilkos háború veszi kezdetét. Az oroszországi szociáldemokrácia ahelyett, hogy minden erejét legádázabb ellensége, az önkényuralom ellen fordítaná, most kénytelen forradalmi energiáinak jelentős részét a Bunddal vívott harcban elpazarolni, mivel a Bund elpusztítását tűzte ki céljául.

Nagy lesz az önkényuralom, valamint az orosz és zsidó burzsoázia öröme.

De ezért nem minket terhel a felelősség. Mi a jövőben is minden erőnkkel azon leszünk, hogy a lehető leggyorsabban létrejöjjön az oroszországi forradalmi munkásság erőinek tényleges egysége.

A zsidó proletariátus körében szocialista tevékenységünket továbbra is a régi zászló alatt fejtjük ki: „Világ proletárjai egyesüljete!”

Szilárdan meg vagyunk győződve arról, hogy egyfelől a zsidó munkásmozgalom erősödése, másfelől az orosz szociáldemokratáknak a szervezeti kérdésben szerzendő gyakorlati tapasztalatai a legrövidebb időn belül elvezetnek minket ahhoz a célhoz, amely mindannyiunkat éltet s amely oly drága nekünk.

Előre tehát a gazdasági és politikai felszabadulásért! Le a testvérharccal! Éljen minden nemzet proletariátusának egysége! Le az önkényuralommal! Éljen a szocializmus!

a Bund Központi Bizottsága

1903 december

(Készült a Bund nyomdájában húszezer példányban)

Fordította: Kolontári Attila

*A nemzetiségi-kulturális autonómia**

A zsidó nacionalisták gyakran vádolják a Bundot azzal, hogy nem fordít elegendő figyelmet a zsidó nép nemzetiségi jogaira. A bundisták erre teljes meggyőződéssel válaszolhatják, hogy a szociáldemokrácia sokkal határozottabban harcol a jogfosztott nemzetek felszabadításáért, mint a nacionalisták, akik állandóan népük szeretetéről és a nemzeti büszkeségről papolnak. A nemzetiségi jogok hiánya minden népet egyformán érint, de legnagyobb súllyal a teljesen kiemmizett és jogfosztott munkásosztályra nehezedik. Az anyanyelvi iskolák hiánya akadályozza a kultúra terjedését és demokratizálódását, s megfosztja a munkásságot attól az erőttől, melyet műveltségi és intellektuális színvonalának emelése jelentene számára. A vagyonos zsidó osztályok gyerekei orosz középiskolákba és felsőoktatási intézményekbe járnak. A nincstelen zsidó gyermekek pedig vagy a héderek (zsidó elemi iskolák – a ford.) „fojtó és mérgező” levegőjét szívják, vagy az utcán nőnek fel modern iskola és képzés nélkül. A zsidó burzsoázia orosz újságokat és folyóiratokat olvas, orosz színházba jár. A zsidó munkás az orosz nyelvű újságokat nem tudta elolvasni, zsidó lapok pedig korábban nem voltak. A zsidóság tömegeinek minden törekvése, amely arra irányult, hogy részesüljenek a kultúra, a tudomány, a költészet áldásaiból, áthatolhatatlan falba ütközött; s a népnek nem volt elég ereje ahhoz, hogy áttörje ezt a falat. Éppen ezért a munkásosztály minden más osztálynál bátrabban emeli a magasba a nemzetek felszabadításának és a nemzetiségi kultúra szabad fejlődésének zászlaját. S ezért az összes zsidó politikai párt közül a Bund az első egyikeként indított harcot nemcsak a zsidóság állampolgári és politikai, de nemzetiségi jogaiért is.

A nemzetiségi elnyomás az elnyomott nemzet minden osztályát egyesíti az elnyomók elleni közös harcban, nem ad lehetőséget a proletariátusnak, hogy szembeszálljon saját burzsoáziájával, s elválasztja egymástól a különböző nemzetek dolgozó osztályait. A társadalmi osztályok szociális, ideológiai küzdelmét gyakran háttérbe szorítja a nemzetiségi harc. A nemzetiségi gyűlölködés erősen hátráltatja a proletariátus osztályöntudatának és politikai önállóságának fejlődését. Ilyen feltételek mellett nehéz megteremteni a munkásosztály nemzetközi szolidaritását. Ezért a nemzetiségek jogfosztottságának megszüntetésében és a nemzetiségi viszályok mérséklésében nemcsak az elnyomott, de az elnyomó nemzet munkásosztálya is érdekelt. A proletariátus nem tűrheti el a nemzetiségi elnyomást, és saját ügyét is szolgálja, amikor ennek felszámolásáért indul harcha.

A Bund nemzetiségi programjában abból indul ki, hogy a nemzetiségi harc mai formájában a kapitalizmus alapvető ellentmondásainak a következménye. A különböző társadalmi csoportok közötti ellentétek, a burzsoázia egyes rétegei, a kispolgárság és az értelmiség közötti harc, a kiélezett verseny, a piacok megszerzéséért folyó hajsza mind a nemzetközi konfliktusokat és a gyűlölködést szítja.

Csak a szocialista társadalomban valósulhat meg a népek testvérisége s jöhet létre egy igazságosabb világ. De mivel a munkásosztály jelenleg a kapitalista tár-

* Национально-культурная автономия (Рубин) in: Наша трибуна 1917. 22-26.о.

sadalom keretein belül folytatja osztályharcát, az a feladata, hogy lehetőségeihez képest küzdjön azon akadályok eltávolításáért, melyeket a nemzetiségi ellentétek állítanak a szocializmus útjába. A kulturális élet szabadságának nevében fel kell számolnia a nemzetiségi viszálykodásnak a nép kultúrájára gyakorolt rendkívül káros hatását. Az osztályharc helyes irányba történő fejlődésének érdekében arra kell törekednie, hogy a politikai küzdelem, a hatalom megszerzéséért folytatott harc megmaradjon a gazdasági, társadalmi problémák talaján, s ne a nemzetiségi megosztottság felé vezessen.

Egészen a legutóbbi időkig elterjedt volt az a nézet, hogy a nemzetiségi kérdés úgy oldható meg, ha területi autonómiát biztosítanak az egyes közigazgatási területeknek, azaz önkormányzati jogokat a törvényhozó és végrehajtó hatalom szférájában. A forradalom után (az 1917-es februári forradalomról van szó – a ford.) az autonómia, illetve a föderatív berendezkedés kérdését Ukrajna, Litvánia és a Baltikum esetében ezen területek többségi nemzetei tűzték napirendre (az ukránok, a litvánok és a lettek). Figyelembe véve, hogy a korábbi államhatalom eddig durván megsértette ezen népek nemzetiségi jogait, valamint azt, hogy a jelenlegi elképzelés szerint a helyi intézményekben a hatalom az említett nemzeteket illetné meg, tagadhatatlan, hogy a területi autonómia a közigazgatási problémák megoldásával egyidejűleg bizonyos mértékben kielégítené a többségi népek nemzetiségi követeléseit. Nem orvosolná azonban az egyes területeken élő, kisebbséget alkotó népek (oroszok, zsidók, lengyelek) problémáit. Nem biztosítana azonos jogokat az Ukrajna, Litvánia és a Balti Kormányzóság határain kívül élő ukránoknak, litvánoknak, letteknek. A nemzetiségi kérdés területi autonómia útján történő megoldása nem lehetséges, mivel az etnikai és közigazgatási határok nem esnek egybe, egy területen belül több nemzetiség él, egy nemzetiség képviselői pedig több közigazgatási egységen belül is megtalálhatók. A nemzetiségi keveredés a kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan, az általa kiváltott népvándorlási hullám eredményeképpen tovább növekszik.

A nemzetiségi oktatásügy és kultúra kérdéskörének kivétele a központi hatalom kezéből és alárendelése a területi hatóságoknak csak azt fogja eredményezni, hogy megindul az egyes nemzetiségek közötti harc annak érdekében, hogy minél nagyobb befolyásra és hatalomra tegyenek szert ezen intézményekben. A Bund már régen rámutatott arra, hogy a területi autonómia nem vezet a nemzetiségi harc enyhüléséhez, csupán a küzdelem színtere helyeződik át a központi államhatalmi szervektől a helyi, területi hatalom szférájába.

A nemzeti kisebbségek, így a zsidók demokratikus jogait is csak abban az esetben lehet biztosítani, ha a nemzetiségi kultúra kérdéskörét (a szó legszélesebb értelmében véve) kiveszik mind a központi, mind a területi, helyi hatalmi szervek kezéből, s azt az érintett nemzetiség irányítása alá helyezik. A területi, helyi hatalmi szervek pedig azokban az ügyekben lennének illetékesek, melyek nemzetiségi hovatartozás nélkül, egyformán érintik az adott terület lakosságát. Minden nemzetiség maga intézné kulturális ügyeit. Ez a nemzetiségi-kulturális autonómia lényege.

Minden város zsidó lakossága – miként más nemzetiségek tagjai is – külön közösséget alkotna, amely önállóan intézné a zsidóság kulturális ügyeit. Az egy te-

rületen található zsidó közösségeket a területi szövetség egyesítené, állami szinten pedig az oroszországi zsidó szövetség fogná össze őket. Ez utóbbi feladata a zsidó lakosság kulturális igényeinek országos szinten történő kielégítése lenne. A felsorolt nemzeti intézmények nem önkéntességi alapon szerveződnének (mint pl. az egyház esetében a hívők társadalmi szövetsége), hanem olyan közjogi szervek lennének, melyek működését és hatáskörét állami törvények szabályoznák. Ezen intézmények rendelkezései tagjaik számára kötelező érvényűek lennének.

Ha a nemzeti-kulturális intézményeket önkéntességi alapon szerveznék, ez azt jelentené, hogy megfeledeznék arról, hogy rég elmúlt már az az idő, amikor a kultúra terjesztése és a népművelés magánszemélyek, magánintézmények feladata volt. A modern társadalomban az állam köteles a népművelésről gondoskodni. A vagyonos osztályok önkéntes szerveződések útján részben ki tudják elégíteni kulturális szükségleteiket, de a proletariátus, a társadalom szegényebb rétegei ezt csak állami támogatással, az állam költségén képesek megtenni.

A szociáldemokrácia ingyenes és kötelező oktatást követel valamennyi állampolgár számára, melynek költségei az államot terhelik. Ebből szükségszerűen következik, hogy a közjogi alapon szerveződő nemzeti-kulturális szövetségek működési és fenntartási költségeit is az állam fedezi. A közjogi nemzeti-kulturális szövetségek a számukra előírt hatáskör keretein belül folytatják tevékenységüket, s önállóan intézik az adott nemzeti-kulturális ügyeit. Az állam minden egyes polgárát érintő kérdéseket (pl. oktatási kötelezettség, az oktatás ingyenessége, időtartama, az egyház és az iskola szétválasztása, élelem, ruházat, taneszközök biztosítása a tanulók számára stb.) a területi államigazgatási szervek által alkotott törvények szabályozzák, melyek kötelező érvényűek a nemzeti-kulturális intézményekre nézve.

A zsidó nemzeti-kulturális szövetség közjogi jellege nem jelenti azt, hogy joga lenne a zsidó szülőket arra kötelezni, hogy gyermekeiket zsidó iskolába írassák be. Minden állampolgár joga, hogy szabadon dönthesse el, melyik nemzeti szövetséghez kíván tartozni (zsidó, lengyel, litván stb.) és így maga határozza meg, milyen iskolába járassa gyermekét. Magától értetődik, hogy az állampolgár döntése arról, hogy melyik nemzeti-kulturális szövetségnek kíván tagja lenni, teljesen független az illető felekezeti hovatartozásától.

A nemzeti-kulturális szervezeteknek mint állami intézményeknek világinak és felekezeten kívülinek kell lenniük, összhangban a demokrácia alapvető követelményével: az állam és az egyház, illetve az iskola és az egyház szétválasztásával. Az állam minden polgárának, így a zsidóknak is joguk van arra, hogy önkéntes szerveződések hozzanak létre vallási igényeik kielégítésére, de ezen szerveződéseknek semmi közük sincs a kulturális életet irányító nemzeti-kulturális intézményekhez.

A nacionalista pártok (a „szejmisták”, a Poalé-Cion, a „territorialista” szocialisták) autonómiára irányuló követeléseiket nem korlátozzák csupán a nemzeti-kulturális területére. A Bund által megfogalmazott nemzeti-kulturális autonómiával szemben ezek a pártok a nemzeti politikai autonómiájáért szállnak

síkra. A proletariátus számára elfogadhatatlan a nemzetiségi autonómia kiterjesztése a kultúra és a népművelés határain túlra.

A társadalmi élet alapvető gazdasági, szociális és politikai kérdései egy adott közigazgatási terület minden állampolgárát – nemzetiségi hovatartozástól függetlenül – egyformán érintik, s a helyi hatalmi szervek feladata ezen problémák megoldása az osztályérdekek ütközésének és a társadalmi csoportok harcának eredményeképpen. Ebben a harcban a proletariátus szilárdan és egységesen lép fel, tekintet nélkül arra, hogy melyik nemzethez tartozik. A társadalmi, gazdasági, politikai problémák nem oldhatók meg az egyes nemzetek keretein belül, mivel ezek csak egy adott terület lakosságának egészét érintve orvosolhatók eredményesen. Ha minden nemzet kizárólag a maga szempontjából foglalkozna a kérdésekkel, ez nemzetiségi elkülönüléshez vezetne, megbontaná a munkásmozgalom egységét és fékezne az osztályharc lendületét.

A politikai autonómia jelszavának hirdetői abból a feltevésből indulnak ki, hogy a nemzet egy zárt egységes egész. A nemzetiségi-kulturális autonómia követelésének célja nem a zsidó munkásság elkülönítése, hanem a proletariátus nemzetközi egyesülésének útjában álló nemzetiségi harc gyengítése. Kulturális ügyekben az önállóság jogának biztosítása lehetőséget ad a nemzeti kisebbségek szabad fejlődésére. A kultúra kérdéskörének kivétele a területi hatalmi szervek kezéből megszünteti ezen szervek soraiban a nemzetiségi megosztottságot és feltárja az osztályharc társadalmi, gazdasági lényegét. A nemzetiségi-kulturális intézmények keretein belül egyazon nemzet burzsoáziája és munkássága kerül szembe egymással, s a kulturális kérdésekben is megnyilvánulnak ezen társadalmi osztályok ellentétes érdekei. „A nemzetiségi autonómia kivívása a proletariátus harcának elengedhetetlenül szükséges célja, és egyben osztálypolitikájának nélkülözhetetlen eszköze is”. (Bauer)

I. Rubin

Fordította: Kolontári Attila

A BUND az októberi fordulatról*

A Bund Központi Bizottsága ülésének határozata
1917 nov. 7-én (nov. 20.)

A bolsevikok által szervezett pétervári fegyveres felkelés, melyet egyidejűleg Oroszország több más városa és területe is támogatott, a munkásosztály és a hadsereg soraiban felhalmozódott elégedetlenség következménye. Ezt az elégedetlenséget az elhúzódó háború, az egyre mélyülő termelési válság, az ellenforradalmi erőkkel kapcsolatban lévő burzsoázia szűk látókörű, önző politikája, valamint az Ideiglenes Kormány ingadozó, határozatlan és antidemokratikus intéz-

* Бунд об октябрьском перевороте. in: Рафес М.: Очерки по истории Бунда, Москва, 1929. 351-355. o.

kedései váltották ki. Ez a kormány – különösen utolsó összetételében – nem kapott elég támogatást a forradalmi demokrácia erőitől.

A burzsoázia részéről a demokratikus forradalom szociális és politikai feladatainak megoldásával szemben tanúsított ellenállása, az osztályellentétek rendkívüli kiéleződése, a proletariátusnak mint a forradalom élcsapatának megnövekedett szerepe; a háború során társadalmi bázisához fűződő kapcsolatait elvesztő sokmillió hadsereg léte, a tömegek tudatlansága és alacsony fokú szervezethez – ezek mind olyan tényezők, melyek az anarchia útjára és a burzsoá gazdasági elnyomás erőszakos megdöntésének utópiája felé taszítják a tömegeket.

Ezen körülményeknek köszönhetően a koalíciós kormányzat teljes mértékben elvesztette a forradalmi demokrácia támogatását. A Központi Végrehajtó Bizottság tekintélye megingott, nőtt a bolsevikok népszerűsége, akik a kapitalizmus keretein túllépő feladatokat tűztek ki a forradalom elé és demagóg jelszavakat terjesztettek a tömegek soraiban. A bolsevikok jelenleg a forradalmi demokrácia legszervezettebb részét képezik. Minden kétséget kizáróan őket terheli a politikai felelősség a polgárháborúért és a felkelésért, melyet a forradalmi erők többségének akarata ellenére robbantottak ki két héttel az Alkotmányozó Gyűlésbe történő választások előtt. Tették ezt akkor, amikor a hatalom újjászervezése békés eszközökkel, a forradalmi demokrácia erőinek egyesítése útján is megoldható lett volna.

Ilyen körülmények között sikerült a bolsevikoknak egy rövid időre magukhoz ragadniuk a kormányrudat. De amint az várható volt, már az első pillanatoktól kezdve érezni lehetett az új hatalom gyengeségét, azét a hatalomét, amely létrejöttével elszigetelte magát a forradalmi demokrácia többi részétől, s amelynek cselekedetei a demokratikus szabadságtól való félelmen és a terror korlátlan alkalmazásán alapulnak. A terror pedig mindig is egy kisebbség uralmának a jellemzője.

Jelenleg a fegyveres erőszakra támaszkodó bolsevik terror jelenti a legnagyobb veszélyt a forradalomra, mert megnyitja az utat egy ellenforradalmi katonai diktatúra lehetősége előtt.

Az orosz forradalom válságos helyzetében a következő feladatok hárulnak a szociáldemokrácia valóban marxista részére:

1/ A munkásosztály erőinek mozgósítása a szociáldemokrácia zászlaja alatt, harc az anarchista tendenciák ellen. Meg kell akadályozni, hogy a munkásosztály elé olyan feladatokat állítsanak, melyek nem időszerűek, melyek elkerülhetetlenül kiábránduláshoz, csalódáshoz és széthulláshoz vezetnek, melyek a forradalmi demokrácia más erőitől való elszigetelődés következtében megrendítik a tömegeknek a szocializmusba vetett hitét.

2/ Elő kell segítenünk valamennyi forradalmi demokratikus erő összefogását, mert csak így lehetséges megvalósítani az ellenforradalommal szembeni harcban a forradalom célkitűzéseit, nevezetesen: az azonnali békekötési ajánlat megtételét, a földek átadását a földbizottságoknak, majd az Alkotmányozó Gyűlés összehívását.

3/ Feladatunk olyan – tekintéllyel rendelkező – forradalmi, kormányzati hatalom létrehozása a központban, amely az egymás ellen harcoló demokratikus erőket fenyegető represszió nélkül képes a polgárháború megfékezésére; amely haladéktalanul megteszi az első lépéseket a fent említett feladatok megoldása

érdekében; biztosítja az Alkotmányozó Gyűlésbe történő választások teljes szabadságát; amely képes az Alkotmányozó Gyűlés – mint a népakaratot kifejező szerv – tekintélyének biztosítására.

A központi hatalom válságát csak egy egységes demokratikus hatalom megteremtésével lehet megoldani, amely minden szocialista pártot magába foglal, ide értve a bolsevikokat is.

4/ Meg kell őrizni a forradalmi demokrácia szerveit, a munkás- és katonaküldöttek szovjetjeit, a katonai szervezeteket, melyek kétségkívül szükségesek erőinek megszervezéséhez, ugyanakkor erősíteni kell a helyi önkormányzatoknak mint a helyi hatalom teljes jogú szerveinek szerepét is.

II.

Ezek azok a konkrét feladatok, melyeket a bolsevik felkelésnek és hatalmi szerveinek tervezett felszámolása számunkra kijelöl. A tanácskozás résztvevői tisztában vannak azzal, hogy a hatalmon lévő bolsevikok elutasítják a kiegyezést a forradalmi demokrácia többi erőivel és makacsul ragaszkodni fognak a hatalomhoz. Feladatunk, hogy megtagadjuk az elismerést a bolsevik hatalomtól, hogy előkészítsük bukását és azt, hogy a hatalom az egész forradalmi demokrácia erőinek kezébe menjen át.

Fordította: Kolontári Attila

VÍG ENIKŐ:

Az oroszországi és a szovjetunióbeli munkáscionizmusról

A múlt század végén megindult oroszországi polgárosodási folyamat az ország zsidó populációját sem hagyta érintetlenül s a századfordulóra kialakult egy elég felemás összetételű zsidó proletariátus. Ez a munkásság találha-

tott magának a Bund marxista ideológiája mellett egy másik alternatívát is, a proletár- vagy munkáscionizmus eszmekörét. Ennek bemutatására vállalkozik ez a fejezet.

Az oroszországi zsidóság szociális körülményeivel és általános jogfosztott helyzetével könnyen megmagyarázható a zsidó értelmiség fogékonysága a szociáldemokrata eszmék irányába. A cionizmus – itt annak messianisztikus vonásaira kell gondolnunk – iránti vonzódásukra szintén a zsidóság életkörülményei és jogi helyzete adhat magyarázatot. A nyugati polgári cionista körök természetesen mindig szem előtt tartották az oroszországi zsidóság elkésztető körülményeit. Többször hangoztatták, hogy a cionizmus céljainak megvalósítását a nyomorban és jogtalanságban élő kelet-európai zsidóság megsegítését szem előtt tartva szeretnék elérni. Ezzel tulajdonképpen felajánlották az utóbbiaknak a cionista alternatívát, maguknak pedig így kívánták biztosítani az eszmék megvalósításához szükséges tömegeket.

A későbbi oroszországi cionisták a már említett elkésztető körülmények között éltek: szinte teljes jogfosztottság, a cárizmus és az udvari körök eleve asszimiláció-ellenes, kirekesztő politikája s az ezekből is adódó általános nyomor jellemezte helyzetüket. Ez alól az oroszországi zsidóságnak csak igen kis százaléka volt kivétel. Ezeknek a többnyire szociális természetű problémáknak az orvoslására azonban a hivatalos cionizmus nem vállalkozhatott, s ezért nem is született igazán jelentős válasz Oroszországban a polgári cionista alternatívára. Az ilyen természetű problémák megoldása csakis a szociáldemokrácia keretei között volt elképzelhető. De ha ehhez hozzáadjuk a cionizmus távlati célját, azaz az új zsidó állam megteremtésének eszméjét, megkapjuk a század eleji oroszországi zsidóság igényeinek leginkább megfelelő munkás- vagy proletárcionizmus képletét. Ez az eszmekör első fokon az égető szociális, jogi és gazdasági problémák orvoslására vállalkozik a diaszpórában, majd ezután a zsidóság ősi, történeti problémájának megoldására, a területi szétszórtság megszüntetésére is.

A századfordulón Oroszországban a kispolgári cionisták csoportjai mellett kialakult három szocialista párt, amelyek „genetikai” kapcsolatban álltak a cionizmussal, így tevékenységükben és ideológiájukban tulajdonképpen egyesítették a marxista és a cionista eszméket. A letelepedési övezetekben eleinte egymástól független csoportok jöttek létre egyrészt a cionista mozgalomhoz csatlakozó munkásokból, másrészt a Bundból és az OSZDMP-ből kivált cionistákból. Ilyen szervezetek alakultak Jekatyerinoszlavban, Odesszában, Poltavában, Vilnában,

Vitebszkben és Varsóban 1901-1903 folyamán.¹ A szervezeteket összekötötte ideológiájuk közös kiindulópontja, miszerint a zsidóság, különösképpen a zsidó proletarátus egyéni természetű gazdasági problémái csak az emigráció útján létrehozott zsidó területiális központ s ott a zsidó demokratikus társadalom meg-
alapításával oldható meg. Nézeteiknek először az 1903-ban alakult Vozrozszenyije (Újjászületés) irodalmi csoport kiadványaiban (Vozrozszenyije, Jüdische Freiheit) adtak hangot. Ezek a poalécionista² csoportok az 1902-es minszki legális Cionista Kongresszuson találkoztak először, s már ekkor felvetődött az egységesítés lehetősége.

1903-tól konferenciák sorozata foglalkozott egységes program és taktika kidolgozásával, valamint egy olyan központi szerv létrehozásával, amely közös tevékenységüket irányítaná. Az egyesülés helyett azonban 1904 második felére négy, többnyire önálló áramlat alakult ki, amelyek a későbbi pártok előfutárainak tekinthetők. Az egyik csoport a minszki poalécionisták, akik a territorializmust vallották ideológiájuk alapjának és tagadták az oroszországi politikai harc szükségességét. A poltavai szervezet a palesztinistákat tömörítette, akik tehát az új zsidó állam területeként csak Palesztinát tudták elképzelni és hajlandók lettek volna részt venni a zsidó munkásság oroszországi gazdasági és politikai harcában. Ehhez a szervezethez álltak közel a lengyelországi, a litvániai és a dél-oroszországi csoportok is. A cionista – szocialisták szerint az új, önálló zsidó állam alakítása bármilyen szabad területen elképzelhető, és ők is a zsidó munkások gazdasági és politikai harcban való részvétele mellett agitáltak. Különösen nagy hatással volt a pártra az un. Uganda-terv.³ A két utóbbi csoport ortodox marxistának vallotta magát. Végül a létszámában a legkisebb, főleg értelmiségeiket tömörítő Vozrozszenyije csoport ideológiáját – a territorializmust leszámítva – az eszerekével szokták rokonítani.⁴

A végleges szakadás a territorializmus, illetve a palesztinizmus mentén az 1905-ös Cionista Világkongresszus hatására következett be. További alapvető különbség jelentkezett, amint az a fentiekből is kiderült, a diaszpóra országaiban folytatandó politikai harc szükségessége, illetve szükségtelensége ügyében.⁵ Így 1905-re kikristályosodott a három önálló párt: a már 1904-ben megalakított Ci-

¹ Encyclopaedia Judaica (a továbbiakban: Enc. Jud.) 13., Jerusalem 1972. 656. o.

² A „poalé-cion” szókapcsolat jelentése: Cion munkásai. Az ebben az időszakban még többé-kevésbé egységes ideológiájú csoportokat gyűjtőnévként a poalécionista jelzővel illeti a szakirodalom.

³ A VI. cionista kongresszus (1903) előtt az angol kormány azt javasolta a cionistáknak, hogy autonóm elvek alapján telepítsék be Ugandát. Ezt a javaslatot Herzel hatására elfogadta a kongresszus, s expedíciós csapatokat küldött Ugandába. Ettől datálható tulajdonképpen a territorializmus születése, amely csak egy autonóm területhez ragaszkodott, nem feltétlenül Palesztinához. A VII. kongresszus többsége azonban a palesztinizmus mellett döntött, amelynek hatására a territorialisták kiváltak a világszervezetből. (Jevrejszkaja Enciklopedyija I-XVI. Moszkva, 1991. 338. o.)

⁴ 1905. Jevrejszkoe rabocsee dvizsenyije. Obzor, materijali i dokumenti. szerk.: A. D. Kirzsnyc, Moszkva-Leningrád, 1928. 49-50. o. (továbbiakban: 1905.)

⁵ Obscsesztvennoje dvizsenyije v Rosszii v nacsale XX veka, szerk. L. Martov, P. Maszlov, A. Potreszov 1.köt. 5.könyv, Szentpétervár, 1914. 333.o. (továbbiakban: Obscs.dvizs.)

onista-Szocialista Munkáspárt, amelyhez csatlakoztak a minszkiek is, a (Poalé-Cion) Zsidó Szociáldemokrata Munkáspártja a poltavai és a már korábban hozzá csatlakozott csoportokból, valamint a Vozrozsgyenyije csoport utódjaként a Zsidó Szocialista Munkáspárt. Az első orosz forradalom idején már mindhárom szervezet önálló programmal jelentkezett.

A territorialista oppozíciót az 1904-es odesszai kongresszuson egyesítették s megalapították a Cionista-Szocialista Munkáspártot, amely 1905 januárjában már szervezett pártként lépett föl.⁶ Az ebben az évben megtartott VII. Cionista Világkongresszuson a párt kilépett a Cionista Világszövetségből, aminek oka a palesztinizmus tagadása volt.⁷

Ideológiájuk kiinduló pontjául⁸ az oroszországi zsidó munkásság gazdasági helyzetének tanulmányozása szolgált. A zsidó proletariátus „abnormális” módon alakult ki, ami rányomta bélyegét jelenlegi „abnormális” létére is. A zsidó munkásság nem industrializálódott és nem proletarializálódott, mivel az elmaradottabb iparágakba szorult, így jórészt csak manufaktúrális és kisipari proletariátus született. A sikeres osztályharc azonban a termelőeszközök bizonyos fejlettsége mellett képzelhető csak el, a zsidó munkásság ezt tehát nem folytathatja. Mindennek oka pedig az, hogy a zsidó munkásokat a diaszpóra országaiban az uralkodó nemzet kiszorítja a gazdaság fejlettebb ágazataiból. A zsidó proletariátus problémái tehát csak saját nemzetgazdaságának megteremtésével oldódnának meg, amelyhez elengedhetetlen a saját szabad területen – de ez nemcsak Palesztina lehet, hiszen számukra a palesztinizmus utópiának tűnt – önálló zsidó állam megalapítása, ahol azután kialakulhatnának a „normális” gazdasági körülmények. Ezt a folyamatot segítheti az általános pauperizáció következtében egyre növekvő emigráció, amelynek a párt szerint szervezett kolonizációvá kell alakulnia.

A territorializmus távlati céljának megvalósításáig szükségesnek tartották a cárizmus ellen folytatott politikai harcot is, hiszen szerintük demokratikus alapokon könnyebben lehetséges a zsidókérdés megoldása. A diaszpóra országaiban a zsidóság nemzetiségi törekvéseinek szerintük az alapvető demokratikus törekvésekkel kell egybeesniük, mint például az anyanyelvű oktatás joga, valamint minden nép nyelvének egyenjogúsága. Nem kell tehát küzdeni a nemzeti autonómia kivívásáért, mert a nemzetiségi intézmények erőszakkal összekötik az osztályokat, amire pedig alapvető érdekkülönbségeik miatt nincs szükség.

A Cionista-Szocialista Munkáspárt programja – amely a dokumentumok között megtalálható – 1906 májusában jelent meg.⁹ Ebben általános alapelveik kifejtése mellett a történelmi szituáció diktálta feladatokról is szó esik. A program fontosabb pontjaiban a párt a dumaválasztások bojkottjára szólít fel és szükségesnek tartja az általános fegyveres felkelés előkészítéséért folytatott agitációt. Ezeken kívül kifejtik véleményüket a pogromokról, az autonomizmusról s megismerhet-

⁶ 1905. 181.o

⁷ Jevr.Enc. XIV.köt. 348.o.

⁸ A párt ideológiájára vonatkozó részek: Jevrejszkij proletarij, Szentpétervár, 1905. 32.o. Nyicuz: Nasi nacionalnije trebovanyija, Szentpétervár, 1906. 16.o.

⁹ Rezoljucii i posztanovlenijija, prinjatije na 1-om Ocsередnom Szezde Szionisztszko-Szocialisztyicseszkoj Rabocsej Partyii 1906. 18.o.

jük nemzeti törekvéseiket. A párt programjában külön fejezet foglalkozik a territorializmussal és azokkal a feladatokkal, amelyeket a párt a territorialista eszmék megvalósítása érdekében maga elé tűz.

A párt 1905 decemberében tartotta második kongresszusát, amelyre 16 kerületi szervezet 24 210 tagja küldött képviselőket. Kiadványai főleg jiddisül jelentek meg, mint a *Der Jüdischer Proletarier*, *Der Neuer Weg*, *Das Neue Wort*.¹⁰ Az 1906 utáni emigrációk és letartóztatások eredményeként a párt jelentős mértékben meggyengült. Az első világháború idejére meg is szűntek a párt legális szervezetei¹¹, s csak 1917 februárja után jelennek meg újra a politikai életben Szocialista-Territorialisták Zsidó Munkáspártja (C.-Sz.) néven.

Az oroszországi politikai harc szükségességét hangoztató, és Palesztinát mint a zsidóság emigrációjának egyetlen lehetséges célját elismerő poalécionista csoportok, amelyek gyakorlatilag a déli poalécionistákat foglalták magukba, 1906 februárjában tartották egyesítő kongresszusukat Poltavában, s itt alakították meg a (Poalé-Cion) Zsidó Szociáldemokrata Munkáspártját. Megalakulásuk után hozzákezdtek egységes programtervezetük kidolgozásához. Ezt Varsóban tartott 1907-es, második kongresszusuk fogadta el, amelyen már 16 ezer párttagot számláltak. A párt egységesítésében és későbbi irányításában vezető szerepet játszott Ber Borohov (1881-1917).¹²

1905 januárjában tehát még nem beszélhetünk egységes pártról, de a déli poalécionisták már ekkor felhívást intéztek a zsidó társadalomhoz a poalé-cion zsidó szociáldemokrata munkásszervezete elnevezés alatt.¹³ Már ebben hangsúlyozták, hogy önmagában a forradalom nem jelenti számukra a zsidókérdés megoldását, mert az kizárólag „területtel” együtt oldható meg, s az ennek eléréséhez vezető úton csak az első lépés az önkényuralom megdöntése. A zsidó munkásságot felszólították saját érdekeinek megvédésére s a cárizmus elleni harcra. Követeléseik között szerepel az általános, közvetlen, egyenlő, titkos választójog, a szólás-, sajtó-, gyülekezési és vallásszabadság. Mint zsidók követelik valamennyi megkülönböztetés eltörlését, a letelepedési övezetek megszüntetését, a pályaválasztást és az állami szolgálat teljesítésére korlátozó intézkedések eltörlését, az anyanyelvi oktatás jogát, állami támogatást zsidó iskolák alapításához és amnesztiát a pogromok idején az önvédelemben való részvételért letartóztatottak számára.

A párt ideológiájának¹⁴ kiindulópontja szintén a zsidó tömegek alulproletarializáltságának gondolata. Ezt azzal magyarázzák, hogy mivel az uralkodó nemzet gazdasági antiszemitizmusa kiszorítja a zsidókat a proletarializálódást

¹⁰ Obscs. dvizs. 333-337.o.

¹¹ N. A. Buhbinder: *Isztorija jevrejszkovo rabocsevo dvizsenyija v Rosszii. Po neizdannim arhivnim matyerijalam*, Leningrád, 1925, 388.o. (továbbiakban: Buhbinder) 358, 377. o.

¹² 1905. 186-189.o.

¹³ Jevrejszkaja szocial-demokratyicseskaja rabocsaja organyizacija „poalej-cion”. K jevrejszkomu obsceszstvu! in: 1905. 346-347.o.

¹⁴ A párt ideológiájára vonatkozó részek: Ber Borohov: *K isztorii Poalej-Szionyizma* (a továbbiakban: Borohov) in: Sz.Kivin: *U kolibeli partyii* in: *Iz isztorii partyii Moszkva*, 1924. 44 o. (a továbbiakban: Kivin)

előmozdító gazdasági pozíciókból s nem alakulhat ki soraikban a nagyipari proletariátus, a zsidó munkásság „lumpenproletárrá”, marginalizálódott, pauperizálódott tömeggé válik. A zsidókérdés egyetlen megoldása a zsidóság Palesztinába történő visszatérése, s ott területiális központ megalakítása lenne. Erre a folyamatra nézve üdvös jelenség a tömeges emigráció, amelyet minden lehetséges módon támogatni kell. Alapvető különbség tehát a cionista-szocialisták ideológiájához képest a palesztinizmus kizárólagos elismerése.

1907-es maximális programjuk¹⁵ - amely szintén megtalálható a források között – úgy vélte, hogy a zsidó proletariátusnak a világ szociáldemokráciája részeként kell osztályharcát vívnia. Minimális programjuk legfontosabb pontjává a demokratikus elveken épülő területi autonómia követelése vált a zsidó nép számára, amely csak Palesztinában valósulhat meg. A program szól a diaszpóra országaiiban tanúsítandó politikai magatartásról, a párt követeléseiről a nemzetiségi kérdés kapcsán és a cionizmus feladatairól.

Az első orosz forradalom idején a poalécionisták aktívan résztvettek a sztrájkok, munkabeszüntetések szervezésében, valamint a pogromok idején az önvédelmi csapatokban. 1906-ban letartóztatták a központi bizottságot, de ez a pártot nem gátolta meg abban, hogy megtartsák második kongresszusukat. Az első dumaválasztásokat ők is bojkottálták, de a másodikon már voltak jelöltjeik. Lapjaik oroszul és jiddisül egyaránt jelentek meg: Jevrejszkaja Rabocsaja Hronika, Molot, Proletarischer Gedank stb. A letartóztatások és az emigrációk ellenére a reakció idején földalatti munkát folytattak, s 1909-ben pártkonferenciát hívtak össze, amelyen határoztak a cionista világszervezetből való kilépésről.¹⁶ A mozgalom újjáéledéséről 1913-14 folyamán lehet beszélni. A világháború idején folytatták munkájukat s 1915-ben Pinszkben konferenciát tartottak, amelyen elítélték a szociálpatriotizmust s a mielőbbi békekötés mellett foglaltak állást¹⁷, amelyre nem kis büszkeséggel fognak majd visszatekinteni 1918 után.

Poalécionista pártok Oroszországon kívül léteztek Ausztriában, az Amerikai Egyesült Államokban, Palesztinában, Argentínában, 1907-ben pedig Hágában megalakították a Világszövetséget és a Szövetségi Irodát, amelynek a központja Bécsben volt. Világkonferenciákat két évente tartottak.¹⁸

A Zsidó Szocialista Munkáspárt 1906 áprilisában alakult meg, miután a Poalécionnal folytatott tárgyalásokat követően kirajzolódtak azok az elvi különbségek, amelyek lehetetlenné tették egyesülésüket. A párt alakuló kongresszusát követően elkezdték programjuk kidolgozását.¹⁹ Ebből²⁰ kiderül, hogy a párt a közeljövő feladataként az oroszországi zsidóság nemzetiségi problémáinak megoldását tűzi ki, az önálló terület elérése ugyanis számukra csak a távoli jövőben képzelhető

¹⁵ Projekt programmi Jevrejszkaj Szocial-Demokratyicseszkaj Rabocsej Partijii „Poalej-Cion” in: 1905. 375-378. o.

¹⁶ Borohov 9.o.

¹⁷ Jevrejszkaja Proletarszkaja Miszl (a továbbiakban: JePM) 1921. ápr. 25. No. 20-21, 5-10. o.

¹⁸ Borohov 18.o

¹⁹ 1905. 189-190.o.

²⁰ Projekt programmi Jevrejszkaj Szocialiszticheszkaj Rabocsej Partijii in: 1905. 378-381.o.

el, s ez irányba nem is tesznek konkrét lépéseket. A proletariátusnak szerintük a nemzeti felszabadító küzdelmek élére kell állnia s törekednie kell a nemzeti kérdés radikális megoldására. Minden nemzet számára autonómiát kell biztosítani, mert a soknemzetiségű államokban csak így képzelhető el a különböző nemzetek békés együttélése.

A zsidó tömegeket – szociális összetételüknel fogva – szerintük váratlanul érte a termelés fejlettebb formáira való áttérés. A zsidó kispolgár, kitaszítva eredeti gazdasági pozícióiból, a munkásság soraiba lépve, szembekerült az általános antiszemitizmussal, a különböző jogi korlátozásokkal, valamint az is sokkolta, hogy társadalmilag és technikailag nem felel meg az új termelési formáknak. Emiatt a zsidó proletariátust túlnyomórészt a termelés elmaradottabb ágazataiban foglalkoztatták, ami megnehezíti sikeres osztályharcát.

A zsidóság helyzetének javítása csak nemzeti autonómia biztosításával képzelhető el, ez azonban csak átmeneti állapot nemzeti felszabadításának folyamatában. A történelmi fejlődés menetével párhuzamosan a zsidó proletariátus a zsidó nép összességével együtt a területi autonómia megvalósulása felé halad, amely akkor és ott valósul meg, ahol és amikor azt a történelmi feltételek lehetővé teszik.

A zsidó szocialistákat a nemzeti autonómia megvalósítását kitűző programjuk miatt szejmistáknak is szokták nevezni. A szejmek hatásköre a párt szerint kiterjedne a népnevelés megszervezésére, a nemzeti kultúra fejlődését elősegítő intézmények alapítására, valamint olyan vállalkozások szervezésére, amelyek a zsidó emigrációt egy szabad, lakatlan területre összpontosítanák.²¹ Elképzelésük szerint miután a baloldali erők többségbe kerülnek a szejmekben, sor kerülhet a territorializmus megvalósítására. A diaszpóra országaiban tehát fő feladatnak tekintették a nemzeti jogok maximumának elérését, és csak ezen keresztül tartották lehetségesnek a területi autonómia kivívását.²² A párt tehát nem tekinthető a harcos territorializmus, legkevesbé pedig a palesztinizmus képviselőjének – eltérően az előzőekben tárgyalt cionista szocialistáktól, illetve poalécionistáktól.

1905 januárjában még nem alakult meg a párt, az első dumaválasztásokat ők is bojkottálták. A forradalom idején politikai tüntetések, demonstrációk szervezésében vettek részt s aktívak voltak az önvédelmi csapatokban is. 1906 őszén tartott konferenciájukon a párt 16 ezer tagot számolt. Ez a szám azonban a párt saját adata, ami bizonyos óvatosságra int. A feldolgozások szerint ugyanis a három párt közül a zsidó szocialisták rendelkeztek a legkisebb befolyással. A párt főleg orosz nyelven publikált, kiadtak öt kötet Vozrosgyenyije-gyűjteményt és két kötet Szerpet (ez volt a párt rövidebb neve is).²³ A reakció éveiben a szejmistákat is meggyöngyítette a tömeges emigráció, emiatt a zsidó szocialisták csak 1917 februárja után éledtek újjá.

A proletár cionizmus történetének érdekes fejezete az egyes pártok kapcsolata az OSZDMP-vel és a Bunddal. Az OSZDMP harmadik kongresszusán határozat

²¹ Obscs. dvizs. 342. o.

²² Danyieli: O szejme i po povadu szejma, Odessza, év nélkül 7-8.o

²³ 1905. 192.o.

született a pártnak a nemzetiségi szociáldemokrata szervezetekhez fűződő kapcsolatáról.²⁴ Ebben leszögezik, hogy a proletariátus gazdasági és politikai harcának érdekében Oroszország minden szociáldemokrata szervezetének egyesülnie kell s az önkényuralom ellen kezdődő harc és a fegyveres felkelés közelsége különösen szükségessé teszik az egyesülést. Ezért a kongresszus felhatalmazza a központi és a helyi bizottságokat, hogy állapodjanak meg a nemzetiségi szociáldemokrata pártokkal egy egységes Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárttá való lehetséges egyesülésről.

A cionista-szocialisták 1906-os programjukban, válaszolva az OSZDMP ezen törekvéseire, kijelentették, hogy ezzel az oroszországi szociáldemokraták az elnyomott nemzetek proletariátusának érdekeit alárendelik az uralkodó nemzet proletariátusa érdekeinek. Másfelől viszont a nem egységesen működő szociáldemokrata szervezetek létezése ártalmas lehet a munkásmozgalom egészét tekintve, ezért a párt szerint az OSZDMP-nek önálló nemzetiségi szociáldemokrata szervezetekből kellene állnia, amelyek federatív alapokon egyesülnének. Felhívják továbbá a szervezeteket, hogy harcoljanak az OSZDMP törekvése ellen, hiszen asszimilációs ideológiáját elrejtve akarja megnyerni a zsidó proletariátust, így terelve el az utóbbi figyelmét valódi érdekeiről.

Az OSZDMP a proletár cionistákról szóló állásfoglalásában²⁵ elutasítja a pártok ideológiáját, amelyből szerintük az derül ki, hogy a zsidó proletariátusnak nincsenek alapvető feladataik a diaszpóra országaiban és cionista agitációjukkal elszakítják a zsidó munkásokat attól a küzdelemtől, amelyet szolidaritásban más nemzetek munkásaival a szocialista rend érdekében vezetnének. Ezek a pártok, beismerve azt, hogy a cionista ideál megvalósítása elsősorban diplomáciai tárgyalások útján lehetséges, a zsidó proletariátust olyan eszközök igénybevételének lehetőségével áltatják, amelyek valójában nem célravezetőek számára. Azzal, hogy a zsidó proletariátust az emigráció tervszerű irányításában való részvételre szólítják fel, kispolgári utópista eszmék áldozatává teszik őket.

A munkás cionista pártok és a Bund közötti kapcsolatot általában a szüntelen ideológiai harc jellemezte, aminek lényege az volt, hogy a Bund igyekezett bebizonyítani ellenfeleiről, hogy azok kispolgári ideológiát vallanak. A proletár cionisták pedig mindvégig le akarták leplezni a Bund asszimilátor politikáját, amelyet az OSZDMP-vel karöltve a két párt egyesülése után folytatott. Így tehát mindkét oldal nyíltan felvállalta a küzdelmet.

A Bund kritikusai²⁶ igyekeztek bebizonyítani a munkás cionisták ideológiai kiindulópontjának helytelenségét. A zsidó proletariátus helyzetén szerintük a jogtalanság állapotának megszüntetése segíthet, a munkás cionisták nem veszik figyelembe az önkényuralom hatását a zsidók gazdasági helyzetére: a letelepedési övezetekben nagy a verseny a zsidó kistermelők és kiskereskedők között, akik

²⁴ Rezolucija III. szezda RSZDRP ob otnosenyii k nacional'nim szocial-demokratyicseszkim organyizacijam. in: 1905. 360-361.o.

²⁵ RSZDRP o szioniszsztzko-szocialiszticeszkijh gruppirovkah. in: 1905. 363.o.

²⁶ A. Gejman: Szocialiszticeszkije frakcii v szionizme. Krityicseszkij ocserk. Szentpétervár, 1906. 119.o. (H.M. Litvak:) Melkoburzsuaaznij szocializm na jevrejszkij pocsv. (Krityika „tyeorii” szionisztov-szocialisztov) Szentpétervár, 1906. 30.o.

ezért kénytelenek minél kevesebbet dolgozni. A versenyt tovább növeli az a tény, hogy a zsidók nem foglalkozhatnak földműveléssel; ehhez járul még hozzá a társadalmi méreteket öltő antiszemita cári politika; ezen kívül a zsidók nem kaphatnak megfelelő szakoktatást, ami eleve elérhetetlenné tesz számukra bizonyos szakmákat. Nem dolgozhatnak sem állami gyárakban, üzemekben, sem a helyi közigazgatásban.

A megoldás tehát – szerintük – a demokratizálódás lenne, amelyért a zsidó tömegeknek is küzdeniük kell. A cionizmust a bundisták utópiának tartják, hiszen szerintük a történelmi valóság nem mutat a saját terület és gazdaság lehetséges kivívása felé. Szerintük az emigráció a kapitalizmus természetes jelensége, amennyiben a munkaerő szabad áramlásáról beszélhetünk, amely azonban az iparilag fejlettebb országokba irányul, s ez Ugandáról vagy Palesztináról nem igen mondható el. Az osztályharc mint eszköz amúgy sem területszerzésre való. A cionizmus valódi eszközei a diplomáciai tárgyalások, valamint különböző pénzügyi intézmények létrehozása, ezek viszont egyértelműen a nagypolgárság módszerei. A proletár cionisták tehát tulajdonképpen a cionista világszervezet frakcióját képezik, a szocializmus jelszava nekik csak arra kell, hogy magukhoz vonzzák a tömegeket.

A Bund 1905-ös hatodik kongresszusán (a fentiekkel indokolva) határozatot fogadtak el a cionizmus minden formája és árnyalata elleni harc szükségességéről, mondván: a cionista-szocialista csoportok megalakulásában tulajdonképpen a polgári cionisták azon törekvése tükröződik, hogy a „tartalmatlan álszocializmus frazeológiájával hatásuk alá vonják a zsidó proletár tömegeket”.²⁷

A Cionista-Szocialista Párt 1906-os programjában külön pont foglalkozik a Bunddal. Ebben azzal vádolják őket, hogy asszimilációs ideológiájuktól vezetettve felnagyítják a demokratikus szabadságjogok jelentőségét a zsidó proletariátus számára. S ez szintén azt támasztja alá, hogy hamis elképzeléseik vannak az oroszországi zsidóság helyzetéről, ami megfosztotta a Bundot attól, hogy szilárd pozíciót foglaljon el a nemzetiségi kérdésben. A Bund tehát – úgymond – nem veszi figyelembe az oroszországi zsidóság valóságos érdekeit, s így állít nehézségeket a nemzeti és osztályelnymás alóli felszabadulásukhoz vezető úton.

A zsidó szociáldemokraták, hasonlóan vélekedvén, szintén azt állították, hogy a Bund nem volt hajlandó felismerni a zsidóság életének speciális problémáit, s a poalécionista ideológia ehhez képest forradalmian újat adott.²⁸ A párt fő ellenségének a Bundot tekintti, annál is inkább, mivel a szervezet, ahogy csak lehetett, igyekezett kiszorítani a poalécionistákat a politikai nyilvánosságból.²⁹

A Szerp szintén elhatárolódott a Bundtól, amely szerintük nem ismeri el a zsidó proletariátus helyzetével szoros kapcsolatban álló politikai és gazdasági problémákat.³⁰

²⁷ O razlicsnih szionyisztzko-szocialiszticeszkijh frakcijah in: Rezoljucii VI szezda Bunda in: 1905. 360.o.

²⁸ Kivin 20.o.

²⁹ 1905. 189.o.

³⁰ 1905. 190.o.

1906-ban a Bund egyesült az OSZDMP-vel. Ezt a cionista-szocialisták mint a történelmi fejlődés természetes eredményét értékelték. Szerintük ezzel az egyesüléssel a Bund tulajdonképpen elhagyta a zsidó proletariátust és végleg az asszimiláció útjára lépett, s a Bund önálló szervezetként való megszűnésével megszűnt a diaszpóra idejétmúlt idealizálása is.

A Poalé-Cion szerint szintén teljesen természetes, ami történt. A Bund most önálló zsidó nemzeti szervezetből még a politikai párt látszatát is elvesztett szervezet lett, ami tulajdonképpen egy akadállyal kevesebbet jelent a zsidó szociáldemokrata mozgalom számára. A Bund nem tudta megvédeni a zsidó munkáság érdekeit, de most már a zsidó proletariátus maradék részével nehézségek nélkül haladhatnak a zsidó kérdés territorialista megoldása felé.³¹

Arról, hogy miként alakult az egyes szervezetek és a bolsevikok kapcsolata az októberi forradalom után, a későbbiekben még lesz szó.

A februári forradalom után megalakult Ideiglenes Kormány 1917. március 20-i rendeletével kimondta Oroszország minden polgárának törvény előtti egyenlőségét, nemzetiségi különbségekre való tekintet nélkül. Elismerte a nemzetek önrendelkezési jogát, ennek alapjait az összehívandó Alkotmányozó Nemzetgyűlés lett volna hivatott kidolgozni.³² Elvben tehát véget ért az oroszországi zsidóság jogfosztott állapota, s jogilag egyenlő lett az ország bármelyik nemzetiségével.

A proletár cionizmus 1917 utáni történetének tanulmányozását nagyon megnehezíti a tudományos feldolgozások teljes hiánya. Az utóbbi években megjelent, a februári forradalom utáni időszakkal is foglalkozó orosz nyelvű politikatörténeti munkák említést sem tesznek ezekről a pártokról. Így a kutatást csak a nem túl nagy számban elérhető dokumentumok segíthetik, amelyek túlnyomó többségét a pártok által kiadott periodikák teszik ki.

A Cionista-Szocialista Munkáspárt lapjának 1917. április 30-i számában³³ jelentette meg programját VI. pártkonferenciájának határozataiként, amely rövidített változata megtalálható a források között. Ezek az új helyzet értékelésén kívül, a zsidó proletariátus és a párt előtt álló újabb feladatokról is szólnak. Ezen a konferencián határozta el a párt nevének megváltoztatását Szocialista-Territorialisták Zsidó Munkáspártjára. Programjukból elsősorban azt lehet megállapítani, hogy a korábban még a diaszpórát is elutasító pártból most nemzeti autonómiát követelő párt lett. Az autonómia intézményeinek a hatáskörébe utalnak az emigráció és a kolonizáció kérdéseinek a megoldását, s a territorializmusra mint az autonomizálódási folyamatok lezárására tekintenek, ahogyan ezekről korábban a Szerp is gondolkozott.

A Zsidó Szocialista Munkáspárt 1917. júniusában egyesült a Szocialista-Territorialisták Zsidó Munkáspártjával, s megalakították az Egyesült Zsidó Szocialista Munkáspártot.³⁴ A párt tevékenysége szinte csak Ukrajnára korlátozódott, 1917-es programjukban a fő hangsúly a nemzeti-perszonális autonómia kivívására került, s a territorializmus realizálásának feladatát már teljesen jelentéktelen-

³¹ 1905. 325.o.

³² Krausz Tamás: Bolsevizmus és nemzeti kérdés Budapest, 1989. 14-15.o.

³³ Jevrejszkij Proletarij 1917. ápr. 30. No. 2-3 39-48.o.

³⁴ Jevrejszkaja Rabocsaja Hronyika 1917. július 1. No. 7. 18-19.o. (továbbiakban: JeRH)

nek tartották. 1919 márciusában már Egyesült Zsidó Kommunista Párt elnevezés alatt szerepelnek a politikai közéletben. 1920 júniusában a Bund kommunista frakciójával megalakították a Kombundot, s 1921 májusában csatlakoztak az OKP-hez.³⁵

A (Poalé-Cion) Zsidó Szociáldemokrata Munkáspártja 1917. április 29-én jelentette meg programját, szintén konferenciája határozataiként.³⁶ A Poalé-Cion még mindig tevékenysége döntő részét fordította a palesztinai munkára, s kitartott a gyakorlati territorializmus mellett. Bár ő is követelte a nemzeti autonómia megadását, de ezt csak a palesztinai imigrációt és kolonizációt segítő intézménynek tekintette. A párt közvetlenül az októberi események után bizonyos ijedtséggel viszonyult az új helyzethez. 1921-ben ünnepelték megalakulásuk 15. évfordulóját, és ekkor megállapíthatták, hogy a zsidó munkásmozgalom egyetlen pártjaként már csak ők képviselik a zsidó munkásosztály érdekeit, hiszen a korábbi zsidó szocialista pártok (Bund, cionista-szocialisták, szejmisták) végleg eltűntek a politikai életből, mert inkább az asszimiláció útjára tértek.³⁷

A párt legalább 1926-ig megmaradt önálló szervezetként, s erre nem könnyű magyarázatot találni. Nagyon valószínűnek tűnik, hogy a Poalé-Ciont nem sikerült beolvasztaniuk a bolsevikoknak, a párt vezetősége inkább a kivándorlás mellett döntött. Ezt a feltételezést megerősíti az a tény, hogy a párt lapja egyszer sem tett említést üldöztetésről, ami persze nem azt jelenti, mintha ilyen nem lett volna, csak lehet, hogy a mielőbbi palesztinai emigráció reményében nem tulajdonítottak neki nagy jelentőséget. A közölt dokumentumok között megtalálható a párt 1917-es választási programtervezete, valamint egy Anglia palesztinai politikáját értékelő állásfoglalás, amelyből a párt új palesztinai céljai is kiderülnek.

A Poalé-Cion 1917-es kijevi kongresszusán feltűnt egy erős kommunista frakció, amely a bolsevikok igaz szövetségesének tartotta magát. Ez a frakció 1919. május 1-től kezdte kiadni a Kommunisztycseszkaja Miszl c. lapot, amely tovább erősítette a szakadást a két frakció között. 1919 augusztusában a kommunista poalécionisták megtartották gomeli konferenciájukat, s ezen proklamálták a (Poalé-Cion) Zsidó Kommunista Pártjának megalakulását.³⁸ A párt tevékenységének szintén jelentős részét tette ki a palesztinizmus. Számukra a jelen konkrét feladata a szocialista forradalom elősegítése Palesztinában, mert csak ennek győzelme után indulhat meg a tömeges zsidó kolonizáció, s ezért minden erővel támogatni kell a helyi forradalmi proletariátust. A zsidó telepesek megjelenésével párhuzamosan a legégetőbb probléma a nemzeti konkurencia jelentkezése a zsidó és az arab munkások között. A párt számára a konkrét palesztinizmus lényege tehát a nemzeti konkurencia ellen folytatott harc.³⁹ A párt lapja 1921 folyamán többször számolt be arról, hogy vidéki szervezetei ellen módszeres had-

³⁵ Enc.Jud. 15., 1541-1543

³⁶ Rezoljucii, prinjatije na Konferencii Jevrejszkoj Szocial-Demokratyicseszkoj Rabocsej Partyii (Poalej-Cion) in: JeRH 1917. ápr. 29. No.1.

³⁷ JePM 1921. ápr. 25. No. 20-2.

³⁸ Nakanune 1921. aug. 15. No. 23-24. 5-6.o.

³⁹ Nakanune 1920. nov. 1. No. 5. 3-4.o. és u.a. 1921. okt. 15. No. 25-26., 20-21.o.

járatot indítottak a jevszekcijások (az OKP zsidó szekciója).⁴⁰ A párt likvidálása 1921 elején történhetett meg, de ennek pontos dátumát és „jogi” formáit még nem sikerült kideríteni.

Az oroszországi proletárcionizmus története mintegy negyedszázadot ölel fel. A cionista és a szocialista eszmék különös egyvelege a századelő politikai körülményei és közhangulata közepette jelentős számú munkást tudott megnyerni magának. E pártokat azonban az első forradalom idején nemcsak a leninisták támadásai gyöngítették, hanem az egymás közötti politikai csatározások is. A szervezetek 1917-re felismerték az egyesülés szükségességét, ekkorra azonban a történeti szituáció már annyira megváltozott (itt elsősorban a zsidók jogi diszkriminációjának megszüntetésére kell gondolni, ami egyértelműen az asszimiláció s nem a szeparatista irányzatok erősödésének kedvezett), hogy a proletár cionizmus időszerűtlen ideológiává vált. Ehhez járultak még hozzá a bolsevikok egypárturalmi törekvései, amelyek vagy magukba olvasztották a pártokat, vagy erőszakosabb módon likvidálták őket, vagy – a legszerencsésebb esetben – hagyták elhalni a szervezeteket.

Resume

The Labour Zionism in Russia and Soviet-Russia

In Russia at the beginning of the 20th century the bourgeois Zionism could not reach masses, which can be explained by the specific stratification of Russian Jews. Instead of that the labour Zionism, that is a combination of Marxism and traditional Zionism, appeared in the country. Therefore, this unified ideology theoretically could offer an alternative to solve the serious social problems of Russian Jews, who lived under exasperating circumstances. At the same time, it also wanted to find a solution for an old problem of the Jews, the territorial division, which it planned to solve by the formation of a socialist Jewish state. This movement wanted to form its national centre by the organisation of spontaneous migrational processes.

The study is based on the presentation of three labour Zionist parties, that were formed by the end of 1905: Zionist-Socialist Workers' Party, Jewish Social Democratic Workers' Party Poalei Zion and Jewish Socialist Workers' Party. These organisations were attacked by both the Bund and the Bolsheviks. The historical situation changed after the revolution of October 1917 and these parties lost their political actuality, and those that did not eliminate themselves, were liquidated by the Russian Communist Party on the long run. The author tries to avoid the often simplifications of the analysed problems.

⁴⁰ Nakanune 1921. márc.15. No. 12-13, 29-30.o. és u.a.máj.30. No. 16-17, 15-16.o.

A Cionista-Szocialista Munkáspárt I. kongresszusán elfogadott határozatok és rendeletek*

(Részletek)

2/ Az állami dumáról

...

A jelenlegi politikai feltételek mellett a dumát illetően a proletariátus egyetlen célravezető taktikája az aktív bojkott, amely egymagában is a legmegfelelőbb eszköz arra, hogy a nép körében a dumát diszkreditáljuk és tekintélyét csökkentsük.

6/ A pogromokról és az önvédelemről

Figyelembe véve azt, hogy a cári kormány szisztematikus harcot folytat a zsidó lakosság ellen..., az önkényuralom az utóbbi időben a rendőrség és a katonaság kizárólagos segítségével szervezi a pogromokat..., az önvédelem... most természetes módon a zsidó tömegek forradalmi küzdelmévé alakult...

9/ Az autonomizmusról

...

A kongresszus úgy gondolja, hogy a politikai szejmek formájában elképzelt nemzetiségi autonómia bizonyos zsidó burzsoá rétegek reakciós utópiája..., a kulturális szejmek formájában elképzelt nemzetiségi autonómia pedig minden reális alapot nélkülöz a zsidó nép jelenlegi nemzeti és kulturális életében, hisz a nemzeti-kulturális autonómia a zsidó tömegek társadalmi és gazdasági problémáira kulturális-eszmei választ ad, s eltereli a zsidó proletariátus figyelmét eredeti felszabadító mozgalmáról.

10/ Nemzetiségi törekvéseinkről

...

a kongresszus úgy véli, hogy a zsidó proletariátusnak követelnie kell a zsidó népoktatás ügyének átadását, állami dotációban részesülő iskolai bizottságoknak...

Egyéb nemzetiségi törekvéseinket, amennyiben azok megvalósíthatóak a zsidó nép jelenlegi abnormális helyzete mellett, általános demokratikus törekvéseink foglalják magukba, ilyen például a nyelvek polgári egyenjogúsága, mert ezek a tisztán demokratikus természetű követelések számunkra nemzeti tartalommal is bírnak.

11/A territorializmusról

...

D/ ... a jelenlegi tömeges zsidó emigráció kolonizációvá fog átalakulni, amely mostani kollektív jellege következtében majd segíti a zsidó tömegek egy szabad területen történő koncentrációját.

E/ Ennek az emigrációs és kolonizációs folyamatnak a további fejlődése reális állapot fog teremteni a jövőbeni zsidó társadalom megalakulásához.

* Резолюции и постановления, принятые на I-ом Очередном Съезде Сионистско-Социалистической Рабочей Партии h.n., 1906.

F/ A zsidó társadalom megalakításának előzetes feltétele a politikai jogok azon minimuma, amelyet a zsidó tömegek koncentrációja számára biztosítani kell a kolonizáció célországában.

...

A fentiekből következnek a párt feladatai:

a) A világ zsidó proletariátusának megszervezése egy egységes cionista-szocialista munkáspárt megalakításához

b) a territorializmus mellett folytatott agitációval hatni a zsidó néptömegekre, s ráébreszteni őket a territorializmusban való érdekeltségükre

c) nézeteink megismertetése az internacionalista proletariátussal, s rajta keresztül hatást gyakorolni a zsidó emigráció és kolonizáció országainak proletariátusára

d) hatást gyakorolni a zsidó polgári demokrácia territorialista politikájára, s együttműködni vele a tényleges cselekedetekben.

Fordította: Víg Enikő

(Poalé-Cion) Zsidó Szociáldemokrata Munkáspártjának programtervezete*

(Részletek)

I. A párt általános programja

1. A párt maximális programja – a termelőeszközök kisajátítása, a társadalom átalakítása a szocialista elvek alapján s az ehhez vezető egyetlen út, amelyet a párt elfogad – a zsidó proletariátus osztályharca a világ szociáldemokráciájának soraiban.

2. A párt minimális programjának legfontosabb pontjában, amely megkülönbözteti őt a többi szociáldemokrata párttól, a zsidó nép számára demokratikus alapokra épülő területi autonómiát követel, amely feltétlenül szükséges ahhoz, hogy termelőereje akadálytalanul fejlődhessen.

3. Ez a területi autonómia csak Palesztinában valósulhat meg, és a zsidó proletariátus, a program összes többi pontja mellett, osztályharcával köteles segíteni minimális programja ezen pontjának megvalósítását.

4. A zsidó proletariátusnak egyrészt a diaszpóra országaiban folytatott osztályharca és politikai nevelése, másrészt tényleges palesztinai munkája között egyenes és elválaszthatatlan a kapcsolat.

II. Munkánk a diaszpórában

1. A párt a diaszpóra országaiban a társadalomnak – a polgári gazdaság keretei között lehetséges – maximális demokratizálására törekszik, így az összes szociáldemokrata párt általános minimális programját követi.

* Проект программы Еврейской Социал-Демократической Рабочей Партии „Поалей Цион”, in: 1905. 375-378. о.

2. A nemzetiségi kérdés kapcsán a párt olyan nemzeti-politikai autonómiát követel azon népek számára, amelyeket nem elégíthet ki a területi autonómia, amelyet az adott nép belügyeit érintő gazdasági, kulturális és pénzügyi hatáskörrel ruháznának föl.

4. A nemzeti-politikai autonómiának, mint a zsidóság számára a diaszpórában elérhető nemzetiségi jogok maximumának a követelése mellett a párt hangsúlyozza, hogy ez az intézmény semmiképp sem tekinthető a cionizmus megvalósításához vezető szükséges és egyetlen útnak; ugyanakkor a területi autonómia megvalósításáig semmilyen demokratikus és nemzetiségi jog nem segítheti a zsidókérdés megoldását a diaszpórában.

III. A cionizmus megvalósításának általános elvei

1. A proletárcionizmus a cionizmus megvalósításának csak azokat az útjait ismeri el, amelyek összefüggnek az osztályharc és a progresszív demokratikus társadalom elveivel mind a diaszpóra országaiban, mind Palesztinában.

3. A proletárcionizmus azt vallja, hogy a történelmi szükségszerűség a zsidók palesztinai pozícióinak erősödéséhez vezet, valamint ahhoz, hogy a környező népek érdekeltsége is növekedni fog a zsidókérdés megoldásában, tudniillik:

a. a pogromok, az elszegényedés és a zsidó forradalmiság fokozódása, valamint a tömeges kivándorlások ténye a kultúrnépeket érdekeltté teszi a zsidókérdés területiális megoldásában; az ezzel egy időben a diaszpóra országaiban végbement zsidó nemzeti fejlődés pedig megkönnyíti ennek a nemzetközi érdekeltségnek a kihasználását a cionizmus céljainak megvalósítása érdekében.

b. A Palesztinában egyre erősödő zsidó pozíciók, valamint az ország reakciós erőivel történő mind gyakoribb összecsapások és súrlódások hatására a kultúr-nemzetek egyre kitartóbban avatkoznak be Palesztina belügyeibe azzal a céllal, hogy biztosítva legyenek a zsidók számára az országon belüli demokratikus fejlődés lehetőségei; ezzel párhuzamosan a palesztinai zsidók nemzeti fejlődésének erősödése megkönnyíti ennek a nemzetközi beavatkozásnak a kihasználását a palesztinai politikai-területi autonómia kivívásának érdekében.

5. A zsidók Palesztinába történő bevándorlása ösztönös folyamat, amely annak köszönhető, hogy a zsidó bevándorlás korábbi kapitalista célországaiban a zsidók számára egyre nehezebb bekerülni a termelés fejlettebb ágazataiba, mindemellett a zsidóság emigrációs szükséglete nem csökkent, hanem a nemzeti konkurenciából fakadó intenzív gazdasági kirekesztés következtében egyre erősödik; ezen okok miatt jelenleg a zsidók egyre jobban rá vannak kényszerítve arra, hogy Palesztinába vándoroljanak, az egyetlen olyan fél-földműves országba, amely elérhető a zsidó kistökések bevándorlása számára.

6. A proletárcionizmus szerint ... a cionista mozgalom feladata... a zsidóság Palesztinába irányuló ösztönös emigrációjának tervszerű szabályozása és a politikai-területi autonómia kivívása Palesztinában.

7. A proletárcionizmus a zsidó proletariátus osztályharcát vezeti a diaszpórában és Palesztinában, a polgári cionizmus pedig a zsidó tőke vándorlását szabályozza. E két erő – a polgári és a proletárcionizmus – elválaszthatatlan egymástól

a cionizmus megvalósításának folyamatában, ugyanakkor mások az eszközeik és érdekeik, és ezért keletkezik köztük az osztályharc.

(1906)

Fordította: Víg Enikő

A Cionista-Szocialista Munkáspárt VI. oroszországi konferenciája Határozatok* (Részletek)

A politikai helyzetről

...

A proletariátus érdeke a forradalom befejezése és az, hogy az ország társadalmi, politikai átalakításának folyamatában a polgári demokratikus állam keretei között előnyös pozíciókat vívjon ki későbbi osztályharcának sikere érdekében.

...

A szervezett proletariátus taktikájának a jelen helyzetben a következőképpen kell alakulnia:

1/ Az Ideiglenes Kormány támogatása, amíg az meghirdetett programját hajtja végre.

...

Nemzeti követeléseink

A. Nemzetiségi autonómia

1/ Az oroszországi proletariátusnak érdeke Oroszország állami rendjének demokratizálása oly módon, hogy a nemzetiségek közötti súrlódások a minimumra csökkenjenek...

2/ Az ennek megfelelő államforma az a föderatív köztársaság, amely az etnikai elv alapján határolt körzetekből áll s amelyekben a nemzeti kisebbségek jogai is biztosítottak.

4/ A zsidó nemzetiségi autonómia szerveinek hatáskörébe kell tartozniuk a nemzeti kultúra, a népoktatás és a szakoktatás kérdéseinek, továbbá az emigrációval és kolonizációval kapcsolatos feladatoknak, valamint a társadalombiztosítás és a statisztika ügyeinek.

...

Az emigrációról és a territorializmusról

Kiindulva a párt programjának abból az alaptételéből, amely szerint a territorializmus megvalósításának kiindulópontja az ösztönös migrációs folyamatok szabályozása, a konferencia elengedhetetlennek tartja:

* VI Всероссийская Конференция Партии in: Еврейский Пролетарий 30. апреля 1917 No. 2-3. 39-48. o.

1. Az emigrációt és a kolonizációt irányító feladatok bekapcsolását a zsidó nemzetiségi autonómia szerveinek hatáskörébe.
2. A zsidó emigráció szervezésére államközi zsidó szervezet megalakítását.

Fordította: Víg Enikő

Választási platformunk az oroszországi alkotmányozó gyűlésre*

I. Aktív békepolitika

A háború a forradalom leggonoszabb ellensége, és a hadsereg mai állapota mellett a háború nem is folytatható Oroszországban. A háborús erőfeszítés minden napja növeli az anarchiát és az országot egyre inkább az ellenforradalom katasztrófája felé sodorja. Tönkrement nemzetgazdaságunk nem képes tovább elviselni azokat az óriási veszteségeket, amelyeket a háború naponta követel; nem vagyunk képesek eltartani egy ilyen hatalmas hadsereget, miközben az ország belső munkája a felfegyverzett emberek millióit kénytelen nélkülözni. Ezért gyors, aktív lépéseket kell tenni a stabil béke előkészítése érdekében.

...
Annak érdekében, hogy lehetőleg mihamarabb megállítsuk a vérontást, a Párt az alábbi követelésekkel áll elő:

1. Haladéktalanul ideiglenes fegyverszünetet kell kötni minden fronton és tárgyalásokat kell kezdeni a végleges békéről.
2. Haladéktalanul nyilvánosságra kell hozni a cári kormány minden titkos egyezményét és ily módon egyszer s mindenkorra véget kell vetni a titkos diplomáciának.

...
Nem lehet kétséges, hogy az ideiglenes fegyverszünet következtében más országokban is megnövekszik a néptömegek békevágya; Európa és Amerika meggyötört népei, megérezve az ideiglenes béke minden előnyét, nem fognak egykönnyen megválni tőle. A békéért a forradalmi Oroszország részéről tett határozott lépések erősen ösztönzik mind Németország és szövetségesei, mind Anglia és szövetségesei elnyomott népeit arra, hogy felébredjenek ebből a szörnyű, véres lídércnyomásból; az ideiglenes fegyverszünet lendületet ad az európai és az amerikai forradalomnak, és ott is elkezd inogni az imperializmus erődje.

II. A béke alapjai

A forradalmi népek békétárgyalásain követelni fogjuk.

1. Hogy valamennyi nép, mind a többségek, mind a kisebbségek, diszkrimináció nélkül résztvehessenek a békekonferencián. Hogy minden nép megfogalmaz-

* Наша избирательная платформа во Всероссийское Учредительное Собрание in: Еврейская Рабочая Хроника 4. ноября 1917. 3-12. о.

hassa a neki okozott sérelmeket és igazságos elégtételt kapjon a béketárgyalásokon. Hogy zsidó népünk is önállóan képviseltethesse magát a békekongresszuson.

2. Nemzetközi garanciák foganatosítását minden nép önrendelkezése érdekében, hogy minden nép megvalósíthassa egységét és önállóságát.

3. Alkossanak egy állandó népbíróságot, ahová minden nép fordulhat, ha valamely más népre panasa van, hogy a Bíróság kibékíthesse őket és határozhasson róluk annak érdekében, hogy a népek között ne robban hassanak ki háborúk.

4. Minden ország leszerelését és nemzetközi milícia megalakítását, amely a Bíróság döntése alapján beavatkozhatna a népek egymás közötti vitáiba és arra kényszeríthetné őket, hogy vegyék figyelembe egymás kölcsönös jogait. Ennek köszönhetően alakul majd meg a népeknek az a békés szövetsége, amelyről minden idők prófétái és forradalmárai álmodtak, az a hatalmas demokratikus internacionálé, amely az emberiségnek biztosítja a teljes nemzeti felszabadulást.

5. Minden országban, amelyet a népek szövetsége elismer és megóv, biztosítani kell a teljes vallási és nemzeti autonómiát valamennyi nemzeti kisebbségnek, többek között a zsidó népnek is.

...
8. A világháború befejezése után a zsidókérdést nemzetközi alapokon kell megoldani; garanciákat kell nyújtani a világ minden zsidója teljes egyenjogúságának biztosítására, a zsidók nemzeti autonómiájának biztosítására azokban az országokban, ahol jelentős tömegekben élnek, valamint a palesztinai zsidó kolonizáció elősegítésére.

III. Az ország gazdasági anarchiája

A gazdasági anarchia annak következménye, hogy az ország termelőerői tönkrementek és a háború tovább rombolja azokat. A termelő- és közlekedési eszközök (gyárak, gépek, szénbányák, olajmezők, vasút, hajózás stb.) száma egyre csökken s állapotuk az idővel tovább romlik. Mindazonáltal a forradalom miatt a lakosság szükséglete óriási mértékben megemelkedett és a munkásosztályból senki sem akar visszatérni a régi szolgai, szegényes, ínséges életéhez.

...
A pogromok és az anarchia mindaddig folytatódik, amíg nem foganatosítanak energikus intézkedéseket a gazdag kereskedők, a nagy háztulajdonosok és gyárosok spekulációinak letörésére és a vállalataik feletti tényleges állami ellenőrzés felállítására.

...
Az Alkotmányozó Gyűlésnek pontos törvények alapján rögzítenie kell mind az ingó, mind az ingatlan magánvagyon maximális nagyságát. Ily módon szélesebb néptömegek számára lesz biztosított a kis- és középvagyon, amelyet minden állampolgár a saját munkájával ér el vagy örökségként kap szülei munkája után.

Minden kapitalista vagyont, amely meghaladja a törvényben rögzített közép-nagyságot, a forradalmi hatalom teljes ellenőrzése alá kell vonni, és ha elkerülhetetlen, azok lefoglalhatóak, sőt még elkobozhatóak is a nép érdekében. Az agrárkérdéssel kapcsolatban a Párt követelni fogja minden magán-, kolostori stb.

tulajdont képező óriásgazdaság kisajátítását, azoknak a néptömegeknek a javára, amelyek a földet megművelik.

IV. A hatalom megszervezése

1. Oroszországnak, jövőbeli állami berendezkedését tekintve, demokratikus föderatív köztársasággá kell válnia, amelyben a törvényhozó hatalom az általános, közvetlen, egyenlő, titkos, nemi megkülönböztetések nélküli választójog alapján megválasztott, arányos képviseleti rendszerű parlamenté. A kormány felelősséggel kell hogy tartozzon a parlamentnek, a népnek legyen joga a törvénykezési és népszavazási kezdeményezés, azaz a fontos kérdésekről történő általános szavazás.

2. A bírókat a lakosság válassza általános választójog alapján. Az esküdtbíróságnak egyenlőnek kell lennie minden állampolgár és minden állami tisztség számára.

3. Az egyházat el kell választani az államtól és az iskolai oktatástól.

4. Minden előjogot és korlátozást el kell törölni és az ország minden lakosa számára biztosítani kell a személyi, lelkiismereti, szólás-, gyülekezési, egyesülési, és a sztrájkszabadságot, a személyiség és a lakhely sérthetetlenségét.

5. Általánosan kötelező és ingyenes anyanyelvű állami oktatást kell bevezetni minden iskolás korú számára.

VII. Föderatív köztársaság és a nemzeti kérdés

Amikor a lakosság nemzeti szükségleteinek kielégítése és a központi hatalom nehéz feladatainak megkönnyítése egyidejűleg kívánatos, akkor föderatív elvek alapján feltétlenül decentralizálni kell a végrehajtó hatalmat. Csakis ily módon képes minden nemzet és körzet a maga gazdasági és kulturális sajátosságaival, szabadon és békésen együttélni más népekkel és Oroszország egészével. Oroszország körzeteinek és nemzeteinek ilyen óriási különbözősége mellett lehetetlen, hogy egy centralizált állami apparátus az egész országot megfelelő mértékben lássa el; az ország állami berendezkedését nem lehet felülről, erőszak és kényszer alkalmazása nélkül kialakítani; és éppen ezért, annak érdekében, hogy Oroszország szabad népek olyan szabad országává váljon, amelyben a népek egységben és harmóniában élnek, az államnak alulról, organikusan kell építkeznie, ahogy minden élő szervezet fejlődik.

Az Orosz Köztársaság minden népének ki kell fejeznie, ki kell nyilvánítania akaratát az önrendelkezésre saját alkotmányozó gyűlésén, amelyet az általános választójog alapján kell összehívni.

Ily módon Oroszország autonóm népek és körzetek föderatív demokratikus köztársaságává fog válni. A teljes hatalom birtokosa minden körzet autonóm önkormányzata kell legyen, amelynek jogában kell álljon a helyi lakosság megadóztatása. Csak az egész Oroszországot érintő ügyeknek kell a központi kormányzat irányítása alá kerülniük, éppen úgy, ahogy ezt az Amerikai Egyesült Államokban, Svájcban és az angol gyarmatokon rögzítették. Emellett a nemzeti autonómiát

biztosító általános törvényekben személyiségjogi alapokon kell biztosítani az autonóm tartományokban élő nemzeti kisebbségek jogait.

Az orosz államnyelvnek csak az állami apparátus belső szükségleteit kell szolgálnia, a helyi és a nemzeti nyelvek számára egyenjogúságot kell biztosítani az oktatási intézményekben, a szakmai irányításban, a postai és igazságügyi intézményekben stb. Minden olyan esetben, amikor a központi hatalom összeköttetésbe lép a helyi lakossággal, az adott lakosság nyelvét kell használni.

VIII. A zsidókérdés

A nagy forradalom kiszabadította a zsidó népet a jogfosztottság bilincseiből, de a jelenlegi anarchia és a pogromok az országot ismét a törvénytelenység és a szolgaság szakadékába sodorhatják. Ezért minden zsidó állampolgárnak kötelessége elősegíteni azoknak a szociális reformoknak a bevezetését, amelyeket pártunk a gazdasági anarchia elleni harcban megfogalmazott.

De a polgárjogok biztosításával azonban még nem merítettük ki a zsidókérdést. A zsidóknak mint nemzetnek és a zsidó munkásosztálynak is határozott nemzeti érdekei vannak. Ezért a (Poalé-Cion) Zsidó Szociáldemokrata Munkáspártja **teljeskörű nemzetiségi jogokat követel a zsidó nép számára**, mert enélkül a teljesebb polgári egyenjogúság csak fikció marad.

Ezért követelünk:

1. Olyan nemzeti autonómiát a zsidó nép számára, amelyben egyaránt megvalósul mind a nemzetiségi, mind a személyiségjogi elv. Valamennyi oroszországi zsidónak ehhez kell tartoznia, ennek minden hatalma meglenne a zsidó belügyek összes lehetséges módon történő irányítására... Az a testület az autonóm és a világi obszcinákra épülne, s jogában állna, hogy tagjaira adót vessen ki.

2. Egyenjogúságot a zsidó nyelvnek: a kormánynak el kell ismernie minden zsidó nyelven írt dokumentumot és kereskedelmi szerződést. A végrehajtó hatalom köteles rendeleteit és törvényeit zsidó nyelven is nyilvánosságra hozni azokon a helyeken, ahol a zsidók lélekszáma a helyi városi lakosság legalább tíz százalékát teszi ki. A zsidó nyelvet itt a többi helyi nyelvvel egyenrangúnak kell elismerni az igazságszolgáltatásban; minden fent említett helységben működniük kell olyan állami hivatalnokoknak, akik zsidó nyelven tudnak írni és olvasni.

3. A háború utáni béketárgyalások során a zsidó világkongresszus szavazati joggal rendelkező küldöttségének meg kell engedni a népek békekonferenciáján való részvételét. A konferencia nemzetközi garanciákat kell hogy nyújtson minden ország zsidó népének polgári, nemzetiségi egyenjogúsága számára, egyebek között a Palesztinába történő zsidó bevándorlás és azoknak a demokratikus intézményeknek az akadálytalan működése érdekében, amelyek a zsidó kolonizációt irányítják Palesztinában.

A (Poalé-Cion) Szocialista Munkás Világszövetsége állhatatos munkájának köszönhetően a Szocialista Internacionálé teljes mértékben elismerte a fenti zsidó követelések jogosságát. Ezért Világszövetségünket mint egyenjogú tagot meghívták a Nemzetközi Szocialista Konferenciára Stockholmba és követeléseink teljes mértékben tükröződnek a Szocialista Holland-Skandináv Bizottság Manifesztumában.

A (Poalé-Cion) Zsidó Szociáldemokrata Munkáspártja reméli, hogy ha a zsidó munkások és a zsidó néptömegek a továbbiakban is bizalommal lesznek iránta azzal, hogy képviselőjelöltjeire szavaznak, a zsidó tömegek lehetőséget teremtenek annak a felvilágosító munkának a folytatására az Oroszországi Alkotmányozó Gyűlésben is, amelyet olyan sikeresen folytatott a Szocialista Internacionáléban.

Fordította: Vig Enikő

Angol deklaráció Palesztináról*

Az angol kormány deklarációja, amelyben „jóindulatú magatartásáról biztosítja a zsidó népet Palesztinában létesítendő nemzeti otthonának megteremtésében” és ígéretet tesznek arra, hogy „minden igyekezetükkel ennek a célnak a megvalósításán lesznek”, kétségkívül történelmi jelentőségű a zsidóság életében.

Az angol kormány azonban annyira általános és óvatos kifejezéseket alkalmazva fogalmazta meg nyilatkozatát, hogy Anglia voltaképpen semmiféle konkrét kötelezettséget nem vállal magára a zsidó néppel kapcsolatban. Ennek oka első sorban az a körülmény, hogy Jaffa katonai okkupációja után Anglia még nem formálhat semmilyen jogot Palesztinára, másodsorban Anglia imperialista politikája nem mehet tovább annál, hogy csak „igyekszik megvalósítani” a cionista ideált.

Jóllehet a deklaráció széles perspektívákat nyújt arra, hogy olyan nemzetközi garanciákat szerezzünk, amelyek segítenék Palesztina zsidó kolonizációjának szabad fejlődését, még messze nem felel meg azoknak a Palesztinát illető követeléseknek, amelyeket a cionista szervezet támasztott és amelyeket diplomáciai tárgyalásokon védelmezett. A dokumentum nem tartalmazza Palesztina zsidó lakosságának nemzetiségként való elismerését és nem biztosít koncessziós jogokat sem zsidó társaságok számára stb.

A dolgok jelenlegi állását tekintve ezért a cionista diadal nem tűnik elég megalapozottnak számunkra, ha csak nem feltételezzük azt, hogy a cionista diplomaták eleve többet kértek, hogy a kevesebbet megkapják. Annál különösebbnek tűnik számunkra az a „határtalan hála”, amelyet az orosz Cionista Kongresszus küldöttsége igyekezett kifejezni az angol követnek. A küldöttség deklarációjában szerepelt egy mondat, amely már önmagában is jól érzékelteti diplomáciai igyekezetük egész jelentőségét és erejét, illetve az angol politika minden „önzetlenségét”: „Határtalanul boldogok vagyunk amiatt, hogy ebben a nagy történelmi pillanatban a zsidó nép érdekei teljesen megegyeznek a Nagy Anglia érdekeivel”. Ezzel a cionisták elismerik, hogy ha Anglia nem lenne érdekelt a nemzetközi kapcsolatok jövőbeli lehetséges gócpontjának benépesítésében tehetséges, kultúrálts és Angliához lojális emberekkel, akkor semmilyen diplomáciai fondorkodás sem segítené...

* Английская декларация о Палестине in: Еврейская Рабочая Хроника 25. ноября 1917. 6-8.о.

Az angol dokumentum tartalma bizonyos részleteiben összhangban van azokkal a Palesztinát illető követelésekkel, amelyekkel Világszövetségünk állt elő. Az Iroda (ti. a Világszövetségé – a ford.), mint Pártunk is, azon az állásponton volt, hogy minden együttélésnek alulról kell szerveződnie, és nem felülről. Nem szabad mesterségesen betelepíteni egy országot ilyen-olyan korábban kapott koncessziókkal, vagy charterrel vagy akármilyen mással. Mi tudjuk, ha Palesztina nem olyan ország lesz, amelyet a zsidó kivándorlások természetes úton telepítenek be, semmilyen kormány semmilyen nyilatkozata nem lesz képes „nemzeti otthon” teremteni. És az egyetlen követelés, amelyet véleményünk szerint proletárpárt állíthat, annak a követelése, hogy hárítsák el az akadályokat a szabad bevándorlás és Palesztina kolonizációja elől. De ennek megteremtéséhez nemcsak akadályokat kell elhárítani, hanem olyan feltételeket kell teremteni, amelyek segítenék azoknak a demokratikus intézményeknek a további fejlődését, amelyek már léteznek az országban. Más szóval nemzetközi garanciák szükségesek ahhoz, hogy megvalósuljanak a „modern demokratikus jogi feltételek Palesztinában”.

És amíg a cionista szervezet kívánságait az angol kormány messze nem elégíti ki, a mi proletár követeléseinket teljesen elismerték az internacionalista szocializmus képviselői, a Holland-Skandináv Bizottság, amely követeléseinket így foglalta össze: „a palesztinai zsidó kolonizáció elősegítése”.

Hajlamosak lennénk azt gondolni, hogy az angol kormány nyilatkozata kifejezi álláspontunkat, mivel az angol kormány „jóindulatú viszonya a Palesztinában alakítandó nemzeti otthonhoz”, azt ígéri, hogy „minden igyekezetével ennek a célnak a megvalósításán lesz”. Ezt, véleményünk szerint, csak úgy lehet értelmezni, hogy nemzetközi békekonferencián fogja megvédeni azt a követelést, hogy hárítsák el az akadályokat a palesztinai bevándorlás, az ország kolonizációja és az általános demokratikus jogi feltételek megteremtése elől.

És bár azt, amit az Internacionálé európai kormányokra gyakorolt nyomásának révén reméltünk elérni, Anglia részéről az Internacionálé közvetlen beavatkozása nélkül értük el, ez nem kisebbsítheti számunkra az angol dokumentum értékét, mivel a proletariátus osztályharcának feladata nem kizárólag abban áll, hogy harcot folytassunk, hanem abban is, hogy segítségével elérjük a számunkra kedvező eredményeket. Ha a fizetésemelést nem sztrájkjal érjük el, hanem a békítőkamara segítségével, akkor ezzel a munkásosztálynak sok erőfeszítést takarítunk meg. Ha a Palesztinával kapcsolatos proletár igényeket már elismeri az angol kormány, ez annál jobb számunkra, mivel az Internacionálénak kevesebb energiát kell pazarolnia követelésünk támogatására a békekonferencián, és reménykedni fogunk, hogy az Internacionálé nyomására annál könnyebben fogják elismerni őket a hadviselő és a semleges országok is.

De egy körülményről akkor sem szabad megfeledkezni: az angol dokumentum egyoldalú, és Anglia „jóindulatú magatartása a Palesztinában létrehozandó zsidó nemzeti centrumhoz” nem annyira fontos a számunkra, mint amennyire fontos minden ország demokratikus erőinek hasonló magatartása, közülük is elsősorban a török demokráciáé. Mi egyértelműen és szilárdan állást foglalunk mindenféle annexió ellen, még ha azok enyhébb formában jelentkeznek is. Egyik kormány sem erőltetheti saját akarátát Törökországra, csakis a Török Birodalom la-

kossága által biztosítható Törökország népeinek, köztük a zsidóknak a békés együttélése. Csak a Török Birodalom föderatív alapú berendezkedése nyújt lehetőséget arra, hogy elkerüljük a nemzeti súrlódásokat, ezért általában Törökország, és különösen Palesztina helyi lakossága számára nem elég nemzetközi garanciákkal csak „a vallási és polgárjogokat biztosítani”, hanem a nemzetiségi jogokat is garantálni kell. Ez pedig kizárólag az Internacionálé és a demokratikus erőknek a kormányaikra gyakorolt nyomásával érhető el: hiszen mi Palesztinát nem egy jövőbeli angol gyarmatként képzeljük el, amelyet munkánkkal és energiáinkkal az angol imperializmus kedvező külső piacává teszünk, hanem a szabad föderatív Törökország részének.

Fordította: Vig Enikő

PUSZTAI VIKTÓRIA:

A zsidó mezőgazdasági kollektívák történetéről

seégeinek, telepeinek történetéhez kapcsolódnak. Előjáróban szükségesnek tartjuk felvázolni a téma történeti hátterét és néhány szóban bemutatni azokat a szervezeteket, intézményeket, melyek meghatározó szerepet játszottak.

Ha az 1897-es oroszországi népszámlálás adatait a zsidóság területi elhelyezkedése szempontjából vizsgáljuk, szembeötlő, hogy bár a zsidóság nem rendelkezett egységes nemzetiségi területtel, 94,3%-ban mégis egy pontosan körülhatárolt körzetben, a letelepedési övezetben élt. Az övezet a cári birodalom nyugati szegélyén húzódott a balti tartományok és a Fekete-tenger között, magába foglalva a cári lengyel területek 10 kormányzóságát és 15 belorusz, litván és ukrán kormányzóságot. Az övezet elhagyásának tilalma alól csak néhány foglalkozás képviselői kaptak felmentést II. Sándor (1855-1881) mérsékelt reformjai révén. Még az övezeten belül is megszorítások vonatkoztak a zsidók letelepedésére. A Zsidó Ügyek Bizottsága által 1882-ben kialakított „Ideiglenes Szabályok” értelmében – amely megtiltotta a zsidóknak, hogy városokon kívül telepedjenek meg, házat vagy földet vásároljanak – mintegy félmillió zsidót kényszerítettek arra, hogy vidékről kisvárosokba költözzék, ahol teljes létbizonytalanság várt rájuk.

Bár a XIX. század elejétől a cári Oroszország zsidókkal kapcsolatos politikájában időről-időre megjelenik a mezőgazdasági telepítés mint központilag szabályozott és irányított program gondolata, e kezdeményezések csupán néhány ezer főt érintettek. Hiszen mint az említett 1882-es szabályozás is, különböző korlátozások a zsidóságot szinte teljes egészében elzárták a földműveléstől. (Az 1897-es népszámlálás csupán 100.000 mezőgazdaságban dolgozó zsidót írt össze, ami a zsidóság 3,7 %-át jelenti.¹

A forradalom által hatalomra került bolsevik vezetés látványosan szakított az orosz birodalom sovinszta politikájával. 1917. nov. 15-én dekretumot bocsátott ki „Oroszország népeinek jogairól”. Ez a nyilatkozat négy alapelvet mond ki: a nemzeti önrendelkezés jogát, minden nemzeti és vallási diszkrimináció eltörlését, népek egyenlőségét és szuverenitását, szabad fejlődés lehetőségét minden kisebbség és etnikum részére. Ugyancsak 1917 novemberében alakul meg Sztálin vezetésével a Nemzetiségi Ügyek Népbiztossága, mely 1924-ig működött. E népbiztosság részeként jön létre 1918. jan. 21-én, más nemzetiségi hivatalok mellett, a Zsidó Ügyek Népbiztossága, rövidített orosz nevén a Jevkom. Vezetője Szemjon Markovics Dimanstein, helyettese Ilja Grigorjevics Dobkovszkij lett. A népbiztosság feladata volt az új hatalom jiddis nyelvű propagálása, tanácsadás a

E fejezet dokumentumai egy kevésbé ismert kérdéskörhöz, az oroszországi, illetve szovjetunióbeli zsidóság földműves közös-

¹ Levin, N: The Jews in the Soviet Union Since 1917, Vol.1. kiadás helye és ideje: New York 1988. p. 838.

központi- és helyi szerveknek minden zsidókkal kapcsolatos tárgyban, zsidó intézmények felállítása a szovjet állami politika kivitelezéséhez, illetve a zsidó menekültek segítése.

Lényegesen nagyobb befolyású és hosszabb ideig működő szervezetnek bonyult az 1918 októberében életre hívott Jekszekcia. Az eredetileg is ideiglenesnek szánt részleg 1930 januárjáig működött, és az autonóm státusz megszerzésére tett kísérletek ellenére mindvégig az OKP Központi Bizottság Információs és Propaganda Osztályának része maradt. Fő tevékenységi körei: a jiddis ajkú zsidó munkásság szervezése, a független zsidó pártok, a „cionista és burzsoá szervezetek” felszámolása, illetve beolvasztása és helyettük kommunista beállítottságú zsidó intézmények létrehozása, a zsidóság integrálása a szovjet gazdasági rendszerbe.

Témánk szempontjából a Jevszekcia legfontosabb működési területe épp a zsidó népesség szociális és gazdasági integrálásának ügye. A forradalom utáni években a zsidó lakosság jelentős része vesztette el korábbi egzisztenciáját. Egyrésről a forradalom, a polgárháború és a pogromok nyomán számos korábban létezett zsidó kisműhely és üzlet megszűnt, a tulajdonosok és a foglalkoztatottak munka nélkül maradtak. Sokan menekültek el otthonaikból és maradtak megélhetési forrás nélkül. Másrésről a forradalom utáni évek gazdasági irányítása – a kereskedelem mind erősebb állami felügyelete, a kis manufaktúrákat és javító-műhelyeket fokozatosan kiszorító adminisztratív és inflációs nyomás – ellehetetlenítette számos zsidó kereskedő és iparos helyzetét. A „gettó-gazdaság” integrálhatatlan volt az új rendszerbe. Ezt a problémát és a megoldás lehetséges módját vetette fel Dimanstein 1918 októberében a Zsidó Biztosságok és a Jevszekcia I. Összoroszországi Konferenciáján.

„A cári uralom idején a zsidó tömegeket gettóba terelték össze és elzárták a földműveléstől, így kereskedővé kényszerültek lenni. Ez hozta létre köztünk az emberek azon csoportját, akiknek a mentalitása burzsoá volt, de a pénztárcájuk proletár. A gazdasági változások most központi helyen állnak, hiszen ezek a kereskedők a megélhetésüket kénytelen-kelletlen elveszítették, s ez a talajvesztés sokukból szovjetellenes érzelmeket váltott ki. Számolnunk kell ezzel, és olyan lépéseket kell tennünk, hogy ezek az emberek képesek legyenek hasznos polgárokká válni és a szocialista szovjet köztársaságunkat szolgálni. Zsidó mezőgazdasági munka-kommunákat kell szerveznünk, zsidó farmereket kell kinevelnünk. Palesztinát Moszkvában kell felépítenünk! Ki kell törölnünk a proletár pénztárcával rendelkező emberek agyából a burzsoá mentalitást”.²

Mint az idézetből is kitűnik, a zsidóság mezőgazdaságba való bevonása több szempontból is előnyösnek tűnt. Megoldást kínált az önhibájukon kívül megélhetési lehetőségek nélkül maradt zsidók foglalkoztatására, s ezzel csillapítani látszott az elkeseredésükből fakadó szovjetellenes érzelmeket. Ugyanakkor rendszeridegen elemekből (lisenci) hasznos polgárokat nevelt volna az állam számára. Sőt, mint a „Palesztinát Moszkvában kell felépítenünk” kifejezés utal rá, még a cionista érzelmek leszerelésére is alkalmasnak ígérkezett. A telepítési politika eltüntetheti a zsidóság területi széttagoltságát és pótolhatja az alapvető termelő-

² Schwarz, Solomon M.: *The Jews in the Soviet Union*. Syracuse Univ. Press. 1951. p.117.

osztály hiányát a nemzeten belül. A szovjethatalom alatt ilyen módon „normalizált” zsidóság immár beállhatna a Szovjetunió népeinek sorába, beilleszthető lenne a területi autonómiákra épülő rendszerbe.

Az 1918-ban megfogalmazott megoldási javaslat, vagyis a zsidók mezőgazdasági foglalkoztatásának támogatása a Jevszekcia részéről sokáig csak politikai agitációt jelentett. A polgárháborús helyzet gyakorlatilag lehetetlenné tette bármilyen konkrét cselekvési program kivitelezését. A kereskedelem összeomlása, a magánkereskedelem eltűnése a hadikommunizmus időszakában, a polgárháború és a már említett pogromok következményeként azonban épp ezekben az években maradt az oroszországi zsidóság 70-80%-a rendszeres jövedelem nélkül. Így a megélhetés kényszere is ösztönözte az éhező városok lakóit, hogy vidékre húzódnak vissza, vagy akárcsak a város határában kezdjenek földművelésbe. Ez a jelenség természetesen nem csak a zsidóság körében figyelhető meg, mások is vidéken kerestek boldogulást, így a zsidók gyakran már ellenséges fogadtatásban részesültek. Ebben a spontán folyamatban egyének és kollektívák egyaránt résztvettek. Földet vagy az egyházi és világi nagybirtokok elkobzása nyomán kaptak, vagy egyszerű földfoglalással szereztek.

Pontos adatokkal az ekkor alakult mezőgazdasági kollektívákról nem rendelkezünk, ugyanis – Odessza körzetének kivételével – az ilyen „elővárosi” földművelés még a húszas évek második felében is mindenféle tervezés és központi felügyelet nélkül zajlott.³ Számbavételük is csak 1926, illetve 1928-ban történik meg. Belorussziában kb. 6500 családi és 1000 kollektív, Ukrajnában 6200 családi és 1800 kollektív alapítású elővárosi földművelő gazdaságot talált a Komzet felmérése.⁴

Azok a segítségnyújtók, amelyek már a forradalom, illetve a világháború előtt is segítettek az oroszországi zsidóság bekapcsolódását a földművelésbe, lehetőségeik mértékében folytatták ezt a munkát ezekben a nehéz években is. Az egyik legfontosabb ilyen szervezet az ORT (Obscsesztvo Raszprasztranyenija Truda szregyi Jevrejev = Társaság a Munka Zsidók Közötti Elterjesztésére). A társaság alapelve a „munka általi segítség”, vagyis mezőgazdasági vagy kézműipari képzettséget adva biztos megélhetéshez juttatni a zsidóságot. 1921-ben Berlinbe került át a nemzetközivé szélesedett World ORT Union székhelye, így a szervezet a külföldi segélyek beáramlásának egyik csatornája lett.

1918-23 között az ORT szovjet-oroszországi munkájának két fő iránya volt. Egyrészt a múlt század óta létező dél-ukrajnai mezőgazdasági telepek támogatásának folytatása, másrészt újabb személyek, illetve kollektívák bevonása a mezőgazdasági munkába. Odessza környékén felkészítő kurzusokat szerveztek, 50 zsidó alapfokú iskolában zöldségeskertet alakítottak ki, hogy a gyerekek megszerezessék a földművesmunkát.⁵ Több új mezőgazdasági kollektíva is szerveződött 1918-21 között az ORT támogatásával: pl. Bergyicsev, Kamenyec-Podolszk, Vinnyica, Cserkaszi és Novgorod-Volinszk településeken.

³ Nora Levin adatai szerint csupán 1922-ben, az éhség évében kb. 8500 zsidó család kezdett ilyen módon földművelésbe. Levin. N. 1988. p. 130.

⁴ Schwarcz, S.M., *The Jews in the Soviet Union*, Syracuse University Press 1951. p. 160-161.

⁵ Shapiro, L.: *The History of ORT A Jewish Movement for Social Change*, New York, 1980. p. 135.

A világháború zsidó szenvedőinek megsegítésére 1914-ben létrejött szervezet, az American Joint Distribution Committee (röviden JDC vagy Joint) különféle segélyprogramjaival szintén jelen volt az országban az új hatalom első éveitől kezdve. Az önálló működés megteremtéséig az Amerikai Vöröskereszt, illetve az American Relief Administration-nel együttműködve juttatott el pénzsegélyt a zsidók által sűrűn lakott területekre, de nem csak a zsidó lakosság számára. Joseph A. Rosen szerint, aki 1921-től a Joint szovjet-oroszországi rekonstrukciós programjának vezetője volt, az általuk szétosztott segélyek kb. 50.000 családot érintettek, melyeknek csak a fele zsidó.⁶ 1921 augusztusa és 1922 decembere között, az éhínség idején, az ARA-val közösen 3.827.000 dollárral és ingyenkonyhák felállításával igyekeztek enyhíteni a nyomort.

Több külső és belső körülmény is magyarázza, hogy a cionista szervezetek épp ezekben az években tudtak jelentős hatást gyakorolni a zsidó lakosságra. A külső körülmények közül a legfontosabb Palesztina státuszában az I. világháború után bekövetkezett változás. A gyakorlati és konstruktív cionizmus talaján álló Gehaluk (héberesen He-haluc) mozgalom a századfordulón született. Célja: fiatalok megnyerése csoportos fizikai munkára, ezáltal felkészítve őket a palesztinai letelepedésre. Az eleinte kiforrott program és ideológiai irányítás nélkül, egymástól elszigetelten működő csoportokat összefogó szervezet vezetője Joszíp Trumpeldor lett. Az 1919-ben megfogalmazott alapelvek a következők voltak: pártatlan munkásszervezet, melynek tagjai olyan 18 év feletti zsidó fiatalok lehetnek, akik Izraelben kívánnak letelepedni és magukat saját munkájukból fenntartani. A szervezet célja a tagok felkészítése, eljuttatása Izraelbe és beilleszkedésük segítése. Azonban ellenzik a szervezetlen aliát, az 1920-as harkovi konferencián külön is hangsúlyozzák a felkészítés, a hachsara nélkülözhetetlenségét.

A zsidó mezőgazdasági kollektívák története szempontjából ez a felkészítő szakasz különösen érdekes. Ez a munka eleinte hivatalos támogatásra is talált, mivel egybevágott azzal a központi törekvéssel, hogy a hagyományos formákból kiszakadó zsidóságot segítse bekapcsolódni a termelésbe. A helyi „halucim” csoportok önerőből is belevágtak a felkészülésbe. Sokan a rendes munka után néhány órát kertészetben vagy műhelyekben dolgoztak, a diákok a nyári szünetben szovhozokhoz szegődtek el.

Az ilyen esetleges kezdeményezéseken túl néhány helyen sikerült állandó felkészítő telepet kialakítani. Ilyen volt például Harkov, a Zuszman agrónomus vezette odesszai gazdaság, a szintén odesszai Erec-Jisrael csoport, a Szaratov melletti „Nave Saket” kollektíva és az 1922-ben alapított Tel-Haj gazdaság a Krím félszigeten. A mozgalom néhány földműves kollektívája a Joint segítségével alakulhatott meg. Ilyenek, szintén a Krím-félszigeten, az Avoda, Haklai, Ikar.

Ezekben a gazdaságokban, illetve a He-haluc központ utasításai és oktató anyagai alapján másutt is, a munkán kívül komoly ideológiai felkészítés is zajlott. A hachsarán résztvevő fiatalok rendszerint együtt laktak, közösen étkeztek, maguk osztották szét a munkát egymás között. Ezekből az összeszokott csoportok-

⁶ Levin, N., 1980., p.129.

ból, „kvucákból” választotta ki a vezetőség azokat, akik lehetőséget kaptak a kivándorlásra.

A dokumentumok közül az első hármat egykori Gehaluc-tagok visszaemlékezéseiből válogattuk,⁷ a felkészítő munkáról, akkori életükről szólnak. Érdeemes figyelmet fordítani azokra a motiváló erőkre, amelyek a fiatalokat a mozgalomhoz vezették; érdekes részleteket tudunk meg a csoportok belső életével, a kivándorlás módjaival kapcsolatban.

Gyökeres változást hozott az 1924-es év: a Komzet felállítása és az American Joint Distribution-nal kötött megállapodás. A telepítés fő színterei ezekben az években is Dél-Ukrajna és a Krím-félsziget maradtak, a telepek száma és az azokon élők lélekszáma azonban számottevően megemelkedett. Alapvetően egy érdekes egyensúly jellemzi ezt a korszakot: a zsidó lakosság szempontjából még valóban önkéntes alapon, és bizonyos keretek között szabadon zajlott az áttelepülés, még viszonylag szabad kezet kaptak a külföldi segélyszervezetek is (ORT, Agro-Joint, ICA), ugyanakkor a Komzet és az Ozet révén a szovjet vezetés már kézbe vette és irányította a folyamatot.

Komzet (Komitet po Zemelnomu Usztrojsztvu Trudjascsijszja Jevrejev pri Prezidiuma Szovjeta Nacionalnosztvej CIK SZSZSZR) 1924 augusztus 19-én alakult meg Pjotr G. Szmidovics elnökletével. Helyettese A. P. Szmirnov lett, a vezetőség tagjai között szerepeltek: Dubnyik (Ukrajna), Priscsenov (Belorusszia), Memetov (Krím-félsziget), J. Larin, J. V. Golde, A. N. Merezsinsz, Sz. M. Dimanstein, A. I. Csemeriszkij. A bizottság, mint ezt az 1924 októberi munkatervében megfogalmazta, a mezőgazdasági szervezés két irányával kívánt foglalkozni: a földművelésre jelentkező zsidó lakosok saját kormányzóságuk szabad állami földterületeire való letelepítésével (raszszelényija), illetve más kormányzóságokra és köztársaságokba irányuló áttelepítésével (pereszselényija). Távlati célként 100.000 család mezőgazdasági foglalkoztatását jelölték meg, ami a már ezelőtt is földművelésből élőkkel együtt a Szovjetunió zsidóságának negyedét tette volna ki.

Az Ozet (Obscseszto po Zemelnomu Usztrojsztvu Trudjascsijszja Jevrejev) alapításakor két sajátos feladatot kapott a Komzet mellett: egyrészt a földműveléssel foglalkozó zsidók mezőgazdasági, jogi, technikai és anyagi segítségét, s egyének és társadalmi szervezetek bevonását ebbe a munkába, az áttelepítésben résztvevő társadalmi erők összefogását, másrészt információs és propaganda-munkát bel- és külföldön. A társaság 1925. jan. 17-én kezdett működni, vezetőségének elnöke Jurij Larin, az ismert közgazdász, központi tanácsának elnöke pedig A. Alszkij volt. Az Ozet propagandatevékenysége a zsidó és nem-zsidó lakosságot egyaránt megcélozta. A nem-zsidó lakosok körében elsősorban antiszemitizmus-ellenes agitációt fejtett ki, a zsidóság körében pedig a „produktivizációt” és a mezőgazdasági munkát propagálta.

A propagandamunka egyik eszköze volt a Jevrejszkij Kresztyanyin, melyet egyfajta évkönyvnek tekinthetünk az 1925-26-os esztendőkre. Mindkét kötete a te-

⁷ Mindhárom visszaemlékezés a *Mi nacsali escse v Rosszii. Voszpominanija*. (Jeruzsálem, 1983. Biblioteka Alia) Jeruzsálem, 1983. kötetből származik.

lepítési munka, a kollektívák életének elméleti és gyakorlati kérdéseit vizsgáló rövid írásokkal kezdődik, majd a zsidó földműves-gazdaságok eredményeiről és nehézségeiről szóló tudósítások következnek területi rendben. A kiadvány szerkesztője és egyben számos cikk szerzője Jurij V. Golde volt. A Jevrejszkij Kresztyanyin 1925-ös kötetéből alább közöljük az Ozetnek a Szovjetunió zsidó lakosságához intézett felhívását, mely ismerteti az Ozet éppen csak elkezdett munkáját és csatlakozásra szólít fel. Ez a negyedik dokumentumunk.

A telepítési munkához az Ozet igyekezett megnyerni a világ zsidóságának erkölcsi és anyagi támogatását is. Ennek eszközei a Londonban és Berlinben felállított részlegek és az „Ozet barátai” csoportok voltak. Számos külföldi szervezet fejezte ki együttműködési készségét, olyanok is, amelyek csupán az Ozethez kapcsolódtak és a Szovjetunióban közvetlen operatív tevékenységet nem végeztek. Ilyenek voltak: ICOR (USA), PROCOR (Argentína), Zsidó Letelepedési Alap (Dél-Afrika), Társaság a Zsidók Letelepedésének Segítésére (Lettország), AGRO (Palesztina), Zsidók Szovjetunióbeli Letelepedését Segítő Egyesített Bizottság (Anglia).

A Komzet működése a földterületek kiválasztásával és az anyagi források felkutatásával indult. Kézenfekvőnek látszott Ukrajna déli részén, ahol akkor már majd 40.000 zsidó földműves élt, és a Krím-félsziget északi részén különíteni el területeket a terv céljaira. A terv anyagi és technikai támogatásában az ORT-tal, az Agro-Jointtal és az ICA-val (Jewish Colonial Association) kötött szerződések a legfontosabbak.

Egyfajta területi felosztás jött létre a zsidóság mezőgazdasági letelepedését segítő szervezetek között. Az ORT tevékenysége a belorussziai és nyugat-oroszországi „elővárosi” gazdaságokra koncentrálódott. Az Agro-Joint Ukrajnában és a Krím-félszigeten működött, az Ozet szintén Ukrajnában, Odessza környékén és a Krivorozsszkij körzetben vállalta át a Komzettól az operatív feladatok ellátását.

Nem volt azonban teljes egyetértés a Komzet és az Agro-Joint között a kollektív, illetve egyéni gazdálkodás megítélésében. Míg a Komzet határozatban foglalt állást a kollektívák előnyben részesítése mellett, az áttelepítettek között dolgozó Agro-Joint-os agronómusok egyes intézkedéseikkel kifejezetten az egyéni gazdálkodókat segítették. Ilyenről értesülünk például a Komzet képviselőjének Schuman agronómus ellen írt leveléből (ez ötödik dokumentumunk).

Az áttelepülő családok több forrásból is részesültek segítségben, illetve kedvezményekben. A kormányzat szabad földterületeket, adómentességet, katonai szolgálat alóli felmentést, utazási kedvezményt és a vízellátás megoldásához hitelet biztosított. Az Ozet elsősorban mezőgazdasági gépekkel és felszerelésekkel látta el a telepeket, kiemelten kezelve a Herszoni, Krivorozsszkij körzeteket és a Krím-félszigetet. Az Agro-Joint és az ORT egyaránt az új életkezdés minden területére kiterjedő segítséget igyekezett nyújtani az áttelepülőknek. Sz. E. Lubarszkij, az Agro-Joint herszoni képviselőjének adatai szerint három családonként egy tehenet, telepenként egy bikát, a lovak száma szerint két és fél gyeszjatyina területhez elegendő vetőmagot, hat lovanként boronát, ekét, tele-

penként két-három vetőgépet, az építkezéshez faanyagot és kedvezményes hitel felvételi lehetőséget biztosítottak.⁸

A lakóhelyek kérdése még így is sok gondot okozott. A kollektívák elsőnek megérkezett tagjai rendszerint közös barakkokban laktak, vagy átmenetileg a környező településeken kaptak vagy béreltek szállást. Az sem volt ritka, hogy szabad ég alatt töltötték a nyarat. A rossz lakáskörülmények nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a telepek egészségügyi helyzete aggasztóvá vált, betegségek kezdtek terjedni.

A legnagyobb nehézségnek azonban mindenképpen az áttelepülők földművelésben való járatlansága számított, és általában a földművesmentalitás hiánya. (Az áttelepülteknek csupán 5 %-a foglalkozott korábban mezőgazdasággal.) Az ORT, az Agro-Joint, az ICA és a Komzet egyaránt jelentős energiákat és anyagiat fordított az agronómus-instruktori hálózat kiépítésére. Azonban az instruktorok néhány hónap alatt aligha tudtak látványos sikereket felmutatni. Az új földműveseknek nehézséget jelentett a fizikai munkára való átállás, sok kisvárosi leány és asszony megalázónak érezte a paraszti munkát. Az első év megpróbáltatásai még az erősebb alkatúakat is megviselték. Épp ezért a legközelebbi betakarításig a rászorulóak számára rövid lejáratú, kamatmentes hitel kiosztását határozta el a Komzet. Az élelmiszersegély elosztásának elveit tartalmazza a hatodik dokumentum.

A nem-zsidó lakosság reakciója a földművelő zsidók megjelenésére sokféle volt. Egyesek szkeptikusan vagy furcsálkodva fogadták őket, mások ellenségesen. Vlas Csubar, az Ukrán Népbiztosok Tanácsának elnöke szükségesnek tartotta biztosítani a parasztságot arról, hogy a zsidók nem az ő földjüket fogják elvenni. A birtokhatárok tisztázatlansága is időnként a helyi lakossággal való konfliktus forrásává vált. A mindennapos munkakapcsolat során (pl: a szovhozokban munkát vállaló csoportok esetében) a földművelő zsidóknak gyakran mégis sikerült kivívniuk a környezet elismerését.

Egészen speciális probléma az, amely a Krím-félszigeten okozott ellentétet. Itt ugyanis a helyi lakosok negatív hozzáállása nagyrészt abból fakadt, hogy a tatár származású helyi vezetők szerették volna, ha a Krími ASZSZR tatár jelleget kapna. Ezért a helyi hatóságok nyilvánvalóan vonakodtak jóminőségű területeket átadni a zsidóság mezőgazdasági telepítéséhez, és más módon is akadályozni igyekeztek a krími zsidó köztársaságot tervezgetők munkáját. Ez a tapasztalat indította a Komzet vezetőit arra, hogy inkább olyan szabad területben gondolkodjanak, amelyre mások nem tartanak igényt.

Több szempontból is indokolt az 1928-as évet újabb korszakhatárnak tekintenünk. A kollektivizálás alapvető változást hozott a zsidó földművesek életében is. A külföldi segélyszervezetek fokozatos kiszorítása, az állami pénzek átcsoportosítása a birobidzsáni programhoz, illetve az ipari fejlesztés javára történő alapvető gazdaságpolitikai hangsúlyeltolódás – mindez közvetlenül vagy áttételesen a harmincas évek közepére a zsidó földműves gazdaságok hanyatlásához vezetett.

⁸ Jevrejszkij Kresztyanyin Vol.1. (1925)p.68.

Többféle becslést találunk a földművelő zsidók összlétszámára vonatkozóan az egyes szerzőknél: 1926-ra Schwarz, az Ozet adataira hivatkozva 141 ezret, a népszámlálás részeredményei alapján viszont 155 ezret (a zsidó népesség 6 %-a) ad meg.⁹ Ugyanebben az évben Shapiro 120 ezerre becsüli a mezőgazdasággal foglalkozó zsidók számát. A legmagasabb értéket a húszas évek végén érte el a földműves zsidók száma: Shapiro szerint 1929-30-ban 300 ezer,¹⁰ Kantor szerint 1931-ben 225 ezer főt számláltak.¹¹

Bár ezek az eredmények meg sem közelítik a Komzet eredeti célkitűzéseit, lehetőséget adtak arra, hogy megteremtsék a szovjet típusú nemzeti autonómia közigazgatási kereteit a letelepítési program két fő színhelyén, a Krím-félszigeten és Dél-Ukrajnában. 1926-ra a Jevszekcia soraiban két álláspont alakult ki e kérdéssel kapcsolatban. Az egyik a köztársaság azonnali megalakításának követelése, ezt Bragin és Larin képviselték. A másik irányzat – Csemeriszkij, Merezsinn, Weinstein – inkább felsőbb szervek döntésére vártak ez ügyben. A válasz 1926 novemberében, Kalinyinnak az Ozet első konferenciáján elhangzó lelkesítő beszédében, úgy tűnik, megfogalmazódott. A tervezett köztársaság színhelye azonban, egyre tisztábban láthatóan, már Birobidzsán. Ukrajnában és a Krím-félszigeten csupán zsidó nemzeti körzetek jöhettek létre.

Ha a szovjet-országi zsidó földműves gazdaságok történetét önmagában vizsgáljuk, kétségtelen, hogy egyetlen résztvevő fél célkitűzései sem teljesültek maradéktalanul. A Komzet programjával szemben, mely a zsidóság negyedének mezőgazdasági foglalkoztatását irányozta elő, a földművelésből élő zsidók aránya 1929-30 táján is csak a 10 %-ot érte el. Másrésztől, bár Birobidzsán 1934-ben nemzeti autonóm területté nyilvánított, mégis elmondhatjuk, hogy nem valósult meg a zsidó vezetők elképzeléseinek megfelelő „Zsidó Köztársaság” sem: egy zsidó többségű, jelentős kiterjedésű összefüggő terület, megfelelő nemzeti autonómiával. A mesztyecskók nyomorúsága után biztosabb megélhetésre, magasabb életszínvonalra számító zsidók is csalódtak, az áttelepülőknél számtalan nehézséget kellett legyőzniük, és rengeteg nélkülözést elviselniük. Mindez sokakat visszakozásra is késztetett, mint ezt a telepekről elvándorlók folyamatosan magas aránya is mutatja.

Ha azonban a zsidóságnak az új rendszerbe történő gazdasági és szociális integrálását vesszük szemügyre, a korszak mérlege kétségtelenül pozitív. A harmincas évek elejére még az egykori letelepedési övezet mesztyecskóinak lakói között is több mint 50 %-ot tett ki a produktív munkával foglalkozók aránya. A mesztyecskók kiűritésének folyamatában a földművelésre való áttérés csak az egyik tényező – igaz, a húszas évek második feléig a legfontosabb. Számításba kell azonban vennünk az állami hivatalokban, az értelmiségi pályákon és az iparban elhelyezkedő zsidókat is.

⁹ Schwarz, S.M. 1951. 164-165.

¹⁰ Shapiro, L., 1980.p. 135., 378.

¹¹ Kantor, J. Nacionalnoje sztroitjelsztvo szredi jevrejev v SZSZSZR, Moszkva, 1934.p. 134-135.

Utolsó szemelvényünkben néhány részletet közlünk egy 1934-ben megjelent munkából,¹² melyben a Szovjetunió-beli zsidók társadalmi változásaihoz, szociális összetételének módosulásához, illetve a nemzeti körzetek történetéhez találunk fontos adalékokat.

Resume

Jewish agricultural collectives

While in the tsarist Russia the Jews had been almost totally excluded from the agriculture, the Bolshevik Revolution made it possible for them to leave the mestechkos (shtetlach) and in general the old Pale of Settlement, and to settle on the land („farms”). The central problem of this study is, to show what motivated the parttakers and the supporters of the Jewish colonization — governmental and social organizations (Evseksiya, KOMZET, OZET), international relief societies (ORT, Agro-Joint, ICA), zionist movements (He-Haluc) and the Jews themselves who became peasants.

The documents of this chapter present the life of the Jewish colonies. Our last document (from 1934) looks back on the period and considers the results of the colonization.

¹² Kantor, J.: Nacionalnoje sztroityelsztvo szredi jevrejev v SzSzsZR. Moszkva 1934.

*Jael Ulman: A herszoni kommuna**

Egy kicsi belorussziai mesztyecskóban születtem, de még kisgyermekként átköltöztünk szüleimmel Ukrajnába, Herszonba. Belorussziában még őrizték a zsidó mesztyecsko hagyományos életmódját, Herszonban azonban már nem. Bár zsidó leánygimnáziumba jártam, az oktatás oroszul folyt, és a mi iskolánk mindössze abban különbözött bármelyik orosz gimnáziumtól, hogy tanultunk valamiképp héberül. Szüleim vallásosan éltek, testvéreim pedig különféle cionista szervezetek tagjai voltak. Még mielőtt betöltöttem volna a tizennégyet, magam is csatlakoztam a cionista mozgalomhoz.

A forradalom utáni első években még létezett egyfajta versengés a Komszomol és a cionista ifjúsági szervezetek között. Az ötödik – hatodik osztályban gyakran vitáztam a lányokkal, akik beléptek a Komszomolba. (Nagy örömömre később ők is megváltoztatták véleményüket, és végül ők is megérkeztek Izraelbe.) Akkoriban még nem kezdődött meg a cionizmus üldözése, és mi minden alkalmat, minden iskolai szünetet kihasználtunk, hogy vitát nyissunk a Komszomol mellett vagy ellen, Erec-Jisraél mellett vagy ellen.

* * *

Röviddel azután, hogy beléptem a „Hehaluc hacair” szervezetbe, néhány barátommal együtt hahsarára (felkészítés) utaztam. Az iskolában nyári szünet volt, és egy szovhozba küldtek minket dolgozni. A helyi lakosság gazdasági helyzete igen nehéz volt. A polgárháború elpusztította mind a mezőgazdaságot, mind a városi termelést, és a környéken továbbra is szovjetellenes bandák fosztogattak.

A helyzet olyanira súlyos volt, hogy sok zsidó, aki nem is lett cionista, bármilyen munkát elfogadott volna, akár a mezőgazdaságban is. Számunkra azonban a mezőgazdasági munka cionista meggyőződésünkönkövetkező alapelv volt. A zsidó állam eszméjét összekötöttük a mezőgazdasági munka eszméjével – Erec-Jisraélnek földművesekre volt szüksége. Túl ezen, a zsidók életében bekövetkezett forradalmi fordulat is rákényszerítette őket, hogy a tradicionális megélhetési módokról áttérjenek a termelő munkára. Értesülvén arról, hogy a konsztyantyinovi szovhozban, Donbassz járásban korlátlan számban vesznek fel munkásokat, a teljes csoporttal odautaztunk. A csoportban voltak Gehaluc-tagok és az ifjúsági szervezet, a Hehaluc hacair tagjai is.

A hahsarára a Gehaluc központi bizottságának kezdeményezése nyomán utaztunk, de annak közvetlen részvétele nélkül. A csoport fiúkból és lányokból állt – a mozgalom tagjai csupán, vezetők nélkül. Az élet- és munkakörülmények a lehető legprimitívebbek voltak. A szovhozban emberek ezrei dolgoztak, s köztük csak igen kevés zsidó. Azok a munkások, akikkel kapcsolatunk volt, nem tudták, hogy mi egy szervezett csoport vagyunk. Kb. harmincan voltunk, és mindannyian együtt laktunk egy nagy szobában rettentő rossz körülmények között, a legcsekélyebb kényelmet is nélkülözve. Ágyak nem voltak, priccseken aludtunk. Egyik

* Яэл Улман: Херсонская коммуна in: Мы начали еще в России (воспоминания), Иерусалим, 1983. p. 169-172.

oldalról a prices magasabb volt, és nekünk, lányoknak küzdenünk kellett azért, hogy mi kapjuk azt a részt. Szűk tér választotta el a prices első „emeletét” a másodiktól. Az étkezésért természetesen csak jelképes összeget kértek tőlünk. Mindenki így élt, nemcsak mi.

Nemcsak mezőgazdasági munkával foglalkoztunk. A közelben szénbányák is voltak, amiket szintén nekünk kellett kiszolgálni. Talicskával hordtuk át a szenet a raktárba, és egyéb nehéz fizikai munkát is végeztünk. Kicsiny csapat voltunk az idegen tömegben, és nem volt közvetlen kapcsolatunk a Gehaluc vezetésével. De azért nem voltunk teljesen elszigeteltek. Találkoztunk a Gehaluc helyi sejtjének embereivel és általában a helyi cionistákkal. Közöttük jó elvtársakat találtunk, akik a városban egyedüli támaszaink voltak. A munka egyhangú volt, nem elégített ki, nem úgy, mint a Tel-Haj-i munka, ahova később kerültem.

A szovhozban három hónapot dolgoztunk – teljes nyári szünetünket. Szüleink egészen az elutazásom napjáig nem tudták, hogy ilyen messzire készülök. Mivel pénzem nem volt az útra, egyik rokonom segített nekem. Egy levelet hagytam szüleimnek, hogy ne aggódjanak, Harkovba utazom. Így jött el a többi lány is, szüleiket kétségek és aggodalmak között hagyva. A nyári szünet után hazatértem, de csupán egy rövid időre – a mozgalom tagjainak egy csoportja Harkovba utazott, én is velük tartottam.

Harkovban akkoriban aktív cionista-szocialista mozgalmi élet folyt, kapcsolatba kerültünk a mozgalom embereivel, és az ő segítségükkel kapcsolódtunk be a közösségi életbe. A csoportunk hat vagy hét lányból állt, mindannyian Herszonból valók. Így is hívtak ott minket: „a herszoni kommuna”. Közös szobában laktunk és sokkal könnyebben teremtetünk kapcsolatot az emberekkel, mint otthon. Otthon mindig tartottunk tőle, hogy a szülőknek kellemetlen a fiatalok látogatása. Harkovba utazásom egyik indítéka volt (és minden bizonnyal a barátnőimé is), hogy szerettünk volna hahsarán résztvenni. De nem találtunk azonnal alkalmas helyet és a szülők is kétségtelenül elleneztek volna tervünket. Ők azt akarták, hogy folytassuk gimnáziumi tanulmányainkat, ahogyan ez tisztas családból származó „jó kislányokhoz” illik. Ezért úgy határoztunk, hogy először is a gyámságuk alól szabadulunk. Függetlennek akartuk érezni magunkat, hogy elkezd-hessük az életben megvalósítani az ideáljainkat. A függetlenségre törekvés jellemző volt a Gehaluchoz csatlakozó minden lányra.

Harkovi életünk magával ragadó volt. Ott találkoztunk a cionista-szocialista mozgalom vezetőivel: Izrael Bar-Jehudával (később az izraeli kormány belügy-minisztere és közlekedési minisztere), Zalman Arannal (későbbi művelődési miniszter) és Gerc Javlinszkivel (aki szovjet koncentrációs táborban pusztult el). Ők foglalkoztak ideológiai felkészítésünkkel.

Szerény megélhetésünket is csak nagyon esetleges módon tudtuk biztosítani, állandó munkát rendkívül nehéz volt találni. Kommunának hívtak minket a mozgalomban, mivel közös pénztárunk volt és minden bevételünket oda tettük be. Valójában nem a jövedelmet, hanem a szegénységet osztottuk meg. Két lány tudott valamicskét varrni, nekik nem volt nehéz munkát találni. Viszont a többieknek nehéz volt, és még az is primitív, rosszulfizető munka volt. A munkán kívül, ami sem anyagilag, sem szellemileg nem elégített ki minket, az életünket a

Gehaluc-mozgalomhoz tartozás élménye töltötte ki, tartotta fenn és erősítette. A szervezet helyi csoportja a központtól kapott irányítást a felkészítő munkához. Egy bizottság alakult, amely megvizsgált minden jelentkezőt, és döntött, hogy megérdemli-e az illető, hogy hahsarára irányítsák. Az én jelentkezésemet elfogadták.

Történelmi nap volt Oroszország életében, mikor Tel-Hajba megérkeztem – 1924. január 24. Lenin halálának napja.

Fordította: Pusztai Viktória

Cvi Kutman: A jarcevói kommuna*

A Pripjaty partján, a Minszki kormányzóságban fekvő városkánk, Mozir nemzeti érzelmű fiatalságát a Gehaluc-mozgalommal való szilárd kapcsolattartás és az Erec-Jisrael felé törekvés jellemezte. A hatalom és a jevszekcija üldözései ellenére a mozgalom résztvevői a Gehaluc illegális központi bizottsága körül tömörültek. Beszélgetéseket folytattak a cionizmus kérdéseiről, töredékes híreket közöltek Erec-Jisraelel, stb. Azonban éppen a legfontosabb hiányzott: a munkában való szakmai jártasság, amely elengedhetetlenül szükséges a zsidó haza építéséhez. Így a központ utasításai szerint tartott gyűléseink egyikén elhatároztuk, hogy a szervezet minden tagja köteles kitanulni valamilyen mesterséget. A dolog beindult, a fiatalok különféle munkákhoz fogtak. Én félnapokat dolgoztam egy fuvarosnál, aki szimpatizált a cionizmus eszméivel. A szüleim az egészet úgy tekintették, mint valami gyerekes játékot, így nem akadályoztak engem. Mindannyian éreztük, hogy fontos események közelednek.

1922 kora tavaszán az egyik gyűlésünkön váratlan hír örvendeztetett meg bennünket, amely a Gehaluc központi bizottságától érkezett: kijelöltek számunkra néhány hahsara munkalehetőséget, távol a mesztyecskónktól. Ez a hír megerősítette önmagunkba vetett hitünket, és úgy éreztük, mintha hirtelen felnötteké váltunk volna.

Kilenc ember indult közülünk hahsarára. Kalinkovicsi faluig tizenkét kilométert szekéren tettünk meg, aztán vonatra szálltunk, amely Szmolenszken keresztül elvitt minket Jarcevóba, a kijelölt helyre. Többségünk számára ez volt az első hosszú vonat út, sőt némelyek először váltak el a szülői háztól.

Jarcevó kisváros, melyben a vasúti dolgozók számára házak, illetve vagonok és mozdonyok javítására szolgáló műhelyek épültek. Bloh úrnak, a műhelyek főmérnökének köszönhetően az építkezés a hahsara színhelyévé válhatott; a Gehaluc központi bizottsága ide irányította jelöltjeit.

Megérkezésünk után megmutatták a szállásunkat: néhány tehervagont, amelyeket mellékvágányra toltak. A vagonoktól nem messze állt egy házacska, amely konyhaként és étkezőként szolgált számunkra. A házacskából minden higiéniai felszerelés hiányzott, még a vizet is messziről kellett odahordani.

*Цви Кутман: Ярцевская коммуна in: Мы начали еще в России (воспоминания), Јеру-
zsálem, 1983. p. 121-125.

Nehéz volt hozzászokni az új körülményekhez, de az ifjonti energia és a tudat, hogy a jövőben őseink földjén fogunk termelőmunkát végezni, segített elviselni a nélkülözéseket és a kényelmetlenségeket. Jól éreztük magunkat, mert nagyon jó elvtársakkal kerültünk össze. Oroszország és Ukrajna számtalan tájáról érkezett lelkes emberek dolgoztak a műhelyekben.

A Hehaluc helyi bizottságának elnöke az energikus és magával ragadó Jehuda Kaganovics volt. Az ő hatására döntöttünk úgy, hogy azonnal elkezdünk héberül tanulni, ami szintén a hahsara részét képezte. A mozgalom azon résztvevői, akik tudtak héberül, „tanárokká” váltak – rájuk hárult az elfogadott döntés megvalósítása. Amint valaki áttért más nyelvre, már hallottuk is Menahem Posztvitmenszkij (most Urieli) kiáltását: „Eltársak, héberül!”. Először persze csak törve beszélünk a hébert, oroszul és jiddissel keverve, de idővel, nagy örömünkre, teljesen áttértünk a héberre, ezen a nyelven folytak közös beszélgetéseink, gyűléseink is.

A csoportunk több mint hatvan fiatal fiút és lányt számlált, jellemükben, szokásaikban és képzettségükben különbözőeket. Életkoruk szintén különböző volt: tizenhét és huszonöt év között váltakozott. Ennek ellenére kapcsolatunk szívélyes és baráti volt; igyekeztünk enyhíteni egymás számára a fizikai munkára való áttérés nehézségeit.

A nagy csoport keretein belül léteztek kisebb csoportosulások is – az egy vidékről származóké, a rokonoké. Így tömörültek például a Mozirból, a Romenből, a Szaratovból érkezettek. Bennünket általában jarcevói csoportnak hívtak, bár volt hivatalos elnevezésünk is: „I. H. Brenner Munkabrigád”. Létezett egy választott bizottságunk, de az építkezés vezetőségével és a Hehaluc központi bizottságával való kapcsolattartást Jehuda Kaganovics irányította. Sajnos neki nem adatott meg, hogy Erec-Jiszrael építői között lehessen: letartóztatták, száműzték, azután nyomaveszett.

Életformánk több jarcevói fiatal érdeklődését is felkeltette, beléptek csoportunkba és csatlakoztak a mozgalomhoz. A munka megszervezéséért egy bizottság felelt: minden új tag felvételekor felmérték fizikai képességeit és ettől függően irányítottak erre vagy arra a munkára.

Gyakran előfordult, hogy azok, akik könnyű munkát kaptak, emiatt elégedetlenek voltak és nehezebb munkát követeltek. Jehudit Volobelszkaja, egy alacsony és törékeny lány kitartóan követelte, hogy téglarakodásra küldjék. A csoport tagjai bármely munkához tisztelettel viszonyultak, még a házimunkát sem vetették meg.

A legnehezebb feladatnak – amivel nem is igazán sikerült megbirkóznunk – a főzés bizonyult: nem volt köztünk egyetlen szakács sem. Az étel, amit bádog-édényekben főztünk, rossz ízű és füstszagú volt – mellel ez utóbbi szinte már fűszernek számított.

A napok gyorsan teltek, és hamarosan készülődnünk kellett az alijára. Kisebb csoportokra oszlottunk és összeállítottuk az elutazók sorrendjét. A Hehaluc központi bizottságának döntése szerint a csoportokat sorshúzással kellett kijelölni, a felülvizsgálat lehetősége nélkül.

Mi örömmel fogadtuk a hírt, türelmetlenül vártuk az indulásra szólító jelet. Nemsokára az első csoport elutazott Batumiba, hogy onnan aztán Erec-Jisraelbe jusson.

A Harcevíóban maradt elvtársak várták, mikor kerül rájuk a sor – de hiába, nem történt csoda. A hatalom szemében váratlanul nemkívánatossá vált a zsidó munkások csoportja: néhányunkat kihallgatásra hívtak be.

A Hehaluc központi bizottsága résen volt, így azonnal utasított minket, hogy hagyjuk el Jarcevíót. Szétszéledtünk különböző helyekre. Néhány embert mégis letartóztattak és Szmolenszkbe küldték őket, hogy vizsgálatot indítsanak ellenük. A letartóztatottak között volt: Zejev Benyin, Izrail Minc, Cimerman és Jánya Aronov.

Én néhány társammal Mozirból Kijevbe utaztam, ahol a Hehaluc helyi sejtének segítségével sikerült mezőgazdasági munkát találnunk a város közelében.

Így végződött termékeny jarcevíi munkánk, amely majdnem egy évig tartott. A csoport tagjai között nem szakadt meg a kapcsolat még Erec-Jisraelben sem. Az együttes munka jarcevíi szakasza, amely megerősítette közöttünk a barátság, a hit és a kölcsönös segítség szálait, erőt és kedvet adott a harc folytatásához és ahhoz, hogy hűek maradjunk céljainkhoz.

Fordította: Buzás Mária

Benjamin Veszt: A Hehaluc első csoportja Bergycsevben*

1920 tavaszán alakult meg a Hehaluc és a Ceiré-Cion tagjaiból az „Első munkaszövetkezeti társulás” elnevezésű csoport, mely a későbbi nagy szervezet magját képezte. A társaság ugyan igyekezett leplezni cionista jellegét, de minden gyerek tudta a városban, hogy az új munkásszervezet lelke a cionisták és a halucok.

A társaság törvényes alapokon, a hatalom engedélyével működött, hivatalosan mint munkásszervezetet regisztrálták. A cél a munka volt; a munka, legyen az könnyű vagy még oly nehéz. A csoport tagjai ugyan nem tartoztak a kommunista párthoz, mégsem lehetett megtagadni tőlük a jogot, hogy „dolgozzanak és egyenek”, hisz az akkori idők hivatalos jelszava fennen hirdette: „Aki nem dolgozik, ne is egyék”. Magától értetődően volt azonban egy másik, emelkedettebb cél is: felkészülni az Erec-Jisrael-i munkáséletre.

Azokban a napokban – a Harmadik Alija kezdetén – a mozgalom bergycsevi résztvevői égtek a vágytól, hogy csatlakozhassanak a bevándorlók csapatához. De amíg nem köszöntött be ez a hön óhajtott pillanat, a mi feladatunk a hahsarán való részvétel volt. Tartottunk a hatalom üldözéseitől, ezért nem mertük nyíltan kijelenteni, hogy cionisták és halucok vagyunk, de a lojális, nem pártszerű szervezet keretein belül, „A munka a mi életünk” jelszó alatt lehetőséget kaptunk,

* Биньямин Вест: Первая группа гехалуца в Бердичеве in: Мы начали еще в России (воспоминания), Jeruzsálem, 1983. p. 147-150.

hogy megszervezzük a hahsarát. Kezdetben az „Első munkaszövetkezeti társaság” tagságát néhány tucat helybéli fiatalember és leány alkotta; később a szervezet megnőtt, taglétszáma felduzzadt száznegyven főre.

Minden nap már kora reggel gyülekeztek a fiúk és lányok az „Új hídnál”; vállukon kapával, lapáttal. Egy részük mezőgazdasági munkára ment, mások a gyárba igyekeztek. Ezek a fiatalok főleg a középosztályból kerültek ki és azelőtt nem végeztek fizikai munkát; egy idő múlva csatlakoztak hozzájuk munkások is. A társaság elsőként a „Fjodorov Cukorgyárakhoz” tartozó földeken kapott munkát. Ezek a gyárak az ukrainai cukorgyártás hatalmas központjai voltak. A csoport tagjai a cukorrépaföldeken dolgoztak – fellazították a földet, gyomláltak, betakarították a termést – még a konyhakertekben is.

Természetesen létezett más, – nemcsak mezőgazdasági – munkalehetőség is, de a célunk az volt, hogy felkészüljünk az Erec-Jisrael-i földművesmunkára, ezért dolgoztunk szívesebben a földeken, jóllehet néha fillérekért.

A szervezet sok tagja számára a földeken végzett munka az egyetlen megélhetési forrásnak számított: a „hadikommunizmus” korát éltük, Oroszországban és Ukrajnában a zsidó tömegek kifosztva, nyomorúságban tengették életüket. Sokan közülünk itt sajtátították el a mezőgazdasági munka fortélyait, itt tettek szert jártasságra, és lassan a vezetőség is úgy kezelt minket, mint képzett földműveseket. Ez nagy „nemzeti” eredménynek volt értékelhető, hiszen a köröttünk élő parasztok a zsidókat földműves munkára alkalmatlannak tartották.

A társaság így módon jó hírnévre tett szert, amely már a következő évben meghozta gyümölcsét: a vállalat vezetése elfogadta ajánlatunkat, hogy 40 gyeszjatyina földet intenzív megművelésre a társaság rendelkezésére bocsásson. A tárgyalások a kijevei kormányzóság cukorgyárai központi vezetőségének közvetítésével zajlottak. 1921. nov. 18-án írtuk alá a megállapodást a Kijevszahar legfelső vezetésével. Nagy nap volt ez a közösség életében, hiszen sikerült elérni titkos célunkat: emelni a minőséget, kiszélesíteni a hahsara kereteit és ezzel egyidejűleg – a szükséges tapasztalattal rendelkező munkások vezetésével – felkészíteni a Hehaluc új tagjait a mezőgazdasági munkára.

A társaság nagyobbik része a cukorüzem répaöldjein és konyhakertjében dolgozott, de néhányan saját műhelyeinkben az asztalos mesterséget tanulták ki. A többiek Ukrajna legnagyobb bórgyárában végeztek különféle segédmunkát. A csoport tagjai ott sem rontották a zsidó munkások hírnevét. A mindennapi folyamatos munka során a fiatalok komoly fizikai és szakmai felkészültségre tettek szert. A cionista gondolatba vetett hitük átsegítette őket minden nehézségen: elsősorban azon, hogy nem zsidó munkások között kellett dolgozniuk. A közösségben tudatosan folyt kulturális munka, amely az eszmei összetartozást kívánta elősegíteni. Héberül tanultunk, gyűléseket tartottunk, melyek fő témája az aktuális események, a csoport belső ügyeinek megvitatása, a vezetőség és a tagok tevékenységének értékelése volt. Előadást hallgattunk a közösségi munka elméletéről és történetéről. A kulturális tevékenység – csakúgy mint a fizikai munka – rendkívül pozitív hatással volt mind a csoport egészének eszmei arculatára, mind az egyes tagok felkészültségére.

Társaságunk híre rövidesen Bergycsev határain túl is elterjedt. Sikereink felkeltették a kijevi ORT szervezet érdeklődését. Ez a szervezet, amely hivatalos engedéllyel működött, a zsidó lakosság fizikai munkára való átnevelését tűzte ki célul. Az ORT egyik vezetője, Jakov Lescsinszkij közgazdász csoportunk tevékenységét a zsidó nép „produktivizációjának” útján megtett első lépésként üdvözölte.

De a bergycsevi Komszomol szervezet sehogy sem tudott megbékélni azzal, hogy fiatalok egy csoportja, akik ráadásul nem is nagyon igyekeztek eltitkolni cionista jellegüket, képesek voltak létrehozni egy olyan munkásszövetséget, amely napról napra növeli taglétszámát és vonzza magához a fiatalokat. A Komszomol vezetői ezért mindent megtettek, csakhogy befeketítsenek minket a hatalom szemében. A kétéves rágalomhadjárat ekkor nem hozta meg gyümölcsét, az „ellenforradalmi tevékenységünket” bizonyítani kívánó próbálkozások egyelőre eredménytelennek bizonyultak. Rá egy évre azonban elérték céljukat: az 1922-es év egy ragyogó tavaszi reggelén a kijevi hatóságok parancsot adtak társaságunk feloszlatására. Abban az évben a cionista mozgalom üldözése jelentékenyen felerősödött; minden bizonnyal ennek a hullámnak lettek áldozatai a Hehaluc tagjai, és az általuk alapított „Első bergycsevi munkaszövetkezeti társulás”.

Fordította: Horváth Géza

A Szovjetunió zsidó lakosságához*

Az októberi forradalom véget vetett a zsidóság sok évszázados jogfosztottságának és megadta a lehetőséget a zsidó munkásoknak, hogy aktívan résztvegyenek a Munka Köztársasága új állami és gazdasági életének építésében. A szovjethatalom a zsidó lakoságnak jogot, lehetőséget és eszközöket biztosít saját kulturális életük, iskoláik, stb. építésére, működtetésére a zsidó tömegek nyelvén, illetve a zsidó településeken ennek a nyelvnek a bíraskodásba és közigazgatásba való bevezetésére.

Ugyancsak széleskörű lehetőségeket biztosít a szovjethatalom a zsidó tömegeknek, hogy új foglalkozási ágakra térjenek át.

Ezen tömegek jelentős részét, különösképpen a mesztyecskók lakosságát az egykori letelepedési övezetben, az évszázados elnyomatás arra kárhoztatta, hogy a legelmaradottabb és legbizonytalanabb foglalkozási ágakban (közvetítői tevékenység, kiskereskedelem és egyes hanyatló kézműves szakmák) teremtsen magának megélhetést. Helyzetét megszilárdítani és hathatósan javítani csak akkor tudja, ha más tevékenységre, ipari vagy mezőgazdasági termelőmunkára tér át.

Most a zsidó munkásság előtt megnyíltak az állami kohászati, bányászati és szállítási vállalatoknak a cári időkben számukra zárt kapui. Ezzel párhuzamosan mind erősebbé vált a vonzódás a földhöz – az évszázados tiltás után a mezőgazdasághoz. S mivel az ipar képtelen felszívni az összes szabad munkaerőt, a mesztyecskók szegényeinek figyelme mindinkább a földművelés felé irányul.

* К еврейскому населению СССР in: Еврейский Крестьянин No. 1. Москва, 1925. p. 5-7.

Az utóbbi hat-hét évben zsidó családok ezrei indultak már el ezen az úton, és sokan közülük az eszközök elégtelensége és az áttelepülési mozgalom szervezetlensége ellenére is jelentős eredményeket értek el. A zsidó parasztság létezése a Szovjetunióban immár tény: a zsidó földműves népesség mára már százharmincezer főt számlál.

A szovjethatalom intézkedései egész sorával segítette ezt a törekvést, a városi szegények mezőgazdasági alkalmazását.

1924 augusztusában az Unió legfelsőbb szerve, a Központi Végrehajtó Bizottság alatt, P. G. Szmidovics, az Összoroszárszági Központi Végrehajtó Bizottság elnökségi tagjának vezetésével megalakult a KOMZET (a Dolgozó Zsidóság Mezőgazdasági Szervezésének Bizottsága). A bizottság célul tűzte ki, hogy az elkövetkező években százezer zsidó család áttelepítését szervezi meg.

A bizottság számára Belorusszia, Ukrajna, a Krím-félsziget és az Orosz Föderáció területén máris jelentős területeket különítettek el és újabb számottevő kijelölések előkészületei folynak. A megművelendő földet az áttelepülőeknek ingyenesen bocsátják rendelkezésére. 1925 folyamán Dél-Ukrajnában, a Krím-félsziget északi részén és Belorussziában már zajlik a kolonizáció ezeken a földterületeken, különösen a már jól működő, korábban létesült zsidó artyelek, telepek, települések közelében.

Számos, zsidók által sűrűn lakott településen már lezajlott az áttelepülni kívánó családok jegyzékbe vétele, s közel harmincezer család jelezte ilyen szándékát.

A lehetőségek függvényében költöznek és fognak költözni mindazok, akiknek szükséges és akiknek szándékában áll dolgozni, előző foglalkozásukra való tekintet nélkül.

A kormányzat számos intézkedéssel könnyíti az áttelepülők helyzetét: például adózási és utazási kedvezményeket ad nekik.

Az áttelepülés megszervezéséhez szükséges eszközök egy részét – családi hitelt, faanyagokat – a kormányzat kiutalja, a mezőgazdasági szerszámok beszerzéséhez az állami szervek hosszúlejáratú hitelt biztosítanak. A támogatásban különböző nemzetközi szervezetek is részt vesznek. Már a kampány kezdetétől tevékenykedik az Agro-Joint, és részvételi szándékát fejezte ki az EKO és mások is. De ez még mindig nem fedezi a szükségleteket. A zsidó tömegek bevonása a földművelésbe csupán szép kezdeményezés marad, ha a zsidó lakosság széles rétegei nem kapcsolódnak be ebbe, és ha mindazok, akik egyenként és együttesen támogatják ezt a történelmi vállalkozást, nem fognak eredményesen együttműködni a terv megvalósításán.

Öntevékeny társadalmi szervezetként 1925-ben szerveződött meg az OZET, a Dolgozó Zsidóság Mezőgazdasági Szervezésének Társasága, amely feladatul tűzte ki az áttelepítésért tevékenykedő társadalmi erők összefogását. Ez egyrészt az anyagi források összegyűjtését jelenti a Szovjetunióban és külföldön, másrészt az áttelepültek propaganda, szervezési, agronómiai, kulturális, technikai, egészségügyi és jogi segítségét, valamint erkölcsi támogatását az új helyzetben.

A városi zsidó szegénység sokszor valódi hőstettet visz véghez, mikor elégtelen anyagi feltételek és nehéz körülmények között végzi munkáját a földeken. Az erőfeszítéseikkel – és mindazok támogatásával, akik megértik a történelmi fel-

adatot és az ügy gyakorlati jelentőségét az egész lakosságra, nem csupán magukra az új földművesekre nézve, valamint a szilárd szovjethatalom irányítása alatt nyújtható állami segítséggel – a kitűzött feladat megvalósulhat.

Az OZET vezetősége és tanácsa felhívja a Polgártársakat, hogy támogassák a munkát rokonszenvükkel, személyes részvételükkel, OZET-tagságukkal, gyűjtések szervezésével és a rendelkezésükre álló bármely más módon.

Moszkva, 1925. július 15.

J. Larin, az igazgatóság elnöke

A. Alszkij, a tanács elnöke

Fordította: Pusztai Viktória

Az élelmiszersegély alapelvei*

1. Be kell ismerni, hogy az 1926-os áttelepültek egy részének élelmiszersegélyre van szüksége, melyet egészen a jövő évi termésig kell folyósítani.

2. Az élelmiszersegélyből csak azok a tavaszi vetést elvégző áttelepültek részesülhetnek, akik elégtelen mennyiségű termést takarítottak be, illetve akiknek saját forrásaik kifogytak.

3. A segélyt, havonta személyenként 4 rubelt, azoknak kell kiutalni, akiknek valóban szükségük van munkaerőre és önálló családot képviselnek.

4. Azonban az élelmiszersegély az arra rászoruló teljes családok esetén sem haladhatja meg a családonkénti havi 8 rubelt.

5. A mezőgazdasági segély formája rövid lejáratú kamatmentes hitel, melyet a legközelebbi betakarításkor kell törleszteni.

6. Kíváncos, hogy a hitelek az áttelepülési körzet már meglévő vagy újonnan szervezett fogyasztási szövetkezete folyósítsa.

7. Az igénylők közötti elosztást az áttelepültek szervezeteit képviselő személyek részvételével kell végrehajtani; a segélyt a valóban szükségét szenvedőknek kell juttatni, nem pedig egyik vagy másik vagyoni kategóriába tartozóknak,** de a 300 rubel vagy afeletti kategóriába tartozó áttelepültek semmiképp sem kaphatnak belőle.

Az elnökség tagja: A. Meressik

Főagronómus: prof. B. Bruk.

Fordította: Hárs Ildikó és Pusztai Viktória

* Тезисы о продовольственной помощи, New York Public Library A-J, F No. 117.

** Innentől kézirásos kiegészítés

Kivonat

A KOMZET képviselőjének a Krivorozszki körzethez, Szudarszkij elvtárshoz 1926. V. 31-én írott 231. Számú leveléből*

1. Tiltakozásom ellenére Suhman agronómus mégis pénzt adott ki maceszra a „Vörös Hajnal” kollektívának.

2. A Suhman agronómus által folytatott politika ellentétes a KOMZET azon határozatával, miszerint a kollektív gazdaságok előnyben részesülnek az egyéni gazdálkodókkal szemben.

Például az egykori „NYIVE” kollektíva minden egyes egyéni gazdálkodójának két lovat adott ki akkor, amikor az áttelepített közösségeknek csak fél lovuk van és még kölcsönt sem kapnak.

Ugyanezt látjuk az egykori „Új Út” kollektívában is, ahol minden gazdaságnak egy vagy két lova és egy ökre van. Ez a politika ahhoz vezet, hogy a kollektívákban erősödik az egyéni gazdálkodásra való áttérés szándéka, mivel abban reménykednek, hogy ily módon nagyobb állatállományhoz és más javakhoz is juthatnak. Sőt mi több, hivatalos úton feltett kérdésemet, hogy az Agro-Joint miért látja el az egyéni gazdálkodókat két lóval, Suhman agronómus válaszra sem méltatta.

3. Suhman agronómus gyakran maga osztja szét a hiteleket mindenféle terv nélkül, és azok kapják a legtöbbet, akik közel állnak a szívéhez.

Néhány kollektíva már rég túllépte az áttelepülteknek előirányzott költségvetést, míg mások szűkösen jutnak hozzá a legszükségesebb eszközökhöz is.

Az „Új Hajnal” kollektívában tiltakozásom ellenére azok a jómódú áttelepültek jutnak hitelekhez, akik egyébként is megfelelő javakkal rendelkeznek saját gazdaságuk kiépítéséhez.

Ezenkívül Jezerszkij elvtárs, az Agro-Joint agronómusa nyíltan együttműködik a jómódú elemekkel a szegény rétegekkel szemben az „Új Hajnal” és az „Új Út” kollektívában, és Suhman elvtárs egyáltalán nem reagál erre.

4. Kaftal elvtárs vádja, miszerint Suhman agronómus nem teljesíti a KOMZET képviselőjének követeléseit és nem is törődik azokkal, megfelel a valóságnak.

Semmiféle lehetőségem nincs arra, hogy a KOMZET-et tájékoztassam a mihajlovszki kerület helyzetéről, pontosan azért, mert Suhman agronómus nem tartja kötelességének közölni velem a szükséges adatokat. Például: sehogysem tudom megkapni tőle az arra vonatkozó adatokat, hogy a mihajlovszki körzetben mennyi tavaszi gabonát és kapásnövényt vetettek el.

Rozen polgártárs véleménye szerint az ilyen visszasságokat a KOMZET képviselője elé kell terjeszteni, és jó volna, hogyha ő kötelezné Suhman agronómust arra, hogy teljesítse a rá rótt kötelezettségeket a KOMZET-tel szemben.

Híve: (olvashatatlan aláírás)

Fordította: Hárs Ildikó

* Выдержка из письма Представителя КОМЗЕТ для Криворожского округа тов. Сударского от 31-V-26 г. за No. 231. New York Public Library A-J, F No. 117.

Mesztyecskóbeli változások a 20-30-as években*

Mindenekelőtt megállapítható, hogy a mesztyecskók kiűritésének ténye annak a politikának az eredménye, amely a párt és a szovjethatalom részéről a zsidó lakosság meghatározott csoportjainak szervezett áttelepítésére irányul, de egyben egy jelentős mértékű szabadfolyású migrációs hullám következménye is. A tíz megvizsgált ukrainai mesztyecskó zsidó lakossága 1926-ban 30 712 fő volt, 1931-ben már csak 21 062 fő, tehát hat év alatt a lakosság 31,4 %-kal csökkent. A Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság tizenhárom vizsgált mesztyecskójában 1926-ban 17 476, 1931-ben már csak 11 722 lelket számláltak, tehát 32 %-kal csökkent a lakosságuk.

A mesztyecskóban egzisztenciájukat szilárdan megalapozni nem tudó munkaképes elemek elvándorlása a munkaképtelen korban lévő eltartottak arányát növeli. Másrészt viszont az önálló keresetű lakosság között növekszik a termelő munkával foglalkozók százaléka, ami teljesen megváltoztatja a mesztyecskó szociális képét, nevezetesen a 7040 fős önálló keresetű lakosságból 6259 fő, vagyis 92 % termelő munkával van elfoglalva.

1931 végére a tíz mesztyecskóban összesen már csak 314 olyan személyt számláltak, aki nem munkából származó jövedelméből élt, 145 pedig önmagát munkásnak nevezte ugyan, de nem tudta bizonyítani, hol és mivel foglalkozik. A kereskedők (197 ember) a lakosság 3 %-át alkották abban az időben, ezzel szemben a Kiper-féle számítások szerint 1926-ban csak a kereskedők aránya Ukrajna mesztyecskóiban 15 és 24 % között mozgott.

[...]

Milyen a Szovjetunió zsidó lakosságának szerkezete a jelen pillanatban? Pontos adatok hiányában az 1926. évi összeírás után csak néhány részleges forrást használhatunk, nevezetesen: a szakszervezetek tagjainak összeírását az 1931 és 1932-es évekből, a Komzet adatait a zsidó agrárlakosság számáról stb. Ezen adatok tükrében az önálló keresettel rendelkező Szovjetunió-beli zsidó lakosság szociális szerkezete 1933. január 1-én a következő képet mutatja:

	ezekben	%-ban
Szociális csoport		
I. Bért munkából élők:		
A. munkások	426	28,2
B. hivatalnokok	475	31,3
II. Parasztok	215	12,3
III. Kisiparosok	295	19,6
IV. Állami eltartottak	100	7
V. Egyéb	25	1,6
	1536	100

* Кантор, Й.: Национальное строительство среди евреев в СССР, Москва, 1934. p. 22-26. és 159-162. (részletek)

Ebből is látszik, hogy az önálló keresetű zsidó lakosság 98,4 %-a társadalmilag hasznos termelő munkával van elfoglalva. Természetesen a zsidó földművesek és kisiparosok között még sok olyan tegnapi kereskedő vagy más hasonló foglalkozás képviselője van, akik még nem egészen törődtek bele a sorsukba. Azonkívül a nem-termelő elemek jelentős része eltartatja magát. Jelen pillanatban azonban így is a zsidó lakosság 90 %-a tényleges dolgozó, sőt 75-80%-nál nem kevesebb az önálló keresetű zsidó lakosságnak a társadalmiasított szektorban való foglalkoztatottsága: az állami iparban, a szövetkezeti kereskedelemben, az állami kereskedelemben, kolhozokban, ipari szövetkezetekben állami intézményekben. Az önálló keresetűek aránya a zsidó lakosság soraiban 1926-hoz képest 39,8 %-ról 59,5 %-ra nőtt, míg általában ez az arány a társadalomban 45 %-ra változott. A döntően szatócsok és közvetítők népéből a szovjethatalom alatt a zsidók a dolgozók népévé formálódtak, 90 %-uk aktívan résztvesz a szocialista építésben. Mindez a lenini nemzetiségi politika következménye a zsidó lakosság soraiban.

* * *

A zsidó nemzeti tanácsok (Nacssovjet) kiválásának üteme valamivel elmaradt a nemzeti tanácsok általános növekedésének ütemétől, ami a zsidó falusi tanácsok (szelszovjet) kiválásának nagy nehézségeivel és bonyolultságával magyarázható. A zsidó tanács kiválását megelőzően a mesztyecskóban végre kellett hajtani az általában a mesztyecskó központjában élő zsidó lakosság és a mesztyecskó perifériáján élő ukrán lakosság különválasztását, ami nem mindig volt lehetséges és ami különös elővigyázatosságot követelt. A zsidó falusi tanácsok kiválása ezért az esetek többségében összekapcsolódott a zsidó lakosság áttelepítésének problémájával. Mindazáltal Ukrajnában a zsidó nemzetiségi területi-adminisztratív egységek száma gyorsan növekedett.

1933 végén Ukrajnában 55 mesztyecskóbeli és 99 nemzetiségi zsidó falusi tanács volt. A mesztyecskóbeli tanácsok egy részét átalakították vegyes nemzetiségű, kétnyelvű tanácsokká, ami magyarázatul szolgál számuk csökkenésére is.

A zsidó falusi tanácsok száma az egész időszak alatt szüntelenül növekedett, átfogva az egységes tömegként élő zsidó falusi lakosság megközelítően 100 %-át. A települési tanácsok számának növekedése 1927-től megállt, főképpen azért, mert 1927-ben megszüntették az 6/V.1923. évi dekrétum egyik pontját, melynek értelmében a hatalmi szervek kötelesek voltak a lakosság relatív többségének a nyelvét használni azokban a helységekben is, ahol egy nemzetiség sem alkotott abszolút többséget. A zsidó lakosság abszolút többségének kialakításához sok esetben olyan mesterséges intézkedésekre lett volna szükség, amelyek a dolog lényegéből fakadóan nemzeti-személyi autonómiához vezetnének. Így 1932 kezdetére a nemzeti körzetesítés a 160 tanáccsal kb. 250 000 fős zsidó lakosságot fogott át, ami Ukrajna zsidó lakosságának csak 14,2 %-át tette ki. A zsidó lakosság összevonásának mértéke, a zsidó dolgozó tömegek meghatározott helyekre való koncentrációja alapján növekszik a nemzeti tanácsok hatókörének százalékos aránya is. A zárt faluközösségben élő zsidó lakosságnak már majdnem 100 %-át a nemzeti tanácsok fogják át, amihez jelentős mértékben hozzájárult az

Össz-szövetségi KVB határozata is. E szerint a nemzeti kisebbségek számára a falusi tanács kialakításához szükséges lakossági számot 1000 fő helyett 500-ra, nemzeti kerület kialakítása esetén pedig 25000 helyett 10000 főre csökkentették. Ennél is több: az utolsó hét év alatt Ukrajnában már három zsidó nemzeti kerületet szerveztek meg (Kalinyindorf, Novozlatopolszk és Sztálindorf). Ezáltal érték el azt, hogy a mesztyecskóbeli zsidó szegénység földre telepítését szolgáló földalapok kiválasztásánál az ukrán kormány egy homogén tömbbé igyekezett egye-síteni Dél-Ukrajna szétszórt földműves kolóniáit.

Elsőként 1927. március 22-én 75.272 ha-ral a Kalinyindorfi zsidó nemzeti kerület vált ki a Herszon megyei területekből, ahol sok régi zsidó telep feküdt, és ahol már ki voltak jelölve a földalapok az első zsidó áttelepítésre. A Kerületi központ a Kalinyindorfra átkeresztelt „Szedé Menucha” nevű régi zsidó telep lett. Ezek után 1929. július 22-én a volt Mariupoli és Záporozsi körzetek kerületeiből kijelölték a második zsidó nemzeti kerületet, Novozlatopolszkijt, amely a „Novozlatopol” nevű régi telep központja után kapta nevét és 44.898 ha-nyi területet foglalt magában. 1930-ban harmadikként a legnagyobb méretű Sztálindorfi kerületet jelölték ki a volt Krivojrogi körzet különböző kerületeinek részeiből, 99.232 ha-nyi területtel.

A földterület felosztásáról a különböző nemzetiségű kerületek között és egyáltalán a lakosság nemzetiség szerinti megoszlásáról Ukrajna zsidó nemzeti kerületeiben a következő adatok adnak némi képet.

Kerület	Földhasználat (ha)		Zsidó falvak-ban	Föld összesen	Zsidók birtokában levő földek aránya
	régi kolóniák	új telepek			
Kalinyindorfi	16.948	43.371	9.404	70.723	87,3 %
Novozlatopolszki	14.124	17.813	8.293	40.230	79,3 %
Sztalindorfi	15.422	3.631	45.159	99.212	54,6 %

Láthatjuk, az összes területhez képest jelentős az a földterület, amely a zsidó lakosság használatában volt. A Sztálindorfi kerületben, ahol a zsidó lakosság földterülete az összes területnek csak 54,6 %-át tette ki, figyelembe kell venni azt, hogy a zsidó földhasználat aránya ennek ellenére jelentős, ugyanis a földhasználat következőképpen oszlik meg:

A zsidó falvak földhasználatában van	54.053 ha azaz 54,6 %
Az ukrán falvak földhasználatában van	29.317 ha azaz 29,6 %
Az orosz falvak földhasználatában van	5.204 ha azaz 5,7 %
A német falvak földhasználatában van	10.638 ha azaz 10,7 %

99.212 ha 100 %

Kissé más arányokat kapunk, ha a kerületekben élő lakosság nemzetiségi összetételét vizsgáljuk. 1932 vége felé a zsidó lakosság százalékos aránya a Kalinyinfordi kerületben 83,3 %, a Novozlatopolszkiban 69 %, a Sztálindorfiban pedig 50 % volt. Ezek az adatok azt tanúsítják, hogy egyrészt a zsidó nemzeti ke-

rületek döntő többségű zsidó lakossággal rendelkeznek, másrészt pedig az áttelepült lakosság szerepe a kerületek gazdaságában óriási. Az áttelepültek telepei a kerületek földterületéből a Kalinyindorfi kerületben 62 %, Novozlatopolszkiban 44,3 % és még a Sztálingorfiiban is 39,1 %-ot tesznek ki. Még nagyobb az áttelepültek telepeinek aránya a zsidó földhasználaton belül: Kalinyindorfbán 71 %, a Novozlatopolszkban 56 %-a és Sztálingorfbán 70 %-a a zsidó lakosság használatában lévő föld összterületének. [...]

Fordította: Halász Iván

***A monarchia megszűnt,
de az antiszemitizmus megmaradt****
(Az OGPU Tájékoztatási Osztályának dokumentumai
az 1920-as évekből)

Az antiszemitizmus nem múlt el a monarchiával. Tovább élt, időről időre nyomorítva, deformálva az emberek életét, akik immár nem az orosz birodalom, hanem a szocialista állam hatalmas területén éltek.

Az antiszemita fellángolások rendszerint a társadalmi-politikai feszültség időszakában következtek be. A húszas években nem kevés ilyen volt; a polgárháború, a NEP-re való áttérés, Lenin halála. Elegendő az OGPU tájékoztatási osztályának egyetlen „különleges politikai jelentéséből” idézni 1924. febr. 8., 9. és 10-ről: „... Lenin halála kapcsán a lakosság között ilyen szöbeszéd járja: »a zsidók mérgezték meg, hogy a hatalmat a kezükbe kaparinthassák«, »Lenin helyére most Trockij kerül majd, s akkor a zsidók kerülnek hatalomra«, és »végrelegesen megfojtják az orosz népet«,» (RCHIDNI, 17 f., 84őe. 708 cs. 15, 22, 24).

A húszas évek második felében az antiszemitizmus újraéled, s ismét jól kitapintható ennek az összefüggése a belső helyzet kiéleződésével. Az összeomlás után még meg sem erősödött Oroszországot beleráncigálták az erőltetett, s erejét meghaladó iparosításba és militarizálásba. A NEP klasszikus modellje kezdett eltorzulni. A város és a falu közötti kapcsolat meglazult. A parasztok elégedetlenek voltak a mezőgazdasági termékek árával és a silány iparcikk-választékkal. A városi munkásság is nélkülözött a növekvő munkanélküliség, az alacsony munkabérek stb. miatt. Kiéleződtek az ellentmondások az ország és a párt vezetésében.

És amint ez gyakran mesélik a történelemben, kezdték keresni a kudarcok fellelőseit, felerősödött az ellenségeség légköre. Fokozódott a papok, a cári hivatalnokok, a nemesek, a kulákok és egyéb „társadalmilag veszélyes elemek” üldözése. 1927-ben pl. a szavazati joguktól megfosztottak a városokban a lakosság

* Монархия погибла, а антисемитизм остался. Публикация Н. Тепиова. in: Неизвестная Россия XX. век. III. Москва, 1993. pp. 324-358.

7,7, míg a falvakban 3,5 %-át alkották.¹³ Titokban folyt a szakemberek elleni zá-
jos perek előkészítése (a sahti ügy, a paraszti munkapárt, az iparpárt).

A nép bajainak „okozói” közé kerültek a zsidók is. Az élet nehezebbé válásának
okát a lakosság egy része a zsidók túlsúlyában vélte felfedezni, mivel ezek a for-
radalom után, úgymond, túlságosan nagy társadalmi szerephez jutottak. A ha-
gyományos nemzetiségi viszonyok forradalmi felszámolása figyelmen kívül hagy-
ta a demográfiai struktúrát, a szokásokat, a hagyományokat, a néplélektant stb. A
szláv népek, s nem utolsósorban az oroszok mindig is különleges hajlammal
rendelkeztek a különböző hiedelmek, babonák és előítéletek iránt.

Ez az oka annak, hogy pl. a különféle vérvád-híresztelések és egyéb mítoszok
jól előkészített talajba hullottak. Az ilyen mendemondáknak még „edzett” párt-
káderek is felültek, s ezzel az antiszemitizmus uszályába kerültek.

Sokáig töprengtünk, míg elszántuk magunkat e dokumentumok közreadására.
Az emberek, különösen pedig egész népek sorsát keresztülhasító törés mindig
tragédia, soha be nem hegedő seb marad. Ám a történelem önértékű, abból sem
kihagyni, sem hozzátenni nem lehet. Hallgassunk tovább, s keltsük azt a látsza-
tot, hogy „nálunk nincs antiszemitizmus, mivel nincsenek meg a társadalmi gyö-
kereit”? Ez azonban azt jelentené, hogy akaratlanul is segítjük továbbélni ezt a
társadalmunkra nézve oly méltatlan jelenséget. Hogy kigyógyulhassunk ebből a
napjainkban egyre erőteljesebben ható társadalmi kórból, ismerni kell anamné-
zisét.

Ez a publikáció az anamnézis egy lapja kíván lenni.

1926. A Szovjetunióban erőteljes kampány folyik az antiszemitizmus ellen. Ak-
tívan bekapcsolódik ebbe a Komszomol is. A Komszomol KB kérésére az OGPU
tájékoztatói osztálya anyagot készít a Komszomol vezetése számára. Ennek
alapját a titkos ügynökök és a helyi OGPU szervek jelentései alkotják arról, ho-
gyan nyilvánul meg az antiszemitizmus a különböző társadalmi rétegek – a párt-
tagok és komszomolisták, a parasztok, az értelmiség, a papság, stb. – soraiban.

A jelentés két melléklete külön figyelmet érdemel. Ezek nem csupán informa-
tív jellegűek, hanem bizonyos mértékben elemzések is, melyeket az OGPU köz-
ponti apparátusának vezető munkatársai állítottak össze.

1926. november 2-án a Komszomol KB irodája megvitatta ezt az anyagot és „Az
antiszemitizmus elleni harcról” címmel határozatot fogadott el. Ezután a doku-
mentumokat megkapta a Komszomol KB és Központi Revíziós Bizottság vala-
mennyi tagja és póttagja ezzel a megszorítással: „Szigorúan titkosan őrzendő,
másolat készítése és terjesztése tilos.” (Az OF ÁL 371)

Nem túlzás azt mondani: ez a dokumentum lehetővé teszi, hogy szinte leszáll-
junk az akkori élet mélységeibe, hogy átérezzük a húszas évek tömeglélektani
atmoszféráját s jobban eligazodjunk az antiszemitizmus gyökereit illetően.

¹³ SZSZSZR. God raboti pravitel'stva. Materiali k otsetu za 1926-27 bjudzsetnij god,
Moszkva, 1928. p. 26.

Az OGPU jelentése az antiszemitizmus városi és falusi megnyilvánulásairól

1926. július 2. előtt

Az antiszemitizmus a munkások között

Moszkvai kormányzóság. Okt. 28. Antiszemita hangulat terjedése figyelhető meg a mintegy 600 főt foglalkoztató Iljics (volt Mihelszon) gépgyár munkásai között. Különösen durván megnyilvánult ez a gyárhoz beosztott Goldengorn egyetemi hallgató előadása alatt, amikor ezt kiabálták neki: „Mindenütt a zsidók vezetik az oroszokat, minek jöttél Moszkvába, te zsidó, mit agitálsz itt”.

Orjehovo-Zujevoi tröszt. 3.sz. fonógyár (Orjehovo-Zujevi járás), 2375 munkás. A faliújság anyagai részére fenntartott ládában szeptember 23-án szovjetellenes tartalmú, kézzel írott röpcédulát találtak. A röplapon arról volt szó, hogy a szovjethatalom megfojtja a munkásokat, s hogy mindenütt a zsidók az urak stb. Aláírásként az „Orjehovo-Zujevoi eszer párt” szerepel. Alul ez áll: „Üsd a zsidót, mentsd meg Oroszhont!”.

Gazdasági Főtanács. Kísérleti ruhagyár (Krasznopresznjai kerület), 700 munkás. A szabók egy csoportja minden adandó alkalommal antiszemita jellegű beszélgetést próbál provokálni, ilyenformán: „A hatalom a zsidóké, mindenütt azok parancsolnak, bennük jobban bíznak, mint az oroszokban stb.”

Színesfémipar. „Metallolampa” gyár (Zamoszkvoreckij kerület), 1000 munkás. Az utóbbi időben a munkások körében jelentősen erősödött az antiszemitizmus. Pl. Frunze halála kapcsán két munkás ilyen véleménnyel volt: „A zsidók ölték meg Frunzét, most gyűléseznek, hogy kit nevezzenek ki komisszárnak, zsidót fognak biztos kinevezni”.

Tulai kormányzóság. XI. 4. Lőszergyár. A munkások között azt beszélnek, hogy „letartóztatták Buch zsidó orvost, aki keresztény kisfiúkat ölt meg, hogy a zsidó szertartásokhoz vért szerezzen”. Otthon, a pincéjében állítólag egy lábánál fogva felakasztott kétéves fiú holttestére bukkantak. Különösen terjed ez a golyóüzem munkásai között, s a pártonkívülieken kívül párttag munkásnők (Malikova és Osztaseva) is terjesztik.

Belorusszia. X. 23. A „Szpartak” papírgyárban (Belorusz papírtröszt) a munkások között erős az antiszemitizmus. Gyakran hallani közöttük: „A zsidók zsákba varrtak bennünket, már csak be kell kötni”. Gyakran hallhatók ilyen hangok a szekereseknél, ahol parasztok dolgoznak. A parasztokat a rongyműhelyben dolgozó Malinovszkij Jakov nevű állandó munkás különösen is lázítja. Így beszél: „Amikor a központi munkásszövetkezetbe megy az ember, alig van ott valami, minden csak „nincs”, mert Haim Boruch van ott, aki inkább a testvérének adja, az meg ül a ládán és viszonteladja azt az árut, amit a KMSZ-ből kap”. A gyár üzemi bizottságának semmi tekintélye, a munkások szerint a zsidók érdekeit védi, s inkább „Chamberlain”, vagyis Mackevics gyárvezető zenéjére táncol, akit a munkások gyűlölnék. A munkások elégedetlenek azzal, hogy az egyszerű munkások feleségeit elbocsátják, a vezetők és párttagok feleségeit viszont nem. Azzal

kapcsolatban, hogy a munkások hét osztályt végzett gyermekeit nem veszik fel a főiskolákra, arról beszélnek, hogy a főiskolák tele vannak zsidókkal, akik direkt nem engedik az oroszokat tanulni, nekik viszont meg kell tanulniok „vezetni és kizsákmányolni”.

A Belorusz élelmiszertröszt-höz tartozó „Vörös hajnal” gyár pártsejtjének ülésén felmerült, hogy a párttagok fizessék be a sejthez azt a pénzt, amit a vallási ünnepek alatt végzett munkáért kaptak.¹⁴ Selepeny munkás, párttag ennek kapcsán elmondta, hogy más gyárakban ez nem így van, és ő ellene van annak, hogy be kelljen fizetni ezt a pénzt. Amikor haza indult, pedig ezt mondta: „a zsidók joga mindig is megvolt, meg van és meg is marad”.

A Klinci járás üzeimeiben és egyéb intézményeiben a munkások körében antiszemitizmus tapasztalható; a munkások úgy tartják, hogy a vezetés a zsidókkal jobban bánik, mint az oroszokkal. A kiemelések kapcsán néhány zsidó munkás vezetőállásba került, s az orosz munkások azt mondták: a zsidókat megteszik vezetőnek, az oroszok meg csak dolgoznak, őket nem emelik ki, a textiltörösz vezetésében kizárólag zsidók ülnek, akik a maguk fajtáját védelmezik, az oroszokat pedig elnyomják.

A sztodolszki Lenin posztógyárban azzal összefüggésben, hogy a klinci technikumból és a főiskolákról sok gyakornok jön a gyárakba, a munkások arról beszélnek: néhány év múlva a gyárak tele lesznek zsidóval (a gyakornokok között sok a zsidó), az orosz munkásoknak pedig nem lesz hova menniük. A gyár lakatos, Klimenko tagjelölt, amikor az állomáson volt és figyelte arra, hogy a vonattal sok zsidó jött, odament hozzájuk, és megkérdezte: honnan jöttek és mi nek, néhányan azt válaszolták: Minszkből és más városokból, és Klincibe dolgozni jöttek. Klimenko ezt mondta nekik: „Hát Palesztina mind a tiétek, mi a fenének jöttök ide, amikor éppen elég munkanélküli van itt!” Ezt maga mesélte a műhelyben, és sok munkás egyetértett vele.

Gomeli kormányzóság. X. 21. A szurazsi „Proletár” papírgyárban (Poleszjei papírtörösz), a klinci járásban Hilkov Jevgenyij antiszemita munkás a zsidó vezető minden beszéde után így figurázza ki azt a munkások előtt: „látjátok, kifélék vannak most hatalmon”. A gyár helyettes főkönyvelője, Litvjakov Viktor dühödt antiszemita, aki valahányszor zsidók fordulnak meg kereskedelmi céllal a gyárban, gúnyolódik rajtuk, mondván: „csupa Bergek meg Schmergek ücsörögnek a népbiztosok tanácsában.” Egy alkalommal, amikor Litvjakov irodájában Judovics zsurozsi lakos egy számlával jelent meg, Litvjakov belekötött a számlába csak azért, mert Judovics zsidó, és csak hosszas vita után fogadta el a számlát.

A szurazsi papírgyárban mintegy ötven antiszemita van a munkások és alkalmazottak között. Leginkább azok között a szakmunkások között vannak ilyenek, akik a falusi kulákok közül kerültek ide, valamint az idősebbek között, akik valóságos meggyőződésük miatt nem tudnak megbékélni a más nemzetiségűekkel.

¹⁴ A húszas években kettős ünneprendszer volt: vallási és forradalmi ünnepek. Itt a kommunisták azon kezdeményezéséről van szó, hogy a vallási ünnepeken végzett munkáért járó bért felajánlják a pártkasszáknak.

Leningrádi kormányzóság. IX. 21. A „Szovjet csillag” gyárban az alacsony munkabér miatt az utóbbi időben a munkások között ellenséges hangulat uralkodott el az SZK(b)P és a szovjethatalommal szemben. A munkások gyakran szóvá teszik, hogy a zsidó nemzetiségűek előjogokat élveznek, hogy a legjobb állásokban csupa zsidók ülnek, az oroszok meg csak néznek. Példaként a főiskolákat hozzák fel, ahol, úgymond, túl nagy a zsidók százaléka, nekik könnyebb bejutni, mint az oroszoknak, mivel mindenütt protekciójuk van, kapcsolataik. Az ilyen híresztelések fő kezdeményezője a gépüzem gépésze, Barajev Vaszilij és az ugyanott dolgozó Szorokin olajozó.

A lengyel hadgyakorlatokról¹⁵ megjelent újsághírek kapcsán a vasutasok között, különösen a pszkovi vonalon, a közeli háborúról kaptak szárnyra rémhírek. A doni villanytelep szerelője, Gurcsenko így szólt a munkásokhoz: „Ha kitör a háború, ki kell nyírni a zsidókat meg a kommunistákat, mert csak így lehet jó élethez jutni”.

Ukrajna. XI. 15. A kijevi városgazdálkodási osztály vezetője, Alekszejev névtelen levelet kapott (idézzük belőle, megőrizve a szerző stílusát): „Alekszejev elnök polgártársnak. Kijev munkásai és parasztjai bejelentéssel magához. Mi munkások már egyszer írtunk magának, semmi újat nem látunk, most még egyszer fordulunk. Elvtárs, ugyi, meddig leszünk még a zsidó élőlőködők igája alatt, akárhova megy, mindenütt azok ülnek, firkálnak. Mért dolgozunk, kinek dolgozunk. A parasztok nyakán vannak, aztán mikor Kijevbe jönnek, ingyér kapnak lakást, ingyér a rezsit, még repi is jár nekik, biztosítás is jár nekik, meg ingyen ebéd. Kérdezzük, kitől veszik mindezt el – hát a szegény paraszttól meg az orosz melóstól. Hogy tudsz ott ülni az elnöki székben, orosz ember létedre, és elnézni, mi megy végbe. Ha a munkánélküli keres most 15 rubelt egy nap, a melós 20-at, ez arra megy el, hogy törleszti az adósságát, azt, amit régen ingyér adtak neki, – mindez a zsidó zsebébe vándorol. Az állam már dagad, nem tudja, hová tenni a sok pénzt, mi meg a labkért sem kapjuk meg, a rezsire se, ki szenved, hát a muzsik. Alekszejev elvtárs, [...] szokott maga az osztályán járni, látta, ki vezeti a lakáshivatalt, ki cipeli a téglát, ki kövezi az utakat – és kinek. A bűdös zsidónak. De azt gondoljuk, nem sokára vége lesz ennek, az orosz melós az nem zsidó proletáriátus.”

Csernyigovi kormányzóság. XI. 18. (...) A munkások és alkalmazottak egy része, valamint a városkörnyéki parasztok erősen az antiszemitizmus hatása alá kerültek. Pl. olyan szóbeszédeket lehet hallani, hogy Szovjet-Oroszországot a zsidók kerítették hatalmukba, hogy csak velük vannak teli az üdülők, szépen öltözködnek, stb. Az esetek többségében arról beszélnek, hogy mennyire sajnálják Szovjet-Oroszországot, mert hagyta, hogy bekebelezzék a zsidók, akik csak komisszárkodni szeretnek, a nehéz munkától meg viszolyognak. Az ilyen mendemondákat főként azok a helyi szovjetellenes személyek terjesztik, akik az utóbbi időben azt is beszélik, hogy Moszkvában zsidó pogrom készül, mert a zsidók nagyon elpimaszodtak és szó szerint azt csinálják, amit akarnak.

¹⁵ A szovjet határ közelében folyó lengyel hadgyakorlatról van szó.

Donyeck medence. Az artyomovi kerület 1.sz. gorlovkai fémbányájában felfigyeltünk a munkások elégedetlenségére annak kapcsán, hogy a gyakornok mérnökhallgatók között többségben vannak a zsidók. Erről így beszélnek a munkások: „Látod, ki tanul a mi pénzünkön, nem a magunkfajta, hanem az ilyenek. Majd ők lesznek a fejeseink, a zsidók. Látod, milyen kevesen termelnek közülük? Sokkal kevesebben, mint az oroszok, főnökök bezzeg csak a zsidókból lesznek”.

Antiszemitizmus a munkanélküliek között

Moszkvai kormányzáság. XI. 6. Moszkvai munkaközvetítő. A munkanélküli bőrösök szidják a gyárat, hogy – úgymond – kizsákmányolja a munkást. Az utóbbi időben fokozódott az antiszemita hangulat. Vannak olyan munkanélküliek, akik arról beszélnek, hogy ki kellene telepíteni Oroszországból az összes zsidót.

Az egyik élelmiszeripari munkanélküli olyan antiszemita jellegű kijelentést tett Cirul halála kapcsán, hogy „Cirul zsidó volt, ez nem is vitás, most minden jobb helyen zsidók ülnek, bezzeg itt, a munkaközvetítőben vagy a munkapad mellett egyet sem látsz közülük. A zsidók a Krímben a legjobb helyeken kaptak földet, az orosz muzsikot meg eltelepítik Szibériába, ahol izzadva túrhatja a földet”. E szavakat élénk helyesléssel fogadták a munkanélküliek.

Egy munkanélküli veterán így nyilatkozott: „Vöröskatona vagyok, Jermakovkában szolgálok, ellopták a csizmámat. A kommunisták, a zsidók meg a komszomolisták a legjobb lakásokban laknak, nekünk, orosz vöröskatonáknak meg mindenféle lebujszokban kell meghúzni magunkat”.

Zsitomiri körzet. A munkanélküliek között erős az antiszemitizmus. Sokan hangoztatják: „most a zsidók uralma van, akármelyik hivatalba mégy, csak csudálkozol, hová lettek az oroszok, és honnan került oda az a töméntelen zsidó. Már alig várjuk, mikor tér magához ez az ország, mikor veszik újra az oroszok a kezükbe a gyepőt”.

Szeptember 18-án egy csoportnyi leszerelt vöröskatona a munkaközvetítőből jövet, miután a piacon leitta magát, a kiegészítő parancsnokságra vezető úton megvert néhány zsidót, valamint a donyecki ezred egyik szakaszparancsnokát. Egy másik csoport munkanélküli a leszerelt vöröskatonák közül, miközben részegen jött a piacról, szintén bántalmazott egy zsidót, ezekkel a szavakkal: „Üsd a zsidót, mentsd meg Oroszhont!” Amikor egy rendőr le akarta őket tartóztatni, a rendőrt is megverték. Az egyik munkanélküli részegen furikázott a konflison és ezt kiabálta: „Éljen a háború, üsd a zsidót, mentsd meg Oroszhont!”

Kijevi körzet. IX. 2. Ilyen agitáció folyt az egyik körben: „A munkaközvetítőben egy zsidó sem áll sorban, csak az oroszok, a zsidó mind dolgozik, a pravoszlávokat meg csak orruknál fogva vezetik. Minél tovább, annál rosszabb.” Szept. 23-án ilyen megnyilvánulások hallatszottak: „A nem idevalósi zsidókat berakják a jó helyekre, ezért össze kell fognunk, fel kell mennünk a fejésekhez, mert a zsidók protekció útján helyezkednek el, mi meg csak vesződünk itt.”

Korosztyenyi körzet. Belokorovnyiki rakodómunkás artel. X. 25. Polivoda, Passz és Nazarov rakodómunkások kijelentették: „Legyen háború, kiirtjuk az

összes zsidót, aztán a kommunistákon a sor". Ezek a szavak egyetértésre leltek a munkások között.

Odessza. Segédmunkás szekció. Huligánok „Üsd a zsidót!” felkiáltással zsidókat vertek eszméletlenre. Okt. 7-én a munkaközvetítőbe ki kellett hívni a mentőt. Okt. 15-én egy megvert zsidó nő elvesztette az eszméletét. Egy idős zsidót félig eszméletlenre vertek.

Antiszemizmus falun

Sepetovkai körzet. IX.16. A griscsevi járás Novoszselici falujában Trockij V. pap agitál a zsidók ellen, kijelentve: „Ki kell zavarnunk a zsidókat Ukrajnából, akkor majd jobban él a nép, mert most a paraszt dolgozik, a hatalom meg mind a zsidóké. Magatok is látjátok: a hatalmat a munkások és a parasztok szerezték meg, mégis a zsidók uralkodnak”.

Ukrajna. A nyezsini piacon találták VIII.24-én a következő röpcédulát: „Ukránok, oroszok és a szovjetföld minden becsületes nációja. Legyetek készek és egységesek, közel a pillanat, amikor teljes jogú és független gazdái lehettek saját országotoknak. Álljatok készen arra, hogy teljes erővel és gyűlölettel lesújt-hassatok a korrupt zsidókra és minden csatlósukra, rázzátok le őket fáradt, ve-rejttékes vállaitokról, és kegyetlenül számoljatok le velük. Reszkess, Júdás fajzata, reszkess és tudd: közel a leszámolás órája. Zsidók, válasszatok: vagy a szörnyű hideg sír Szibériában, vagy egy másfajta élet Palesztinában. Parasztok, készítsétek a furkósbotot meg a vasvillát. Munkás, tartsd készenlétben a nehéz kalapácsot meg a feszítővasat”.

Odesszai körzet. X.22. Stratburg és Baden községi tanácsaiban (Német kolónia) virágzik az antiszemizmus. Berezovszkban július 13-án verekedés tört ki huligánok egy csoportja és zsidó kereskedők között. A rendőrség csupán kérlelte a megvadult huligánokat, hogy menjenek haza.

Bajkálontúli kormányzóság. VIII.1. Daraszun községben antiszemita agitáció figyelhető meg, ilyen felhívásokkal... „Üsd a zsidót, mentsd meg Oroszront!”.

Ukrajna. IX.16. A kijevi körzet bruszilovi járásának azonos nevű falujában VIII. 20-án a járási végrehajtó bizottság falára ilyen felhívást ragasztottak ki: „Menjetek el, zsidók, Oroszországból, mert megjárjátok, jön a lengyel meg a francia, ellátja a bajotokat, kiirt benneteket mind egy szálig, kiűz a mezőre és ott lekaszabol, takarodjatok innen, háború lesz. Egy lengyel.”

Zinovjevi körzet. X.17. A kompanyevi járás Nyecsajev falujában antiszemizmus figyelhető meg a parasztok részéről a járásban lakó zsidókkal szemben. A tanács levélládájában névtelen levelet találtak, melynek szerzői azt tanácsolják a zsidóknak, hogy azonnal hagyják el a falut, mert máskülönben „ellátják a bajukat”.

Kijevi körzet. A brovari járás Nyikolszkaja telepén Kliscev nevű illető az egyházközség összejövetelén ezt jelentette ki: „A zsidók uralkodnak rajtunk, az ő uralmuk van most, kirabolták a templomainkat, elvették az aranyat-ezüstöt, de mi majd kiharcoljuk a magunk uralmát, s akkor jaj lesz nekik”.

Ugyanazon járás Germanovka falujában fokozódik a zsidók iránti ellenséges érzés: „Minden a zsidók kezén van: a manufaktúra, a pénz, ha beviszed a gabo-

nád a városba, azt is csak a zsidónak lehet eladni, az meg annyit ad érte, amennyit akar, ha meg vened kell valamit, azt is csak a zsidónál leled meg”.

Tengermelléki kormányzóság. IV.30. Abramovka faluban július 16-ra virradó éjszaka ilyen tartalmú felhívások jelentek meg: „Parasztok és vöröskatonák, elég volt a polgárháborúból, elég a zsidó csalásból, legyetek nyugodtak és készüljetek a döntő csapásra, a hadseregünk nagy és erős” stb.

Moszkvai kormányzóság. Az orjehovo-zujevoi járás pokrovszkojei kerületében a munkára Moszkvába járó parasztek között az utóbbi időben erősödik az antiszemitaizmus, arról beszélnek egymás között, hogy Moszkvából rövidesen eltávolítják az összes zsidót. Az Októberi Forradalom 8. évfordulója idején az a rémhír terjedt el a faluban, hogy nemsokára zsidóverés lesz.

A dmitrovszki járás oboljanovi kerület Olgovo falujában egy Gyenyukin nevű személy arra agitálja a mezőgazdasági szövetkezet tagjait, hogy „ha kitör a háború, ki kell irtani az összes zsidót, mert beültek minden helyre a hivatalokban, és nekünk, orosz harcosoknak már semmi sem jutott”.

Szergijevi járás. A szergijevi múzeum őrei (volt szerzetesek) között az utóbbi időben azt kezdik hirdetni, hogy túlságosan nagy befolyáshoz jutottak a zsidók és a kezükbe kaparintották az egész magánkereskedelmet.

Egy Moszkvából Orjehovoba érkezett technikumi tanuló azt meséli, hogy technikumuk 50 %-a zsidó.

Pokrov állomáson Martinov huligán részegen ezt kiabálta: „Majd megmutatom, hogy kell a zsidókat verni!”.

Lenini járás. A moszkvai városi bankból ide áthelyezett pénztáros, Zazarev antiszemita agitációt folytat, mondván, hogy „minden hatalmat a zsidók ragadtak a kezükbe, és Moszkvában már mozgolódnak a melósok a szovjethatalom ellen”.

A volokolamszki járás osztasevi kerület Sztanovicsi falujában Sergajev polgártárs, jó módú paraszt, aki kolbászüzemet tart fenn, kijelentette: „Minden hivatalban csak a zsidók vannak, mi, parasztek, már sehova se tudunk lenni tőlük. Nézzetek csak körül, milyen elégedetlenek a munkások ezzel a nációval. Majd meglátjátok nemsokára, mi lesz a vége”.

Bronnyicki járás. A ramenszkojei templom kapuján XI. 1-én ezt a röplapot találták: „Oroszok, azt kérdezem tőletek, sokáig alusztok még? Túl hosszú a nyúl az álmotok. Vigyázzatok, nehogy álmotokban a fejetek vegyétek. A zsidók nem alszanak, mások hátán másznak ki a mocsárból és gyorsan a kezükbe ragadják a hatalmat. Nagyon körmönfontak. Már így is nagyon nehéz ellenük harcolni, ne hagyjátok rájuk”.

A zagornovi kerület Malisevo falujában jó módú parasztek egy csoportja rendszeresen folytat antiszemita agitációt.

A moszkvai járás Proletár kerületében, különösen Mityiscsiben észrevehetően megerősödött az antiszemitaizmus a parasztek között, akik azt állítják, hogy a zsidók az oroszoknak gyártják a 40 %-ost,¹⁶ ők maguk meg felvásárolják az iparcikkeket.

¹⁶ A vodkáról van szó. 1914 és 1925 között Oroszország területén szesztilalom volt.

Pervomajszki körzet. A Ijubasevszki falusi klub kézzel írtott ellenforradalmi tartalmú röpiratot kapott, mely gyalázza Lenin emlékét, s azzal fenyeget, hogy felakasztják a zsidókat és a kommunistákat, akik a pravoszláv egyház megsemmisítésére törnek. A röpirat végén felhívás van: „Üsd a kommunistákat és a zsidókat, akik végveszélybe sodorták Oroszországot!”

Volhinia. Ez év májusában a Radomiszli járási tanács megválasztására érkezett küldöttek egy csoportja az irányban agitált, hogy ne válasszanak meg újra egyetlen kommunistát és a szegényparaszt-bizottságok egyetlen tagját sem, különösen ne a nagyoroszokat és a zsidókat, mert ez a két nemzetiség az oka annak, hogy a parasztok rosszul élnek.

Podolszki kormányzóság. A kamenyecki körzet Zeljonie Kurilovci falujában a beszámolási időszak alatt a kezünkbe került két, ismeretlen személyek által terjesztett röplap. Az egyikben, mely kézzel s nagy nyomtatott betűkkel ukránul van írva, arra szólítják fel a lakosságot, hogy ne engedelmeskedjen a „zsidó” hatalomnak, hanem várja a határon túli kozákok jövetelét, akiktől állítólag ez a röplap is származik. A másik röplap is szinte hasonló tartalmú. Mindkettő ismertté vált a járás parasztsága körében, s ennek kapcsán arról kezdtek egymás között beszélgetni, hogy ismét visszajön Petljura.

A tulcsai körzet trostjanyeckii járásának Szavinci falujában a falugyűlésen, a parasztkölcson újra kibocsátásáról szóló beszéd alatt Oszadcsuk kulák, akit más kulákok is támogattak, közbekiáltotta: „Elfogyott a zsidók pénze, kitaláltak hát valami kölcsönt”.

A proszkurovi körzetben fokozódik az antiszemitizmus. Pl. Nyikolajev és Csernoosztrov falukban erőteljes ellentét figyelhető meg a zsidó és az ukrán lakosság között, s ezt csak szítja, hogy a szovjethatalom állítólag túl nagy figyelmet szentel a zsidóknak. A zsidó lakosság pedig azzal elégedetlen, hogy Jemeljancsik járási tanácselnök és Sepeljov pártsejtítkár, akik semmit sem tesznek a helyi antiszemitizmus ellen, nem hogy büntetést nem kaptak ezért, hanem más beosztásba kerültek. Az utóbbi időben a Donyeckii medencéből levelek érkeznek arról, hogy ismeretlen tettesek zsidó gyermekeket ölnek meg az éhség miatt és a zsidók iránti gyűlöletből.

Kijevi körzet. A sevcsenkói körzet boguszlavszki járás Mihajlovszkoje falujában négy felhívást találtak. Az elsőt a klubban, ebben arról értesítik a lakosságot, hogy megalakult egy párt, melynek ez a jelszava: „Szabadságot a falusi népnek!” A másodikra a szövetkezetben bukkantak, a bolt kinyitásakor. Ez a parasztoknak azt ajánlotta: ne higgyenek a „zsidóbérencek” szavainak, akik azt ígérik, hogy ha beléptek a kommunába, majd fehér kenyeret meg vastag szalonnát esztek, de „ti, parasztok, ne higgyétek, hogy lesz kommuna, ne hallgassatok rájuk, hadd hazudjanak csak, mi majd Nyikolaj Nyikoljevicsét ültetjük a trónra” stb.

Antiszemitizmus a zsidók földhözjuttatása miatt

Szamarai kormányzóság. A buzuluki járás Borszkoje falujában IX. 21-én egy helyi kuláknál, Sarkov kereskedőnél a tornácon összegyűlt néhány helyi paraszt. Sarkov az újságból olvasni kezdte azt a cikket, melyben arról volt szó, hogy a

Krímbe zsidó kolóniákat hoznak létre, és ennek a következő magyarázatát adta: a zsidók megvették a bolsevikoktól a Krímet 15 millió dollárért, ott telepednek le, a bolsevikok néhány tízezer deszjatyina földet juttatnak nekik, s ezt majd a zsidók nekünk, egyszerű parasztnak nagy pénzért árendába fogják kiadni. „Dolgozzatok, bolondok, véres verejtékekben, a szovjethatalom titeket rabságbá ad a zsidóknak”.

Donyeck-i medence. VIII. 15. Egy levélből. „Amikor visszatértem a Vörös Hadseregéből, megszerveztem egy csoportnyi parasztot és kezdtem kérvényezni, hogy tanyacsoportot alkothassunk. Beadtam a kérvényt a járási mezőgazdasági osztályra, hogy az állami tartalékokból kaphassunk földet. Az osztály a kérvényemet visszautasította azzal, hogy a zsidó kolóniák rendelkezésére álló valamennyi tartalékföldet az állam a zsidó nemzetiség áttelepítésére szánja, s ezek csak zsidóknak adhatók ki. Mondják is a parasztnak: hát azért szolgáltál te a Vörös Hadseregben, hogy a parasztjainknak ugyanolyan kevés földje legyen, mint azelőtt volt? Akinek meg sok földje volt, annak most is sok van. Nagyon rosszul esik, hogy míg a Vörös Hadseregben nincs nemzeti megkülönböztetés, itthon egész másként van. Ahogy régen a zsidóknak meg a németeknek 100 ezer gyeszjatyina földjük volt, úgy van ma is, nekünk nem hagyott az állam tartalékföldet, mint a zsidóknak. Hadd mondjam meg: nagy hibát követ el az állam, hogy kivételez a zsidó nemzettel”.

Jekatyerinoszlavi körzet. A Jekatyerinoszlavi kormányzásban a Krivojrogi körzet lakosságának egy része ellenségesen viszonyul az áttelepülő zsidókhöz, akiknek, véleményük szerint, az állam mindenféle előnyöket és kedvezményeket ad, ugyanakkor az ukránok alig kapnak valami segítséget. A parasztnak ezt azzal magyarázzák, hogy a központban zsidók ülnek.

Odessza. A pervomajszki körzet szavranszki járásának Brogyijevka falujában nagyon erős az antiszemitizmus. Ennek megnyilvánulásaként felhozható a következő eset: Kljucsman polgártárs igénylést adott be földre, s amikor ezt a falugyűlésen vitára bocsátották, Fortuna módos paraszt többek támogatása mellett ezt kiabálta: „Meddig adunk még földet a zsidóknak?” stb.

Gomeli kormányzás. A klinzi járásban a parasztnak körében elégedetlenség figyelhető meg annak kapcsán, hogy az áttelepülésre jelentkezett orosz parasztnak Szibériában adnak földet, a zsidóknak viszont délen, s hogy ez azért van, mert Oroszországot a zsidók kormányozzák.

Malij Viskov falu parasztjai között nagy az elégedetlenség amiatt, hogy az állam a zsidókat a Krímbe és Ukrajnába telepíti le. A parasztnak ennek kapcsán azt teszi szóvá, hogy a zsidókat államköltségen telepítik át, a parasztnak pedig még saját költségükre sem engedik délre, hanem oda telepítik át őket, ahova a parasztnak nem akarnak menni.

Belorusszia. Április 2-án a polocki körzet Malie Dolci nevű volt szovhozában, mely most zsidó artyel lett, tűz ütött ki. Leégett három gazdasági épület, a gőzcséplőgép és 30 pud széna és szalma. Az a gyanú, hogy gyújtogatás történt, mivel az artyel tagjai szerint a tűz egyszerre három helyen ütött ki. A környező lakosok és az egykori cselédek hangulata ellenséges. A szovhoz úgy adták át a zsidóknak, hogy ezt előzetesen nem egyeztetették a szovhoz munkásaival.

A moguljovi körzet propojszki járásának május 17-én megtartott tanácsülésén, ahol beszámoló hangzott el a belorusz országos szovjetkongresszusról, szóba került a parasztok elégedetlensége amiatt, hogy a zsidók földet kapnak. A parasztok egymás között arról beszéltek, hogy „a föld nekünk is kevés, a zsidók meg ahhoz szoktak hozzá, hogy a mások rovására éljenek, ezután se lesz másként, a kapott földjeiket majd kizsákmányolásra használják, meg tovább kereskednek”. A kormjanszki és lupolovszki járás parasztjai között a zsidók földhöz juttatása kapcsán mindenféle agitáció folyik, és a parasztság nagyon ellenségesen viszonyul az akcióhoz. A parasztok azt mondják, hogy azért adnak a zsidóknak földet, mert a szovjethatalom rájuk nagyobb figyelmet fordít. Azt is szóvá teszik, hogy a zsidók nem a várostól 30-40 versztányira kapnak földet, hanem közelebb, az orosz parasztok pedig éppen fordítva. Annak a meggyőződésüknek is hangot adnak, hogy a zsidók majd a falun is folytatják a kereskedelmet. A már működő zsidó ártelekkel szemben a parasztok ellenségesen viselkednek.

A minszki körzet szmilovicsi járásában 20 zsidó család kapott földet. Ennek ellenére ezek a családok továbbra is korábbi lakhelyükön, Szmilovicsiben és Dukoriban laknak, és nem is tervezik az áttelepülést ezekre a földekre, mert félnek a parasztok dühétől. A parasztok negatívan viszonyulnak a zsidók földhöz juttatásához. Minden ilyen témájú beszélgetésben, minden olyan gyűlésen, ahol a földkérdés szóba kerül, a parasztok azt teszik szóvá, hogy a zsidók rosszul gazdálkodnak, rosszul művelik meg a földet, és a hatalom e tekintetben helytelenül cselekedik, s a földet a szűkölködő eredeti parasztságnak kellene kiosztani. Május 2-án a szamohvalszki járáshoz tartozó Trosztyenyec faluban a földhöz jutott egyik zsidó ingósága, jószágainak és termésének egy része leégett. A tűz egész nap tartott, s az odasereglett parasztok a legkönyösebben nézték, hogyan oltják a tüzet. Fennforog a gyújtogatás gyanúja, ezt a környező parasztok többször említették. A zsidók az egész most kapott földjüket megművelik, de csak ideutazva. A munkához nagyon lagymatagon viszonyulnak. Számukra a föld csak mellékkereset, mivel mindegyik zsidónak megvan az állandó foglalkozása, többnyire fuvart űznek, amit a helyi lakosság is szóvá tesz.

A vityebszki körzet lioznyanszki járásában, a csernyicki falutanácshoz tartozó Zacsernya birtokon nemrég telepedett le néhány zsidó család, miután néhány hete bérbe vette ezt a birtokot. A környező falvak parasztjai, akiket bizonyára uszít valaki, kihívóan viselkednek ezekkel a zsidókkal szemben, és különböző durva cselekedetekkel megfélemlítik őket, azt remélve, hogy majd csak elmene-külnek innen. Május 29-én a Zacsernyához közeli dobromiszljanszki falutanácshoz tartozó Lingyino faluból néhány tucat paraszt jött Zacsernyába Kovljov községi végrehajtó vezetésével, és azt követelte az itt lakó zsidóktól, hogy adjanak nekik vissza egy, néhány napja állítólag eltűnt kislányt. A zacsernyaiak kijelentették: nem láttak itt semmiféle kislányt, amire a válasszal elégedetlen parasztok be akartak hatolni a házakba, ám ebben a kihívott rendőrség megakadályozta őket.

Szmolenszki kormányzóság. A jelynai járás prigorodszki kerületében az Ozerjonok nevű nagy birtokot a járási mezőgazdasági osztály szerződés alapján 12 évre bérbe adta egy zsidó mezőgazdasági kollektívának, mely 10 családból áll, összesen 58 taggal. Külsőleg ezen egyesülés tagjai kollektívan élnek, a munká-

jukból azonban ténylegesen hiányzik a kollektívizmus. A mostani vetést is egyénileg végezték. A mezői munkákat kizárólag a helyi parasztok közül felfogadott napszámosok végzik el nekik. A kollektíva tagjai a mezőn nem dolgoznak, hanem egytől egyig kereskedelemmel foglalkoznak, járják a falvakat, nyersbőrt és egyebet vásárolnak fel. Minden hetipiacos napon a piacon árulják a terményeiket. Több mint 100 gyeszjatyina földet használnak, ebből 5,1 a gyümölcsös, mintegy 300 fával. Ozjeronok falu szegényparasztjai, pl. Kukujev, a birtok bérbeadásakor szintén megpróbált kérni a földből bérbe és kollektív megművelésre, de nem kapott. Mindez gyűlöletet keltett a zsidó kollektíva iránt. A parasztok ilyen véleménnyel vannak: „Ugye, az oroszoknak nem adták oda ezt a jó darab földet, a zsidóknak meg igen, holott azok életükben még ekét se láttak, nem-hogy szántottak volna. Hát nem mi vagyunk az urak a magunk országában, a zsidók kezdenek felülkerekedni. Mindez azért van, mert a központban sok a zsidó, és mindnek maga felé hajlik a keze”.

Antiszemizmus az alsóbb szintű szovjet apparátusban

Gomeli kormányzóság. A klinci járás Unyecsa állomásának klubvezetője, Beszarabszkij Nyikita, egykori tiszt, antiszemita, azt állítja, hogy „az ő klubjában egy zsidó se lesz, mindet kizavarja, mert olyan bűdösek, mint a dög”. És valóban, gyakran ki szokta zavarni a klubból a zsidókat – azzal az ürüggyel, hogy nem tagjai a klubnak.

Csernyigovi körzet. A novgorod-szeverszki körzet urzujevi erdőségének segéderdésze a szovjethatalom ellen agitál. Pl. azt mondta: „Az országot a zsidók kormányozzák: Zinovjev, ez a göthös kis zsidó, aki át szeretné formálni a világot, meg Kamenyev, aki monarchista alezredes. Ti, akik az apparátus közlegényei vagytok, nem láttok tovább az orrotoknál, a KB tele monarchistákkal és zsidókkal.”

Odesszai körzet. Az odesszai megyei mg. osztály állami vagyongazgatósága főellenőrének, Nyicsipornak egyértelmű antiszemita megnyilvánulásai vannak a munkája közben, pl. amikor azt tanácsolja munkatársainak, hogy ne vegyék nyilvántartásba az „átkozott zsidókat” és ne adjanak nekik földet. Amikor a megyei mg. osztályhoz 132 földtelen zsidó család fordult azzal a kéréssel, hogy megkapassák a földnormájukat, akkor Nyicsipor ezt mindenféle eszközzel akadályozta; annak ellenére, hogy a körzeti pártszervezet ellenőrző bizottsága utasította, hogy sürgősen oldja meg ezt a kérdést, ő mégis úgy nyilatkozott, hogy abból nem lesz semmi.

Volhiniai körzet. A Jemilcseni járás polubecki falutanácsának elnöke, Jacenko antiszemita propagandát folytat a parasztok között, ilyen kijelentésekkel: „Minden zsidót ki kell irtani”.

Podolszki körzet. A proszkurovi körzet Nyikolajev falujában főként kereskedelemmel foglalkozó emberek élnek. A többségi ukrán és lengyel lakosság régóta ellenséges viszonyban áll a helyi zsidókkal. Május végén és június elején ez az ellenségeskedés csak fokozódott, amikor megtámadták a helyi zsinagógát. A kiküldött bizottság megállapította: az év elején Lotockij lelkészt kiköltöztették az általa addig lakott házból, és ott helyezték el a falusi klubot és a tanácsot. Ezt

követően az ukrán-lengyel lakosság hangadói – Szoszuk M., Jakubovszkij F., Seleszt, Loscsuk, Jezseszkij és mások – arról kezdtek agitálni, hogy „a zsidók csak a lelkész házában szeretnek művelődni, nem pedig a rabbiéban”. Agitációjuk eredményeként V. 25-én három zsinagógában szétépték a könyveket, majd 1-ről másodikára virradó éjszaka felgyújtották a zsinagógában lévő kegyesszerszekerényt. Ugyanezen az éjszakán a zsinagóga körül állandóan ott járkált Jezseszkij, a szomszédos kertben pedig ismeretleneket láttak. Hogy elvonják a figyelmet a zsinagógai tűzről, rátámadtak Rojzen polgártárs házára. A helyi hatóság semmit nem tett e cselekedet felszámolására, ezért le is lett váltva.

Amszor. Dubosszariban újra felmelegítették azt a régi legendát, hogy a zsidók keresztény vért használnak a macesz sütéséhez. Ilyen rémhírek terjedtek a környező falvakban, a parasztok ezt mint tényt tárgyalták maguk között, egyesek pedig még azt is állították, hogy Dubosszariban el is fogtak egy zsidót, miközben egy asszonyt szurkált. Az egyik ilyen rémhírterjesztő, Zubkov, aki korábban a kucsieri szegény-parasztbizottság elnöke volt, kijelentette: harminc zsidó már le is van tartóztatva, csak Brodszkij, a járási rendőrkapitány kiengedte őket stb.

Antiszemitizmus a kommunisták között

Belorusszia. A nemzetközi szövetkezeti napon az orsai körzet Ljadi falujában a nagyvásáron sok paraszt előtt beszédet mondott Cimbalov, a körzeti földművesszövetkezeti bizottság elnöke, a Belorusz KP tagja. Beszédében a zsidók elleni kirohanásával nagyon kiélezte a nemzetiségi kérdést. Ezt mondta: „Paraszt elvtársak, majd mi elérjük, hogy a zsidók nem fognak fehér kenyeret enni, majd rákényszerítjük őket, hogy műveljék a földet, s ne csaphassák be a parasztokat. A zsidó mind csaló” stb. Cimbalov beszéde felháborította a zsidó lakosságot, s az a szándékuk, hogy panaszt tegyenek a Belorusz KVB-nál.

Tulai kormányzáság. VIII. 20. Július 29-én A Belev városi Május 1. lakószövetkezetben lakó Trifonov vasúti munkás párttagnak eltűnt a három éves kisgyermeke. Másnap holttestét a ház WC-jében találták meg. Az orvosi vizsgálat semmiféle sérülést nem állapított meg rajta. Annak kapcsán, hogy a házban alul néhány zsidó család, pl. Plugacsevszkijék és Svachbergék laknak, Trifonov azt híreszteli, hogy a gyermekét a zsidók fojtották meg a maceszhez szükséges vérért. A híresztelés terjedni kezdett. Egyesek pogromra kezdtek felhívni. A ház egyik lakója, Repnyikova erőteljesen agitált e tekintetben. Még néhány párttag is zsidóellenes álláspontot foglalt el. Pjancev tagjelölt pl., amikor az egyik zsidóval, Luttal találkozott, ezekkel a szavakkal fordult hozzá: „Na, ittatok a kisfiú véreből?” Aztán hozzátette: „Hát a Bejlisz-ügyre emlékszel-e?”.¹⁷ A zsidók elleni gyűlölet felkeltése céljából Trifonov arra próbálta rávenni a Szenyuhino falubeli Ivan Dudkin ne-

¹⁷ A „Bejlisz-ügy”ről van szó. A zsidó M.Bejliszt azzal a váddal fogták perbe, hogy rituális céllal meggyilkolt egy orosz kisfiút, A. Juscsinszkijt. A per Kijevben folyt 1913 szeptember – októberében. Az orosz értelmiség legjobbjai, élükön Gorkijjal és Korolenkóval széleskörű tiltakozó mozgalmat indítottak, melynek eredményeként Bejliszt felmentették. A későbbiekben a „Bejlisz-ügy” az ártatlan áldozattal való igazságtalan leszámolás kísérletének szinonímája lett.

vű parasztot, hogy vallja azt: ő látta, amint a zsidók vitték a kisfiút már holtan a WC felé. Az utóbbi beleegyezett, ám később megtagadta. Trifonov és Svarcberg órás jelenlétében Dudkin ezt mondta: „Nem akarok tanú lenni, mert az ilyesmiért börtönbe kerül az ember”.

Krím. X.5. A Gabonaexport munkása, Ljutij párttag a kikötői munkások között folytat szovjetellenes agitációt, mondván: „a zsidók kerítették a hatalmat a kezükbe, kiszorítják a pravoszlávokat, nem hagyják az oroszokat dolgozni, ők meg a vezető állásokban ülnek” stb. Ilyen nézeteit főként a kikötői munkások között fejti ki, akik bólogatnak neki, kijelentve: végre akadt egy kommunista, aki az oroszok mellett áll és elítéli a „zsidóuralmat”. Ljutij kijelenti, hogy ő harcolta ki a hatalmat és mégis csak egyszerű melós, a „fejesek” pedig, akik a forradalom érdekében egy szalmaszálat se tettek keresztbe, mind fő-főparancsokok lettek. Raktárfőnöki aspirációi vannak, és jöllehet a raktárfőnök elmagyarázta neki, hogy az ilyen veszélyes állást csak illetékes személy töltheti be, s ő erre nem alkalmas, Ljutij erősködik: ő kommunista, megszenvedett a forradalomért, és őt kell kinevezni raktárfőnöknek, még ha nincs is meg hozzá a képessége meg a képzettsége; és azt mondja: „El kell érnünk, hogy ne legyenek zsidók se a pártban, se a hatalomban”.

Sztavropoli körzet. VIII.15. A körzetben azt beszélik, hogy az orosz kommunisták között alakult egy csoport, mely bevonja soraiba a pártönkíülieket is, hogy együtt harcoljanak „a zsidók uralma” ellen. Ezek a kommunisták, miután elolvasták a sioni jegyzőkönyveket,¹⁸ meggyőződtek arról, hogy a zsidók csak a maguk hasznát nézik, kommunistának is csak tettetik magukat, ténylegesen velejükig nacionalisták maradtak. Ez a csoport most felvette ellenük a harcot, igaz, nem nyíltan, de figyelemmel kísérik egyes magas beosztású zsidók munkáját, hogy az első adandó alkalommal kirakhassák őket az állásukból meg a pártból is.

Lubenszki körzet. Július 28-án Horod város piacán Gricko párttag politikai témájú beszélgetést folytatott egy Bova nevű személlyel és másokkal, miközben egy boltot rendeztek be gabonaraktárnak. Kijelentette: „Nem magunknak vívtuk ki a szabadságot, hanem a zsidóknak, ki kell mind irtani, mert a magunkfajta maholnap már megélni se tud. A szovjethatalom taktikája csak Lenin alatt volt helyes, halála után a zsidók mindent a kezükbe ragadtak, és azt csinálnak velünk, amit akarnak”.

Az OGPU Tájékoztatási osztályának és Politikai ellenőrzési osztályának¹⁹ vezetője Prokofjev

A 2.osztály vezetője **Najmon**

OK ÁL 374 f., 27., 1096 öe., 72-95 lap.
Másolat.

¹⁸ „A Sion bölcseinek jegyzőkönyvé”-ről van szó. Mint a tudomány kimutatta, e „mű” közönséges hamisítvány, különböző nyelveken megjelent antiszemita írárok gyűjteménye. Oroszországban először Sz.A. Nyilusz (1862/1929) közölte 1905-ben.

¹⁹ Az OGPU politikai ellenőrzési osztálya az állambiztonsági szervek alegysége, melynek egyik funkciója a magánlevelezés átvilágítása volt.

Antiszemizmus az értelmiség körében

Szigorúan titkos

Az antiszemizmus a szovjetellenes értelmiség körében az utóbbi időben egyre szemmel láthatóbb lesz és részben kiterjed a szovjetellenes értelmiség azon csoportjaira is, amelyek korábban a szocialista pártokhoz zárkóztak fel.

Jellemző, hogy a mindennapi életben és a személyes kapcsolatokban az értelmiség antiszemizmus veszt és formáiból és részben csökken.

Az antiszemizmus mint olyan zömmel a szovjetellenes értelmiség ideológiájának keretei között keletkezett és erősödött meg, s (tudatosan vagy akaratlanul) különleges taktika alakját öltötte, mely arra irányult, hogy a régi előítéleteket felhasználják a tömegek közötti elégedetlenség terjesztése és agitáció céljából.

Mindezt jól illusztrálja a napokban befejeződött „Központ”-per, melyben egész csoportot képeztek azok a régi maximalisták, akiknek nagy illegális múltja volt a cárizmus idején és a szovjet korszakban is. Ez a csoport, mely azt tűzte ki célul, hogy a szovjethatalom ellen vívandó harcra egyesítse az ország valamennyi erejét – az anarchistáktól a monarchistákig –, programjának egyik pontjaként ezt fogalmazta meg: „a szervezetbe semmiképpen nem szabad zsidókat felvenni”. Egyetlen érvként, a magukat maximalistának tartó emberek előtti igazolásaként erre azt hozták fel, hogy „a zsidóknak, mivel nincs hazájuk, sajátos érdekeik sincsenek az orosz valóságban”. Fölöttébb ködös, ám nagyon jellemző kijelentés. A maximalisták által javasolt blokk eszméje lehetővé tette az antiszemizmus bármely formájának felelevenedését, ami be is következett a későbbiekben, amikor a központ jobboldali szárnya felvetette, hogy minden hozzáférhető eszközzel harcolni kell a zsidók túlsúlyával szemben, beleértve a tömeges terrort is. E kérdés széleskörű vita tárgya lett a párt központjának beszédes hallgatása közepette.

A második tétel, hogy ti. az antiszemizmus és megnyilvánulásai csökkenni az értelmiség mindennapjaiban, nagyrészt azzal magyarázható, hogy a zsidók szorosan összefonódnak az oroszokkal ideológiai, lakás- és kifejezetten rokoni viszonyaik révén, ami általában a mai mindennapok és különösen az értelmiségi lét számos feltételének következménye. Jellemző e tekintetben a központ egyik jobboldali vezetőjének (Lebegyev) a kijelentése. Elhihető, hogy őszintén vallja: őt nem lehet antiszemizmussal vádolni, ő internacionalista, hiszen számos zsidó barátja van, sőt rokona is (a nővérének a férje), akik iránt a legmélyebb érzéseket táplálja, s hogy őt is felháborítják az értelmiség körében az utóbbi időben tapasztalható hangulatok. Ám – mondja – mégsem lehet teljesen tagadni a zsidók túlsúlyát, ez ellen harcolni kell, mégpedig magának a szovjethatalomnak, ez rendkívül komoly és halaszthatatlan feladat, s a jobboldali érzésű értelmiség nem elégszik meg csupán a szavakkal, hanem aktív cselekvéshez is lát. Konkrétan felveti a terror, mint a zsidó túlsúly elleni harc egyik módszerének a kérdését („Központ” és mások), mert a szóbeli propaganda önmagában nem elegendő, próbál röplapokat és irodalmat terjeszteni; az előbbi rendkívül kis méretű, rendszerint csupán néhány példány géppel írt szöveg, az utóbbi pedig kizárólag régi

irodalom, mint a „sioni jegyzőkönyvek” és egyéb feketeszázas kiadványok, természetesen minden bizonnyal, a mostani helyzetre vonatkozó szóbeli kommentárokkal. Idetartozik az agitáció olyan válfaja is, mint a már-már kihalt zsidó viccek, amelyeket manapság ezrével lehet hallani értelmiségi körökben és a szovjet intézmények folyosóin. A viccek persze szovjetellenes jellegűek azzal, hogy mind belső, mind a nemzetközi vonatkozásban antiszemita.

Az antiszemita értelmiség valamennyi csoportjában mind általában az antiszemizmus, mind annak formái sajátos árnyalattal bírnak, ami az értelmiség jogi helyzetével és életformájával függ össze.

A felsőoktatási intézményekben az akadémiai felülvizsgálás megkezdése óta különösen kitapintható a hallgatók és az oktatók körében az antiszemizmus fokozódása.

A felsőbbéves szovjetellenes hallgatóság soraiban erőteljesebb az antiszemizmus, mint az alsó évfolyamokon, amelyek alapos szűrőn mentek át és többségükben a szovjethatalom mellett állnak. A zsidó hallgatókat kerülik, ez utóbbiakkal szemben ellenséges a viszonyuk. A zsidó túlsúly a felsőoktatásban a fehér-gárdista egyetemisták kedvenc vesszőparipája. Az utóbbi időben a főiskolákon egyre erőteljesebben tartja magát az a híresztelés, hogy a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága mellett különbizottság alakult a zsidó túlsúly elleni harcra, és hogy „az SZKVB-ben sem szeretik a zsidókat”. Jellemző: bármiről esik is szó (kitüntetés, érdemek, ösztöndíjak vagy a főiskolai élet apróbb jelenségei), a legelső kérdés, amit az illetőre vonatkozóan feltesznek: zsidó-e az illető vagy orosz. A felsőoktatási intézményekben az agitációnak megvannak a sajátos formái: a falak telefirkálva antiszemita jelszavakkal, voltak kísérletek antiszemita mondanivalójú röpcédulák kiragasztására is (2-3 pld.), közülük a legfontosabb és legaktuálisabb ez volt: „a zsidóknak fenntartott százalékarányt felváltotta az oroszok százalékaránya”. Ennek aktualitása olyan híresztelésekhez kötődik, mintha a zsidók a hallgatók 70-80 %-át tennék ki.

Ha figyelembe vesszük, hogy számarányuk valójában mintegy 48 %, részben érthető, miért lehet sikeres az antiszemita agitáció a hallgatók körében. A hallgatóság egyes, leginkább szovjetellenes (főként kis létszámú) csoportjaiban néha az a tendencia is felbukkan, hogy terror, bojkott stb. útján kellene felvenni a harcot a zsidó túlsúllyal. E tendenciák az esetek többségében azonban nem tudnak kibontakozni. Esetenként egyszerű pofozkodás formájában ölt testet, amikor egyes diákok megvernek másokat csupán azért, mert azok zsidók. Egyszerűen a felsőoktatásra ugyanaz a jellemző, ami az értelmiség egészére, hogy ti. az adott intézmény vonatkozásában folyton a zsidó túlsúlyt emlegetik. A professzúra körében főként az idősebbekre jellemző az antiszemizmus, azonban itt sem ölt komolyabb formákat, mint az apró csipkelődés vagy a zsidó hallgatók rendszeres megbuktatása. A kispolgári származású fiatalság között az antiszemizmus még a gyermekekre is átragadt. Moszkva néhány központi fekvésű középiskolájában a szovjetellenes értelmiség és a kereskedők gyermekei soraiban előfordultak szovjetellenes megnyilvánulások. A volt cserkészek és a körük csoportosuló szovjetellenes fiatalok (Moszkva, Nyugati határvidék, Ukrajna) terjesztik a „Szabaduljunk meg a zsidó túlsúlytól” jelszót.

Az írók körében figyelmet érdemel egyes csoportok antiszemitizmusa, ezek a hatalom iránt lojálisak, számukra az első helyen egy konkrét cél áll, amit egyfajta küldetéstudatként élnek meg: „megőrizni Oroszország nemzeti arculatát”, melyet az a veszély fenyeget, hogy felolvad a nemzetiségek sokarcú konglomerátumában. E csoport pozitívan viszonyul a proletár építéshez, a zsidó nép ellen sincs kifogása, ha az nem törekszik az első helyre. E csoport antiszemitizmusa abban fejeződik ki, hogy nem vesz tudomást róluk, illetve elszigeteli a zsidó írókat és újságírókat az írók és újságírók „nagy küldetésétől”, „Oroszország nemzeti arculatának megőrzésétől”. Más írói szakmai csoportok kifejezetten kaszt-jellegűek, s a zsidó írókat és újságírókat „idegen elemeknek” tartják. Sajátos kaszt-antiszemitizmus ez, melynek ez lehetne a jelszava: „Minek nyüzsgögnék a zsidók?” Ez a fajta antiszemitizmus nem mondható társadalmi jelenségnek, inkább elszigetelt tényekről van szó, mely viszonylag kis számú íróra és újságíróra jellemző. A legkomolyabb, lényegileg fasiszta arculatú antiszemita írószervezet az időközben már felszámolt „Orosz fasiszta rend”.

1923 végén zajlott le a „söröző-incidens”, melyben négy ismert költő – Jeszenyin, Oresin, Klicskov és Ganyin vett részt. Első pillantásra nem is tűnik figyelemre méltónak ez a jelentéktelen epizód. A sörözőben antiszemita jellegű beszélgetés folyt, olyan, amelyet nemcsak sörözőben, hanem bármely más nyilvános helyen is hallani lehet. Másrészt viszont ez az incidens mégis fölöttébb érdekes, jellemző és fontos. Mint rámutattunk, mind a négy költő országosan ismert. Publikáltak a kommunista és szovjet sajtóban. Az állami kiadó publikálta műveiket. E négy személy antiszemitizmusa ennél fogva az egész értelmiség antiszemitizmusa.

Miért lett számunkra jellemző és fontos ez a söröző-incidens? E kérdésre az „Orosz fasiszta rend” perének rövid bemutatásával lehet választ adni.

Az „Orosz fasiszta rend” egy jól organizált ellenforradalmi terrorszervezet, melyet a múlt év októberében számoltunk fel. Írók egy csoportja hozta létre, az egyik fő szervezője éppen Ganyin volt, a négy költő perének egyik vádlottja. A szervezet programja meghatározta céljait. Az egyik programpont a rend végső célját illetően ez: „a zsidók áttelepítése hazájukba, Palesztinába”. A szervezet által külföldre, a fehérgárdista körökhöz kiküldött dokumentumokból egyértelműen látszik, hogy vezetőik azt hangoztatták: Oroszországban az államhatalom csak a zsidók kezében van. Maga a szervezet a legelvetemültebb antiszemitákat tömörítette magában, és szinte 100 %-ig belőlük állt.

A fehérgárdista értelmiség szervezetei közül még egy érdemel említést, mint leginkább jellemző. Ez év elején számoltuk fel az 1. moszkvai kadétiskola növendékeinek egyik csoportosulását, mely ellenforradalmi szervezet létrehozására irányult. A perben szereplő csaknem mind a 12 vádlott kijelentette: úgy látják, a zsidók túlsúlyban vannak, s vallják, hogy az államhatalom az ő kezükben van. Szervezetüket éppen az ellene való harc céljából akarták létrehozni.

Ez utóbbi két tény arról tanúskodik, hogy az antiszemitizmus nemcsak széles körben terjed, hanem ellenforradalmi szervezetek és csoportosulások meghatározó formája is lehet.

A színházi körökben az antiszemitizmus rendkívül erős. Talán az értelmiség egyetlen rétegében sem érzékelhető az, amit az ember a színházak világában lépten-nyomon tapasztalhat. „A zsidó” szót a kulisszák mögött nyakra-főre „ragozzák” a színészek, különösen észlelhető ez a Nagy Színházban, ahol az olyan megfogalmazások használata, mint a „zsidók a hatalomban”, „szívesen meggyek zsidót verni” stb. olyannyira gyakori jelenség, hogy ilyesmit nem restellenek akár sok ember előtt is kimondani. A színészek antiszemitizmusa gyakran minden mértéket felülmúl. A Kors színház egykori rendezője, Karpov pl., amikor le-tartóztatták, a vallomásában kerek perec kijelentette: „Meggyőződéses antiszemita vagyok”. Majd hozzátette: Zinovjevet és Kamenyevet nem tartja államférfinak, mert mint zsidókat „egyetlen rubelért meg lehet venni”. Antiszemita irodalmat is terjesztenek színész körökben, pl. Nilusz: „A Sion bölcseinek jegyzőkönyve”. E könyvet a Nagy Színházban is terjesztették.

OK ÁL 374 f., 27 cs., 1096 öe., 65-71 lap
Másolat.

Fordította: Fenyvesi István

A Komszomol KB Intéző Bizottságának határozata az antiszemitizmus elleni harcról

1926. november 2.

Titkos

1. Az utóbbi időben az antiszemitizmus erősödése tapasztalható az ifjúság különböző (kispolgári, tanuló, paraszt és munkás) rétegeiben. Az antiszemita hangulatok behatolnak a Komszomol soraiba is, s helyenként erőteljes jelleget öltenek (éles hangú felszólalások a gyűléseken, ellentét a falusi és kisvárosi kom-szomolisták között stb.).

2. Az antiszemita hangulatok a régi rend örökségeként erősödnek fel a NEP negatív jelenségei és a gazdasági építés nehézségei (a gyárakban és az állami intézményekben történő elbocsátások, a munkanélküliség fokozódása stb.) kapcsán. A kommunistaellenes szervezetek és elemek minden lehetséges módon ki-használják ezeket a szovjethatalom elleni harcukban. Az utóbbi időben érzékel-hetően felerősödött az ellenforradalmi, monarchista stb. csoportosulások anti-szemita agitációja.

3. A Komszomol KB a szövetség egyik soronkövetkező feladatának tartja az if-júság soraiban tapasztalható antiszemitizmus elleni határozott harcot.

4. A helyi szervezeteknek széleskörű nevelőmunkát kell folytatniuk az antisze-mitizmus elleni harc érdekében, s ez nem szabad, hogy kampány jelleget öltjön. A kom-szomolistákat és a pártonkívüli fiatalságot meg kell győzni arról, hogy az

antiszemita agitáció az ellenforradalmi szervezetek fegyvere. Ezek az elemek, kihasználva a cárizmus és a burzsoázia által a tömegekbe belenevelt előítéleteket, az antiszemitizmus örve alatt a szovjethatalom és a szovjet apparátus iránti bizalom aláásását tűzik ki célul, s az öntudatlan tömegeket a párt és a szovjethatalom elleni harcra bujtogatják.

Kárt okoz, hogy a mindennapi nevelőmunkában helyenként elhallgatják az antiszemitizmus és a nemzetiségi viszonyok kérdését az országban és a Komszomolon belül, mert helytelen kép alakul ki arról, hogy miként viszonyul a párt és a Komszomol az antiszemitizmushoz. Mindez lehetővé teszi az efféle hangulatok felerősödését az ifjúság elmaradottabb rétegeiben, sőt a komszomolisták között is. Az ilyen jelenségeket ki kell küszöbölni a szervezetek munkájából.

A Komszomol KB kiemeli annak fontosságát, hogy a kitűzött feladatok végrehajtása során nagyfokú óvatosságra és politikai tapintatra van szükség.

5. A helyi szervezetek nevelőmunkájuk során rendszeresen és meggyőzően kell hogy magyarázzák a párt és a szovjethatalom nemzetiségi politikáját, különösen a zsidókhoz való viszonyt.

6. Harcot kell folytatni az öntudatlan ifjúság soraiban a zsidókkal szemben felerősödött helytelen szemlélettel (mintha ők kizárólag nepmanok és spekulánsok lennének), meg kell ismertetni a fiatalságot a zsidó dolgozó tömegek nehéz gazdasági helyzetével (amely a cárizmus politikájának, a pogromoknak és a fehér-gárdista intervenciónak a következménye), osztályszemléletre kell nevelni az ifjúságot a zsidó lakosság különböző rétegei vonatkozásában és ki kell fejleszteni a testvéri szolidaritás érzését azok iránt a zsidó dolgozók (munkások, parasztok, kisiparosok) iránt, akik részt vesznek a szocialista építés közös munkájában.

7. Meg kell magyarázni a párt és a szovjethatalom intézkedéseit, amelyek a zsidó dolgozó tömegek gazdasági helyzetének javítását és a mezőgazdasági és ipari termelésbe való bevonásukat kívánják elérni, ki kell fejteni a Komszomol KB-nek a zsidó ifjúság gazdasági helyzetének jobbátételére irányuló határozatait, s ezen intézkedések kapcsán kedvező légkört kell teremteni az orosz, ukrán, stb. fiatalság körében, különösen a zsidó telepések által lakott helyeken, valamint azokban a gyárakban és vállalatoknál, ahová a zsidó fiatalokat bevonják.

A helyi szerveknek kötelessége közvetlenül részt vállalni a telepítésben s elősegíteni, hogy a párt és a szovjet hatalom erőfeszítései megvalósuljanak, és mindezt széles körben el is kell magyarázni a tömegeknek.

A zsidó fiatalság körében végzett gazdasági munka ugyanolyan mértékben a figyelem középpontjában kell, hogy álljon, amilyen mértékben a Komszomol őrt áll az egész ifjúság gazdasági érdekei felett.

8. A fiatalságot meg kell ismertetni a zsidó dolgozók cárizmus ellenes küzdelmével, azzal, hogyan élnek a zsidó munkások és fiatalok a Szovjetunión kívül s hogyan harcolnak a Komintern soraiban a világforradalomért (Engels, Botvin stb.)

Azokban a szervezetekben, ahol az antiszemitizmus felüti a fejét, felvilágosító munkát kell folytatni a sejtekben, klubokban, körökben és iskolákban. A Komszomol KB agitációs és propaganda osztályát meg kell bízni azzal, hogy dolgozza ki az adott kérdésről a politikai iskolákban és körökben folytatandó megbeszélések irányelveit és vázlatait.

9. Különleges figyelmet kell fordítani a tanulóifjúság körében (főiskolák, technikumok és középiskolák) folytatandó antiszemitizmus elleni harcra, s el kell érni, hogy az oktatási intézményekben működő komszomolsejtek aktívan és tevékenesen hajtsák végre ezeket az intézkedéseket.

10. A komszomolista sajtó (Komszomolszkaja Pravda, az Ifjú levelező c. lap és a helyi újságok) fordítsanak nagyobb figyelmet az antiszemitizmus elleni harcra és a zsidó ifjúság körében végzendő munkára.

A Molodaja Gvargyija kiadó adjon ki népszerű brosrúrákat az antiszemitizmusról a széles olvasóközönség, valamint az aktíva számára is, s szervezze meg, hogy ezek a művek el is jussanak az olvasókhoz. Az itt érintett kérdések meggyőző kifejtése érdekében a sajtóba szerzőkként be kell vonni a párt és a Komszomol vezető munkatársait.

11. Az Úttörőtítkárság fordítson különleges figyelmet arra, hogy a gyermekek között is széles körben magyarázzák meg az antiszemitizmus lényegét, hogy az internacionalizmus érzését az úttörők és a szervezeten kívül álló gyermekek között egyaránt felkeltsék (együttes estek, séták, ünnepek szervezése, beszélgetések rendezése az úttörőcsapatokban stb.)

12. A KB felhívja a helyi szervek figyelmét: az antiszemitizmus erősödése kapcsán megengedhetetlen, hogy gyöngüljön a zsidó dolgozó ifjúság körében folytatott munka, lassuljon a Komszomol fejlődése a zsidó lakosság által lakott helységekben, és fékeződjön a zsidó komszomolisták nevelésének és kiemelésének üteme.

A zsidó ifjúság között végzendő munka s annak helyes szervezése egyúttal annak is eszköze, hogy harcoljunk a nemzeti elkülönülés és bezárkózottság tendenciája ellen, s egyúttal megakadályozzuk a nemzeti előítéletekre és ellentétekre építő nacionalista szervezetek kialakulását.

A helyi szervezetek fordítsanak komoly figyelmet a falusi és kisvárosi sejtek együttes üléseinek szervezésére, internacionalista estek megrendezésére, közös gyűlések levezetésére a tagok anyanyelvén, hogy javítsák a vegyes összetételű sejtekben folyó munkát stb.

13. A Komszomol egyik soronkövetkező feladata, hogy bevonja a zsidó ifjúságot a termelő munkába (a gyárakban, az ipari tanulóintézetekben, a parasztifjúság iskoláiban, a telepések körében), hogy egyesítse a zsidó dolgozó ifjúság tömegeit a Komszomol vezetése alatt. Nem szabad elfeledni, hogy a zsidó fiatalok gazdasági helyzetének javítása az egyik leghatásosabb eszköz az antiszemitizmus elleni harcban.

14. A fenti intézkedések mellett, melyek főként gazdasági és nevelési célzatúak (s a fő figyelmet ezekre kell fordítani), a Komszomol KB. célszerűnek tartja fegyelmi büntetések alkalmazását is azokkal a komszomolistákkal szemben, akik részéről e tekintetben negatív megnyilvánulásokat tapasztalnak, s akiknek a magatartása bomlasztóan hat környezetükre.

Minden ilyen jellegű szervezeti intézkedést azonban nevelő munka is kövessen.

OF ÁL 374.f., 27.cs., 1096 öe., 40-73.lap
Másolat.

Fordította: Fenyvesi István

ÁLTALÁNOS JEGYZETEK*

Agro-Joint – (American Jewish Joint Agricultural Corporation) Az 1914-ben alapult American Joint Distribution Committee speciális részlege, mely 1924-ben jött létre, kifejezetten a Szovjetunióbeli zsidó mezőgazdasági telepesek támogatására. Joseph A. Rosen volt a vezetője. A részleg a Szovjetunióban 1938-ig működött.

Alija – I. Harmadik Alija

Balfour nyilatkozat. – (Az angol kormány deklarációja) Arthur James Balfour (1848-1930) angol konzervatív párti külügyminiszter nevéhez fűződő brit deklaráció, amely 1917 novemberében kilátásba helyezte a „zsidó nemzeti otthon” megvalósítását Palesztinában. A dokumentumot a cionizmus törekvéseinek első nemzetközi elismeréseként tartják számon.

Bickerman, Josef (1867-1941) – filológus végzettségű publicista volt. Mindig ellenezte a cionizmust, inkább az orosz irányzatokkal való együttműködést propagálta.

Ceiré-Cion – A héber szó jelentése: „Cion fiataljai”. A Ceiré-Cion egy főleg Oroszországban működő, cionista és mérsékelt szocialista munkásszervezet volt. Céljait az Izraelbe való kivándorlásban, a héber nyelv újraélesztésében, Oroszország felszabadításában és önvédelmi csoportok megszervezésében foglalmazta meg. A mozgalom 1903 táján alakult, amikor a cionista törekvések diplomáciai úton történő megvalósítása egyre inkább kilátástalannak látszott, míg a pogromhullámok egyre veszélyesebbé váltak Oroszországban. Ilyen körülmények között a szervezet szocialista aspirációi háttérbe szorultak a cionista célkitűzések mellett. Ahogy a Ceiré Cion egyik szellemi vezetője, Jozef Sprinzak fogalmazta: „Mi a jövő számára vagyunk szocialisták. Egy újjászületett és független Izraelben lehetővé válik majd számunkra, hogy szocialisták legyünk.” A Ceiré-Cion 1904-től kezdve számos zsidótelepet szervezett meg Izraelben, míg 1920-ban kettészakadt, és tagjainak egy része a Cionista Szocialista Párthoz csatlakozott, a mozgalom „jobb szárnya” pedig a Ha-Poel ha-Cáirból alakult Hitahaduthoz.

Csajkovszkij, Nyikolaj Vasziljevics (1850-1926) – volt eszer politikus, aze-lőtt a narodnyik mozgalomban vett részt. Az első világháború alatt a Városok Összoroszsországi Szövetségének egyik vezetője. A polgárháború alatt a Murmanszk és Arhagelszk környéki intervenciók oltalmát élvező fehér rendszer vezetője.

Erec-Jisrael – Bibliai fogalom a zsidó Izrael földjére.

Feketeszázak – Az udvari nemesség egy csoportja II. Sándor meggyilkolása után – a forradalmi mozgalmakkal szemben – a hatalom eszközeinek elégtelenségét látva Sz. J. Vitte javaslatára, gr. Voroncov-Draskov vezetésével létrehozott egy titkos társaságot, a Szent Csapatot, amely saját eszközeivel kívánt küzdeni a „terrorizmus” és az anarchizmus ellen. Mintegy egy éves, nem túl eredményes

* A jegyzetek összeállításában közreműködtek: Málnay Barnabás és Gantner Brigitta

működés után III. Sándor betiltotta a tulajdonképpen az ő életének védelmére szerveződött társaságot, egyrésztől mert „muzsikbarátsággal”, másrésztől „szabadkőművességgel” vádolták meg őket, valójában azonban az Ohrana konkurenciát gyanító merev szembenállása miatt.

Az orosz önkényuralomnak az 1905-ös forradalom periódusában a túlélés fenntartása érdekében szüksége volt egy olyan tömegszervezetre, amelyet fel tudott vonultatni a radikalizálódó, egyre inkább a szociáldemokrácia befolyása alá kerülő sztrájkoló, lázadó munkás tömegmozgalmakkal szemben. Így született meg a XX. század első nagyszabású radikális tömegmozgalma a feketeszázasság.

1900 és 1905 között különböző pre-feketeszázasnak minősíthető szervezetek alakultak: pl. az Orosz Gyűlés, vagy az Egyesült Nemesség Tanácsa, amelyek azonban még tisztán kulturális-politikai célokat tűztek ki maguk elé. A jeladás a mozgalom létrehozására 1905. II. 24-én a nacionalista-monarchista „Moszkvai Hírek” c. újság felhívásaként jelent meg „Oroszországért” címmel, a sokat sejtető „Harcos” aláírással. „Eljött az idő.... ébredjetek, a cár hív benneteket... a zendülők, az árulók és a tébolyodottak ellen... gyertek ismerjétek meg egymást és tömörüljétek a pravoszláv egyház, az egyeduralkodó cár és az orosz nép nevében...” olvashatjuk a felhívásban. Hatására Kijevben, Odesszában, Kisinyovban stb. alakultak körök, ligák, szervezetek, a cár és a rendszer védelmére, a „lázadók” megzabolázására.

1905 márciusában szerveződött meg az Orosz Emberek Szövetsége, amely nemesi vezetés mellett elsősorban az orosz értelmiség konzervatív részét foglalta magába. Az OESZ megalkuvás nélküli harcot hirdetett az abszolutizmus ellenfeleivel szemben, heves antiszemitizmusuk indoklásaként is azt hozták fel, „hogy a zsidók örök és kibékíthetetlen ellenfelei az abszolutizmusnak”. A legjelentősebb feketeszázás szervezet az Orosz Nép Szövetsége 1905 októberében alakult, egy moldáviai történész-földesúr Puriskevics és a Szentpétervári történészprofesszor Dubrovin vezetésével. Több, korábban már működő helyi szervezet olvadt össze. A szövetség tovább mélyítette a társadalmi bázist, elsősorban – ekkortájt kialakuló elnevezésüknek megfelelően a „fekete embereket”, a deklasszáldott városi tömeget, papokat, rendőröket, hivatalnokokat, kispolgárokat és a falusi gazdaparaszti réteget célozták meg, ezért programjukban nagy hangsúlyt kapott a „feketeszázás demokrácia”. Mai szóhasználatulva a szociális demagógia és a populizmus talán első tudatos alkalmazói voltak. Munkásprogramjukban pl. kiálltak a munkaidő meghatározása mellett, ugyanakkor elutasították a 8 órás munkanapot. Élesen ostorozták a birodalmat összetartó bürokráciát, ugyanakkor Oroszország oszthatatlansága mellett szálltak síkra. Követelték az adóterhek igazságosabb elosztását, párhuzamosan az óriási költségeket jelentő hadsereg fejlesztésével. Agrárprogramjukban egyidejűleg képzelték el az obscsina (az orosz földközösségi falurendszer) megvédését és egy mérsékelt agrárreformot. A nagyobb városokban ingyenkonyhákat állítottak fel, brosrúákat osztogattak, határozottan törekedtek az olcsó népszerűség megszerzésére. Demokratikus intézményként kizárólag a zemsztvó (területi) gyűléseket ismerték el helyi szinten, országosan pedig kizárólag a Zemszkij Szobort (nemesi jellegű országgyűlés) tartották elfogadhatónak.

A feketeszázás szervezetek 1905 tavaszán gombamód elszaporodtak Oroszországban, pogromtevékenységük kiterjedt. A feketeszázás csoportok a városokban céhekbe, a falvakban druzsinákba szerveződtek. Minden csoportnak megvolt a maga „harci druzsinája” (fegyveres közössége) az akciók lebonyolításához. Ezek megkezdéséhez általában Pétervárról jött a jel: az ONSZ lapjában a „Moszkvai Hírekben” ilyenkor üres háttér előtt egy nagy fekete kereszt – a halál jele volt látható. A pogromgombot – ahogy Sulgin a feketeszázak „szürke kardinalisa” írta – Puriskevics nyomogatta. Tevékenységi körükbe tartozott az ellenzéki tüntetések szétverése, a demokrata szónokok elhallgatatása, az Állami Duma munkájának diszkreditálása, szervezett támadások az egyetemek, a „lázadók fő fészkei” ellen. Módszereik közé tartozott a politikai gyilkosság. Bázisukat a városokban a teaházak, vidéken a templomok jelentették. Akcióba általában ezekről a helyekről indultak vodkától fűtve és a kocsmai szónokaik által feltűzelve. A rohambrigádok – kétféjú sasos cári címer és kék fehér állami zászlók, kedvelt ikonjaik alatt – általában hajnali istentisztelet után, pravoszláv egyházi énekeket dalolva vonultak „bevetésre”. A hatóságok nemcsak hogy eltűrték őket, de néhol leplezett, másutt teljes nyíltsággal támogatták őket.

1907 után, az első orosz forradalom bukása után kevésbé volt szükség a harci aktivitásra, ismét előkerültek az eredeti célkitűzések, a politikai-kulturális propaganda. A korrumpált, feketeszázás csoportok továbbra is különleges kedvezményeket, pl. fegyverviselési engedélyt kaptak. Így jöttek létre az Akadémista légiók, amelyek terrorizálták egyetemista diáktársaikat és baloldali meggyőződésű professzoraikat.

A mozgalom aktivitása 1908-1911 között átmenetileg lanyhult, szervezetileg is több részre szakadt. A különböző titkos pénzek fölötti viták nemritkán verekedéssé fajultak, s részben emiatt, részben pedig társai iránt érzett megvetése okán Puriskevics 1910-ben létrehozta saját új feketeszázás szervezetét a Mihály Arkangyal Szövetségét, s a maradék ONSZ is – nevének megtartása mellett – további két részre szakadt. 1911-től bekapcsolódtak a hírhedt vérvád perbe, a Bejlisz ügybe, amelynek következtében újabb pogromhullám söpört végig az országon. 1914-ben a háború kitörését a feketeszázak természetesen támogatták, sokan közülük önkéntesnek álltak. A cárizmus összeomlása a háború során számukra is nyilvánvalóvá vált, 1917 februárjában II. Miklóst az oktobrista Gucskov mellett a feketeszázás vezér Sulgin mondatja le.

A polgárháború éveiben Kolcsak fehérgárdista seregében találjuk a mozgalom vezetőit és híveiket, ahol megkísérelnek újjászerveződni, és immáron cár nélkül, egy feketeszázás államot létrehozni, amelyről annyit lehet tudni, hogy „obscsinák szövetségeként” és „korporatív alapon” képzeltek el. 1921 után – ma már tudjuk csak átmenetileg – eltűntek a történelem színpadáról, elestek, fogolytáborokba kerültek, emigrációba kényszerültek.

(Részletesebb képet fest a feketeszázakról és a modern orosz szélsőjobboldal előtörténetéről sorozatunk következő kötete. – a szerk.)

Gehaluc – ld. Hehaluc, a héber szó oroszos változata.

Golde, Jurij – a zsidó közélet aktív szereplője, a Cionista-Szocialista Munkáspárt egykori tagja. A húszas évek elején a Szovjet ORT elnöke, 1924-től a Komzet és az Ozet vezetőségi tagja lett.

Grigorjev, Ny. A. (1878–1919) – a legnagyobb hatalmat bíró atamán, a parancsnoksága alá tartozó dél-ukrajnai területen voltak a legvéresebb pogromok (ld. 1919. máj. Jelizavetgrad, ahol több ezer embert megöltek). Grigorjevet Mahno parancsára 1919 júliusában agyonlövik.

Gyenyikin, Anton Ivanovics (1872–1947) – a dél-oroszországi ellenforradalmi rendszer vezetője 1919-ben, az ottani fehérgárdista hadseregek főparancsnoka. Parasztszármazású hivatásos tiszt családjában született. 1917-ben már a legfelsőbb főparancsnok vezérkari főnöke és a Dél-nyugati Front parancsnoka. Támogatta az 1917 augusztusi Kornilov tábornok féle államcsíny kísérletet, amiért letartóztatták. Az októberi események után a börtönből kiszabadulva a Don-vidékre menekült, ahol az ottani fehérek egyik legaktívabb szervezője, majd fokozatosan vezetője lett. Kemény bolsevik-ellenessége és orosz nacionalizmusa németellenességgel és Antant-pártisággal párosult, amiért az angolok és franciák bizalmát és támogatását élvezte. Politikailag a kadétokhoz és a mérsékelt monarchistákhoz állt közel, az orosz fehér katonai vezetők közül pedig ő nevezhető a leginkább polgári gondolkodásúnak. Saját rendszerét nemzeti katonai diktatúrának tekintette. Emigrációban halt meg.

gyeszjatyina – Régi orosz földmérték: 10925 nm.

Hachsara – (= felkészítés, héber) A Palesztinába való kivándorlást megelőző több hónapos, esetleg éves felkészítés – ami nyelvtanulást, szakmai képzést, a fizikai munkához való edződést, a közösségi életforma megismerését, és a kivándorlás előkészítését foglalta magába. 1927-ben a kibuc tagok 80, az összes munkás 43 %-a a Hehaluc mozgalom ilyen felkészítésében került oda.

Harmadik Alija – A héber alijsa szó „felemelkedést”, történeti értelmében a zsidó nép Izraelbe vándorlását és letelepedését jelenti. Az alijsa a cionizmus megvalósulása, mely nem pusztán bevándorlást jelent, hanem a zsidó haza újjáépítésében való aktív részvételt. Izrael állam megalakulásáig öt nagy aliját tart számon a történetírás: 1882 és 1903 között az első, 1904 és 1913 között a másodikat, ezeket követte az 1919-23-as harmadik, 1924-28-as negyedik és az 1929-től 1939-ig tartó ötödik alijsa.

Hehaluc – A héber eredetű szó jelentése: „az úttörő”. A Hehaluc zsidó fiatalok szervezete volt, mely célul tűzte ki az Izrael földjén való letelepedés előkészítését és az „úttörők” (haluc-ok vagy halucim) felkészítését és kiképzését az újfajta életre. A mozgalom első csírái az 1881-es pogromok után keltek életre Oroszországban. A szervezet 1905-ben, Menahem Usziskin közreműködésével épült ki.

Holland-Skandináv Bizottság – A II. Internacionálé „semlegességi irányzatot” képviselő csoportja. Az I. Világháború előtti s alatti antimilitarista kampányban aktív részt vállaló csoport az Internacionálé „opportunistább”, kevésbé forradalmi szárnyát alkotta. Ld. Jemnitz, J.: A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911-14). MTA 1966 385-387.o.

ICA (Jewish Colonial Association) – A szervezetet báró de Hirsch 1891-ben alapította, Oroszországban 1898-tól működött, elsősorban a kivándorlást segítette. Az I. Világháború után 43 régi mezőgazdasági kolónia újjáépítését, mezőgazdasági és ipariskolák felállítását támogatta Oroszországban. A húszas évek közepétől csak a Jointtal közösen tevékenykedett.

Jaffa katonai okkupációja – Az angol hadsereg Palesztina területén elsőként Jaffa városát foglalta el az I. Világháborúban. Az 1917. november 16-án sikeresen befejezett akció eredményeképpen Jaffa városa vált a későbbi szövetséges hadműveletek kiindulópontjává.

Jiddis – A jiddis a közép- és kelet-európai zsidóság középnyemet eredetű, héber és szláv elemekkel keveredett nyelve. A héber nyelvet ez idő tájt leginkább csak a liturgiában használták.

Kadétok – az Alkotmányos Demokrata Párt tagjai (a közhasználati nevük a „konsztyitucionniye demokrati” elnevezés kezdőbetűi alapján keletkezett). Az orosz liberális polgárság és nemesség, illetve értelmiség pártja. 1905-ben alakult meg. Jelentős szerepet játszott az Állami Dumában, helyi önkormányzatokban, az Ideiglenes Kormányban, majd 1917 októbere után a szovjethatalom elleni harcban.

Kolcsak, Alekszandr – (1873-1920) admirális, Szibériai Legfőbb Kormányzó, formálisan az oroszországi fehér ellenforradalom legfőbb vezetője. Hivatásos tiszt családjában született, a katonai iskolák befejezése után egy ideig tudományos munkával foglalkozott (hidrológia és oceanológia), aztán a haditengerészeti vezérkarnál dolgozott. 1916-ban már a Fekete-tengeri Flotta főparancsnoka. 1918 novemberében egy katonai puccs után, a fehér tisztikar és az angolok támogatásával ő lett Szibéria katonai diktátora. Uralmát féktelen katonai terror jellemezte, amely végül részben bukásához is vezetett. 1920-ban előbb az ellene fellázadt eszerek és mensevikek, aztán a bolsevikok kezére került, akik 1920 februárjában Irkutszkban kivégezték.

Komzet – (orosz rövidítés, feloldva: Komitet po Zemelnamu Usztrojsztvu Trudjascsihszja Jevrejev pri Prezidiuma Szovjeta Nacionalnosztyej CIK SZSZSZR) A szervezet 1924. augusztus 29-én alakult Pjotr G. Szmidovics elnökletével. Célja a földművelésre áttérő zsidó lakosság segítése, a munka propagálása és szervezése, földterületek és állami források biztosítása.

Koncessziós charter jogok – A brit korona által adományozott oklevelek (charták, azaz „kiváltságlevelek”), melyek állami tulajdonban lévő gazdasági javakat adnak bérbe egyéni vállalkozóknak meghatározott időre.

Landau, Grigorij Adolfovics (1867-1940) – orosz-zsidó publicista és újságíró, a Zsidó Demokratikus Csoport egyik megalapítója. Emigrációban a „Rul” nevű orosz emigráns lapnak dolgozott.

Lescsinszkij, Jacob (1866–1966) – Orosz származású szociológus, közgazdász és demográfus. Az ukrajnai Horodiczban született. Életét a zsidóélet szociológiai és demográfiai jelenségek vizsgálatára szentelte. (Testvérével, Jozeffal aktív részt vállalt a Cionista-Szocialista Munkáspárt megszervezésében) 1921-től a jiddis nyelvű „Forward” című újság berlini tudósítója. 1934-ben, miután kiutasították

Németországból, Varsóban, majd 1938-ban az USA-ban telepedett le. A Holocaust egyik legelső elemzője. 1959-ben Tel Avivot választotta lakóhelyéül.

Letelepedési övezet – A cári birodalom azon területei, ahol a zsidók számára engedélyezték a letelepedést. Oroszországban a XIX. sz. végén 5,2 millió zsidó élt, az össznépesség 4,15 %-a. Ezek nagy része nyugati, európai területekről érkezett un. askenázi zsidó volt, kisebb részét pedig a közép-ázsiai hegyi zsidók tették ki. Az askenázi zsidók (a zsidó lakosság 99,6 %-a) az ország nyugati letelepedési övezetében éltek. Ez Lengyelországot, a balti- és nyugati kormányzóságokat (Ukrajna, Belorusszia) foglalta magába. A letelepedési övezet kialakításának célja az volt, hogy távoltartsák a zsidókat az ország belső, központi területeitől. A zsidók számára a törvény szigorúan tiltotta a letelepedési övezet elhagyását. Ezen csak II. Sándor intézkedései enyhítettek, melyek a zsidó intelligencia számára megnyitották az utat az ország belseje felé. (Itt elsősorban Moszkva és Pétervár jött számításba). E rendelkezések csak egy igen szűk kört érintettek. 1897-ben az askenázi zsidóknak mindössze 5,7 %-a élt a letelepedési övezet határain kívül. A tömegek számára csak 1917 után, a letelepedési övezet felszámolásával szűnt meg ez a korlátozás.

Lisenci – A származásuk vagy nem-termékív foglalkozásuk (kereskedő, vallási tevékenységek, munkanélküli) miatt kártékónak ítélt személyeket megfosztották a polgárjogaiktól, így a választójoguktól, oktatástól és orvosi ellátástól. Őket nevezték lisencinek. Arányuk a régi mesztyecskókban még a húszas évek második felében is magas. Pl.: az 1927-es választásokon Ukrajnában a steti lakók 40 %-a nem szavazhatott. (Gitelman, Z. 1988)

I. Lovashadsereg – Az 1920 áprilisában kirobbanó lengyel-orosz háborúban vetették harcba a híres I. Lovashadsereget. Parancsnoka Sz. M. Bugyonnij volt. A hadsereg állományába tartozó 6. hadosztály katonái vettek részt azokban a zsidóellenes pogromokban, melyekről a „Vörös Lovas”-ban, a hadsereg központi lapjában olvashatunk.

Mahno, Ny. I. (1888–1934) - a balparti Ukrajnában a megszálló német csapatok, a fehérgárdisták és a vörösök ellen 1918. vége óta harcoló anarchista parasztszervezetek vezére. Frunze utasítására 1920-ban kezdődik meg a mahnoisták likvidálása.

Marannus – (spanyol) A XVI. századi Spanyolországban használt kifejezés a látszatra megkeresztelkedett, de valójában régi vallását megtartó zsidókra vagy arabokra.

Mérsékelt szocialisták – 1917-től így szokták jelölni bolsevikokkal szembe forduló baloldali pártokat – a parasztság érdekeinek védelmét felvállaló eszereket (szociál-forradalmárok) és a szociál-demokrata mensevikeket.

OGPU – Egyesített Állami Politikai Igazgatóság. A tagköztársaságok politikai rendőrségeit összefogó csúciszerv (1923-tól). Közvetlen elődje, a GPU 1922-ben alakult meg az ellenforradalmárok üldözésére létrehozott, kivételes jogkörrel felruházott CSEKÁ-ból. Az OGPU a Belügyi Népbiztosságnak (NKVD) alárendelten működött, de régi székhelyét, a hírhedt Ljubjankát megtartotta. Az OGPU nyomozószerv volt, 1930-ig semmiféle bírói jogkörrel nem rendelkezett. A szervezetet 1934-ben oszlatták fel, hatáskörét az NKVD kapta meg.

ORT – (Orosz betűszó, feloldása: Obscsesztvo Raszsprosztranyenija Truda Szredi Jevrejev, azaz „Társaság a fizikai és mezőgazdasági munka zsidók közötti terjesztésére”) A zsidóság mezőgazdasági és kereskedelmi szakmai képzését előmozdító szervezetet 1880 áprilisában alapították zsidó származású, filantróp nagypolgárok Oroszországban. A szervezet 1906-ban lett legális és 1921-től Berlinben, majd az Egyesült Államokban rendezte be központi irodáját. A nemzetközivé vált egyesület, melynek alapítói között volt S. S. Polinkov, Horace Guenzberg, L. M. Rosenthal, M.F. Friedland, A.J. Zah, ma is létezik.

OZET – (orosz rövidítés, feloldva: Obscsesztvo po Zemelnomu Usztrojsztvu Trudjascsihszja Jevrejev = A Dolgozó Zsidóság Mezőgazdasági Szervezésének Társasága). A Komzet mellett működő, annak munkáját segítő társadalmi szervezet. 1925. jan. 17-én kezdett működni, vezetőségének elnöke Jurij Larin. Célja egyrészt a földműveléssel foglalkozó zsidók mezőgazdasági, jogi, technikai és anyagi segítése, s ebbe a munkába belföldi és külföldi egyének és társadalmi szervezetek bevonása. Másrészt információs és propagandamunka bel- és külföldön.

Önkéntes Hadsereg – Az 1917-es bolsevik hatalomátvétel után a Don-vidékre menekült volt cári tábournokok által megszervezett, zömében önkéntes tisztekből, tiszti iskolásokból, polgári ifjakkból és kozákokból álló hadsereg. Vezetői Alekszejev, Kornyilov, majd Gyenyikin tábournok. Már a létrejöttétől kezdve az Antant hatalmak felé orientálódott, amiért a németek leverése után jelentős nyugati segélyekben részesült. Az „egy és oszthatatlan Oroszország”-ért és a „rend és törvény” visszaállításáért harcoltak.

Paszmanyik, Daniel (1869-1930) – cionista író és vezető. Svájcban és Bulgáriában orvosnak tanult, majd 1899-től a Genfi Egyetem oktatójaként dolgozott az orvosi fakultáson. 1900-ban került be a cionista mozgalomba, ahol egyike lett a vezető publicistáknak és teoretikusoknak. 1905-ben tért vissza Oroszországba. Lelkes támogatója volt a cionizmus evolúciós koncepciójának, az „Erec Jizraelben” végzendő gyakorlati munkának és a diaszpóra életében való aktív cionista részvételnek. (Helsingforsi program). A cionista generáció nagy része cikkeiből és műveiből tanult. 1905-ben publikálta a „Jevrejszkaja Zsizny”-ben a sokat tárgyalt, nagyrészt önéletrajzi munkáját „Isztorija odnovo jevrejszkovo intelligenta” (Egy zsidó értelmiségi története) címmel. A Poalei-Cion első teoretikusai közé került a „Teorie und Praktik für Poalei Zion” című munkájával. A polgárháború idején az ellenforradalmárok, Gyenyikin és Vrangel oldalára állt. 1919-ben Párizsba emigrált, ahol 1920-1922 között az orosz emigráns lapnak (Obsheje Delo) lett a szerkesztője. Kapcsolata ezzel a körrel eltávolította őt a cionista mozgalomtól. (írási: „Kritika teorii Bunda”, 1906., „Szugybi jevrejszkovo naroda: problemi jevrejszkoi obhsesztvennosztyi” 1917., „Russzkaja revolucija i jevreji”. Párizs, 1923. stb.)

Petljura, Sz. V. (1879–1926) – 1919. február 10-én a Direktórium feloszlatása után veszi át a hatalmat Ukrajnában, majd a bolsevikok ellen szövetségre lép a Nyugat-ukrajnai Népköztársaság lemergi (Ivovi) kormányával.

Rosen, Joseph A. (1877-1849) – Orosz származású agrónómus, aki 1903-ban vándorolt ki az Egyesült Államokba. 1921-től a Joint embereként dolgozott

Szovjet-Oroszországban. 1924-ben az akkor megalakuló Agro-Joint vezetője lett, és ilyen minőségben egész 1938-ig dolgozott a zsidók mezőgazdasági letelepítésén.

Szemjonov, Grigorij (1890-1946) – atamán, az orosz távol-keleti ellenforradalom vezetője. Japánok támogatását élvezve és érdekeiket kiszolgálva a különítményeseivel együtt rémuralmat teremtett a bajkálontúli területeken. Sokáig még Kolcsak vezető szerepét sem akarta elismerni. A polgárháború után a kínai Harbinban élt, ahol orosz fasisztoid csoportok szervezésével próbálkozott, a második világháború alatt is együttműködött a japánokkal, amiért 1946-ban a szovjet szervek elfogták és kivégezték.

Szkoropadszkij, Pavel Petrovics (1873-1945) - monarchista tábornok, II. Miklós volt szárnysegédje, a Központi Rada feloszlata után szerzi meg a hatalmat. 1918. ápr. 29-én a „földművesek kongresszusa” Ukrajna hetmanjává választja.

Szovhoz – (Szovjetszkoje hozjajsztvo = Szovjet gazdaság) Állami tulajdonban lévő mezőgazdasági nagyüzem típusa a Szovjetunióban.

Tel Haj – észak-izraeli település a Hulek völgy észak-nyugati pereménél. Az 1918-ban alapított város a cionista küzdelmek egyik jelképévé vált a későbbi generációk számára.

Trumpeldor, Joszif (1880-1920) – Fiatalon megragadja őt a tolsztoji kommunista gondolata, és ez fonódott össze benne a cionizmussal. Még az I. Világháború kitörése előtt Palesztinában dolgozott a Migdal gazdaságban és a Deganja kvucában. 1917 júniusában tért vissza Oroszországba, és 1918 tavaszán kapcsolódott be a He-haluc mozgalomba. Terveiben egyforma hangsúlyt kapott az Erec-Jisrael-i életre való felkészítés során a földművelési technikák elsajátítása és a katonai kiképzés. Minszkben és a Krím-félszigeten akart ilyen kiképzőközpontokat létesíteni, és az ott felkészített embereket Isztambulra át kivándoroltatni. Ennek előkészítése érdekében utazott Palesztinába, ahol egy arab támadás során TelHajnál 1920 márciusában életét veszítette.

Vrangel, Pjotr Nyikolajevics (1878-1928) – arisztokrata származású gárdatiszt, 1917-ben már lovassági hadtest parancsnok. Gyenyikin fegyveres erőinek kötelékeiben a hadseregnek parancsolt. Fokozatosan a főparancsnokkal elégedetlen tiszték és a jobboldaliak vezérévé vált. 1920 tavaszán az elszenvedett vereségek és Gyenyikin távozása után Vrangel lett a Krím-félszigeten lévő fehér csapatok maradványainak a főparancsnoka. A hadseregei a lengyel-szovjet háború idején még egy sikertelen hadjáratba kezdtek, amely után a francia hajókon Törökországba emigráltak.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA A TÉMA IRODALMÁBÓL

A nemzeti kérdés lenini elméletének kialakulása 1896-1914. szerk. Máté István, Budapest, 1988.

Александрова, Т. М.: Виды массовых архивных источников для исследования семейного быта населения Петербурга XVIII.– начала XX. век. (Етнографические исследования северо-запада СССР)

Аврех, А.: Царизм накануне свержения, Москва, 1989.

Baron, Salo: The Russian Jews under Tsars and Soviets. New York, 1964.

Батуринский, Д. А.: Земельное устройство еврейской бедноты, Москва, 1926.

Benjamini, E.: Medinot lihudim. Tel-Aviv, 1990.

Бонч-Бруевич, В.: Об антисемитизме, In: Против антисемитизма, Ленинград, 1930.

Bruszilov, A. A.: A cár árnyékában. Budapest, 1986.

Бухбундер, Н. А.: История еврейского рабочего движения в России. По неизданным архивным материалам, Ленинград, 1925.

Бунд и Российская Социал-демократическая Партия. По поводу выступления Бунда из Партии, Санкт-Петербург, 1903.

Чериковер, И.: Антисемитизм и погромы на Украине („Östjudisches Historisches Archiv”), Berlin, 1923.

Четвёртый съезд Еврейского Раб. Союза в Литве, Полше и в России (отчёт), Genf, 1901.

Даниели: О сейме и по поводу сейма, Одесса, é. n.

Deutscher, I.: The prophet armed: Trotzky, 1879-1921. New York – London, 1954.

Deutscher, I.: The prophet unarmed: Trotzky, 1921-1928. New York – London, 1959.

Dolmányos I.: A nemzetiségi politika története a Szovjetunióban. Budapest, 1964.

Dubnov, S. M.: History of the Jews in Russia and Poland. Vol.3. Philadelphia, 1920.

Дубнов, Ш. М.: Учебник Еврейской Истории, Санкт-Петербург, 1912.

Dubnov, S.: A zsidóság története az ókortól napjainkig. Budapest, 1991.

Думова, Н. Г.: Кадетская контрреволюция и её разгром, Москва, 1982.

Двенадцатая конференция Бунда. Издание Гомельского Губернского Комитета Бунда, Гомель, 1920.

Encyclopaedia Judaica, I-17. Jerusalem, 1972.

Гейман, А.: Социалистические фракции в сионизме. Критический очерк. Санкт-Петербург, 1906.

Gentes Finlandie. Helsingfors, 1973. T.2.

- Гессен, Й.: История еврейского народа России, Ленинград, 1925-27
- Gilbert, M.: Zsidó történelmi atlasz. Budapest, 1991. Gondolat.
- Гимпельсон, Е.: Советский Рабочий Класс (1918-1920). Москва, 1974.
- Гимпельсон, Е.: Военный Коммунизм. Политика, практика, идеология, Москва, 1973.
- Гинц, Г. К.: Сибирь, союзники и Колчак. Пекинг, 1921. in: Колчаковщина. Из белёк мамуаров. Ленинград, 1930.
- Gitelman, Z.: A century of ambivalence. The Jews of Russia and the Soviet Union, 1881 to the present. New York, 1988..
- Gitelman, Z.: Jewish Nationality and the Soviet Politics. The Jewish section of the CPSU, 1917-1930. Princeton, 1972.
- Гордон, Л. О.: К истории населения евреев в Петербурге, I. 2. Санкт-Петербург, 1881.
- Гражданская Война и Военная интервенция в СССР. Энциклопедия. Москва. 1983.
- Громико, М. М.: Похаживающий в „дружеском учёном обществе”. Н. И. Новикова Новосибирск, 1974.
- Грузенберг, С.: Еврейское Население Петербурга, кн. 5. Санкт-Петербург, 1891.
- Гусев-Оренбургский С. И.: Боргобая книга. Погромы 1919–1920 гг. на Украине. Narbin 1922. (New York 1983.)
- Гусев-Оренбургский С. И.: Книга о еврейских погромах на Украине в 1919. é.n.
- Геникин, А. И.: Очерки русской смуты. Берлин, 1925.
- История нац-государственного строительства в СССР 1917-1978. т. 1, ред: Лерстобитор В. П., Москва, 1979.
- Из истории партии. Москва, 1924.
- Еврейская Энциклопедия, I-XVI. Москва, 1991.
- Еврейская пролетарская мысль. Орган Центрального Комитета Еврейской Социал-Демократической Рабочей Партии (Поалей-Цион).
- Еврейская рабочая хроника. Орган Петроградского Комитета Еврейской Социал-Демократической Рабочей Партии (Поалей-Цион).
- Еврейский Пролетарий. Еврейская Рабочая Партия Социалистов – Территориалистов (С.–С.)
- Еврейский Пролетарий. Санкт-Петербург, 1906.
- Йоффе, Г. З.: Крах российской монархической контрреволюции. Москва, 1977.
- Юхнева, Н. В.: Этнический состав и социальная структура населения Петербурга, вторая половина XIX-начало XX века, Ленинград, 1984.
- Юхнева, Н. В.: Материалы к этническому районированию городского населения Европейской России in.: Этнические группы в городах европейской части СССР: Формирование, расселение, динамика культуры. Москва, 1987.

Юхнева, Н. В.: Роль Петербурга в нац. развитии латишей и эстонцев, Riga, 1985. 1985.

К вопросу о нац. автономии и преобразовании РСДРП на федеративных началах, Лондон, 1902.

Каган, И.: Погромы в дни свободы, Москва, 1925.

Kagedan, Allan Laine: Soviet Zion. The Quest For A Russian Jewish Homeland, London, 1994.

Кантор, Й.: Национальное строительство среди евреев в СССР, Москва, 1934.

Keren, Y.: Hitjasvut he-haklait ha-jehudit be-haci ha-i Krim (1922-47). Jerusalem, 1973.

Кернский, А. Ф.: Россия на историческом повороте, Москва, 1993.

Киржиц, А. Д. ред.: Еврейское рабочее движение. Обзор материалов и документов, Москва-Ленинград, 1928.

Краснов, П. Н.: Всебелое войско Донское In: Белое Дело. Дон и Добровольческая Армия, Москва, 1992.

Krausz Tamás: Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Adalékok a nemzeti kérdés bolsevik felfogásának történetéhez. 1917-1922. Budapest, 1989.

Krausz Tamás: Pártok és történettudomány. Viták az „орosz történelmi fejlődés sajátosságairól” különös tekintettel a húszas évekre. Budapest, 1991.

Лапин, Ю.: Евреи и антисемитизм в СССР. Москва, 1929.

Levin, N.: The Jews in the Soviet Union since 1917. New York, 1988.

Липшиц, Л.: К истории евреев в Петербурге в царствование имп. Александра II. in: Еврейский ежегодник на 1901-1902. гг. Санкт-Петербург, 1901.

Литвак, Х. М.: Мелкобуржуазный социализм на еврейской почве (Критика „теории” сионистов-социалистов) Санкт-Петербург, 1906.

Луначарский, А. В.: Об антисемитизме, Москва-Ленинград, 1929.

Махно, Н. И.: Воспоминания, Париж, é. n.

Menyhárt Lajos: Az orosz társadalompolitikai gondolkodás a századfordulón (1885-1906). Budapest, 1985.

Мы начали ещё в России. Воспоминания, Jeruzsalem, 1983.

Милоков, П.: Россия на переломе. Большевицкий период русской революции. Т. 2. Антиболш. движение. Париж, 1927.

Милников, А. С.: Разработка истории этнокультурных процессов в Ленинграде и области. Некоторые вопросы источниковедения, Ленинград, 1977.

Моше Бела: Мир Жаботинского, Москва, 1992.

Муниципальная платформа. Объединённая Еврейская Соц. Рабочая Партия, Петроград, 1917.

Накануне. Орган Центрального Комитета Еврейской Коммунистической Партии (Поалей-Цион)

Наша Трибуна. – еженедельник, Вильна, 1906-1907.

Наша Трибуна. Издание Московского Комитета Бунда, Москва, 1917.

- Nedava, J.:** Trotsky and the Jews. Philadelphia, 1972.
- Ницц:** Наши национальные требования, Санкт-Петербург, é. n.
- Общественное движение в России в начале XX-ого века.** ред.: Л. Мартов, П. Маслов, А. Потресов, т. III кн. 5, Санкт-Петербург, 1914.
- Oroszország és a Szovjetunió XX. századi képes történelmi kronológiája. 1900-1991.** Szerk.: Krausz Tamás, Szilágyi Ákos. Budapest, 1992.
- Отчет о восьмой конференции Бунда.** Генф, 1911.
- Пасманник, Д.:** Русская революция и евреи, Париж, 1922.
- Петровский, Д.:** Контрреволюция и еврейские погромы, Москва, 1920.
- Pinkus, B.:** The Jews of the Soviet Union. The History of a National Minority. Cambridge, 1988.
- Пятый съезд Всеобщего Еврейского Рабочего Союза в Литве, в Полше и в России,** Генф, 1904.
- Политика советской власти по национальному вопросу за три года 1917-1920.** Народный комиссариат по делам национальностей, Москва, 1920.
- Рафес, М.:** Очерки истории еврейского рабочего движения, Москва, 1924., Москва-Ленинград 1928.
- Резолюции десятой конференции Бунда.** Екатеринослав, 1917.
- Резолюции и постановления принятые на I-ом Очередном Съезде Сионистско-Социалистической Рабочей Партии, h. n., 1906.**
- Россия и евреи.** Сборник, Берлин, 1923.
- Российские дореволюционные партии.** Список литературы, Ленинград, 1961.
- Russian Jewry 1917-67.** ed. Aronson, G. New York, 1968.
- Schwarz, S. M.:** The Jews in the Soviet Union. Syracuse University Press, 1951.
- Shapiro, L.:** The History of ORT. A Jewish Movement for Social Change. New York, 1980.
- Shmeruk, Chone:** Ha-kibbuc ha-jehudi ve-ha-hitjasvut he-haklait be-Beloruszia ha-szovjetit, 1918-1932. Jerusalem, 1961.
- Soviet Nationality Problems.** ed.: Allworth. E. Columbia University Press, 1971.
- Шулгин, Б.:** Дни. 1920. Москва, 1989. Петербург, 1872. vű p. I, 2.
- Семёнов, Г.:** О себе. Charbin, 1938.
- Серп.** Сборник 1., Москва, é.n.
- Серп.** Сборник 2., Санкт-Петербург, 1907.
- Szilágyi Ákos:** A negyedik Oroszország. Az orosz nacionalizmus családfája. Budapest, 1989.
- Соловейник, М.:** Петербургские еврей по последней переписке. кн. 5. Санкт-Петербург, 1892.
- Спирин, Л.:** Классы и партии в Гражданской Войне в России, Москва, 1968.
- Троцкий, Л.:** История русской революции, Берлин, 1931.
- Троцкий, Л.:** История русской революции, Берлин, 1930-1933.

Вартанов, Й. П.: Некоторые данные о быте петербургских евреев в 70-е годы XIX. века на странице газеты „Гамелиц”, Ленинград, 1987.

Вестник Еврейского Университета. No. 1, 2, 5, 6.

Врангел, П.: Воспоминания ген. барона Врангеля. Frankfurt/M. 1969.

Вступление Бунда в РСДРП. Санкт-Петербург, 1907.

Zinger, L.: Dosz benajte folk. Moszkva, 1941.

Зингер, Л.: Еврейское население СССР. Москва-Ленинград, 1932.

Zsidó Lexikon, Budapest, 1929.

Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában. Fejlődés-tanulmányok. Regionális sorozat 3. Bp., 1985.

Живоин Жуевич: Публицистическая деятельность в России в 60-х годах XIX-XX вв, Москва, 1974.

NÉVMUTATÓ

- Abramovics R. A. 45, 105, 107, 108,
 Ahiezer A. Sz. 21
 Akszelrod P. B. 23, 34
 Alszkij A. 160
 Avineri S. 13, 15
 Bar-Jehuda 155
 Baturinszkij D. A. 45, 193,
 Bejlisz Mendel 19, 24, 36, 51, 105, 177, 187,
 Bekman tábornok 64, 65
 Bergyajev Ny. 19
 Bickerman J. (Bickerman) 86, 91, 94
 Boncs-Brujevics V. 40
 Borohov Ber 124, 125
 Botvin 183
 Brafman Jakov 21
 Brodskij A.M. 32, 177
 Bruk B. 160
 Buchbinder (Buhbinder) 96
 Buharin Ny. 47
 Bulgakov Szergij 19
 Cederbaum=Martov 97
 Ceretelit I. 107
 Cohn N. 19
 Csaadajev Pjotr 16, 17
 Csajkovszkij Ny. V. 83, 185
 Csemeriszkij Zalman A. I. 147, 150
 Cservjakova M.M. 37, 39, 41
 Cvibak Sz.M. 39
 Danyiljevskij 17, 18, 19
 Dejes L. G. 23
 Deutscher I. 193
 Diderot D. 9, 13
 Dimanstein Sz. M. 39, 143, 144, 147
 Dobkovszkij I.G. 39, 143
 Dolmányos I. 193
 Dosztojevskij F. 21, 22
 Draskov gr. Voroncov- 195
 Dubnov Sz. 10, 11, 38, 51, 193
 Dubrovin A. I. 186
 Dudakov Sz.Ju. 9 10
 Edelmann 99
 Eljasevics D. A. 15, 19, 21, 22
 Engels F. 183
 Erzsébet cárnő 9
 Fedotov Georgij 19
 Florenszkij Pavel 19
 Frank Sz. 34, 83, 95, 197
 Ganyin 181
 Gejman A., 127, 193
 Gersenzon Sz. 34
 Gersunyi G. A. 34
 Gesszen Ju. 10, 11, 12, 15
 Gilbert M. 194
 Gimpelson Je. 194
 Ginsz G.K. 73
 Ginzburg E.G. 30, 32
 Gitelman Z. 190, 194
 Golde J. V. 147, 148, 167, 188
 Golicin Ny. 9, 10
 Gordon L.O. 194
 Gorkij M. 36, 177
 Grinyevics M.I. 21
 Gromiko M.M. 194
 Gyeljanov I. 14
 Gyemidov V. 40
 Gyenyikin A. I. 38, 53, 68, 80, 83, 84, 93,
 188, 191, 193
 Gyerzsavin 12
 Homjakov A. Sz. 18
 Ivanov A. 14, 56, 73, 188
 Jahov 73
 Javlinszkij G. 153
 Jeszenyin Sz. A. 181
 Jugyin F. A. 45, 104, 105, 108,
 Juhnyova N.V. 27
 Jurij Golde 147, 148, 167, 188
 Juscsinszkij A. 51, 177
 Kablic I. 23, 24
 Kagan I. 34, 155, 195
 Kaganovics L. 34, 155
 Kalinyin M.I. 37, 90, 150, 164, 165
 Kamenszkoi A. 44
 Kamenyev L. 45, 81, 176, 182
 Kantor J. 150, 151, 162, 195
 Kaplan D. 91
 Katalin II. 9, 10, 11, 12
 Katz D. 100
 Keren Y. 195
 Kirzsic A.D. 104
 Kiszeljov A 13
 Kivin Sz. 124, 128
 Klicskov Sz. A. 181
 Klier J. 38
 Kolcsak A. 40, 80, 83, 187, 189, 192
 Korolenko V. G. 36
 Krausz T. 8, 33, 43, 47, 50, 129, 195, 196
 Kremer N. 98, 99
 Krutalevics V. A. 41

- Kutman Cvi 154
 Lamzdorf V. 18
 Landau G. 85, 86, 88, 189
 Larin Ju. 147, 150, 160, 191
 Lavrov P. L. 23
 Lenin V.I. 27, 37, 39, 40, 43, 46, 47, 49, 77,
 81, 90, 102, 107, 110, 122, 124,
 131, 154, 163, 165, 168, 169,
 172, 173, 178, 193, 194, 195,
 196, 197
 Lescsinszkij Isz. M. 158, 189
 Levin N. 87, 98, 108, 143, 145, 146, 195
 Liber M. I. 13, 14, 18, 19, 23, 24, 27, 33,
 34, 38, 51, 103, 105, 106, 189
 Litvak H.M. 127, 195
 Litvinov herceg 69, 98
 Ljuksz L. 18
 Lubarszkij Sz. E. 148
 Lunacsarszkij A.V. 40
 Máté I. 103, 193
 Mahno Ny. 53, 75, 80, 188, 190, 195
 Makszimov G. 53
 Malejev A. F. 54, 55
 Martov Ju. 34, 97, 98, 122, 196
 Medem V. 104, 109
 Mendelsohn Moses 31
 Menyhárt L. 195
 Merezsín A. N. 147, 150
 Miklós II. 18, 19, 27, 28, 187, 192
 Mill J. 19, 27, 36, 37, 41, 48, 50, 72, 94,
 100, 119, 136, 143, 174, 190
 Mose Bela 31
 Nahmanovics V. R 13
 Nedava J. 196
 Nicolaevsky - ld. B. Nyikolajevszkij 76
 Nordau Max 13
 Nyevahovics L. 32
 Orenburgszkij -Guszev Sz.I. 53
 Oresin P. 181
 Orsanskij I. 10
 Osztrovszkij Z. 42, 53
 Péter III. 10, 27
 Paszkevinc gróf 57
 Paszmányik D. 34, 85, 87, 191
 Petljura Sz. 38, 52, 74, 80, 179, 191
 Pinkus B. 53, 196
 Pinszker L. 15
 Plehanov G.V. 99
 Plevé V. K. 24, 59
 Poljakov M.A. 17, 46, 59
 Preobrazsenszkij Je. 45, 195
 Puriskevics V. M. 186, 187
 Rabinovics O. 31
 Radcsenko 99
 Rafesz M. G. 97, 99, 102, 105, 106, 107,
 108, 109, 112
 Rikov A.I. 90, 193
 Rogovin V. 47
 Romanyenko G. G. 22
 Rosen J. A. 146, 185, 191
 Rozanov V. V. 25, 26
 Rubin A. 74, 101, 115
 Sándor II. 13, 14, 19, 27, 51, 143, 185, 190
 Sándor III. 186
 Schwarz S. 144, 150, 196
 Sepeljev hadosztály lovasparancsnok 76,
 77, 173
 Sesztov L. 34
 Shapiro L. 145, 150, 196
 Shmeruk Ch. 196
 Silkin Sztjepanov K. 78
 Smakov A.Sz. 24, 25
 Sub D. 15, 23, 35, 109, 149
 Suhman agrónómus 161
 Sulgin V. 187
 Szejmonov A. 83, 192
 Szilágyi Á. 196
 Szkobelevec M. N. 107
 Szkoropadszkij P. 52, 192
 Szmidovics P. G. 147, 159, 189
 Szmirnov A. P. lett 147
 Sztálin I.V. 39, 45, 46, 47, 48, 143, 164, 165
 Sztolipin P. A. 19
 Trajnny I.P. 37
 Trockij L. 33, 34, 46, 47, 77, 81, 98, 165,
 171, 196
 Trumpeldor J. 146, 192
 Vajnsztejn Sz. L. 42
 Vargyin I. 80, 81
 Vartanov J.P. 197
 Vetrova A.Sz. 38
 Vitte Sz.J. 185
 Volin V. M. 34, 53, 72, 73, 74, 145
 Voltaire F. M. 13
 Vrangeli P. 53, 79, 80, 82, 83, 191, 192
 Weininger Otto 25
 Zinger L. 37, 38, 198
 Zinovjev G. 171, 176, 182
 Zubatov Sz. V. 100

Ára: 298,- Ft.

**A RUSZISZTIKAI KÖNYVEK SOROZAT
KÖVETKEZŐ KÖTETE:**

**A SZÉLSŐJOBBOLDAL OROSZORSZÁGBAN
1900 – 2000**